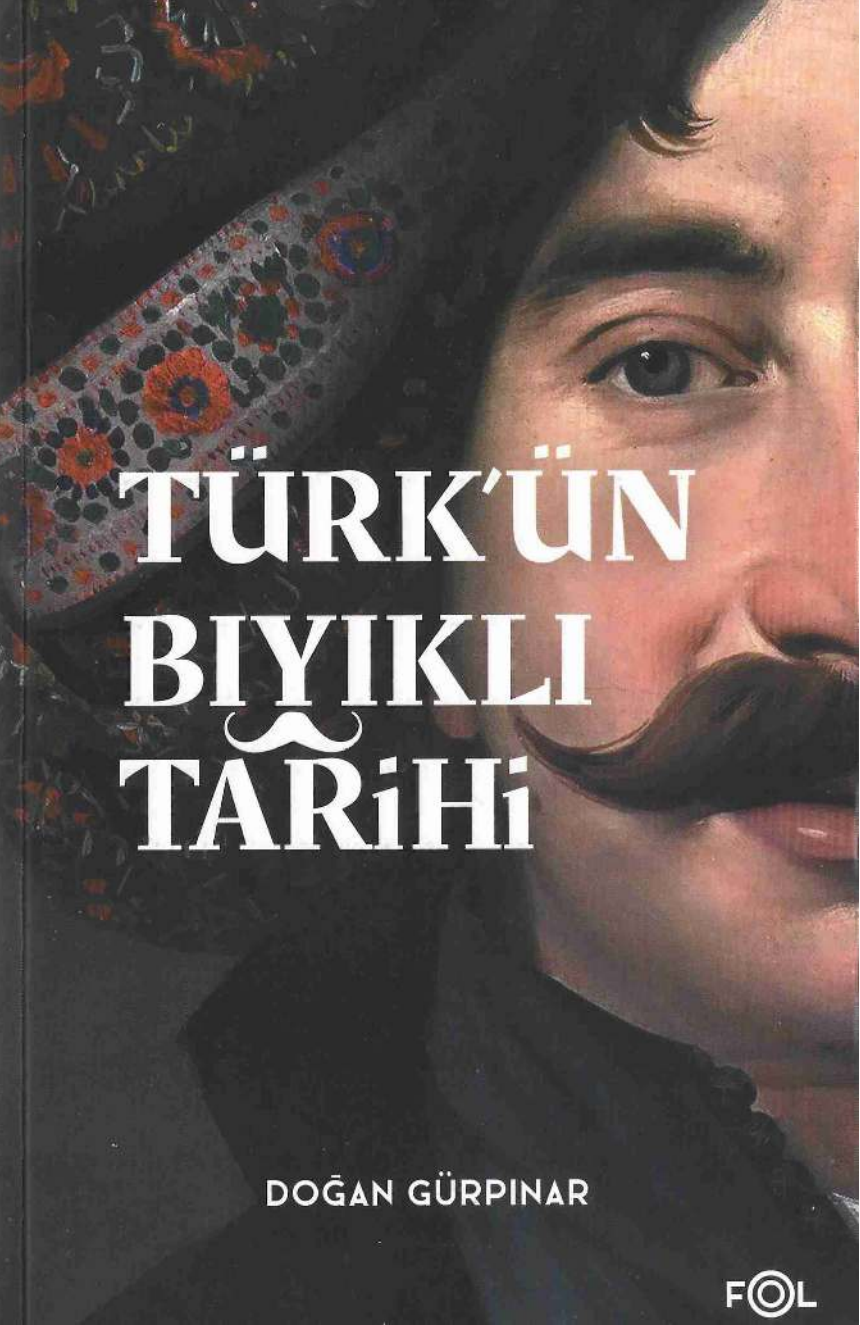

TÜRK'ÜN
BIYIKLI
TARİHİ
DOĞAN GÜRPINAR
FOL

FOL

Türk'ün Bıyıklı Tarihi

FOL 315
© Mak Grup Medya Pro. Rek. Yay. A.Ş.
Sertifika No: 44396

Tarih 29
Alametifarika Serisi 01

Türk'ün Bıyıklı Tarihi
Doğan Gürpınar

Editör: Ümit Kurt
Yayına Hazırlayan: Cansu Aksoy
Redaksiyon: Mak Grup Redaksiyon Ekibi
Görsel Yönetmen: Nurullah Özbay
Grafik Tasarım ve Uygulama: Tavoos

ISBN 978-625-6584-14-3

Baskı: Ayrıntı Basım Yay. ve Mat. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Matbaa Sertifika No: 49599

1. Baskı: Kasım 2023

İletişim Adresleri
Cinnah Cd. Kırkpınar Sk. 5/4
06420 Çankaya Ankara
Tel.: 0312. 439 01 69
www.folkitap.com
bilgi@folkitap.com
siparis@folkitap.com
www.twitter.com/folkitap

Türk'ün Bıyıklı Tarihi

Doğan Gürpinar

FOL

Doğan Gürpınar

Koç Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümünde lisans (2002) eğitimini tamamladıktan sonra Sabancı Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yüksek lisans (2004) ve doktora derecelerini aldı. Geç dönem Osmanlı ve Cumhuriyet tarihi üzerine yaptığı çalışmaları İstanbul Teknik Üniversitesi'nde sürdürmektedir.

Başlıca eserleri: *Küstah ve Cüretkar: Türkiye'nin Doksanlı Yılları* (2023), *Nostalji Cumhuriyeti: Mazi Peşinde Silinen 'Türk'ün Melankolisi* (2023), *Komplolar Kitabı: Türkiye'de Komplo Teorisi Endüstrisi* (2023), *Özgürlüğün İdeolojisi: Liberalizm* (2022), *Türkiye'de Aydının Kısa Tarihi* (2020), *Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik: Kavramlar ve Pratikler* (derleyen, Ümit Kurt ile birlikte, 2018), *Yerli Milli: Türk Düşününde Hamasi Söylemler* (2017), *Kültür Savaşları: İslam, Sekülerizm ve Kimlik Siyasetinin Yükselişi* (2016), *Özgürlüğün İdeolojisi* (2016), *Düne Veda: Türkiye'de Liberalizm ve Demokratlık* (1980-2010).

İçindekiler

Teşekkür 15

Giriş 19

1
Sakallar ve Bıyıklar: Osmanlı'nın Uzun Yüzyılı 25

2
Bıyığın Altın Çağı ve Sonu 64

3
Bıyıksızların Cumhuriyeti 89

Beden Terbiyesi, İdman ve Bıyık 142

4
Pürüzsüz Konformist ve İsyankâr Killi (1945-1970) 148

Sarkık Türk Bıyığı 170

5
Başkaldırı, Devrim ve Bıyık 180

6
Kalın Kaşlı ve Bıyıksız Diktatörlük: Ordu ve Bıyık 196

7
Taşranın Bıyıkları: Endişe ve Tehdit 208

8
90'larda Siyasette Bıyık: Teknokrasi, Milliyetçilik ve Çağdaşlık 223

9
Magandalar, Kirolar, Kara Bıyıklılar Dışarı! (1980-2000) Yuppieler, Eurotürkler, Beyaz Türkler ve Atatürkçüler 236

10
Sünnet, Direniş ve Sadakat: İslam ve Bıyık 260

11
Metroseksüel Çağda Bıyığın Dönüşü ve Bıyıksız Bıyıklılık (2000-) 280

Sonsöz:
Kırılgan Erkeklik Çağında Hipsterlar, Alfalar ve Bıyıklar 295

Kaynakça 302

Dizin 314

kim kaldı eski selanik'ten
laternalar sustu
sürahiler tenha
tek kibrit çakılmıyor
kim kaldı ittihat ve terakki'den
o jöntürkler ki –'hariçten
evrak-ı muzırra celbederlerdi' –
o fedailer ki barut öksürürler
sakal tıraşları mavi
kırmızı bıyıkları biber
kim kaldı
müdafaa-i hukuk cemiyeti'nden
avcı ceketi
körüklu çizme
astragan kalpak
bazen 'ittihatçı'
hafif 'iştirakiyun'
öfkeli kaşları salkım saçak
kumral bıyıkları mahzun
hani felaket tütün içerler
ceplerinde idam fermanları
bellerinde Söğüt yaprağı bıçak
ya millet meclisi'nde meb'us
ya kuva-yi seyyarede asker
kadehlerde rakı
nazlı beyaz
vaniköy korusunun 'teşrinler'deki sisi
gramofonda incesaz
meyhane musikisi
o şenliklerden heyhat kim kaldı
ezeli dalgınlığımızın ıslığıdır ney
keman yanlış anlaşılmasından tedirgin

Attila İlhan, Kim Kaldı

Dağlarda tek
Tek
Ateşler yanıyordu
Ve yıldızlar öyle ışıltılı, öyle ferahtılar ki
Şayak kalpaklı adam
Nasıl ve ne zaman geleceğini bilmeden
Güzel, rahat günlere inanıyordu
Ve gülen bıyıklarıyla duruyordu ki mavzerinin yanında

Nazım Hikmet, Kuvayi Milliye Destanı

Yaşıyoruz, ama hissetmiyoruz artık bastığımız toprağı
On adım öteden duyulmuyor konuştuklarımız

Oysa ne zaman iki çift laf edecek olsa birileri,
Kremlin'in dağlısını anmadan edemiyorlar

Kalın parmakları tombul tırtıllar gibi
Ve ağır kurşun gibi dökülüyor ağzından kelimeleri

Hamamböceği bıyığı göz alıyor
Ve pırıl pırıl çizmelerinin üstleri

Mandelştam, Epigram

Ah ben hasrete tutsağım
Hasretler tutsak bana
Bıyığımdan gülüş sarkmaz
Bıyık bırakmak yasak bana
Mahpus bana, sus bana yağlık ilmek boynuma
Sevgili yerine
Koynuma idamlar alır, idamlar alır yatarım
Ve sonra sabırla beklerim
Bulutları çekersiniz üstümden
Suçsuzluğumun yargılayıcılarını yargılarsınız
Ve o güzel geleceği getirirsiniz bana
Ölüm tanımaz işte o zaman sevgim

Ersin Ergün, Beni Tarihle Yargıla (beste Ahmet Kaya)

Teşekkür

Keyfî okumalarımdan, özellikle de hatıralardan, yarı-eğlencelik, yarı-ciddi alıntıları paylaşırken stereotiplerimizi fazlasıyla besleyen bıyığa dair de komik ve ilginç bulduğum çeşitli sosyal medya paylaşımlarında bulunmuş; bunları belli temsilî kıymetleri sebebiyle aklıma da yazmıştım. Hatta 2019 yılında İsmet İnönü'nün Hasan Âli Yücel'e bıyığını kestirtmesine dair Nadir Nadi'nin hatıralarından koyduğum sayfanın ekran görüntüsünü "Biri şöyle malzemeleri biriktirip Türkiye'de Bıyığın Tarihi'ni yazsa keşke. Tek tek epey malzeme çıkmıyor değil yol gösterecek" notuyla paylaşmışım. Ancak bu temenninin hakkını verecek kadar malzemeyle bir kitap çıkarabilmek bana olası gelmiyordu. En fazla uzunca bir makale. Yine de kısa süreli bir video-belgesele uygun Türkiye'nin siyasal ve sosyal tarihine ilişkin değerli görüler sağlayan renkli ve faydalı bir içerik olduğunu da düşünüyordum. Işık Cemre Güngör'le böyle bir video içeriğe niyetlendiysek de yarım kaldı. Akabinde Can Nefesoğlu ile Daktilo dijital platformu bünyesinde gündelik hayata dair temalardan oluşan bir dizi program kaydettik. Bir bölümde biriktirdiğim anekdotal içerikleri yapısal-tarihsel bir çerçeveye oturtarak Türkiye'de bıyığın yüz elli yıllık hikâyesini toparlamaya çalışmıştım. Böyle bir kitap ve konusu hiç aklımda hiç yokken yayınladığımız bu videodan hareketle FOL Kitap'ın Tarih dizisi editörü Ümit Kurt bir kitap önerisinde bulundu ve teşvik etti. İlk başta aklım pek kesmediyse de aslında dijital imkânlar beş-on yıl önceye göre birçok şeyi kolaylaştırmıştı. Böylece Ümit Kurt sıfırdan bir kitabın doğmasını sağlamış oldu. *Milliyet*'in gazete arşivinin fiilen ulaşılmaz hâle gelmesi garabeti on yıl öncenin nice dok-

tora tezini beslemiş bu kaynağı bu kitabın da malzemesinin dışında bırakırken aynı süreçte özellikle erken Cumhuriyet döneminden azımsanmayacak sayıda gazete dijital olarak ulaşılır ve taratılabilir hâle gelmişti. Belli makalelerini bakmak üzere not aldığım *Nokta* dergisi sayılarına hiçbir şekilde ulaşamadım. Bir kuşak gazeteciyi yetiştirmiş 1980'lerin bu efsane dergisi 2000'lerde isim hakkı sahipliği sebebiyle "FETÖcü yayın" olduğu gerekçesiyle ülkedeki tüm kütüphanelerde erişime kapatılmıştı. Dolaştığım birçok kütüphanede aynı Kafkaesk durum mahcup kütüphane görevlileri tarafından söylendi. Aynı şekilde Boğaziçi Üniversitesi kütüphanesinin binası yıkılacağı için bu süre zarfında dışarıdan kullancıya açık raf olarak ulaşılır olmaktan çıkması da bu çalışmayı eksik bırakan sebeplerden oldu. Bu durumun önümüzdeki iki üç yılda hem kendimin hem başkalarının çalışmalarında bir eksiklik, güdüklük bırakacağı aşikârdır.

"Bıyık meselesinin" içine girdikçe meselenin "komik unsur" olmaktan çok öte kıymetli ve derin anlam yükleri olduğunu da keşfettim. Örneğin bıyıkların erken Cumhuriyet'te kesilmesini basitçe "modernleşme"/çağdaşlaşmayla irtibatlandırma gibi klişelerin ötesinde millileşme/kozmopolitizmi reddetme gibi anlamlarını da keşfederken bahsettiğim video kayıtta bazı söylediklerimin indirgemeciliğini, klişe yargılardan beslendiğini ve onları tekrar ettiğini de fark ettim. Modern Türkiye tarihinin çetrefilliliğinin ve çokboyutluluğun ancak bir kısmını görebildiğimizi idrak ettim. Daha bilmediğim ne kadar çok klişeyle düşünmeye devam ettiğimi asla bilemesem de. İnsani bilimlerde keşifler her zaman keyifli ve çoğu zaman beklenmediktir. Yazma sürecim aynı zamanda öğrenme sürecim oldu. Kendimce heyecan veren bir keşif ya da bağlantının başkasını tetiklediği zincirleme bir öğrenme süreci. Şimdi de burada başkalarına öğretmeye kalkıyorum.

Hâliyle bu kitap fikirlerine danıştığım, faydalandığım ve ilham aldığım kişiler olmasaydı eksik olurdu. En ölçülebilir somut katkıyı muhtemelen kendisinin ulaştığı birçok değerli

değiniyi cömertçe aktaran Abdülhamit Kırmızı sağladı. Selim Karlıtekin de engin literatüre hâkimiyetiyle her zamanki gibi çeşitli kaynak önerilerinde bulundu. Kerem Ergin bazı ihtiyaç duyduğum kitapları iletti. Ankara'dan İstanbul'a bu kaynakları postalamadı herhalde. Kayra Kocagil Boğaziçi Üniversitesi kütüphanesinden ihtiyaç duyduğum birkaç kitabı bana temin etti. İlkan Dalkuç, Hakan Doğruöz, Mehmet Algan, Ezgi Aslan, Adem Kurt, Şule Taner, Abdullah Akay, Meral Eser, Nehir Gündüz çeşitli öneriler ve gözlemlerde bulundu. Emre Büke fotoğraf bilgisiyle eski zaman yüzlerinin dudak üstleri bulanık kalmış birkaç fotoğrafını zihnimde açıklığa kavuşturdu. Kişisel tanışıkların gözlemleri bir kenara, sola dair fikirlerine başvurduğum Ömer Laçiner ve Gün Zileli içtenlikle çok yardımcı oldular. Hatta Ömer Laçiner bunun için benimle oturma kibarlığını gösterdi. Yine Yücel Amil ülkücüler ve bıyığa dair yol gösterdi. Babam İbrahim Gürpınar da kendi tecrübe ve hatıralarını sundu. En son aşamada da bu temayı bir ders haftasının içeriği hâline getirdiğim sınıfta İTÜ Mimarlık Fakültesi EUT 555E öğrencilerinin geri dönüşleri son dokunuşlarda ilham oldu. Kaç kitaptır teşekkür bekleyen ve bir keresinde ismi izahata muhtaç şekilde eksik bırakılmış Caner Gerek de listeye girerek bu hasreti sona erdirmiş oluyor. Kitabın en son aşamasında ise FOL Kitap editörü Cansu Aksoy yardımcı oldu. Korkarım ismini zikretmeyi unuttuğum birkaç kişi daha olmalı.

Giriş

Bıyık ve sakal bırakmak ya da bırakmamak estetik değil, toplumsal bir olgudur. Estetik algılar da zaten bu ilişkisellik içinde şekillenir. Hâliyle insanların nasıl göründüğü objektif bir gerçek değildir. İçinde var olunan, ortamı solunan sosyal çevrenin algılarına göre tanımlıdır. Bıyıklar yalnızca toplumdan topluma değişmez. Esas olarak aynı ortamdaki farklı siyasi, dinî, sekter grupları temsil eder ve bu farklılıkların altını çizer. Bıyık ve sakal iç-dış grupları ayrıştırma mekanizmasıdır. Bu sebeple tarih boyunca da sakal-bıyık kesme ve uzatma trendleri bu ikilikte (tam traşlılık vs. kaba sakallılık) iki yöne doğru salınım göstermiştir. Değişen zamanlarda Romalılık/barbarlık-Germenlik, ruhban/halk, soylu/avam, dindar/seküler, çağdaş/geleneksel, şehirli/taşralı ayrımlarında bir ayrımı, hattı çizer. Dolayısıyla toplumsal ilişkilerde bir rol oynar; toplumsal işlevler görür. Tarihsel olarak Yahudilerin, Hristiyanların, Müslümanların sakal ve bıyık bırakma biçimleri birbirinden her dönemde ayrışır. İslamcıların ve dindarların bıyık bırakma şekli sünnet üzerinden, yani peygamberin hayat pratiğinden şekillenmiştir. Fakat bu çok belirgin tanıma rağmen farklı İslami gruplar kendilerini ayrıştırmak üzere farklı biçimleri benimserler.

Yunanların bildiği coğrafyaların çoğunu fetheden Büyük İskender, fetihlerinin ardından kendini yarı-tanrılaştırmaya yöneldi. Bu kült inşasının uzantısı olarak tamamen pürüzsüz bir çehreye bürünerek Yunanların yerleşik erkeklikte sakallılık normunu ters yüz etti. İnsanüstülüğünü böyle mükemmelleştirilmiş bir çehre ve bedenle ve onun taşa, kile, bronza, mermere dökülmüş hâliyle ispatladı. Böylece sakallılığı Gordion

düğümü gibi tek hamlede kopartıp atıverdi. Bu tercihi Helenistik estetik standardını belirlemiş oldu. Nitekim kültürel ve entelektüel alanlarda Yunanları üstkültür olarak taklit eden Romalı senatör sınıfı da bıyık veya sakal bırakmadı. Erkeklik anlayışı böyle şekillendi. Her türlü yüz kılını barbarlara ait bulan Romalılar, mağlup ettikleri barbarların saçlarını ve yüz kıllarını onları aşağılamak için traşladı ve zafer dönüşlerinde onları bu hâllerinde coşkun ve taşkın kalabalıklar önünde sergiledi. İşte zaten bu tezatın ilhamıyla René Goscinny hayat verdiği Galyalı karekterleri Asterix, Obelix ve dostlarının görkemli "Galyalı" bıyıklarını çizer Uderzo'nun çizgileriyle alaycı şekilde ölümsüzleştirdi. Cumhuriyetinin sona ermesinin ardından Roma imparatorları da hep temiz traşlıdır. İlk sakal koyuveren imparator ise Edirne'nin isim babası Hadrianus'tur (117-138). Bir emsal, yeni bir imparatorluk standardı teşkil ettiğinden sonraki imparatorlar da sakallı oluverirdi.[1] Ortaçağ Avrupası'nda ise sakal bir erkeğin, hele savaşçı erkeğin vazgeçilmeziydi. Buna karşı ise Katolik Kilisesi erken Ortaçağdaki sakallı bir dönemin ardından özellikle 11. yüzyıldan itibaren din adamlarının tamamen bıyıksız ve sakalsız olmasını dayattı. Bu bir teolojik iddiaydı. Sakal ayartıcı nefsani arzuların kaynağı bedenin kibirli bir uzvuydu. Tam traşlılık dünyadan vazgeçmişliğin, dünyevi nefse yenilmemiş olmanın, arınmanın, (erkek) bedenine ve arzularına hükmetmenin anlatım dilidir. Bu dünyaya aittir günahkâr sakal ve bıyık.

Yukarıda hatırlatıldığı üzere Romalılar (2. yüzyıla kadar) sakal, bıyık bırakmazdı. Bu sebeple de kibar cazibe arayışlarında bir neo-klasik estetik standart belirledi. Aydınlanma Avrupası'nda aristokratlar bıyıklarını ve sakallarını, tıpkı köle emeğine hükmeden "medeni Romalılar" gibi, vahşi bulduklarından tam traşladılar. Erkek neo-klasik estetiği özenle

[1] Hadrianus'un sakalı, Romalıların klasik model aldıkları Yunanlıların "filozof sakalı" ve klasik dönem saç tarzları ve anlamları için bkz. Paul Zanker, *The Mask of Socrates: The Image of the Intellectual in the Antiquity*, Berkeley: University of California Press, 1995.

şekillendirilmiş yapaylıktır. Bunun en cüretkâr sembolü ise Fransa sarayından başlayarak bu aralıkta dolaşıma giren kıvırcık peruklardır. Peruk hâliyle doğal saçın tam zıddıdır. Bu yapaylık bir iddiadır. Gündelik hayatın gailelerinde ve bedenin, fiziksel görünümün kusurlarının ötesinde inşa edilebilen bir yapay estetik görünüm lüksün, aristokratik ayrıcalığın ve şaşasının ta kendisidir. Fransız Devrimi'nin ardındansa Romantizm ve burjuvazi, küstah peruğu çağdışı ilan etti.[2] Bununla beraber aristokrasi ve egemen seçkinler 19. yüzyılın ilk yarısında hâlâ kendilerini işgücü emeği ve zaman isteyen sinekkaydı traşla ayrıştırmaya devam etti. Hırpanilere karşı onlar tam bakımlıdır. Romantikler ise Ortaçağ sakalını ve bıyığını doğal ve hakiki buldular. Osmanlılara karşı heyecanla gönüllü katıldığı Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda hayatını genç yaşta yitirecek İngiliz romantik şair Lord Byron'ın burada özenle bıraktığı Arnavut haydut bıyığı gibi. Bu bıyık burjuva çürümüşlüğüne karşın dağların soylu duygulara sahip vahşileri romantizmidir. Ya da Eugene Delacroix'ın 1830 Devrimi'ni tuvale döktüğü tablosunda Marianne'nın solundaki eli tüfekli silindir şapkalı burjuva ve öğrencinin isyankâr sakalları gibi. Aristokrasinin itibarını ağır, uzun, patriyarkal sakallarla ifade eder hâle gelmesi ise 19. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşir.

Alexander Maxwell'e göre bıyık 19. yüzyılda "millileşti". Habsburglara karşı bağımsız milli kimlik inşası sürecinde Macar olmakla bıyıklılık o kadar özdeşleşti ki "bıyıksız bir Macar dikensiz bir gül gibidir."[3] Her ne kadar başlangıçta Macar soylular ve soylu kökenlerden seçilen Macar subaylar için kendi asil bıyıkları dışında bir bıyık küçük düşürücüyse de sonunda onlar da tüm Macarları eşitleyen bıyığa boyun

[2] Ahmed Midhat Efendi'nin Avrupa adab-ı muâşeretine dair kitabındaki (1894) cümlesiyle; "Fransa büyük karışıklığı esnasında perukalar bil-külliye itibar ve hükümden düşerek ona bedel herkesin kendi saçlarını uzatması adeti meydan aldı." Ahmet Mithat, *Avrupa Âdab-ı Muâşereti yahut Alafranga*, haz. İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu, Ankara: Akçağ, 2001, s. 129.

[3] Alexander Maxwell, *Everyday Nationalism in Hungary, 1789-1867*, Berlin, Boston: De Gruyter, s. 131.

eğdiler. Öyle ki bıyıksız olmak her zaman tam traşlı düşünülen Avusturyalı ya da Avusturya/Habsburg tahakkümüne boyun eğmekle eş anlama gelir oldu.[4] Açıktır ki statü ve sınıf, milliliğe ve milliliğin eşitleyiciliğine dayanamaz. Zira 1848'e kadar sakal aynı zamanda asiliğin ve düzen karşıtlığının simgesiyken tam traşlılık düzen taraftarlığının alametiydi. Dolayısıyla aynı anda birçok sembolizm birbirleriyle içiçe geçer ve birbirlerini tamamlar.

Avrupa'da kralların sakallandığı, bıyıklandığı ve sinek-kaydı olduğu devirler vardır. Rönesans'ta sakallandılar; sonra bıyıklandılar; ardından tekrar pürüzsüz traşlı hâle döndüler. Fakat hiçbiri kralların şahsi tercihleri değildir. Hiç kimsenin zaten böyle bir iradi tercih koyma haddi yoktur. Tarihsel konjonktürler sakal ve bıyığa sürekli değişen anlamlar yükledikçe bireyler, şövalyeler, papazlar, âlimler, krallar hatta Papalar sorgusuz sualsiz sürdürmek zorunda oldukları emsale uymak durumundadır.

Dolayısıyla bıyık ve sakal hiçbir zaman sadece erkeklerin kişisel beğenilere ilişkin değildir. Stalin'in insan ölümüne dair söylediğini eğreltirsek bir kişinin bıyık bırakması veya kesmesi kendi kişisel kararıdır belki ama 10 kişinin bunu tatbiki kişisel kararları değildir. Bu tasarruflar geniş tarihsel bağlamlarda anlam kazanır ve yüklenirler. Bıyıklar "tarihsel"dir. "Şekil" ve "kozmetik"e dair değildirler. Zira siyaset ve iktidar alanları bizzat "şekiller" ve şekilleri belirleme imtiyazları tarafından kurulur; sınırları çizilir. Foucault'nun ardından 1990'lardan itibaren gelişen biyoiktidar çalışmalarından biliyoruz ki bedenler iktidara dâhildir. Tarih boyunca da iktidarlar şekillerle uğraşmış; iktidara direnişler de "şekiller" üzerinden gelişmiştir. Sakala "medenileşme" adına savaş açmış erken bir "aydınlanmış despot" Büyük Petro'dur. Sakal vergisi koyan

[4] Halid Ziya'nın *Mai ve Siyah* romanında romanın başkişisi Ahmed Cemil Beyoğlu'nda Lüksemburg Kahvesi'nde yan masalardan birinde oturan bir kızın "bıyıkları Macar tarzında kalkmış" birine baktığını görür.

Petro eğer ısrarla sakal uzatmak isteyenler varsa, soylulara ve sırada halka farklı miktarda, bir sakal vergisi ödemelerini zorunlu kıldı. Kendi ise bizzat elinde makasla soyluların sakallarını traşlayarak sakala tavrının katiliğini ortaya koydu.

Kemalizm/Atatürkçülük İslamcılar, muhafazakârlar ve diğer muarızları tarafından şekilciliğe yatkınlığından dolayı sarakaya alınmıştır. "Beton Mustafa", bu alaycı yaklaşımın tabirleşmiş hâlidir. Aynı şekilde hakiki Atatürkçülüğe karşı dar ufku şekillerden ibaret sahte Atatürkçülük yaftaları, özellikle Atatürkçülüğü katı ve köşeli bir ideoloji olarak tanımlamak isteyenlerce sıkça dillendirildi. Özelikle, bu kitapta da "Büyük Bıyık İnkılabı" kısmında göreceğimiz üzere İnönü, bu şekilciliğin ana temsilcisi görülür. Bu eleştirinin en özlü ortaya konmuş hâli ve klasik metni kuşkusuz İlhan Selçuk'un "Gardrop Atatürkçülüğü" (*Yön* dergisi, 1966) makalesidir. Selçuk, Atatürkçülüğe açıkça bir sol yön verme çabası güdüyordu. Atatürkçülük onun için ancak bir anti-emperyalist proje olduğu sürece mümkündü. Eğer Atatürkçülüğün içinden anti-emperyalizmi çıkarırsak elimize kalan; "İngiliz kumaşı, Fransız kravatı, İskoç viskisi, İtalyan şapkası"dır:

> Türkiye'de hiç kimse gardrop Atatürkçüsü kadar Atatürkçülüğe zarar vermedi. . . . Kafası boş, üslupkar, olumlu düşünceden yoksun beyzade, kalemiyle fikirlerin ancak kabuğunu tırmalayan kültürsüz yaratık... Caz ile dans ederek, açık saçık elbise giyerek, şapkanın envaını deneyerek, Batı'nın muhafazakar akımlarını temsil eden eserleri tiyatrolarda oynayarak... Operaların renkli kostümleriyle parlayan sahnelerde salonları yabancı misafirler, kordiplomatik ve levantenlerle doldurup Batılılaşma-...- Batılılaşma!... Böylesine tiplerin Tanzimat'ın ve Meşrutiyet'in fesli, altın çerçeveli gözlüklü, getrli, kolalı yakalı alafranga beylerinden hiçbir farkı yoktur.

Bıyıklı İlhan Selçuk için pekâlâ salon beyefendiliği hevesindeki bıyıksızlık da böyle bir şeklî, saptırılmış Atatürkçülüktür. Selçuk, Fransız kravatlarını, İngiliz kumaşlarını anarken pekâlâ bıyıksızlık özentiliğini de anabilirdi. Zaten

bıyığı kısmen onun sosyalist olmasına dairdi. Makaleyi yazdığında bıyık özellikle solda geri dönüyor, anti-emperyalizmin yamanlığının da çehredeki silüeti oluyordu. Ayna karşısında zahmet isteyen pürüzsüz bıyıksızlık ise Batı özentiliği ve şekilciliğin ta kendisiydi. Oysaki bu çalışma boyunca göreceğiz ki cumhuriyetin gerçekten de bir bıyık siyaseti olmuştur. Fakat bu bir şekilcilikten değil, siyasetin ta kendisi bu şekilde kurulduğundan böyle olmuştur. Bıyıklar uzatılırken de, kesilirken de hep siyasidir. Hatta siyasetin dahi müdahale edemeyeceği kadar meta-siyasidir.

Bu kitap elbette bıyığın biyolojik tarihi değildir. Onun kültürel tarihidir. Bıyık biyolojik olarak ilginç değildir. Onu ilginç yapan kültürel niteliğidir. İnsanlar bu kültürel anlamları sebebiyle bıyık bırakırlar ya da keserler. Ona farklı şekiller verirler. Bu kitap bıyığın insanlara, iktidarlara, ideolojilere, toplumsal kesimlere farklı zamanlarda ne anlamlar ifade ettiği ve bu anlamlarının nasıl hangi siyasal, sosyal ve kültürel sebeplerle dönüştüğüne dairdir. Bıyığın olduğu kadar bıyıksızlığın da tarihidir gerçi. Zira aslında sakalsız ve bıyıksız olmak daha "yapay", daha çaba ve özen gösterilmesi gereken bir çehredir. Aynı şekilde yine bir tercih olarak bıyıksızlık da bıyığın kültürel anlamlarına içkindir. Bu çalışma Türkiye'nin kültürel tarihine bir katkı olmayı ve ötesinde buradan modern Türkiye'nin çalkantılı ama bir o kadar da renkli dünyasında bir gezinti sunmayı ve onu tüm renkliliği ve çoğulculuğunda fotoğraflamayı hedeflemektedir. Peyami Safa için bıyık, sadece bıyık değildir: "İnsan yüzü, insan ruhunun vitrinidir ve onun üstündeki en küçük inkılablar, büyük dünya meseleleri kadar manalıdır!"[5] Ötesinde aslında bakmasını bilene o bıyıklarda "büyük dünya meseleleri" gömülüdür![6]

[5] Peyami Safa, "Bıyığın Tereddisi", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1938.

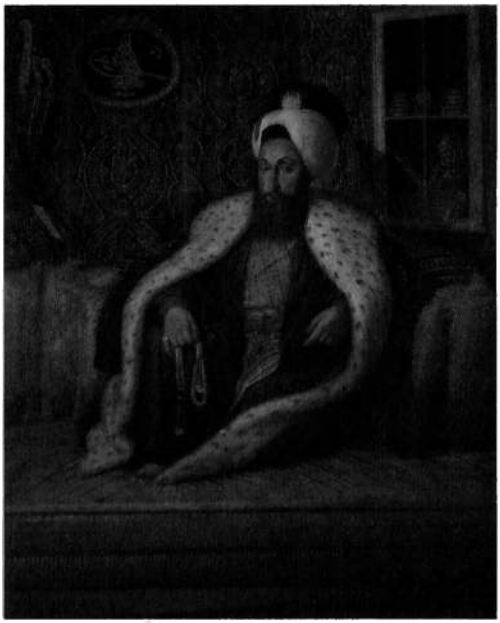
[6] Doğrudan Türkiye'de bıyık ve sakala dair üç çalışma için bkz. Avner Wishnitzer, "Beneath the Mustache: A Well-Trimmed History of Facial Hair in the Late Ottoman Era", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 61, No. 3 (2018), s. 289-326; Cem Doğan, "Modern Man in the Making:

1
Sakallar ve Bıyıklar: Osmanlı'nın Uzun Yüzyılı

1810 yılında İngiltere büyükelçisi veda için II. Mahmud'un huzuruna çıktığında beraberinde (Lord Byron ile birlikte!) hazır bulunan İngiliz seyyah John Hobhouse merasimde sultanın hiçbir yabancıyla göz teması kurmadığını gözlemler. Sultanın üzerinde sarı saten bir kaftan vardır ve elleri elmastan parıldamaktadır. 1829 yılında ise İngiliz amiral Adolphus Slade, İngiltere büyükelçisinin II. Mahmud'un huzuruna çıkışında sultanın; "her türlü sultan şatafatından uzak son derece samimi" tavırlar takındığına şahit olur. "Altınımsı kıyafetler ve kıymetli taşlarla donatılmış kaşmir kavuklar değil sade bir mavi pelerin ve pantolon" giymiş sultanın üzerinde "fesindeki elmas çelenk ve çizmelerindeki çelik mahmuzlar dışında hiçbir süs olmadığını" da aktarır.[1] 20 yılda çok şey değişmiştir. 1810 yılındaki donukluk ve mesafe bambaşkalaşmıştır. Yeni bir beden temsili, siyaseti ve dili ortaya çıkmıştır. Değişen sadece "kıyafetler" değildir; bütün bir beden dili ve münasebetleri değişmektedir. Türkiye'de bıyığın hikâyesine buradan başlayabiliriz. Zira bıyıklar, sakallar ve pak çehreler beden diline aittir.

Facial Hair, Fashion and Medico-Social Construction of Masculinity in the Late Ottoman Society (1900-1920), *Artuklu Human and Social Science Journal*, C. 1, no:1, 2016, s. 46-54; Nazlı Alimen, "The Fashions and Politics of Facial Hair in Turkey: The Case of Islamic Men", Anna-Mari Almila, David Inglis (ed.), *The Routledge International Handbook to Veils and Veiling*, London: Routledge, 2018, s. 116-124. Bıyığa dair en erken popüler entelektüel denemelerden birini bu temalarda genelde olduğu üzere Murat Belge kaleme almıştır. Bu makaleye derleme kitabından ulaşmak için; Murat Belge, *Tarihten Güncelliğe*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 455-462.

[1] Darin N. Stephanov, *Ruler Visibility and Popular Belonging in the Ottoman Empire, 1808-1908*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019, s. 6.

III. Selim.

Osmanlı'da sakalın ince biçimlendirilmesi "Batılılaşma"yla eşzamanlıdır. II. Mahmud sakalını salmak yerine özenle biçimlendiren ilk padişahtır. Sakalı uzun şekilde koyvermişlik (bakımsızlığın değil!) geleneksel düzende patriyarkal otoritenin ve dindarlığın şaşmaz alametiydi. Sakalın azameti bu keyfîliğinde yatmaktaydı. Otoritenin kaynağı dönüşürken sakalın da biçimi ve traşı dönüşür. Osmanlı Devleti artık ayakta kalmak için devlet aygıtını Batılı emsalleri model alarak bürokratik bir yapıya dönüştürmeye mecburdur. Devlet katında oluşan kanaat de, sultanın iradesi de bu yöndedir. Artık tesis edilmesi mecburi yeni siyasal-kültürel rejimde bedenler üzerinde de yeni bir hâkimiyetin kurulması gerekmektedir. Şişman ve hantal değil dar ve biçimli vücutlar, bol şalvarlar, kaftanlar, sorguçlar ve kavuklar değil vücuda oturan ve hatları gösteren pantolonlar ve kalıplı fesler yeni siyasal-kültürel rejimin ikonografisi, bedenlerdeki karşılığıdır. Bir iktidar ve disiplin gösterisidir.

Kapıdağlı Konstantin'in meşhur yağlıboya tablosunda III.

Selim'in has odasında divanda bağdaş kurmuş hâlde oturuşu rahat bir kayıtsızlığı ifade eder. Oryantalist fantezileri fazlasıyla besleyen bu tablonun fotoşopu 2013 Gezi protestolarının ardından *The Economist*'in Tayyip Erdoğan'ı sultan olarak tanımladığı kapağında da yer almıştı. Bugünden bakıldığında atalet, zayıflık ve umursamazlık imajı veren bu görsel anlatım başka bir zamanın otorite ve azamet anlatımıdır. Herhangi bir yakın ve anlık tehditle boğuşmaz hâlde imparatorluk üzerindeki emin, gamsız, kayıtsız hâkimiyetinin görsel ifadesidir. Nitekim III. Ahmed'in nakkaşbaşısı Levni de Osmanlı padişahlarını sırayla çizdiği albümü *Silsilename*'sinde onları bağdaş kurmuşken ya da tahtta otururken çizmişti. Aynı şekilde diğer Osmanlı nakkaşları da. Zira en haşmetli, vakur gözüken majestik poz buydu. Oysaki ilk kez Konstantin, III. Selim'i başka bir tablosunda ayakta çizdi. Albümünde çizdiği padişah portreleri, tekrar tekrar basıldığından, her bir Osmanlı padişahının bugün dahi kafamızda canlanan imgeleridir. Konstantin, padişahların fiziksel görünümlerini büyük ölçüde Levni'den almışsa da onları ilk kez Batılı monarklar gibi tasvir etmiş ressamdır. Albümde bu sultanlar ilk kez ayaktadır.[2]

Keskin dönüşümse II. Mahmud'la yaşandı. Hobhouse'un alıntılanan gözlemiyle aşağı yukarı eşzamanlı erken bir portresinde padişah yine üzerindeki fazlasıyla bol duran kıyafetleriyle tahtta otururken geleneksel sultan pozundadır. Sükûnetli, hareketsiz, rahat. Oysaki Slade'ın huzura çıkışına denk gelen zamanda Henri-Guillaume Schlesinger, II. Mahmud'u üzerinde ceket ve dar pantolon içinde ayakta çizer. Ayakta vakur duruşuyla her an her tehdide karşı teyakkuzunu (ki arkada fırtınalı bir deniz çizilmiştir), kıyafetiyle de atikliğini anlatır. İç ve dış düşmanlara karşı imparatorluk üzerindeki kararlı iradesini ortaya koyar. Avrupalılara imparatorluğun yıkılmak üzere olmadığını, dimdik ayakta durduğunu ilan etme çaba-

[2] Padişah portrelerine dair bkz. *Padişahın Portreleri: Tesavir-i Al-i Osmani*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Öncesi ve Sonrası: II. Mahmud'un değişen beden dili ve rejimi.

sındadır. Dar kıyafetleri her an teyakkuzda olduğunu ima etmesinden öte onu daha genç, daha keskin hatlı ve erkek gösterir. Dinç ve biçimli sakalı da onun sağlam iradesinin, dirayetinin alametidir. Zaten tüm bu portreler, gravürler en hızlı şekilde çoğaltılarak imparatorluk içinde ve dışında dolaşıma sokulmak üzere tasarlanır. İhtimamla gösterilen sultanın bedeni ve temsili bu matriste yepyeni bir kıymet kazanır. 20 yılda iki apayrı yönetme iddiası söz konusudur. Bu aralıkta deneyimlenen "Batılılaşma" gibi kültürelleştirilmiş tanımların sakladığı ve hafife aldığı bir süreçte otorite dayanağının güncel gereklilikler ve tehditler karşısında dönüştürülmesidir. Bu durum kıyafetlere yansıdığı gibi bedenlere de yansımıştır. II. Mahmud devrinin ve İstanbul şehir hayatının keskin gözlemcilerinden İngiliz seyyah Julia Pardoe bir kadın gözünden II. Mahmud'u yakışıklı bulmaz fakat hatlarını, delici bakışlı gözlerini beğendiğinden tam karar vermenin de güç olduğunu ekler. Hele fesinin altından görülen saç kıvrımlarının ve biçimlendirilmiş gür sakalının ona karakterli bir duruş verdiğini ve

onu olduğundan genç gösterdiğini kaydeder.[3] Sakallar değişen bu yeni iktidar diline uygun olarak simetrik, taranmış ve biçimlidir. Artık güç durağanlığın, değişmezliğin ikonografisinde değil hareketin, eylemin, ataklığın ikonografisinde yatar. II. Mahmud'un halefi Abdülmecid de fiilî iktidara el koyan bürokrat paşaların tasarladığı Tanzimat devletinin nizamının muntazam, kararlı ve genç çehresi olarak sakalını yine ince ve biçimli traşlar. Tanzimat'ın banisi ve 20 yıl boyunca iradesi Mustafa Reşid Paşa, "hafif ve zarif sakallı"yken onun yetiştirmesi olarak 1860'ların en güçlü paşası olarak bir nevi "diktatörü" Âli Paşa; "yer yer kırlaşmış seyrek sakallı"dır. Tanzimat'ın üçüncü büyük paşası Keçecizade Fuad'ın sakalı da benzerdir. Buna karşın ulemadan gelerek mülki erkâna dâhil olan Ahmed Cevdet Paşa'nın taranmamış, koyuverilmiş sık sakalları başka bir otorite iddiasını ifade eder.

Akıl sağlığını yitirdiği gerekçesiyle V. Murad'ın yerine genç Abdülhamid tahta oturtulduğunda birçok kişi onu hâlâ vekil padişah görmekteydi. Dolayısıyla şehzadelerden Kemaleddin Efendi tahta oturur oturmaz sakal bırakmaya başlamasına esef etmiştir. Çünkü sakal bir sultan ayrıcalığı olduğundan şehzadelerin sakal bırakmamaları, sadece bıyıklı olmaları kadim bir saray geleneğiydi. Yeni sultan sakalını tahta çıkış gününde uzatmaya başlardı ki bunun dualarla törensellik içinde ilan edilmesine irsal-i lihye denirdi.[4] İşte II. Abdülhamid tahta oturduğunda bırakmaya başladığı bu sakalıyla Tanzimat'ın bürokratik ve kurallandırılmış devlet otoritesini yansıtan "reformist" sakal biçiminden kopar. Sakalını dağınık şekilde salar. Sakalının ihtişamını o kadar önemser ki beyazlama vakti geldiğinde onu siyaha boyar. Bu durum özellikle sakalı siyaha boyamayı mekruh addeden dindarlar için bir hayal kırıklı-

[3] Julia Pardoe, *The City of the Sultan, and Domestic Manners of the Turks*, London: Routledge, 1854, s. 64.

[4] Cülusla beraber sakallanmanın ritüelleri ve törenselliği için bkz. Ali Akyıldız, *Kral Öldü, Yaşasın Kral: Osmanlı'da Cülus, Veraset ve Meşruiyet*, İstanbul: Timaş Yayınları, s. 150-154.

ğı ve güvensizlik alameti olur.[5] İbnülemin Mahmud Kemal bu hareketine "garibe" der.[6] Elbette II. Abdülhamid'in dinî ahkâma riayetten çok farklı öncelikleri vardır ve söz konusu olan sadece estetik kaygı değildir. Her türlü iktidar otoritesinin performe edilmesidir. II. Abdülhamid gücü Babıali'den, yani reformist bürokrat paşalardan alır ve iktidarı şahsileştirirken sarayda doğrudan kendisine sadık ricali üzerinden devlete hükmeder. Nitekim yeni padişahın Tanzimat'ın bürokratik otoritesine karşı tesis ettiği patrimonyal otoritesinin yüzdeki izdüşümü bu dağınık salınmış kabasakal, II. Abdülhamid'in ideolojik rejiminin en önde gelen şeflerinden Ahmed Midhat Efendi, uzun süreli sadrazamı Said Paşa ve birçok nazır ve bürokrat tarafında da sadakatla benimsenir. Bu sakal otoriter keyfîlik iddiasının alametidir. Öyle ki Ahmed Midhat Efendi, yeni kuşak edebiyatçılar olarak Edebiyat-ı Cedide'ci Servet-i Fünun çevresini "dekadanlar" ithamıyla hedef aldığında "bıyıklı" Tevfik Fikret de karşı taarruz şiirinde öfkesini onun "lihye-i carubnüma"sından (çarub), yani süpürge sakalından bahsederek çıkarır.[7] Servet-i Fünun çevresinden arkadaşı Hüseyin Cahit (Yalçın) bu kelimeyi ilk kez böyle duymuş ve öğrenmiştir. Ahmed Midhat'ın bu sakalı, pekâlâ Tevfik Fikret için onun güncel edebiyatı ve dilini anlayamayan çağdışı doğasının çehresidir. Hakkı Süha'ya göre de sakalları "ta kulaklarının içinden fışkırıyormuş hissini"[8] vermektedir. Kimse gözünü bu sakallardan sakınamıyordur. Hüseyin Cahid karşılaştığı Said Paşa'nın da "bütün yüzünü kaplıyor gibi gözüken sakalları"ndan[9] gözünü alamaz. Tanzimat paşalarının birçoğunun aksine Abdülhamid rejimine intisap eden

[5] Bir anekdot için bkz. Ahmet Cevat Emre, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul: Telamak Yayınları, 2022, s. 84.

[6] İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1942, s. 2102.

[7] Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975, s. 85.

[8] Hakkı Süha Gezgin, *Edebi Portreler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999, s. 30.

[9] Hüseyin Cahit Yalçın, *Edebiyat Anıları*, s. 94.

Tanzimat'ın reformizmi Abdülmecid'in çehresinde.

ve yedi yıl Adliye Nazırlığı yapan Ahmed Cevdet Paşa da ileri yaşlarında sakallarını hepten uzatıp çene altına saldı. Zaten saf cehaletinin yanı sıra kölece sadakatiyle ve sunduğu jurnallerle tanınan, II. Abdülhamid'in yaverlerinden Çerkes Kabasakal Mehmet Paşa, lakabını göğsüne kadar uzanan sakallarından almıştır. Bu sadakati ve süflice hizmetleri ona yönelik bir hıncın birikmesine neden olmuş ve Hürriyet'in İlanı'yla derhâl İstanbul'dan kaçmaya çalışmış, ancak yakalanarak hapsedilmiş, 31 Mart'tan sonra ise idam edilmiştir. II. Wilhelm'in İstanbul ziyaretinde eşi İmparatoriçe Augusta Victoria yaverler arasında onu görünce korkmuş, ürkerek "bu kaba sakallı adam kim, padişahın celladı mı?" diye sormuştur. Aslında ilginçtir, daha sonra değinileceği üzere, Abdülhamid'in iktidarına denk gelen 19. yüzyıl sonunda Viktoryen İngiltere'de de upuzun dağınık ve gür sakallar aristokraside yaygınlaşmış, modalaşmıştır. Bu bakımdan pekâlâ Avrupa trendlerinden de apayrı düşünülemez. Nitekim tüm bu trendlerin farkında olan Ahmed Midhat Efendi Avrupa adab-ı muâşeretine dair

kitabında (1894) Avrupa'daki bu yönelimi okurlarına aktarır: "Bazı kimseler sakal ve bıyığını kamilen tıraş etmeyi hala kibarlık addettikleri gibi bazıları adeta bizim alaturka halinde tanzim eylemek kibarlıktır diye kabul eylemişlerdir." Fakat Kabasakal Ahmed Midhat Efendi, keyifle kazanan tarafı da müjdeler: "Nihayet şimdilerde tuvaletin bu cihetinde terk-i taassup edilmiştir"[10] saptamasını yapar. Onun için taassup 100 yıl önceden kalma tam traşlılıktır. Her ne kadar yoğun sakallanma eğilimini, aynı anda hem II. Abdülhamid'in İslami vurgu da eklenmiş, şahsileşmiş keyfî otokrasiye kaymasıyla hem de Avrupa'daki yönelimle ilintilendirmek çelişkili dursa da durum tam aksidir. Zira ilk olarak Selim Deringil'in klasik kitabında gösterdiği üzere II. Abdülhamid'in ustaca inşa ettiği otokrasisi başta Almanya, Rusya ve Japonya'da tecrübe edildiği üzere geleneksel otokratik monarşi meşruiyetini millileştirilmiş bir devlet kültüyle bütünleyerek ritüelleştirilmesinin bir örneğidir. Bir trendi takip etmektedir. Nitekim II. Abdülhamid'den beş yıl sonra tahta oturan Rusya çarı III. Aleksandr, anarşistler tarafından öldürülen liberal eğilimli selefi II. Aleksandr'ın siyasasını, tıpkı Osmanlı makamdaşı gibi, tersine çevirerek şahsi kültüne dayalı yepyeni ve Ortodoksluğu kutsayan keyfî bir otokrasi inşa ederken aynı şekilde Rusya'da bıyıklı Büyük Petro'dan itibaren ya tamamen traşlı, ya I. Nicholas gibi bıyıklı ya da II. Aleksandr gibi en fazla pos bıyıklı ve uzun favorili çarların beden rejimlerinden uzaklaşarak çenesinden aşağı doğru kaba sakallarını sarkıtır. Zaten İngiltere'den Avusturya'ya 19. yüzyıl sonunda tüm krallar gürül gürül sakallanıp bıyıklanır. Avusturya-Macaristan imparatoru Franz Joseph'in favorileriyle birleştirdiği haşmetli pos bıyığı da ikoniktir. Favorilerin çeneye doğru gürce uzatılarak sakalın tam traşlanması yine 19. yüzyıl sonunda başta İngiltere aristokrasisi arasında olmak üzere yeni bir haşmet gösterisidir.

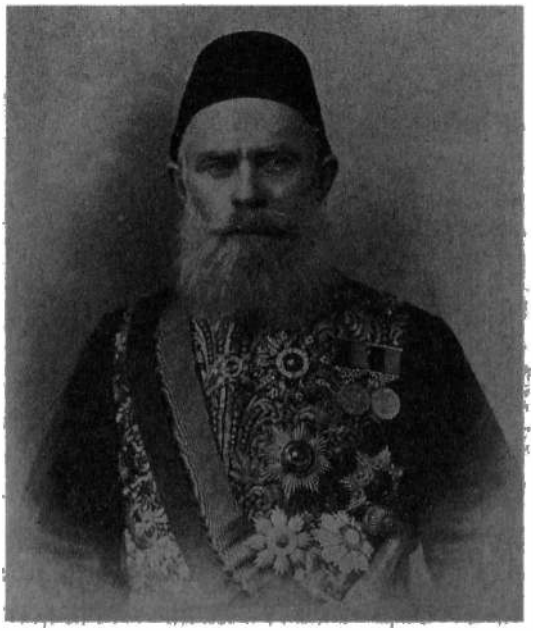
[10] Ahmet Mithat, *Avrupa Âdab-ı Muâşereti yahut Alafranga*, s. 129.

Abdülhamid'in kabasakal siyasi ve entelektüel eliti;
Ahmed Midhat Efendi ve Said Paşa.

Salah Birsel'e göre "Bizim bu sözünü ettiğimiz yıllarda en büyük sakal pompacısı II. Abdülhamit'tir. O, herkesi sakal içinde görmek ister. Hele göbeğe değince uzamış tahta sakallar karşısında bütün sevgisi ayaklanır." Öğreniriz ki Faik Bey'in Hünkar Yaveri olmasının sebebi de uzun ve kaba sakalıdır: "Şuna dikkat edilsin ki, Faik Bey, lakırdısı çekilir, hovarda ve incelik uzmanı bir kişidir. Bağnazlıkla hiçbir ilişkisi yoktur. Sadece günün adamıdır."[11] Faik Bey, bir gün sakalını şaka yollu itip kakan arkadaşını sakalının velinimeti olduğunu, onun sayesinde miralaylığa terfi ettiğini ve şimdi feriklik beklediğini söyleyerek uyarmıştır. Ahmed Rasim'e göre de liyakatin değil şekil, hiyerarşi ve görünümün hüküm sürdüğü "Abdülhamid devrinde sakala ve boya bosa ayrı bir itibar vardır."[12] Nitekim Ahmet Rasim'in kendisinin de evlenirken kestiği sakalı yüzünden memuriyetini Selanik valisinin kendisini himayesi sayesinde koruyabildiği anlatılagelmiştir. Aynı

[11] Salah Birsel, *İstanbul-Paris*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2004, s. 115.
[12] Beşir Ayvazoğlu, *Altın Kapı*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001, s. 278.

Ahmed Cevdet Paşa, II. Abdülhamid devrinde.

şekilde aşağıda yazdıklarına değinilecek İbnülemin Mahmud Kemal'in kendisi de II. Abdülhamid döneminde sakal bırakmayan, sadece bıyıklı memurlardan biri olarak dikkatleri üzerine çeker. Söylenene göre bu uygunsuz durum yükselişini engelleyen sebeplerden biridir. Dolayısıyla II. Abdülhamid'in kodamanlarından biri benzer "altın tavsiye"de bulunmuştur: "Nasihatimi tut! Sakalını büyüttükçe büyüt! Kıyafet yoksulu çehre züğürdü olanları gösterecek sakaldır. Başka değil. Şimdi yastık otunda döşek doldurmaya kafi görülsün yeter."[13]

Wishnitzer'e göre kaba sakal II. Abdülhamid'in *ancien regime*'nin "yüzüdür". Bundan dolayı da Abdülhamid'in şahsından öte taşıyıcısı olduğu ideolojik-kültürel rejime karşıt ve hınçlanmış Harbiye, Mülkiye ve Tıbbıye'de yetişen yeni

[13] Nurettin Gemici, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Beyanü'l-Hakk Dergisi'ndeki Yazıları ve Sadık Bir Muhalif", Fahrettin Gün, Halil İbrahim Erbay (ed.), *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017, s. 361.

TRT'de yayınlanan *Payitaht* dizisinde (2017-2021) II. Abdülhamid sürekli olarak tahtında kendinden emin oturur hâlde, bu hiyerarşi ve otorite mesafesinden devlet idarecisi paşaların idraksiz ve çapsız yorumlarını dinledikten ve onları azarladıktan sonra en doğru hükmü verir ve uygulanmak üzere emirlerini sıralar. Kabasakalı da otoritesinin şaşmazlığını pekiştirir.

kuşak mensupları kendilerini bu sakallı eski rejimden ayrıştırmak üzere bir grup kimliği olarak sadece bıyık bırakır. Şevket Süreyya Aydemir'e göre 1905'te Harbiye'den yeni mezun "Mustafa Kemal'in . . . kurmay yüzbaşı üniformalarını kuşanıp annesine göndermek için Beyoğlu'nda çektirdiği fotoğraf, hakikaten göz alıcıdır. . . . Bıyıkları artık iki uçları yukarıya dimdik sivrilen ve o zaman subaylar arasında çok moda olan alabros bıyıklardır.[14] Refik Halit Karay'a göre de Abdülhamid döneminde entelektüeller ve yeni nesil arasında; "bıyık merakı son haddine varmıştır. Maşa ile kıvrılır, briyantin ile yağlanır, cendereye konup kalıplanır; bir tek kılı beyaza uğrasa matemi tutulur."[15] Bu bıyık bir muhalefettir.

[14] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, C. 1, s. 79.
[15] Refik Halit Karay, *Üç Nesil, Üç Hayat*, İstanbul: Semih Lütfi Yayınevi, 1943, s. 71.

Başka zamanlarda uzun erkek saçının, dövmenin, favorilerin olduğu gibi.

Refik Halit'e göre Tanzimat edebiyatçıları "Başlarında yumuşacık ensiz fes, sırtlarında bol redengot, yumuşak gömlekler, kalın kravatlar, yeleklerinde kalın saat köstekleri, hepsi de çember sakallı, bıyıkları bu sakallara kadar uzatılmış, ilk bakışta çehreleri hemen hemen biribirinden kolayca farkedilemiyen"[16] bir topluluktu. Tüm çehreyi orman gibi kaplayan bu kaba sakalların altında kişisel farklılaşmanın, bireysel tercih ve zevklerin bedenlerde ifade edilmesi söz konusu değildir. Hatta uygunsuzdur. Çember ya da kaba sakallar yüzleri, yüzlere vuran insani hâlleri, duyguları, hatta düşünceleri saklar. Aynılaştırır. Sakalsızlaşma bu bakımdan pekâlâ kişilik kazanma ve bireysel dokunuşlara alan açma iradesidir. Devam eden Refik Halit'e göre; "O zamanki nesil, onlardan ikisinin henüz genç, delikanlılık çağında olduklarını kestirebilse de biz, bugün kendileriyle karşılaşsak –sakal, bıyık, tavır ve kıyafete aldanarak– yaşlı ve yaşıt olduklarına hükmederiz." Dolayısıyla bıyık aynı zamanda yeni kuşağın gençlik iddiasıdır. Artık otorite meşruiyeti yaşlı olmaktan çok genç, yani çağın icaplarına daha açık ve modern olma iddiasından geçmektedir. Boşuna Genç Türkler değildirler. Zaten genç olmak, genç gözükmek ve durmak her zaman (tıpkı ileride göreceğimiz üzere 1990'larda olacağı üzere) "modern", "çağdaş" ve çağa açık ve onu kavrar olma arzusu ve çabasına eşlik eden tamamlayıcı boyutu olagelmiştir. Köhnelik fikre olduğu kadar şekle de atfedilir. Zaten köhne fiziksel görünüm köhne fikirlerin vücut bulmuşluğu olarak görülür. Latinceden alınma Alman sözü beden kültünün doğduğu tam bu dönemde sağlam kafanın sağlam vücutta olduğunu hatırlatır. Nitekim böyle bir illiyeti zamanında kuranlar da olmuştur. Hakkındaki görüşleri olumlu olmayan Asım Us'a göre genç kalma arzusuyla tutuşan Abdullah Cevdet bunda "aklı gibi

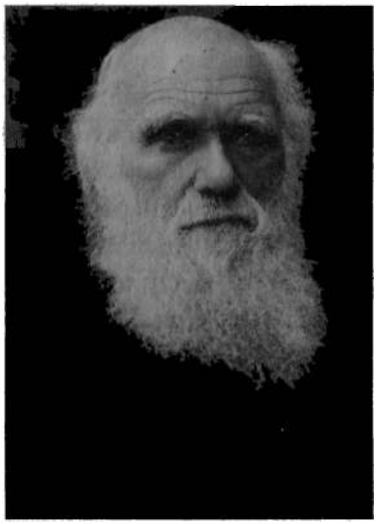
[16] Refik Halit Karay, *Üç Nesil, Üç Hayat*, s. 114.

bıyıklarını da budamak suretiyle muvaffak olmuştur." Us'a göre Abdullah Cevdet; "şeklen, kıyafeten değil, lisanen de en hararetli bir Genç Türk'tür. Bunun için bıyıklarının daima budanmasını nefsinde Genç Türklüğü temsil etmek arzusundan neş'et ettiğine haml etmek de mümkündür."[17]

Bıyık aynı zamanda dünyevileşmedir. Erkeğin süsüdür. *Son Posta*'dan bir muharririn hatırlattığı üzere; "Sakal cennet içinse denilebilir ki bıyık ta dünya içindir. . . . Sakal perhizkarlığın bir nevi işaretiydi. Sakallı adamın, hiçbir günahı affedilmezdi."[18] Burhan Felek için de; "Sakal, ötedenberi bir ilim, bir ruhanilik ve bir ihtiyarlık alameti iken bıyık, bir cesaret, bir yiğitlik ve erkeklik işareti olarak kabul edilmişti."[19] Dolayısıyla bu tür bir ideolojik anlam yüküne de sahiptir. Ahmed Midhat Efendi'nin 1894 tarihli Avrupa adab-ı muâşeretine dair kitabında okurlarını bilgilendirdiği üzere; "saç taramak [Avrupa'da] bir aralık o kadar ehemmiyet peyda eyledi ki, saçları nasıl taramak, nasıl yağlamak, ne biçimde kıvırmak lazım geleceği hususunda şıklar mütehayyir kalarak 'kuaför' tabir olunan berberler ile uzun uzadıya müzakereye girişirler idi."[20] Nitekim II. Abdülhamid devrinde İstanbul'da da saç-sakal-bıyık traşlarında bu letafeti verecek Avrupa usulü berberler açılır ki sokak berberlerinden ayrıştırılmaları için İtalyancadan uyarlama olarak perukâr olarak adlandırılırlar. Şık beylerin saçları, sakalları ve bıyıkları için adresleri belli olmuştur.

Sakallılar ve bıyıklılar 19. yüzyılın sonunda çatışan iki siyasi-ideolojik hattın taraftarlarını olarak belirgin şekilde ayrışır. Kaba sakallılar geleneksel patriyarkal toplumsal, ahlaki ve siyasal düzeni devletin meşruiyetinin temel dayanağı görürken bıyıklılar otoritenin tıpkı koyuverilmiş sakal gibi

[17] Mehmet Asım (Us), *Karikatür: II. Meşrutiyet Döneminin Ünlü Simaları*, haz. Seval Şahin, İstanbul: Kitap Yayınları, 2008, s. 156.
[18] Ali Akıncı, "Geçmiş Günler: Sakal ve Bıyığa Dair", *Son Posta*, 3 Mayıs 1939.
[19] Burhan Felek, "Bıyık Babındadır", *Tan*, 8 Mayıs 1940.
[20] Ahmet Mithat, *Avrupa Âdab-ı Muâşereti yahut Alafranga*, s. 129.

Bir Viktorya devri İngiliz centilmeni olarak
Charles Darwin.

keyfî olmadığı ve insanlar tarafından iradi olarak biçimlendirilmiş yeni bir siyasal sözleşme aramaktadır. Sakal elbette en başta dinselliğin, sofuluğun ifadesidir. Aynı zamanda otorite hiyerarşisini sakalın çizdiği katı bir hiyearşinin ifadesidir. Bu bakımdan bıyıklılık geleneksel otorite ve hiyerarşik hatları tanımamayı imler. Aynı şekilde bu bir kuşak çatışmasıdır. İşte bıyıklar 1908 ile birlikte iktidar olacaktır.

II. Abdülhamid'in iktidarın sonu sakalların da sonu olur. Osmanlı'da sakalın mutlak egemenliğiyle cumhuriyetin sinekkaydı traşı arasında bıyığın tüm haşmetiyle hüküm sürdüğü kısa bir devir vardır: II. Meşrutiyet Dönemi. Bu devirde sakallar hızla kesildiği gibi sakallılar artık iktidar elitinin dışında kalmış; bıyık, Osmanlı yönetici eliti arasında norm hâline gelmiştir. Öyle ki II. Meşrutiyet'in çalkantılı altüst oluşlarından ve yeni kuşak olarak iktidarı devralan İttihatçıların nobranlığından yılan Refik Halit, Kirpi müstear adıyla kaleme aldığı hicvinde devrim (1911) haberlerini aldığı Çinlilere "Gençler ihtiyarlardan, ilim tecrübeden, hülasa bıyık sakaldan

Çar III. Aleksandr
(hükümdarlığı 1881-1894).

iyidir derlerse inanmayınız"[21] tavsiyesinde bulunmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Hüküm Gecesi* romanında da İttihatçı muhalifi gazeteci Ahmet Kerim'e göre; "İttihatçı kendine mahsus bir tip sahibidir. Düşük ve yumuşak bıyıklar, tuhaf bir ışıkla parlayan iki göz, hafif bir semizlik, uzunca saçlar." Bıyığın bu 10 yıllık saltanatına dair makalesinde Avner Wishnitzer, bıyığı ideolojik ve kuşaksal bir tavrın ifadesi görür.[22] Bu dönüşüm bir kültürel-sınıfsal geçişi de işaretler. İktidar, siyasal-bürokratik eliti oluşturma dayanağını soydan ve imtiyazdan alan bir zümreden devlet eliti olma meşruiyetini yeni açılmış modern mekteplerdeki (Mülkiye-Harbiye-Tıbbiye-Mekteb-i Hukuk) seçkin eğitimden ve meritokratik bürokrasiyi teşkil etmek üzere ihtimamla yetiştirilmesinden alan ve soya dayanmayan (çoğu alt-orta ve orta düzey me-

[21] Refik Halit Karay, *Kirpinin Dedikleri*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2009, s. 119.
[22] Avner Wishnitzer, "Beneath the Mustache: A Well-Trimmed History of Facial Hair in the Late Ottoman Era", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 61, No. 3 (2018), s. 289-326

mur ailelerinden gelen) bir zümreye geçmiştir.[23] Bu geçiş de çehreye sakal yerine bıyık olarak yansır. Her zaman olduğu gibi kültürel eğilimler siyasi ve sınıfsal süreçlerin yansımalarıdır ve belli tarihsel bağlama otururlar. Yeni kuşak, ilk kez bu dönemde sakalsız, sadece bıyıklıdır. Nitekim yeni rejimin üçüncü yılı 1911'de subaylar için hazırlanan *Usul ve Âdâb-ı Muâşeret* rehber kitabı bıyığı olumlarken sakala pek sempatik bakmadan ancak koşulla cevaz vermektedir: "Bizde bıyığa dokunmamak, pek ziyade kestirmemek ve yaşı kırkı geçmedikçe sakalı salıvermemek ve salıverilen sakal artık traş etmemek adet olmuştur. Herhalde sakal salıverildiği halde onun taharet ve intizamına dikkat farz olur."[24] Meşrutiyet'in ardından ulema bile alafranganın cazibesine karşı koyamayarak kaba sakaldan yüzünü dönmekte, onları inceleştirmektedir. Reşat Nuri Güntekin, "şehirlerdeki bazı şık molla eskilerinin sakalı kadar uzamış tıraşlı yüzlerinden"[25] bahseder.

Kaba sakallılar ile bıyıklılar arasında bir de geçiş figürleri de vardır. İttihat ve Terakki, hele 31 Mart İsyanı'nın bastırılmasıyla beraber, meclis çoğunluğuna da yaslanarak ülkenin mukadderatına el koydu. Fakat yaş otoritesinin hâlâ önemli olduğu ve dar bir genç subay kliğinin bu kadar kudretli olduğunun açıktan gösterilmesine cesaret edilemediği bir ortamda İttihatçılar kendi fikirlerine açık eski kuşaktan itibarlı simaları sadrazamlığa ve nazırlıklara getirdiler. Bu isimler, iki zihin

[23] İttihatçı kadrodan ve nesilden sakallarıyla ayrışan Cemal Paşa'dır. Ancak bıyıklı Cemal Paşa 1911 yılında Bağdat Valisi olarak atandığında Arap nüfusa karşı otoritesini kurabilmek için bir *raison d'état* gereği sakallanmıştır. İstanbul'daki dönüşüme karşın bu coğrafyada tüm alametleriyle geleneksel patrimonyal/patriyarkal otoriteye yaslanmak çok daha güven verici bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'nda ise heybetli sakallarıyla bu sefer Suriye-Filistin cephesini yönetecek Paşa buranın tam yetkili genel valisi olarak astığı astık kestiği kestik bir otorite kuracaktır.

[24] Akt. Ekrem Işın, "Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muaşe, Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed.), *Tanzimat*, Ankara: Phoenix, 2006, s. 398. Rehber aynı şekilde yeni modalara karşı uyarmaktadır ki; "Vakıa artistler, ressamlar ve şairler meyanında saç uzatmak kabul olmuş bir adet ise de bunun zabitana şumulü yokdur."

[25] Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1984, s. 11.

Avusturya-Macaristan imparatoru Franz Joseph
(hükümdarlığı 1848-1916).

dünyası arasında ara figürler oldukları gibi, kaba sakaldan çok alafranga modaya uygun ama aynı zamanda devlet otoritesini temsil eder şekilde biçimlendirilmiş sakallar taşırlar. Bu paşaların çehreleri ve beden rejimi bir tür geçişi ilan eder.

1912 yılında mecliste oluşan İttihatçı karşıtı çoğunluğun iradesini yansıtmak üzere çoğu II. Abdülhamid devrinin paşalarından oluştuğu için Büyük Kabine olarak adlandırılan hükümetin sadrazamı Ahmed Muhtar Paşa'nın (1839-1919) sakalları pekâlâ bıyığının öne çıkarıldığı bir ara biçimdir. Nasıl ki orduda II. Abdülhamid'in son 10 yılında genç subaylar arasında Prusya esinli ve modern duran bıyıklar yaygınlaşmıştır; bu zaman aralığında ileri yaşlarındaki yüksek rütbelilerin de sakallarına Prusya militer modernizmi ve maskülanitesi etki etmektedir.

Bu ara figürlerden bir diğeri de Babıali hukuk müşavirliği ve Hariciye Nezareti müsteşarlığı makamlarının ardından sadrazamlığa gelen İbrahim Hakkı Paşa'dır (1863-1918). Paşa da bıyığını özenle sakalından ayrıştıran, ona ayrı ihti-

Bedros Hallaçyan ve Asuri sakalı.

mam gösteren ve çehresinde öne çıkaranlardandır. Bürokratik görevlerindeki daha gür ama biçimli sakalını sadrazamlığı sırasında epeyce seyrekleştirmiş; çehresinin merkezine bıyığını almıştır. Bu bakımdan hâliyle Abdülhamid'in Said Paşa, Kamil Paşa gibi mutat kabasakal sadrazamlarından ayrışır. Gayrimüslimlere muhtaç olunagelmiş uluslararası hukuk alanında bilgisiyle öncü ve emsalsiz olmasıyla entelektüel birikimine büyük saygı duyulan Paşa, kamusal alanda sakınmadan alafrangalaşmanın ilk cesur örneklerindendir. Berlin ziyaretinde şapkayla dolaşmış olması büyük bir skandal yaratmıştır. İbnülemin Mahmud Kemal'in, "Avrupa nazırlarını taklid etmekle . . . onların adetlerini kendimize tatbik etmek sevdasına düştüğünden"[26] bahsettiği İbrahim Hakkı Paşa'ya bu kanaatlerini bizzat sorduğunda sadrazam daha sonra standart bir söylem olacak dinî şekilcilikten arındırma argümanını dillendirir:

[26] İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, s. 1770.

Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa.

> Dini islam, museviyyet ve nasraniyyet gibi bir kavme aid değildir, bütün kainata mahsus bir dini âlidir . . . buradaki müslümanla bilfarz Berlindeki müslümanı bir görmek arzusunda bulunmamalıdır, zira bu kabil olmaz. Ümid eder misiniz ki Avrupada kadınlar bundan sonra tesettür etsinler . . . Dini islamın kainata intişar edememesine yine müslimler sebebdir. Çünkü neşr etmenin yolunu bilmiyoruz . . . Ben sofu bir adem değilim. Kendimce pek çok günahım vardır. Beş vaktde nemaz kılamıyorum. Fakat günde yirmi def'a Cenabı hakka rabtı kalb ediyorum. Kimsenin hakkını gasb etmiyorum.[27]

İbrahim Hakkı Paşa'nın izahatı şekli, dinin içtihadından çıkarmaktır. Üstelik İslam'ı bir evrensel din kılmak için bu gereklidir de. Şapka da takılabilir, (ki Muhammed Abduh'un 1903 yılında zorunlu hâllerde şapka giyilebileceği Transvaal Fetvası önemli bir kırılmaydı), sakal da kesilebilir. Alafrangalık fiilî olarak zaten yeni kuşakta normlaşmıştır ancak

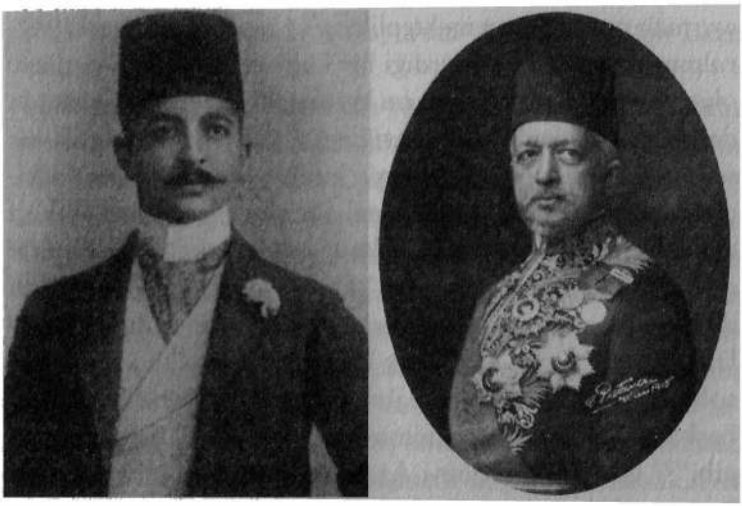
[27] İbnülemin Mahmud Kemal, *Son Sadrazamlar*, s. 1797-1798.

sorulduğunda verilebilecek dinî izahat budur. İbrahim Hakkı Paşa da Avrupa'daki haşmetli bıyıklı çehrelerden etkilenip bunu sentezleyenlerden biridir.

Cumhuriyet Hariciyesinin duayen büyükelçi ve müsteşarlarından Feridun Cemal Erkin (1899- 1980) diplomat olmaya ilk hevesini ufak bir çocukken devlet ricalinden büyükbabasını ziyaret eden "biri, sivri sakallı, altın gözlüklü, diğeri beyaz bıyıklı, her ikisi de gayet itina ile giyinmiş"[28] iki misafirin ziyaretiyle duyduğunu hatırlar. Bu janti misafirlerin büyükelçi olduğunu öğrenince kararını vermiştir. İşte bu sivri sakal "didon sakal" olarak bilinir. Kökü III. Napoleon'dur. Kırım Savaşı sırasında İstanbul'da imparatordan ilhamla aynı sakalı yüzlerine yerleştirmiş Fransız askerlerin tekrarladıkları şaşırma ve takdir etme ünlemi *dis donc* ifadesinden türetilmiştir. Alafranga görünmenin erken bir alameti olur. Abdülmecid'i indirmeye yönelik Kuleli Vakası komplosunun örgütçülerinden biri Didon Arif Bey'dir. Arif Bey, lakabını sakalından değil şık giyinişinden ve alafranga hâl tavırlarından almıştır. [29] III. Napoleon'un ihtişamlı sakal-bıyığının emsal teşkil etmesine Osmanlı edebiyatında bir Ermeni alafranga züppenin tasvirinde rastlarız. Ahmet Midhat Efendi'nin *Müşehedat* romanında Kirkor, "siyah palabıyıklı, Napolyon sakallı, gereği gibi gösterişli, epeyce güzel bir adamdı. Gözde gözlük, elde eldiven ve baston, yelek ilikleriyle cepleri arasında altın kordon, boyun bağı üzerinde nohut kadar incili iğne ve son moda elbise filanla pek de süslü bir adamdır." Romanın daha ilerisinde de Siranuş ismine şerh düşer: "İsmini Kirkor diye haber verişim yanlış düştü. Malum ya! Böyle Frenkleşen Kirkor'lar 'Gregoire' ve Ohannesler 'Jan' Viçenler 'Vensan'

[28] Feridun Cemal Erkin, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980, s. 6.

[29] "Bu eşhası hamse meyanında ismi geçen Arif Bey' e (Didon Arif) derler idi. O vakte göre şık telebbüs ederdi. Ve Firengane tavırlar gösterip tırnaklarını uzatır, daima efkâr-ı münevvere sahibi görünür, ihtilalci geçinir idi. Ve (Ah bir revolüsyon olsa bayrağı çekip öne geçeceğim!) diye söylenirdi." Akt. Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937, s. 24.

Said Halim Paşa.

filan olurlar."[30] Zaten didon dönemin alafranga karikatürleştirmelerinde mutlaka anılan bir göndermedir.[31]

Matruş amcasının emperyal ihtişamını taklit etmeye çalışan yeğen Napoleon, çok alanda ondan eksik kaldığından (Marx'ın meşhur alegorisiyle amca trajediyken, yeğen farstır –komedi–) haşmetini çehresinde koyuvermeye çalışmıştı. Dudak üstleri pos, alabildiğine uzattığı uçları inceltilmiş ve kalkık pala bıyığının altına sadece çenesinde gür salınmış bir keçi sakal yerleştiren imparator aynı anda hem sakalın hem bıyığın ona açtığı haşmet imkânlarından faydalanır. Bu bıyığın ucunu sivriltmek için bol bol mum kullanmıştır. Bu sakal biçimi, hele II. Abdülhamid devrinde birçoğu ikbal yolunda sultana yaltaklanmak için bu şekilde sakal bırakmış kabasakallı alaylılardan kendilerini küçümsemeyle beraber özenle

[30] Sacit Ayhan, *Türk Romanında Azınlıklar (1872-1950)*, yayımlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008, s. 220.

[31] Didonun saltanatı için bkz. Salah Birsel, *İstanbul-Paris*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2004, s. 119-120.

ayırmalarını sağlayan mekteplilerin ve modern tedrisatla yoğrulmuşların eğilim gösterdiği bir kültürel/sembolik sermaye olur. Aynı zamanda bıyıkların kıymeti böyle bir ayrıştırmada daha ortaya çıkar. Pekâlâ bıyığın bağımsızlığını ilanında bir sıçramadır. Didon tabii giderek birebir III. Napoleon'un biçimini taklit etmekten öte, genel olarak çenede uzatılan keçi sakal biçimlerini tanımlar. Aslında didon sakal, Cumhuriyet devrinde bile fazla "alafranga" kaçmaya devam eder.[32] Belki de tüm şık sakallar arasında en saygınlık uyandıranı ve hatırlananı Şair-i Azam Abdülhak Hamid'inkidir. Evindeki edebi sohbetlere katılan Halit Fahri (Ozansoy), "ona herkesten başka bir vakar veren sakalının kesilişi ile [onu] bir şiir tanrısı gibi"[33] görür. Tabii Şair-i Azam'ın klasisizmi ve aristokrat kozmopolitizmi bir sonraki kuşak edebiyatçılar tarafından çağın gereklerine, fikrî ve his dünyasına uygun bulunmadığı gibi sakalı da şıklığına karşın başka bir devirden ve mesafeli görülecektir. Onlar hep bıyıklıdır. 1950'lerin "Eski İstanbul ve Osmanlı" nostaljisi yazarlarından Haluk Şehsuvaroğlu'nun dilinden de "yanaklarda azalan ve çenede hafif bir hale gelen zarif sakalların en güzel numunesidir." Şehsuvaroğlu bu makalesinde "kaba sakal"ı, yanında ise "II. Abdülhamid devrinde asrileşen sakal"ı iki çizimle okurlarına gösterir.[34] İttihatçıların Nafia Nazırı Bedros Hallaçyan'ın dikkat çeken gür sakalı ise Asuridir. Öğrenmekteyiz ki "Bulgaristan kralı Ferdinand, Sultan Reşad'ı ziyarete geldiği zaman Hallacyan Nafia Nazırı bulunuyordu. Osmanlı vükelası içinde Ferdinand üzerinde en çok tesir yapanı, unutulmaz bir hatıra bırakanı

[32] İkna olmakta tereddüt eden okur, yettiği yaşa göre Erol Simavi'yi, Fecri Ebcioğlu'nu, Bedri Koraman'ı, Mehmet Ali Birand'ı, Güneri Civaoğlu'nu düşünebilir. Akla gelen bu isimler hep gazeteci veya sanatçıdır. Hâliyle siyasetçi için çok uygun bir çehre değildir.

[33] Akt. İbrahim Özen, *Hatıratlarda Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayat (1930-1950)*, yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2016, s. 52.

[34] Haluk Şehsuvaroğlu'nun "Sakal ve Bıyık Hakkında" makalesine SALT Karaköy'deki "Başka Kayda Rastlanmadı" isimli Reşat Ekrem Koçu sergisinde Koçu'nun sergilenen evrakı arasında ulaşılmıştır. Tarih ve künye tespit edilemedi.

Hallacyan idi. Bir aralık soruyordu: 'Asuri sakallı bir nazır vardı, nerede o?'"[35]

Ancak tüm bu devletlu ve Jöntürklerden önceki kuşağa mensup "ara figürler" arasında çehresi ve sakalıyla en öne çıkanı kuşkusuz Hareket Ordusu'nun komutanı olarak 31 Mart İsyanı sonrasında İstanbul'u Selanik merkezli Üçüncü Ordu adına yeniden ele geçiren ve II. Abdülhamid'i tahttan indirerek muazzam bir karizma devşiren Mahmud Şevket Paşa'dır (1856-1913). Haşmetli sakalının yanı sıra kaba şekilde yukarı burulmuş bir tür yarı Wilhelm bıyıklı "olamamış Bonaparte" Bağdat doğumlu ve Kafkasya kökenli paşa zamanında bu şehre hâkim olmuş kölemenlerlerin soyundadır. Yukarıda da anıldığı üzere haşmetli imparatorluk sakal ve bıyığını 19. yüzyılda geri döndüren de yeğen III. Napoleon Bonaparte'dı. Mahmud Şevket Paşa'ya dair oldukça negatif kaleme alınmış Diyanet İslam Ansiklopedisi maddesine göre "Çehresi ürküntü veren bir görünüşe sahipti; asabî ve sert mizaçlı, süratle iş gören ve görülmesini isteyen bir şahsiyetti . . . Hareket Ordusu'nun başında İstanbul'a girmesinden ötürü her devrin kalemleri kendisini Napolyon, Midhat Paşa ve II. Fâtih gibi unvanlarla yüceltmeye çalışmışlardır." Bu olumsuz tasvir, paşanın kendi çağdaşlarının aktarımlarına dayanır. Şahsi askerî karizma inşasına dayalı diktatöryel eğilimli sadrazamın Divanyolu'nda otomobilindeyken uğradığı meşum suikastin arkasında muhtemelen gücün tek kaynağı olmak isteyen İttihatçılar vardır. Paşa, İttihatçı değildir ancak İttihatçıların açtığı alanda bir taraftan eski devir kabasakal güçlü askerî-sivil paşa keyfî otoritesi; bir taraftan da yarı Wilhelm bıyık modern bir diktatör otoritesi sürmeye kalkar. Devletlu sakalları ve bıyığı da âdeta bu ikili doğayı dışavurur. Rumeli eşkıyalığı ile hötzöt diktatörlük. Kaba sakal ile yarı-Wilhelm bıyık. Paşa, II. Abdülhamid döneminde uzun

[35] Hüseyin Cahid Yalçın, *Tanıdıklarım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 156-157.

süre Almanya'dan silah alımı komisyonlarında çalışmış ve bu ilişkiler doğrultusunda uzun süre Almanya'da bulunmuştur. İttihatçı rejim sırasında yurt dışına sürgüne gidecek Rıza Nur da onun kural, nizam tanımaz otorite sevdalı hötzötlüğünü fiziksel görünüşü ve bedensel diliyle ilişkilendirir: "Pastırma gibi kuru ince bir vücud. Küçük bir kafa ve yüz. Göğsünden geniş bir sakal, çalı gibi iki ayak. Sanki leylek ayağı. Ayağından uzun ve bastıkça çan gibi öten iki mahmuz, çizmenin ökçesinde. Uzun ve heybetli bir kılıç belinde. Harbiye Nazırı oldu. İkide bir kılıcıyla Meclise geliyor . . . Bu militarizm alameti hür bir memlekete yakışmıyor, Meclise tahakküm ediyordu. Tavrı ne mağrurane bir tavırdı. Onun akıbeti bir felakettir."[36] Zaten kimse fiziksel görünümünü ve onun karakteriyle örtüşmesini zikretmeden geçememektedir. Asım Us, onu "sakallı bıyıklı heyula"[37] olarak tanımlar. "Her halinde bir hususiyet" olan kumandanın; "sakal ve bıyığından başka her şeyinde birer rap rap intizamı"[38] vardır. Ali Fuad Türkgeldi'ye göre herkesin tir tir titrediği uzun boylu, değirmi sakallı paşayken Cem (Cemil); "onu dış tarafındaki korkunçluğu ile belirten, umacıya çevirten"[39] karikatürler çizmiştir. Paşaya daha ılımlı yaklaşan Refik Halit dahi "vücut yapısı gibi ruhu ve sanat anlayışı da kupkuru" demektedir.[40]

Mahmut Şevket Paşa'nın ardından İttihatçılar yine "dışarıdan" birini sadrazamlığa uygun gördü. *Buhranlarımız* eseri Meşrutiyet İslamcılığının klasik metinlerinden olan Said Halim Paşa, İslamcılığıyla maruf olsa da o artık sakallıların sonudur. Uzun süre sadece bıyıklı olan Said Halim Paşa, çenesinde uzattığı seyrek sakallarını da artık bir süs, bezeme

[36] Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967, c. 1, s. 309-310
[37] Mehmet Asım (Us), *Karikatür: II. Meşrutiyet Döneminin Ünlü Simaları*, haz. Seval Şahin, İstanbul: Kitap Yayınları, 2008, s. 28
[38] Mehmet Asım (Us), *Karikatür*, s. 30.
[39] Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996, s. 246.
[40] Refik Halit Karay, *Bir Ömür Boyunca*, s. 246. "Başka türlü heybetiyle" tanıdığı "tahta sakallı" Paşa'ya dair olumlu görüşleri için ayrıca bkz. Fahrettin Altay, *10 Yıl Savaş ve Sonrası*, İstanbul: İnsel Yayınları, s. 73.

Görünümüyle bakana göre haşmet, dehşet veya bayağılık uyandıran Mahmut Şevket Paşa.

Matruş yüz elli yılın ardından bıyık ve sakala 19. yüzyılın ortasında yeniden haşmet kazandıran ve yeni bir standart oluşturan yeğen imparator. (III. Napoleon)

hâline getirmiştir. Sakal çehresinin hâkim unsuru olmaktan çok uzaktır. Hatta bıyıkları da oldukça seyrektir. Kerli ferli paşaların arkalarına saklanmadan gücü I. Dünya Savaşı'nda artık açıktan alan ilk İttihatçı sadrazam Talat Paşa, aynı zamanda Osmanlı'nın ilk sakalsız, sadece bıyıklı sadrazamıdır.

Kayzer II. Wilhelm'in bıyığı, usta bir imaj çalışmasıdır. Kayzer 1888'de genç yaşında tahta oturduğunda delidolu dengesizliği, fevriliği ve bilgisizliği sebebiyle onu ciddiye almayan Bismarck gibi yaşlı kurtlara karşı bir saygınlık inşası için özenli bir çabaya girer. Önce sakal bırakır. Ancak muhtemelen vaat ettiği yeni militer modernizmin dinamizmine ve ruhuna aykırı olduğunu kavradığından saldıkları gür sakallarıyla eski zaman adamları gibi duran çağdaşı yaşlı başlı kral ve imparatorlara benzemek istemez. Nihayetinde berberi ona ikonik haşmetli bıyıklarını tasarlar. Rivayete göre Wilhelm bu dimdik bıyığını aynada ilk gördüğünde "Geldi/Kalktı" demiştir. İşte kayzerin berberi tasarladığı bu imajıyla bir kuşağın erekte erkeklik standardını belirlemiş oldu.

Daha Kayzer Wilhelm'in 1898 İstanbul ziyaretiyle beraber Osmanlı'da bu burma bıyık moda olmuştur. II. Abdülhamid döneminde Almanya ile yakın askerî bağlantılar neticesinde Almanya'ya eğitime ya da görgü bilgi geliştirmeye gönderilen Osmanlı subaylarının koyverdikleri bu bıyık, CV'lerindeki askerî modernizmin ve mükemmelliyetçiliğin imzası yerine geçer. Ancak 1908 Devrimi'nin ardından Enver Paşa'nın yükselişiyle ayrıca şanlanacaktır. 1908 Hürriyet Kahramanı olarak ortaya çıkışıyla beraber Enver, ellerde gezen askerî üniformalı resimlerinde alımlı bıyığıyla da öne çıkar. Bu dönemde milliyetçilik/Türkçülük ve "hürriyetçilik" tedrisatı yolundaki Şevket Süreyya'nın (Aydemir) bir öğrenci olarak zihnini büyüleyen bir ihtişamdır bu:

> Ben hiç bir nümayişi kaçırmazdım. Mektepler zaten tatildi. Evimizdeki küçük odanın duvarını resimlerle doldururdum. Şuradan buradan kesilen, yahut kartpostalcılardan satın alınan bu resimlerin bir kısmı hürriyet kahramanlarına, bir kısmı da Bulgar, Rum, Sırp komitacılarına aitti. Binbaşı Enver Bey, güzel, dik bıyıkları, fakat çocuğumsu siması ile bir elini şakağına dayayarak güya bir hayale dalmıştı. Kötü bir fotoğrafhanenin ormanları gösteren perdesi önünde, tahtadan yapma kayalara yaslanmış olarak görünüyordu. Kucağına mavzerini almıştı. Fesinin üzerinde bir ay işlenmişti ve üzerine de 'Ya ölüm! Ya hürriyet!' diye yazılmıştı.[41]

Stilize ettirdiği ve mum sürerek dik tuttuğu Prusya bıyığıyla Enver uğrunda ülkeyi 1914'te Almanya'nın yanında savaşa sokacak Almancılığını ve Alman imgesinde vücut bulan militaristliğini ortaya koymaktaydı. Zaten bu dönemde Osmanlı basını ve karikatürlerinde Almanya, kalkık dik bıyık ve sivri uçlu miğferle sembolize edilirdi. Alman militarizminin Osmanlı'daki hayranları da hâliyle bir "siyasal simge" olarak bıyıklarını böyle bırakırdı. Taşıdıkları dünyagörüşleriyle de

[41] Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam,* İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976, s. 51-52.

uyumlu olarak cumhuriyetçi Fransa'ya, liberal İngiltere'ye yakınlık duyanların saçlarını, bıyıklarını ve sakallarını ona göre şekillendirdiği gibi.[42] Hâliyle "Alaman bıyık" da denen Wilhelmkari bıyıktan hiç hazzetmeyenlerin, onda İttihatçıların küstah azametlerini görenlerin başında bir muhalif olarak Anadolu sürgününe gönderilen ve Ankara, Çorum, Bilecik dolaştırılan Refik Halit Karay gelir. Karay, İttihatçıların kaba saba hoyratlıklarının ve kaba kuvveti kutsayan düşük karakterlerinin tecessümünü "Rumeli İttihatçısı bıyığında" bulur: "Bu sırada idi, odaya arkasına eski bir arabacı muşambası geçirmiş, boynuna bir soluk enfiye mendili takmış, Rumeli İttihatçısı bıyığında dinç bir adam girdi . . . Ben bu bıyığı hiç sevmem; Yarı Alman, yarı komiteci terbiyesi almiş bazı Selanik zabitlerine, yani eski devirde dağlarda eşkıya ve yeni devirde şehirlerde muhalif takibine memur görgüsüz adamlara bu hem sivri, hem güdük, acayip bıyık, nerede karşıma çıksa bana zavallı Ahmet Samim'in katlini hatırlatır."[43] Rumelili İttihatçılığın ikonik iki ilk-kahramanından diğeri Enver'le beraber Makedonya'da II. Abdülhamid'e karşı dağa çıkan kolağası Resneli Niyazi'dir. Bazen kaba sakallı, bazense sakalları matruş alabildiğince uzatılmış ve hafif Wilhelm kıvrımları verilmiş pos bıyıkları Harbiye'den çıkma mektepli subayların inceliğini

[42] Palmira Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*, Albany: SUNY Press, 2000.

[43] Refik Halit Karay, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2009, s. 121. Karay başka bir yerde de Meşrutiyet'le beraber İstanbul'un; "Rumeli şivesiyle görüşen, konuştuklarına 'cancağızım' diyen, pantolonlarının arka ceplerinde iri tabancalarının kabarığı sezilen, oturup kalkışları da İstanbullularınkine benzemeyen bir alay hürriyet kahramanı yamağı" dolduğunu aktarır. Alıntılanan yer, İbrahim Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstil Maşallah*, İstanbul: Ötüken, 2021, s. 43. Osmanlı'ya karşı isyan ve şekavet hâlindeki Slav ve Arnavut ahalisi başta olmak üzere Rumelilik, dönemin Osmanlı karikatürlerinde bir tür yabaniliği, doğal vahşiliği temsil eder. Tobias Heinzelmannn, *Osmanlı Karikatüründe Balkan Sorunu, 1908-1914*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2004. Yusuf Ziya (Ortaç) Ziya Gökalp'in tavassutuyla Mekteb-i Sultani'ye muallim olarak atanması için Maarif Nezareti'ne geldiğinde onu tekinsiz şekilde karşılayan yakaları, kolları sırmalı, burma bıyıklı iki hademeyi "Karadağ Kralı gibi" şeklinde tarif eder. Yusuf Ziya Ortaç, *Bizim Yokuş*, İstanbul: Akbaba Yayınları, 1966, s. 59-60.

ve modern tedrisat görmüşlüklerini yansıtan şık bıyıklarından alabildiğine farklıdır. Halktan yavuz kabadayı edalı bıyıkları İttihatçılığın icabında kanun, hak hukuk tanımaz şekilde devlet ve millet için kellede koltuk tavrını yansıtır.[44] Yazmakta güçlük çektiği Türkçeyle irticalen konuşurken; "hürriyetin koşaladık ninesini" gibi gülümsemeler yaratan ifadeleriyle[45] Arnavut Niyazi bu bakımdan tam bir Rumelilidir. İstanbul ve inceltilmiş değerleri tarafından yutulmamış, Slav komitacılara karşı kendi öz topraklarını ve Müslüman halkını koruyan ve icabında sultana da karşı çıkacak yiğitliği bıyıklarına vurmuştur. Zaten 1908'in ardından Hürriyet Kahramanı olarak ortaya çıkan Rumelili zabitanın çoğu Arnavuttur ve benzer nobran beden diline sahiptirler. İşte Refik Halit'in gördüğü Alman askerî modernizminin mağrur küstahlığını çehreye saf hâlde nakşeden Wilhem bıyıktan öte budur. Öğrenci Şevket Süreyya'nın Niyazi'de bulduğu da tam bu groteskliktir:

> Kolağası Niyazi Beyin ise kafasında bir keçe külah vardı. Sakalı bıyığı birbirine karışmıştı. Ayaklarında kaba kalçınlar görünüyordu. Kalın kumaştan bir avcı elbisesi giymişti. Göğsü baştan başa çapraz fişeklikler içindeydi. Ayakta duruyor ve mavzerine dayanıyordu. 'Ya hürriyet! Ya ölüm!' onun keçe külahına da işlenmişti. Bu kahramanın saf ve yiğit bir hali vardı. Hele onun silâhlı arkadaşları arasında ve önünde meşhur geyiği durduğu halde çıkarılmış bir resmî vardı ki, ne kadar basılsa hemen satılır biterdi.[46]

[44] Bu bakımdan pekâlâ çağdaşı 1910-1920 Meksika Devrimi'nin akabindeki kanlı iç çatışmalarının taraflarından "halkçı" eşkıya-devrimciler Emiliano Zapata ve Pancho Villa'nın bıyıklarını ve bıyıklarından devşirdikleri halkçı karizmayı da andırır.

[45] Şükrü Hanioğlu, *Atatürk: Entelektüel Biyografi*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2023, s. 211-212.

[46] Şevket Süreyya Aydemir, *Suyu Arayan Adam*, s. 52. Başta Niyazi olmak üzere Rumelili "Hürriyet kahramanlarının" görselliğin propaganda için kullanımıyla tesis edilen epik ikonografisi için bkz; Saadet Özen, "The Heroes of Hürriyet: The Images in Struggle", Noémi Lévy-Aksu, François Georgeon (ed.), *The Young Turk Revolution and the Otoman Empire: The Aftermath of 1908*, London: I. B. Tauris, 2017, s. 15-39.

Kayzer II. Wilhelm.

Salah Birsel'in masalsı anlatımına göre II. Wilhelm, 1917'de İstanbul'u ziyaret ettiğinde onuruna verilen yemekte Osmanlı şehzadeleri kayzerin bıyığının azametinden gözlerini alamazken akrep kıskaçlarını andıran bu bıyık karşısında Enver Paşa'nın "ağzı sulanmıştır."[47] Hele savaş sırasında bu bıyık genç subaylar arasında hepten yaygınlaşır.[48] Çehrelerinde gençlik heyecanıyla en güncel ve çağdaş askerî mükemmelliyetçilik müktesabatını harmanlanmanın delilidir bu görkemli bıyık. Onlar kadar yakışıklı ve havalı olamasa da Birinci Dünya Savaşı'nda birçok cephede bulunmuş *Yorgun Savaşçı*'nın Albay Bekir Sami Bey'i "Saçsız kafası, dik bıyıkları, tıknaz gövdesiyle erlerin görür görmez 'Baba adam' dedikleri savaş subaylarındandı."[49]

Fakat bu bıyığın cazibesi sadece Alamancılıktan ve İttihatçılıktan kaynaklanmaz. Özellikle yukarı kaykılmış uçlarını

[47] Salah Birsel, *İstanbul-Paris*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2004, s. 109.
[48] Sermet Muhtar Alus, *İstanbul Kazan Ben Kepçe*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 47.
[49] Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 262-263.

şık şekilde tutturmak için verilen emek ve başta kullanılan yağlarla kozmetik bakımı bıyığın kıymetini arttırmakta, fiyakasını karşı konulmaz kılmaktadır. Örneğin Orhan Pamuk'un kurgusal Mingerli berberine göre; "O zamanlar uçları sivri, gövdesi kalın ve dik Kayzer Wilhelm bıyığı yapmak için, ortayı kısacık kesip, kenarları ince ince burmak kafi gelir zannediyorlardı. Oysa maşanın ucunu ısıtıp bıyığa arzuladığın şekli verirken, balmumlu sıvıyı tüylere sabırla ağır ağır yedirerek sürmek de çok mühimdir." Bu bıyığın biçimlendirilmesi için;

"En önemli nokta: Yanak ve elmacık kemiklerinin üstündeki kılları bıyığa destek olsun diye asla kullanmamak lazımdı. Bu çirkin ve kaba gözükürdü. Ama ne yazık ki Berlin'de ve İstanbul'da bunu yapan berberler hala vardı. Bilakis, tıraşa başlamadan önce yüzdeki bütün tüyleri iki kere perdahlayarak almak gerektiğini usta ve modern berberler bilirlerdi. Wilhelm'e uçları bıçak gibi sivri, dimdik özel bıyık yapan Fransız firması sırrını iksir gibi sakladığı bu balmumlu yapıştırıcıyı Berlin'deki dükkanında hala satıyordu. Mingerli berber Panayot, Alman'ın şişesi bitince, palamut ağacının ham meyvesi ve Minger çamının sakızını havanda ezip, öldürülen kimyagerin Abdülhamit'in izniyle getirdiği fidanlardan yapılmış gülsuyuyla karıştırarak, aktar Vasil'den aldığı leblebi tozunu da ekleyerek aynı neticeyi elde etmişti. Kolağası arzu ederse bıyıklarının uçlarını daha da sivri ve sert yapabilirdi ama nazlı ve dik başlı gelin kızı korkutmamak lazımdı." [50]

Salah Birsel de bıyık bakımının altın çağını ve Wilhelm bıyığın şaşasını tasdikler: "Meşrutiyet'ten sonra sakallar ortalardan silinip de sadece bıyıklar yaşamaya başlayınca, bıyık bakımı da yularını kırmıştır. Bıyıklar için çeşitli kozmatikler, yastıklar, maşalar kullanılır. Hele Wilhelm bıyık büyütenler, bıyık uçlarını şaha kaldırmak yolunda her çareye boyun verirler."[51] Bu bıyığın düşkünleri arasında 1910 ve 1912'de

[50] Orhan Pamuk, *Veba Geceleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2021, s. 217-218.
[51] Salah Birsel, *İstanbul-Paris*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2004, s. 122.

iki kez Bahriye Nazırlığı'na "kondurulan" (Ahmet Muhtar Paşa'nın oğlu) Mahmud Muhtar Paşa, Babıali Baskını'nda İttihatçı fedai Yakup Cemil tarafından öldürülen Harbiye Nazırı Nazım Paşa, Beşir Fuad, Ahmed Şuayip de vardır. Hatta tıpkı Nazım Paşa gibi İttihatçılar tarafından katledilmiş ve "fail-i meçhul"u İttihatçılık karşıtı öfkeli bir protestoyu tetiklemiş gazeteci Ahmed Samim de sert değil ama büklümlü Wilhelm bıyıklıdır. Hatta Cenap Şahabeddin de benzeşir.

Salah Birsel; İnönü ve Atatürk'ün de bıyık CV'lerini çıkartır: "İsmet İnönü de karanfil bıyık parlatır. Ne ki, 1903 yılında, topçu teğmeni olarak Osmanlı ordusuna katıldığı vakit bıyıklan Wilhelm'den başkası değildir. Atatürk de, 1905 yılında kurmay yüzbaşı olduğu vakit Wilhelm bıyıkla görünür. İki yıl sonra kolağalığına yükseldiği vakit de aynı bıyık biçimini sürdürür. Ama 1911'de Derne'de iken ılımlı bıyığa yönelir. Ertesi yıl da karanfil bıyıkta karar kılar."[52] Pos bıyıkları çehresine damga vuran Ahmed Rasim'ın yerden yere vurduğu tek bıyık, herhalde onu Osmanlı ve İstanbul'un dünyasından çıkmadığından ithal ve dolayısıyla yapay gördüğünden, Wilhelmkari bıyıktır: "Ahmet Rasim bir ara, Bektaşi bıyığına yatmıştır. Ama yazılarında hep karanfil bıyığı yüceltir. Onun yerden yere vurduğu tek bıyık Wilhelm bıyıktır. Ona keçiboynuzu adını verir."[53]

Ancak savaştaki hezimet bu bıyıklara başka gözle bakılmasına neden oldu. 1918 Haziran'ında esaretten dönen bir yedeksubayın gözünde böyledir: "Parlak üniformalar içinde, göğüsleri madalyalı, demir haç nişanlı, Wilhelmvari pomatlı bıyıkların uçları yukarı kıvrılmış her rütbede birçok subay, bizi görmezlikten gelerek geçiyorlardı. Tavır ve hareketlerinde, yürüyüşlerinde bile Alman taklitçiliği, şahsiyetlerini kaybettikleri göze çarpıyordu."[54] Klasik biyografisi *Tek Adam*'da

[52] Salah Birsel, *İstanbul-Paris*, s. 111.
[53] Salah Birsel, *Paris-İstanbul*, s. 113.
[54] Faik Tonguç, *Bir Yedeksubayın Anıları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 339.

Şevket Süreyya Aydemir, Enver Paşa'ya ve dönemin hâkim Almanya/Prusya hayranlığına dair Mustafa Kemal'i benzer minvalde konuşturur; "Körü körüne bir Alman hayranı. Ordudaki daha niceleri gibi. Bıyıkların Prusya usulü yukarıya büken her adam bugün kendini bir imparator Vilhelm görüyor"[55] Nazım Hikmet de "Kuvayı Milliye Destanı"nda Birinci Dünya Savaşı sırasında İttihatçı cuntanın işbirlikçiliğinde Osmanlı'nın fiilî Almanya müstemlekesi olmasını tasvir ederken buyurgan Wilhelm bıyığın bir iktidar alameti olarak anlatım gücünü es geçemez:

Kafkas, Galiçya, Çanakkale, Filistin,
vagon ticareti, tifüs ve İspanyol nezlesi
bir de ittihatçılar,
bir de uzun konçlu Alman çizmesi
914'ten 18'e kadar
yedi bitirdi bizi.
.....
Yedikleri mısır koçanıydı ve arpa
ve süpürge tohumu
ve çöp gibi kaldı çocukların boynu.
Ve lâkin Trabya'da, Pötişan'da ve Ada'da Kulüp'te
aktı Ren şarapları su gibi
ve şekerin sahibi
kapladı Miloviç'in yorganına 1000 liralıkları.
Miloviç de beyaz at gibi bir karı.
Bir de sakalı Halife'nin,
bir de Vilhelm'in bıyıkları.

İttihatçı şeflerin ülkeden kaçışının ardından kendini I. Dünya Savaşı'nın son sadrazamı olarak bulan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi (Genelkurmay Başkanı) Ahmed İzzed Paşa da ucu süngü gibi Wilhelm bıyığına düşkündür. General ünifor-

[55] Şevket Süreyya Aydemir, *Tek Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, c. I, s. 185.

ması içinde bu bıyığı en haşmetli taşıyanlardan biridir. Ancak savaşın hezimeti Almanya'da da, dolayısıyla Osmanlı'da da bu bıyığın sonu demektir. Wilhelm bıyıklar bu ideolojik hezimet sonrası derhâl kırpılır. En başta bu bıyıkla özdeş Enver Paşa bu bıyığı kırpar ki aslında Enver Paşa, savaş sırasında da Wilhelm bıyığının debdebeli abartılılığını şık bulmadığından olsa gerek, onun daha mütevazı, kısa, kırpık ve zarifleştirilmiş hâlini taşımaktadır. Bıyığını savaş sonrasında hepten kırpması ise sadece mecburiyetten kaynaklanıyor değildir; kaçtığı Berlin'de manevi ve ideolojik yatırım yaptığı artık çökmüş Alman monarşisinin tüm kültürel dünyasının yıkımına birinci elden şahit olmuştur. Ahmed İzzet Paşa savaş sonrası geçiş sadrazamıdır ancak süngü bıyığını derhal indirmiş, düzleştirmiştir. 1930'larda Anadolu'yu dolaşan Reşat Nuri Güntekin'in denk geldiği üzere bir zamanların bu görkemli bıyığından geriye artık bir Anadolu kasabasındaki kahvehanede maziye dair hüzünlü, grotesk ve arkaik bir hatıra kalmıştır: "Yanımdaki masada yetmişlik bir ihtiyarın etrafında birkaç sakallı oturuyor. Arasıra kulağıma gelen kelimelerden anlaşıldığına göre bir mütekait general. İhtiyarlık, acı şey! İri heybetinden yalnız süngü ucu gibi sivri Alaman bıyıkları kalmış."[56]

Birinci Dünya Savaşı'na dönersek; Babıali'ye bıyıklılar hâkim olmuştur ancak zaten sarayın da bıyığa teslim oluşu yakındır. 31 Mart'ın ardından İttihatçıların II. Abdülhamid'in yerine yetkisi sınırlandırılmış meşruti monark olarak tahta çıkarttığı Mehmed Reşad'ın cülusunda bir sakal belirsizliği yaşanır. Bıyıklı olarak tahta oturan sultanın yüzyıllara dayanan geleneği yıktığı yurt dışında heyecanla kaydedilse de bıyıklı hâli şehzadeliğine ve onun sultana karşı haddini bildiği

[56] Reşat Nuri Güntekin, *Anadolu Notları*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1984, s. 130. Peyami Safa da 1918'de kaçarak yerleştiği Hollanda'daki ölümünün ertesi günü "Dorn Şatosunun Mahpusu" gibi hüzünlü bir isim verdiği yazısında Kayzer'in; "dik ve şöhretli bıyıklarını al aşağı eden yirmi bir yıllık sesiz ve mahzun bir esaret hayatı" yaşadığını kaydetmektedir. Peyami Safa, "Dorn Şatosunun Mahpusu", *Tasviri Efkar*, 5 Haziran 1941.

Resneli Niyazi Bey.

devre aittir. Nitekim Mehmed Reşad da derhâl patriyarkal otoritesinin alameti olarak gerekli sakal-ı şahanesini uzatır.[57]

Yine de Mehmed Reşad'ın koyvermeye başladığı sakalı alışıldık sakallardan ve seleflerinin çehrelerindeki sofuluk ve patriyarkal otorite imleyen görünümlerinden farklıdır. Tıpkı yukarıda bahsedilen "ara simalar" gibi bıyığı sakalından ayrıştırılır şekilde ayrıksıdır ve özenle şekillendirilmiştir. Bu bakımdan sakaldan bıyığa utangaç geçişte bir merhaledir ve bir ara form çözümüdür. Üstelik Necdet Sakaoğlu'na göre "Aşırı propagandalarla Alman hayranlığı ve dostluğu, aç insanlarda bile sanki biricik duyguydu. Alman modası, Sultan Reşad'ın bıyıklarını bile etkilemişti."[58] Sultanların 19. yüzyıl Avrupası'nda krallara siyasal düzende yeni biçilen konumla uygun olarak her türlü siyasal, ideolojik hizalanmalar, ya-

[57] Avner Wishnitzer, "Beneath the Mustache: A Well-Trimmed History of Facial Hair in the Late Ottoman Era", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 61, no: 3, 2018, s. 319.

[58] Necdet Sakaoğlu, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2000, s. 480.

rılmalar ve savrulmalardan masunluğuna ve bu tür siyasal itişmeler ve ayrışmaların ötesinde yer almasına dayalı saygınlık halesi, 1908 sonrası politizasyon ve ideolojik yoğunluk ortamında çökmüştür. Elbette Mehmed Reşad muktedir bir sultan değil; İttihatçılar tarafından denetim altında tutulan ve makamının itibarından faydalanılan padişahtır. Dolayısıyla İttihatçıların tüm Türkçü ve katı merkeziyetçi siyasalarına karşın hanedan adına Mehmed Reşad'ın sıfatının onlar için kıymeti Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm fiilî duruma karşın hâlâ çokuluslu, çokdinli bir imparatorluk meşruiyetine yaslandığı iddiasıdır. Buna karşın Mehmed Reşad'in silüetindeki kısmen Wilhelmkari bıyığına yansıyan etkileşim ve İttihatçıların kendilerinin dahi kısıtlayamadığı hanedan üzerindeki doğal nüfuzu dikkate değerdir. Wilhelm bıyığın cazibesi hanedana çoktan ulaşmıştır zaten. 1916'daki (resmî olarak intihar geçen) ölümüne kadar Mehmed Reşad'ın veliahtı olan Yusuf İzzeddin Efendi de bıyıklarını Wilhelm-kariye dönüştürmüştür. Yine II. Abdülhamid'in iki şehzade oğlu da Wilhelm bıyığı benimsemiştir.

Rıza Tevfik'ten "dindar olmakla beraber" namaz kılmamasının ve oruç tutmamasının yanı sıra şarap içtiğini ve domuz eti yediğini öğrendiğimiz[59] Damat Ferid Paşa da Osmanlı'nın Talat Paşa ve Ahmed İzzet Paşa'dan sonraki üçüncü bıyıklı sadrazamdır.[60] Vahdeddin'in Mütareke dönemindeki dört sadrazamından tek sakalsızıdır. Bu bakımdan Babıali'de Mütareke'yle kaçan İttihatçıların yerini alan ve İttihatçılarla bir hesaplaşmayı ve onların ideolojik tasfiyesini öngören bir kadronun ve eylem programının yeni zamanlara direnmesinin çok mümkün olmadığını hatırlatır. İlk sadrazam olduğunda altmış altı yaşındaki Damad Ferid (1853-1923), İttihatçılardan kabaca yirmi beş-otuz yaş yaşlıdır ve oturaklılığın

[59] Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 48.
[60] Mütareke döneminin sadrazamlarından Salih Paşa da sadece bıyıklıysa da sadrazamlık zamanı bu makamın adabına uygun görmüş olsa gerek, sakal bırakmıştır.

sakalla özdeş olduğu başka bir kuşağa aittir. Bundan dolayı sakalsızlığı daha dikkat çekicidir. Sakalsızlığından öte İbnülemin Mahmud Kemal'e göre "cadıları da ürküten . . . içleri ayıklanmamış . . . o korkunç tırnakları"ndan dolayı Mehmed Reşad'ın da pisliğinden midesi bulanmaktadır. İbnülemin'in damat paşaya tiksintisinde pisliğinin yanı sıra ona sakalını traşlatan alafranga özentiliği de yatmaktadır. Bu tırnak uzatma âdeti "'eski Frenkleri' taklid ile münevver! ve mütemeddin! bir centilmen olduğunu herkese göstermek fikri mecnunanesinden ileri gelmiş olsa gerektir."[61] İbnülemin için sakalını kesmesi de aynı zafiyetin bir yansımasıdır. İbnülemin her ne kadar kimsenin tırnaklarına ve sakal başlarına karışmaya niyeti olmadığını belirtse de hele "hükümetin riyasetinde" bulunanların "şeklü şemalinden hangi millet, hangi mezhebe mensub olduğu anlaşılamamasından" rahatsızlık duyar. Gerçekten de Damad Ferid, II. Abdülhamid dönemine denk gelen orta yaşlılığında ona heybetli bir pehlivan havası veren pos bıyıklarını, ileri yaşındaki sadrazamlığında artık şık bir İngiliz ya da Fransız siyasetçisi edasına büründürmüştür. Zaten Mütareke döneminde İstanbul'a hâkim olan İttihatçı karşıtı kadronun daha genç mensupları hemen hemen tamamen sakalsızdır. Yeni kuşakta sakal bitmiştir. (Zaten kendisi de bıyıklı olan!) İbnülemin'inki gibi hassasiyetler başka bir zamanda kalmıştır.

Yerleşmiş ananeyi çiğneyerek sakal uzatmayan, sadece bıyıklı kalan ilk sultan ise Vahdeddin olur. Bütün bir Osmanlı-İslam geleneğini yıkan sultanın bu radikal tercihine dair çok kişi rahatsızlıkla karışık şüphelerini belirtince başmabeyncisi

[61] İbnülemin Mahmud Kemal İnan, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, s. 2082. Tanzimat döneminde Osmanlılar için gizem kalmış bu mevzuyu Ahmed Midhat Efendi meraklanmış okurlar için aydınlatmaya çalışır: "Avrupalıların tırnaklarını uzattıkları görülür de sebep ve hikmeti ekseriya bilinmeyerek merak edilir. Tırnakları alabildiğine uzatmak eskiden kalma bir adet olarak kibarlığın son derecesi addolunur. O efendinin hiçbir iş ile işgale mecbur olmadığı bundan anlaşılacak imiş." Ahmet Mithat, *Avrupa Âdab-ı Muâşereti yahut Alafranga*, haz. İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu, Ankara: Akçağ, 2001, s. 130.

Lütfi Simavi, Yavuz Sultan Selim örneğiyle[62] bu şüpheleri dağıtmaya çalışır:[63] "Zati şahanenin bu süal ve cevabından pek memnun görünmesinden o güne kadar bu mesele hakkında müteredditolduğunu istidlal etdim. O tarihten itibaren sakal faslı temamıyla kapandı." İbnülemin Mahmud Kemal ise padişahın sakal bırakmamasını zaten altmış yaşından sonra tahta oturduğundan genç görünme kaygısına bağlar. Ağarmış sakalları da bir endişe kaynağıdır. Ancak izahat için yeterli değildir. Neticede ağabeyi Mehmed Reşad da sakallarını boyamaktaydı.[64] Zaten genç gözükmek kaygısı dahi artık değişen algıları gösterir. İbnülemin de son padişahın emsal olarak Yavuz Sultan Selim'i göstermesini ciddiyetsiz bulur. Acımasız bir yargıyla özendiğinin ecdadı Yavuz değil, Osmanlı'nın ilk bıyıklı sadrazamı Talat Paşa olduğunu ima eder.[65] Zaten açıktır ki "Abdülhamid merhumun sakalını boyaması gibi Vahidüddin merhumun –eslafına ve de'bi kadime muhalefetle– sakal bırakmaması da bir garibedir."[66] Vahdeddin zamana boyun eğmiştir. Kararlı sultan tahttan

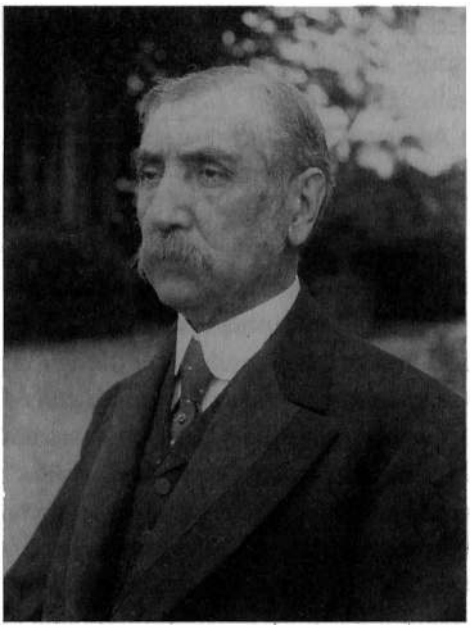
[62] Palabıyıklarıyla (Vahdeddin'e kadar) tek sakalsız Osmanlı padişahı Yavuz Sultan Selim'in hemen hemen bütün resimleri sakalsızdır. XVI. yüzyıl İtalyan tarihçi Giovio, Yavuz'un "hiçbir işe yaramayan gür bir sakal bırakıp sonra da bunu bir asa/maşa gibi tutsunlar diye etrafındakilerin eline bırakmayacağını söyleyip sakalını tamamen kesmiş olduğunu" yazar. Yavuz'un biyografisini kaleme alan Feridun Emecen'e göre "Bunun siyasi bir söylem olarak yazar tarafından kullanılmış olduğu açıktır. Bu ifadeyle padişahın hiç kimsenin etkisinde kalmadığı belirtilmek istenmiştir." Feridun M. Emecen, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010, s. 352. Ona atfedilen meşhur küpeli portresi bilindiği üzere, aslında siyasi ve ideolojik hasmı Şah İsmail'i çizmektedir. Ancak bu hata her iki hükümdarın da pala bıyıklı olmasından kaynaklıdır. Belki de Yavuz'un geleneğin dışında sakalsız, sadece bıyıklı olması onun Şah İsmail'e karşı ideolojik mücadelesinin çehresi; onunla Türkmenler üzerinde aynı hükmetme meşruiyeti iddiasına yaslanarak üstünlük kurma iradesidir.

[63] Lütfi Simavi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004, s. 268.

[64] Mehmed Reşad tahta oturur oturmaz bırakacağı sakallarının rengini "tutturmak" için şişesini hazır eder. Halid Ziya Uşaklıgil, *Saray ve Ötesi*, İstanbul: Özgür, 2003, s. 112-113.

[65] İbnülemin Mahmud Kemal İnan, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943, s. 2102.

[66] İbnülemin Mahmud Kemal İnan, s. 2102.

Damad Ferid Paşa.

indirilişine kadar Salah Birsel'in "uçları kesilmiş top bıyık" olarak tanımladığı bıyığının altına hiç sakal koymaya yeltenmez. Ancak tam da bıyığın sakala karşı en tepeden zaferini ilan ettiği bu kırılım anında bıyığın devri geçmek üzeredir. Zaten Vahdeddin'in tek oğlu Şehzade Mehmed Ertuğrul da bıyık bırakmayacaktır.

2
Bıyığın Altın Çağı ve Sonu

Sabahattin Ali'nin Anadolu'daki öğretmenlik deneyimlerinden hikâyelerine yansıttıklarıyla oluşturduğu Anadolu gerçekçiliğine bir ilhamı da erken gençliğinde şahit olduğu taşrada gezici kumpanyalara yönelik taşkınca ilgidir. Sabahattin Ali'ye göre bu ilgi çığrından çıkınca alınan inzibati tedbirler arasında bıyığı bir çapkınlık objesi olarak kullanılmasına engel olmak da vardır: "Bu olaydan sonra tiyatro kapısı önüne iki nöbetçi yerine, bir manga jandarma neferi konur. Artık sarhoş olmak yasak, bıyık bükmek yasak, işmar etmek yasak, göz kırpmak yasak. Yalnız alkış yasak değil. Jandarma kumandanının emri bu."[1] Bıyık burmak bir erkeğin bir kadına ilgisini göstermesinin ana ifade biçimidir. Halide Edip Adıvar'ın Sinekli Bakkal romanında belirtildiğine göre mahallede; "evlenmek çağına gelmiş kızlara söz atmak, bıyık bükmek, hattâ tenhada çimdiklemek meşru" hale gelmiştir. Bıyık hovardalar için birebirdir. Tanzimat ve sonrası Osmanlı edebiyatında zamane züppeleri hep bıyıklıdır. Çoğu zaman özenle inceltilmiş ve kaykılmış kaytan bıyıklıdırlar: "Erkek tuvaletinde; bıyık ta ihmal edilir bir kuvvet değildi. Vakıa sakal kadar heybeti yoksa da, kadın gönüllerini kendine çekmek husunda, birkaç tel bıyığın, bir torba sakaldan daha müessir olduğu da muhakkaktı . . . Pek gençler, kaytan bıyıklı olmakla iftihar ederlerdi. Bir de sakaldan ilave edilmek suretile beslenen yastık bıyıklar vardı."[2] Recaizade Ekrem'in Bihruz Bey'i böyle bir züppedir. "Orijinal" Behlül'ün de "ince sarı bıyıklı" olduğunu bilmekteyiz. Sermet Muhtar Alus'un Sülün Bey'i de benzerdir: "Feslerimiz kalıplı, saçlarımız perçimli, mendillerimiz

[1] Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2019, s. 185.
[2] Ali Akıncı, "Geçmiş Günler: Sakal ve Bıyığa Dair", *Son Posta*, 3 Mayıs 1939.

lavantalı, ceplerimizde, bıyık getirmek için bademyağı şişesi, yuvarlak ayna, ince tarak, bohça sigarası, potin parlatacak kadife."[3] 1882'de Beyazıt'taki Eminbey Mahallesinde bir konakta doğduğunu öğrendiğimiz Sülün Bey, liva olan babasının ikinci eşinden birinci çocuğudur. Sülün Bey'in avlarından Eda itiraf eder: "Ah Sülüncüğüm ah, o levent endamın, kara gözlerin, sümbül bıyıkların yok mu, işte bunlar beni baştan çıkardı."[4] Sülün Bey ile Büyükada'da bir otele giden Lüsi ise "Bu deliliği ömrümde ilk defa yaptım. O da senin hatırın için; güzel gözlerin, ipek bıyıkların için" demektedir. Bir genç erkek fotoğrafhanede (belki de bohçacı kadınlar eliyle kimselerin ruhu duymadan ustaca bir genç kadının eline ulaştıracağı) şık bir fotoğrafını çektireceği zaman bıyığının duruşu da elbette atlanmaz önemli bir detaydı. Derhâl dükkanın gardrobunda hazır bulundurulan kalıplı bir fes uydurulduğu gibi; "aynalar, cilt cilt kitaplar, hokkalar, kalemler, hatta bazen zeybek elbiseleri buranın demirbaş eşyalarındandır. Fotoğrafını çektirmek isteyen genç, kendini okumuş göstermek isterse masa önünde kitap okur gibi poz alır. Atölyede her şeye fotoğrafçı karışır ... Bıyıkları dağınık olanların bıyıklarını burdurur ... her şeyine çeki düzen verir. Bütün bunlardan sonra da resmin insandan çok bir robota benzediği görülür[dü]."[5]

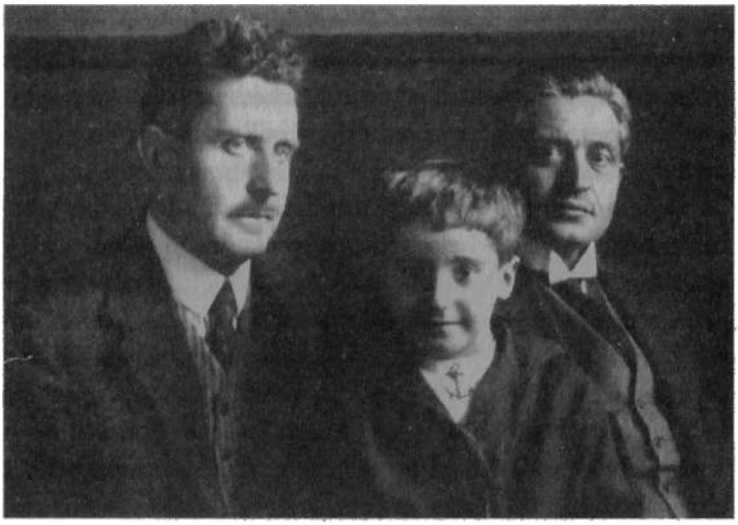
Bıyığın da hızla dönüşen modası vardı. Asla sabit kalmazdı. Her beş yılda bir bıyıkların değiştiği fark edilebilir. Herkes bıyıklarını güncel eğilimlerle uyumlu olarak bazen radikal derecede değiştirir; ama çoğu zaman da her traştaki ufak rötuşlar zamanla taşıyanına dahi pek fark ettirmeden bıyığı dönüştürür. Yani her ne kadar erkeğin çehredeki damgası bıyık yüzyıllardır aynı kalan bir sabit gözükse de aslında sürekli devingen ve anlık etkilerle şekillenen bir toplumsal ve tarihsel olgudur. Aslında farkında bir göz, bir Osmanlı

[3] Meral Demiryürek, *Bir İstanbul Bilgesi: Sermet Muhtar Alus 1887-1952*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2005, s. 115.
[4] Meral Demiryürek, *Bir İstanbul Bilgesi: Sermet Muhtar Alus 1887-1952*, s. 115.
[5] Malik Aksel, *İstanbul'un Ortası*, s. 94.

erkeğinin bıyığından hangi zaman aralığında yaşadığını ya da fotoğrafı ne zaman çektirdiğini kolaylıkla saptayabilir.

Her ne kadar bugünden "eski Ramazanlar" bir nostalji unsuru olarak günümüzün uçuşkan ve değersizleşen zamanlarına karşı geleneksel ve zamanötesi bir değişmezliği çağrıştırsa da bu devirde tüm yıl boyunca kadınların toplumsal hayata en çok karıştığı ve dolayısıyla yılın en önemli piyasa imkânlarından Ramazan sosyalleşme sahaları, her iki cins tarafından da fazlasıyla değerlendirildi. Tam da bundan dolayı devrin İstanbulu'nun en önde gelen folkloristlerinden Ahmed Rasim'in hatırlattığı üzere "her ramazan başka bir çeşit giyim kuşam adet edinilir." Dolayısıyla yazarımız Direklerarası'na giderken son modadan eksik kalmamak ve ortamda sırıtmamak isteyenler için çoraplardan kaşlara, yakalardan feslere ve iskarpinlere son trendleri on dört maddede özetler. Buna göre bu Ramazan'da (1898?) kaşlar; "yukarı doğru fırçalanmış duracakken", sıfır numara kalıp fesler; "püskülü iri, duble

Tanınmamak için kestirdiği bıyıklarıyla Berlin'de Talat Paşa. Solunda Bahaeddin Şakir ve onun oğlu Gökalp. Kaynak: Murat Bardakçı, *İttihad'çının Sandığı.*

olacaktır." Ardından en önemli detaya gelir. Bıyıklar bu yıl "ne küt, ne de sivri" olacaktır: "Üst dudak üzerinde birer hatt-ı müstakim (düz çizgi) gibi dümdüz duracak ve burun hizasındaki hatt-ı fasılı (ayırıcı çizgisi) belli olacak[tır]."[6]

Bıyıkların kendi otonom ve organik ömürleri vardır. Çehrelerde bıyıklar kataloglarda ya da şablon tanımlarda durduğu gibi durmaz. Her çehredeki bıyık özgündür ve tınıları farklıdır. Birçok bıyığın hangi tip altına sokulacağı belirsizdir ve tanımlama netamelidir. Zira son modalar, en son bilinçli ya da çoğu zaman bilinçsiz etkileşimler bıyıklara kendilerini dayatırlar ve bıyıklar birbirlerine dönüşürler. Mesela Salah Birsel'e göre "Abdülmecit Efendi ile Ömer Hilmi Efendi'nin bıyıkları, az biraz 'prasa' denilen ve üst dudaktan başka, iki yanağın yarısını da örten bol kıllı, bıyığı da andırmaktadır ama bıyık ve sakal üzerine derin bilgisi olan Veliaht Vahdettin'e

[6] Ahmet Rasim, *Şehir Mektupları*, İstanbul: Karanfil Yayınları, 2005, s. 77.

sorulsa, o bunların uçlarının yukarı doğru burulmuş olmasını Wilhelm bıyık sayılmalarına yeterli görecektir."[7] 1910'larda herkesin bıyığı biraz Wilhelmdir. Herkes bıyığına o esinle bir şeyler dener. Her yanaklara doğru yukarıya kıvrılan bıyık aynı değildir.

"Halktan tipler" bıyığın süsünü değil, kendisini öne çıkaran şekilde palabıyıklıyken havastan olanlar ince, burulmuş, kıvrılmış ya da farklı şekillerde özenle biçimlendirilmiş ve hareketli görünüm verilmiş bıyıklarıyla ayrışırdı. Salah Birsel, "Pala bıyık . . . yanaklardan en az dört parmak dışarı sarkar. Bunlar kabadayı, zorba, yeniçeri bıyığıdır. Ama kelli felli kişilerin de pala bıyığa eyvallah dedikleri görülür. . . . Tevfik Fikret de pala bıyığa gönül bağlayanlar arasındadır. Hüseyin Cahit Yalçın ise ona yalnız delikanlılığında yüz vermiştir. Pierre Loti 'nin de şair Leyla Saz Hanım'a imzaladığı bir fotografisi vardır ki Hazret orada pala bıyık ile görünür" notunu düşerken sadece görsel benzerlik kısmına değinir. Yine aynı şekilde "Filozof Rıza Tevfik' le Doktor Besim Ömer Paşa da Bektaşi bıyıklıdır. Bektaşi bıyık büyüten biri de Tanburi Cemil Bey'dir" şeklinde yazarken hatırlatılmalı ki seçkinlerin Bektaşi bıyığı Bektaşi tekkelerindeki bıyığa şeklen benzer belki ama görsel benzerlik onların tasarımları, burumları, dalgaları ve diğer detayları tarafından şekillendirilmiş çok farklı kültürel ve sosyal sermaye ayrımlarının yanında bir fiziksel yakınlıktan ibarettir. "Bıyığında tarak durmayan Bektaşi olamaz!" deyişi, Bektaşilerin bıyıklarının orman gibi sıklığına bir iltifattır ancak bıyıklarına kabalık iması taşıyacak bu ifade Rıza Tevfik, Besim Ömer gibilerine ancak hakarettir. Kayzer Wilhem, Anadolulu ve İstanbullu geniş kitlelerin gözünde bir palabıyıktır. Her bıyığın kendi hikâyesi vardır. Her biri bir sınıfsallık ve statü anlatır. Hatta Rumeli pehlivanların ehlileştirilmemiş yağız bedenlerinin ve doğanın el değmemiş haşinliğinde yoğrulmuş acı kudretlerininin imzası addedilen

[7] Salah Birsel, *İstanbul-Paris*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2004, s. 110.

palabıyıklarının dahi sabit kalmadığını Kurtdereli Mehmet'in yanı sıra bir kafile pehlivanın Fransa turnuvası esnasında çektirdiği fotoğraftan yakalayabiliriz. Bu pala bıyıklar pekâlâ son moda Fransız bıyıklarının esininde stilize edilmiş, Batı etkileşiminde kendilerini koruyamamıştır.[8] Hiçbir bıyık "saf hâlde" değildir.

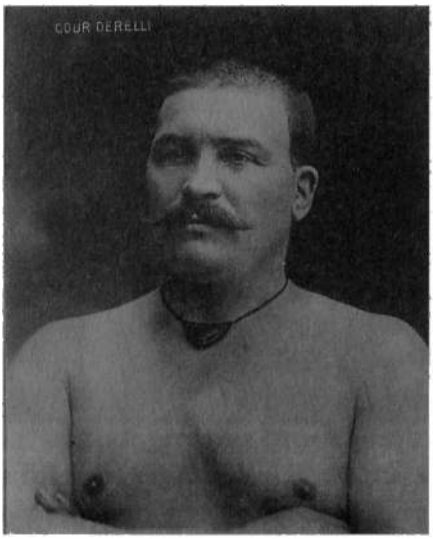

Rıza Tevfik.

Aynı bıyık tipi her on yıl aynı kültürel saygınlığı taşımazdı. Bu dönem Osmanlı Devleti memurları çoğunlukla uçları dudak kenarlarını geçmeyen bıyık bırakırdı ki buna mutedil bıyık denirdi. Herhangi bir gösteriş, iddia vermeyen itidalle bırakılan bıyıktı. Bıyığın zirve çağında katiplerin, entelektüellerin cazip tipi ise karanfil bıyık olmuştu. Edebiyatçılar Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Hüseyin Cahit (Yalçın) karanfil bıyıklıydılar. Reşad Ekrem Koçu'ya göre "güzel bir genç yüze de pek yaraşırdı; kâtib, şâir bıyığı idi." Bıyık bakımı zahmetli bir işti. Fiyakalı olmak kolay değildi. Bıyık ince makasla alttan alınır, üstünden düzeltilir, taranarak yağlanırdı. Daha da

[8] M. Sami Karayel, *En Meşhur Türk Pehlivanları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020, s. 594.

özenenlerin geceleri bıyıklarını pomadlayarak uçlarını bezle bağlayarak uzun saatler hareketsiz yatırması da gerekirdi. Bıyık şıklığı her zaman önemlidir. Askerî lise öğrencisi Arif Hikmet namazlarını aksatmasının ve derslerde disiplinsiz olmasının yanı sıra ders sırasında bıyıklarını yağladığı için de ceza almıştır.[9]

Kurtdereli Mehmet'in Fransa'da bir fotoğrafı.

Ahmed Rasim, İstanbul'un yazlık mekânı Büyükdere'de "bıyıklarının iki yanından pomadlar akan mosyöler" görür. Sermet Muhtar Alus Büyük Çamlıca'ya kiralık faytonlarla gelen şık beylerin sümbül bıyıklı olduğunu aktarır. Sümbül bıyık uçlarının sümbül gibi helezonlaştırılmasıyla şeklini alırdı. Refik Halit için de "Servet-i Fünuncuların" ekserisinde "fesler, içi mukavvalı, gayet sert ve dik . . . bıyıklar burma ve

[9] Benjamin Fortna, *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2002, s. 240.

kozmatiklidir."[10] Bu bakımdan bıyıkların çok belirgin sınıf-sallık ve statü yansıttığı açıktır. Zaten Koçu da bıyıkla ilgili ilk bu kaydı düşer: "Yüze yaraştırılmış muhtelif şekilleri olan bıyık, asırlar boyunca İstanbulun günlük hayatında, sâdece sâhibinin zevkine bağlı kalmamış, onun içtimâi mevkii bakımından da bir mânâ ifâde etmişdir. Evvelâ şunu kaydedelim ki havas ve ricâlin bıyık kesimi ve terbiyesi, avâmın bıyıklarından farklı olmuşdur."[11] Nazım Hikmet'in *Memleketimden İnsan Manzaraları*'nda da bir eski zaman hovardasına rastlarız: "Eh, o zaman bizde göbek yok bıyıklar ipek gibi yumurta sarısı. Kesip almışız Paris mahallesini Kadıköyü'nün. Hayat sürdük bayım hayat." Bıyık o kadar merkezîdir ki Ahmet Rasim, fıkra ve tefrikalarında bahsettiklerinin bıyıklarını onların tüm anlam dünyalarını ve fiziksel görünümlerini açığa çıkarır vaziyette detaycı ve okurların, zihinlerinde capcanlı canlandıracak şekilde betimler.[12] İşgal İstanbulu'nda İstanbul'u gezinerek toplumsal hayatı ve çalkantılarını resmettiği *Vakit* gazetesindeki yazılarından birinde Hakkı Süha (Gezgin) da bir mahalle kahvehanesinde rastladığı "Pomadlı bıyıkları kaşlarının üstünde hafif bir meyil ile örtülmüş fesi, redingotunun yeni içinden sarkan ateş renkli ipek mendiliyle 'Mahallenin Don Juan'ı' unvanını bihakkın izafe edebileceğimiz zat"[13] kibar bir beyefendi olmaya özenmektedir. Reşat Ekrem Koçu hatırlatmaktadır ki "hovarda, kabadayı ve külhanî[ler] . . . bıyık burmak, düzeltmek ve zülüf, kâkül taramak için yelek ceplerinde bir cep aynası bulunduragelmişlerdir." İstanbul Ansiklopedisi'nde Süleyman Münir Çapanoğlu'na göre seyyar "Ayak berberleri[nin] bıyık düzeltmeleri de kendilerine mahsustu, yalnız alt tarafından dümdüz kesilir, uçları gayet

[10] Refik Halit Karay, *Üç Nesil, Üç Hayat*, İstanbul: Semih Lütfi Yayınevi, 1943, s. 116.
[11] Reşad Ekrem Koçu, "Bıyık", *İstanbul Ansiklopedisi,* 1958, c. 5, s. 2755
[12] Meral Demiryürek, *Bir İstanbul Bilgesi: Sermet Muhtar Alus 1887-1952*, s. 118.
[13] Hakkı Süha Gezgin, *İşgal Günlerinde İstanbul*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2019, s. 74-75.

sivri bırakılırdı. Sonra çürük fındık yağı yahud hacı yağı ile bükülür, burulurdu. Buna da 'bıyık terbiyesi' denilirdi."[14]

Ali Kemal.

Wilhelm'in dışında bir başka ilham veren görkemli Avrupalı bıyık da Dreyfus'un ateşli savunucusu, gazeteci ve cumhuriyetçi siyasetçi (ve Fransa başbakanı) Kaplan (*Tigre*) lakaplı Georges Clemenceau'dur. Sevres Anlaşması'na Osmanlı delegesi olarak imza koyduğundan yüz ellilikten olarak ülkeden sürülen Rıza Tevfik'in şahsi karşılaşmasından deneyimlediği üzere "Ufak tefek fakat çok dinç, ince sesli, hitabet kabiliyetinden nasipsiz, hiç hazzetmediğim Moğol tipinde, lakin pos bıyık bir adamdı. Bir fazileti vardı, öteki Avrupa

[14] Akt. Tanıl Bora, Adem Erkoçak (ed.), *Bir Berber Bir Berbere...*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 130.

diplomatları gibi sinsi, mürai ve hilekar değil, cesur ve sözünü hiç sakınmaz, fikrini dobra dobra söyler bir adamdı; hatta bu fazilet kendisinde küstahlık tavrını almış ve kabalık haddine varmıştı."[15] Clemenceau'nun dobra, yabanıl pos bıyıkları çok fazla Ortaçağ romantizmini ve aristokrasiyi anımsatır. Elbette bıyıkta da herkesin baktığı yer Fransa ve Fransız rol modelleridir. Bıyıklar son moda Paris modasına göre kestirilirdi. Almanya'da bıyık soyluluktan ayrıştırılamazdı. Aristokrasinin benzer siyasi güce sahip olmadığı Üçüncü Cumhuriyet Fransası'nda ise bıyık modasında bıyıkları onlar için önemli aristokratlar ve muhafazakârlar kadar aynı saygınlığa ve güce sahip olmak isteyen ve onu göstermek isteyenler cumhuriyetçiler, burjuvalar ve bohemler de söz sahibidir. Marcel Proust, Guy de Maupassant, Honoré de Balzac bıyıklarıyla kültürel sermaye sinyallemek isteyenler için ilhamdır. Cenap Şahabeddin, Tevfik Fikret, Şahabeddin Süleyman, Ali Kemal ve yukarıda Clemenceau'yla karşılaşmasından bahsedilen Rıza Tevfik için ilham Fransız edebiyatçılardır. Şık, fiyakalı ve iddialı bıyıklarıyla Ali Kemal ve Rıza Tevfik Mütareke döneminde Ankara hükümetine karşı tavırlarıyla vatan hainleri galerisine yerleştirirler. Senaryosu, Turgut Özakman'ın *Şu Çılgın Türkler*'e dönüşecek TRT prodüksiyonu *Kurtuluş*'ta bir sahnede paşazade Nesrin, babasının İngiliz zabitlerle içli dışlı hâlde köşkte verdiği kokteyli tiksinerek izler. Elbette iki konuk Ali Kemal ve Rıza Tevfik şen şakrak, cıvık ve teklifsiz sohbetleri kadar bıyıkları ve kozmopolit çehreleriyle de hainler olarak betimlenirler. Batılı/kozmopolitik yozluğu daha da pekiştirecek temsil için arkadan bir arya duyulmaktadır.[16] Ali Kemal İzmit'te Sakallı Nurettin Paşa tarafından linç ettirilir-

[15] Rıza Tevfik, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 202-203.

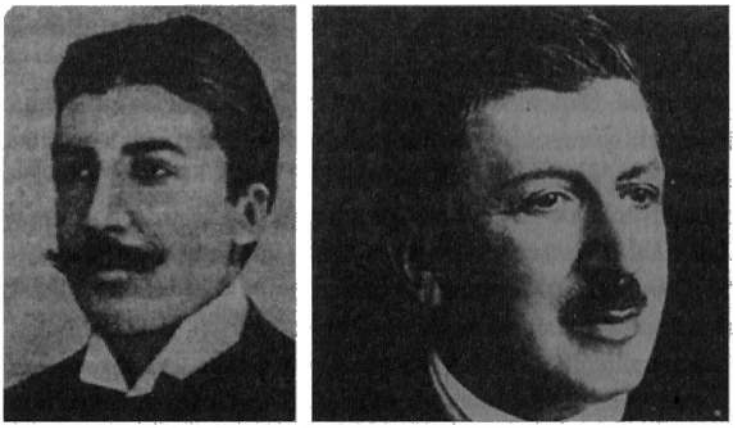
[16] Annesi ve ablasının İngiliz işgal güçleriyle bu içli dışlılığı Nesrin'i iğrendirirken bu kadınların beden temsilleri açıklayıcıdır. Nesrin dikkatli sarılmış başörtüsüyle saçlarını hiç göstermeyecek şekilde mütesettirken İngiliz zabitlerine düşkün ablasının göstermelik örtüsü saçlarını gayet göstermektedir. Annesinin de benzer tesettür kaygısı yoktur. Tesettürle iffeti ve bu iffetle vatanseverliği bütünleştiren

ken Rıza Tevfik yüz ellilik olarak ülkeden kovulacaktır. Her ikisi de süfli Batı hayranlığının karikatürleri olarak çizilirler. Bu Batı hayranlığı zaten her zaman bir şekilcilik eleştirisiyle tamamlanır. Buna göre Batı'yı sadece şekil sandıkları için onu alafranga kıyafet, adab-ı muâşeret ve elbette afili bıyıktan ibaret gördüklerinden ne Batı'nın altında yatan felsefesini algılayabilirler ne de Batı'nın gerçek yüzü olan karanlık emperyalizmini. Bu fiyakalı bıyıklar pekâlâ biraz da milli zafiyet anlamına gelmektedir. Çehreleri de bu yargıyı doğrulayıcıdır. Kemalizm'in, akabinde sosyalizmin Tanzimat alafrangalığı eleştirisi budur. Hakkı Süha'ya göre "bir şey sordunuz mu, bin dereden su getir[en], sizi dolambaçlı yollara, çıkmaz sokaklara saptır[an], Frenkçe isimler, felsefi tabirler sayan", "usulsuz felsefesi, dipsiz nutukları, çerçevesiz, neticesiz makaleleri" ve sahte filozofluğunun yanı sıra "feci diplomatik miyopluğunun" sonucu vatansız kalmayı hak etmiş Rıza Tevfik'in "boya ve yaldızı" çehresidir: "İri, endamlı bir gövde, uzun saçları yele gibi omuzlarına dökülmüş geniş alınlı bir baş . . . gür kaşların gölgesine gömülmüş derin gözler . . . çene kemikleri; dolgun bıyıklar."[17] İsmail Hakkı Baltacıoğlu'na göre Rıza Tevfik, "uzun boylu, geniş omuzlu, güçlü kuvvetli, çok gösterişli ve güzel denilebilecek bir insandı. . . . Uzun pos bıyıkları[yla insanın] gözünü alırdı."[18] Bıyık bugün çağrıştırdığı haşinliğin aksine ince şekilde biçimlendirildiğinde pekâlâ sert bir çehreyi yumuşatabilir, zarifleştirebilirdi. Hatta çehreyi feminen kılardı. Bu bakımdan bıyıksızlık süslerden arınmış milli bir yamanlığın çehresidir. Bıyık hem gayrimilli/kozmopolit hem de köhnedir artık.

bu Kemalist ahlakçı anlatım açıklayıcıdır. Kokteyli tiksintiyle terk eden Nesrin odasında Anadolu'ya kaçmak üzere eşyalarını toplar.

[17] Hakkı Süha Gezgin, *Edebi Portreler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999, s. 249.

[18] Akt. Abdullah Üçman, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul: Kitabevi, 2004, s. 29.

Cenap Şahabeddin süslü bıyıklarını Cumhuriyet çehre rejimine uygun şekilde kırpık hâle getirmiş.

Kuvâ-yi Milliyecilerin bıyıkları çok daha sade ve gösterişten uzaktır. Yüklendikleri toplumsal ve milli sorumluluk bunu gerektirir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanında Selma Hanım, ikinci kocası olacak "çelikten daha sağlam, daha çevik bir maddeden yoğrulmuş gibi görünen" Milli Mücadele kahramanı Hakkı'yla İzmir'den zaferle dönüşünde tanıştıklarında binbaşının: "biraz uzunca bırakılmış . . . kumral bıyıkları . . . dudaklarının keskin çizgisine cengaverce bir ifade vermektedir."[19] Milli Mücadele'ye İstanbul'dan destek veren *Dergah* dergisi de okurlarına Mustafa Kemal'in; "Çehre[si] nin haşin yontuluşu, sarı ve sert bıyıkları, başı üzerindeki parıltılı sarı kalpak, hakî üniforma, nişanlar, kordonların[ın] sırması[yla]...mâ-fevkattabîa bir [kahramana]"[20] benzediğini anlatır. Milli Mücadele Egesi'nde geçen *Yorgun Savaşçı*'nın başkarakteri Cehennem Yüzbaşı Cemil de kırpık bıyıklıdır. Hatta bıyığını daha da kısaltması gerektiğini düşünür.[21] Kitabın başka yerinde "düşük bıyık" olarak tanımlanır. Yani o

[19] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 97.
[20] İdil Çetin, *İktidarın Görsel Repertuarı: Lider Kültünün İnşasında Mustafa Kemal Atatürk Fotoğrafları (1912-1950)*, basılmamış doktora tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2017, s. 308.
[21] Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 204.

dönemin çoğu bıyığı gibi ağız ortasından yanlara doğru hafif düşer gibidir. Diğer Kuvâ-yi Milliyeciler ve "okumuşlar" da benzerdir. Badembıyıklı doktor, "Bu da farmason. Bu da Contürk gavuru. Şunda iki paralık din iman olsa, bıyığını kırpar mı?"[22] ithamlarına maruz kalır. Başka bir doktor, yedek subay Necati de kırpık bıyıklıdır. Kırpık bıyık sertliktir. Kemal Tahir *Kurt Kanunu* romanının en baş karakteri olarak anlattığı Abdülkerim'in, yani gerçekte Mustafa Kemal'e suikast girişiminden idam edilen (1926) İttihatçı fedai Abdülkadir'in; "Bu sertli[ği], çatık kaşlarından, bir parmak uzamış kara sakalından, düşük bıyıklarından geliyordu."

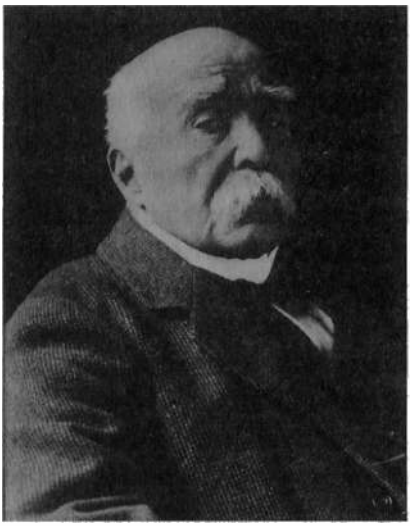
Kemal Tahir, *Bir Çatı Altında* romanında çok canlı şekilde tasvir ettiği "yeni kumaş isimleri, piyano ve otomobil markaları, Frenk cigara markalar" sebebiyle romanın müellifi Burhan Cahit Morkaya'yı "hayali[n]de pomadlı bıyıklı, briyantinli saçlı, yüzü pudralı, elegan"[23] olarak canlandırır. 1933 yılı pomadlı bıyığın, bıyığını kesmeyecek kadar yaş almışların ve bıyıklarını düzleştirmeye ve seyreltmeye direnenlerin korumaya çalıştığı böyle bir şıklık, zarafetle eşdeğer olduğu artık son zamanlardır. Çünkü bıyığın cazibesi birden sönüvermiştir. Edebiyatçı Morkaya 1892 doğumludur ve dolayısıyla "Büyük Bıyık Kesme Momenti"nde otuzlu yaşlarının başlarındadır. Hâlihazırda koyverdiği bıyıklarını bu yaşından sonra kesmeyecektir. 1890'larda doğmuşlar son bıyıklı entelektüel/şehirli nesildir. Oysaki her ikisi de 1897 doğumlu Şevket Süreyya Aydemir ve Vedat Nedim Tör ya da 1899 doğumlu Burhan Belge gibi isimler rüştlerine erdiklerinde bıyık artık zarafeti, centilmenliği, "şıklığı" değil; sıkıcılığı, eski köhne zamanlarda kalmayı çağrıştırıyordu. Üstelik yukardakilerin üçü de ya üniversite için Almanya'da bulunmuş, ya da Rusya'da devrim hengâmesine birinci elden şahit olmuştu. Bıyık-sonrası ilk

[22] Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s. 351-352.
[23] Kemal Tahir, *Notlar-1950 Öncesi-Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektublar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990, s. 137.

kuşaktır bu. Bir eşiğin öteki tarafında yer alırlar. Zaten zaman değişmektedir ve Kemal Tahir'in "pomadlı bıyıklı" hayal ettiği Burhan Cahit, "Cayır, Cayır" makalesinde Nazilerin iktidara gelişlerinin hemen ardından meydanlarda kitapları yakmalarından ilhamla; "Cümhuriyet nesli de dünü ifade eden ve yeni nesle çirkin iğrenç levhalar gösteren eski kitaplar[ı] cayır cayır yakmalıdır"[24] önerisinde bulunmaktadır. Hele pomadlı bıyıklılığa bu "yakıcı" iklimde yer yoktur.

Bu cazibenin sönüşünde bir sebep cumhuriyetin kültürel politikalardır elbette. Ancak sadece buna indirgenemez. İngiliz işgali nasıl ki kadınların başlarını açmalarının ve sokaktan tiyatro sahnesine kamusal alanda daha rahat görünmelerinin önünü açmıştır; aynı şekilde bıyıksızlığı da teşvik etmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Sodom ve Gomore* gibi romanlarında mizojence tasvir edilen İngiliz zabitlerinin peşinden koşan paşa kızları beğenilen makbul erkekliği de yeniden tanımlamış olmalıdır! *Sodom ve Gomore*'nin baş olumsuz kişisi paşa kızı şuh Leyla'yla flört eden ve zaten konaklardan onlarca Türk kızının gönlünü çelmiş İngiliz yüzbaşı Jackson Read, "pembe tenli, tüysüzdür."[25] Zaten Leyla onun yüzünü altın saçlı, mavi gözlü, pürüzsüz çehreli safkan yakışıklı Dorian Gray'e benzetmektedir.[26] Pekâlâ, payitahtta gezinen askerî ve sivil işgalciler muzafferin kudretiyle kültürel alışkanlıkları ve standartları sarsmıştır. Reşad Ekrem Koçu'nun tarihlendirmesi de işgal dönemiyledir: "Asrımız başlarında 1918 - 1919 yıllarına, yâni Birinci Cihan Harbi sonuna kadar, biz garb Türklerinde bıyık erkeklik âlameti bilinmiş, ve asla kesilmemişdi."

[24] Şerif Eskin, *İnkılap Edebiyatı: Türkiye'de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferbirliği ve Edebiyat*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2023, s. 219.
[25] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomorre*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990, s. 29.
[26] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Sodom ve Gomorre*, s. 33.

Georges Clemenceau.

Zaten bıyığın sönüşü evrensel bir eğilimdir. Burhan Felek'e göre bıyık kesme furyası ilk olarak "İngiltere'de kraliçeleri Viktorya'ya hürmet olarak çıkmış ve tüm dünyaya temizliği ve pratikliği sebebiyle ilk buradan yayılmıştır."[27] Hatta pos bıyığıyla gurur duyan ve bıyıksızları küçümseyen Ahmed Rasim'e göre "Derler ki Darvin, o koca İngiliz insanları maymundan azdırmış. Yine derler ki bu hüküm müşarünileyhin etrafındakiler bıyıksız, sakalsız olduğunu görüp de bed-lika (çirkin yüzlü) olduklarına işaret ettiğinden kinayedir."[28] Refik Halit'e göre de Abdülhamid döneminde "Matruş bir İngilize benzemek, böyle bir çehre ile gezmeğe yüz, surat ister[di]."[29] Ahmed Rasim, vapurda vakur, şık ve matruş bir İngiliz'e ve yanında sanki nispet içinde, "İngiliz['e] inadına hoppa, züppe, kalkık ucu sivri, pomada bıyıklı"[30] bir Büyükdere mösyösüne

[27] Burhan Felek, "Bıyık Babındadır", *Tan*, 8 Mayıs 1940.
[28] Ahmed Rasim, *Şehir Mektupları*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2018, s. 97.
[29] Refik Halit Karay, *Üç Nesil, Üç Hayat*, İstanbul: Semih Lütfi Yayınevi, 1943, s. 72.
[30] Ahmed Rasim, *Şehir Mektupları*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2017, s. 82.

denk gelir. Paris'te dahi bıyıksızlık derhâl İngilizliği anıştırmaktadır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Birinci Dünya Savaşı öncesi ilk hikâyelerinden "Yalnız Kalmak Korkusu"nda Macit, Paris'te bir otelin yemek salonunda etrafı gözlemler: "Orada, uzun, müstevi bir masanın ta uç tarafında iki ihtiyar karı koca, arasında matruş şişman bir adam. Şüphesiz bir İngiliz."[31]

Ancak bıyıksızlık öncelikle Amerikanlaşmadır. Sınıfsal sınır ve ayrımları, katı Avrupa'ya sınıfsız Amerikan toplumsal ve kültürel dünyasının sirayetidir. Sakallar ve bıyıklar kültürel olduğu kadar siyasal ve ekonomik sınıfları belirlerken sinekkaydılık yüze yansıyan her türlü sınıfsal alameti yok eder, yüzleri eşitler. Metallerin keskinleştirilmesiyle usturalar, traş bıçakları tarih boyunca hep varolmuştur ancak ciltle bıçağın ucu arasında cildi, temas sırasında koruyan ince ve eğimli kademeli bıçak başlığının tasarlanması, Baltimore'lu girişimci King Camp Gilette tarafından 1901 yılında gerçekleştirildi. Bu icat, erkeklerin berberlere bağımlılığı keskin şekilde azalttı. Artık evde çeneyi kanatma endişesi olmadan pürüzsüz traş imkânına kavuşan erkekler berberlerle hiç muhatap olmama lüksüyle sakal ve bıyıktan tamamen arınma imkânını ilk kez böylesine edindiler. Temiz traşın gerçek kitlesel doğum anı 1901'dir. Ancak söylenmeli ki temiz traş, traş bıçağının geliştirilmesi sebebiyle yaygınlanmış değildir. Tam aksine, bu yeni eğilim ABD'de böyle bir teknik gelişmeyi tetiklemiştir. Amerikalı yazar Edgar Rice Burroughs 1912'de (film serisi ilk *blockbuster* örneği olacak) ilk *Tarzan* romanını yazdığını kahramanına her gün temiz traşını aldırır. Böylece kahramanımız ormanın yabaniliğinde maymunlarla karışmaz. Koruyucu kademeli traş bıçağının önce ABD'de yaygın kullanıma girmesiyle bu dalga ABD'den Avrupa'ya yayılacaktır. Ercüment Ekrem Talu da Avrupa'yı saran bu furyayı savaş esnasında "siperlerde sabun

[31] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Bir Serencam*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983, s. 121.

ve su kıtlığı, berber yokluğu"yla ilişikilendirir.[32] Bıyık ve sakal, savaş meydanlarında korkusuz kahramanlığın alametidir belki ancak siperlerde Almanların kimyasal gaz saldırılarına karşı korunmak için giyilen maskeye pek oturamamaktadır. Fakat bu zaruriyetlerden öte önlenemeyen bir trend vardır. Savaşın mecburiyetlerinin ötesinde geleneksel otoritelerin dayatma kudretinin de tavsaması önemli bir amildir. İngiliz ordusu bir önceki yıl memnuniyetsizliklere karşın tüm askerlerin bıyık bırakma zorunluluğunun devam edeceğini kararlılıkla ilan etmişti. Fakat 1916'da İngiltere ordusunda yarım yüzyılı aşkın zamandır süren bu mecburiyet kaldırıldı. Bıyığın sönümlenmesinde Birinci Dünya Savaşı'nın kıtayı yıkımı daha esaslı bir sebeptir: "Bundan on beş yirmi sene evveline kadar bıyık, devrin en şumullu modasıydı. Lakin harpten sonra bıyığa olan rağbet birdenbire azaldı."[33]

Öncelikle bu savaş, emperyalist ihtirasları ve iddiaları tarihin çöplüğüne yolladı. Bıyık askerlikle her zaman yakın ilişkilidir. Burhan Felek için "bıyık vaktile erkeğin şerefi idi. 'Sen o işi yapabilirsen, ben bunları traş ederim' diye erkek için en büyük kıymetin bu dudak üstü kıllarında olduğunu ilan edenler çok idi."[34] 19. yüzyılda erkekliğin ve aristokratlığın estetize edilmiş bir ifadesini sunan biçimlendirilmiş bıyıklar askerî üniformaların doğal uzantısı niteliğindeydi. Biraz da askerî gücün sivil irade karşısındaki hesap vermez özerkliğini, başına buyrukluğunu (bakınız Dreyfus olayı) ifade ederdi. Bu sebeplerle 19. yüzyılda askerliğin vazgeçilmez aksesuarı hâline gelen bıyıklar, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından garnizonlarda da geriledi. Zira bu yıkıcı savaşın ardından orduların itibar ve şanı her yerde onulmaz yaralar aldı. Fransa'da savaş karşıtı/pasifist hareket güçlü destek bulurken Almanya'da imparatorluğun çöküşü aristokratik subaylardan oluşan orduyu

[32] Ercüment Ekrem Talu, "Sakala, Bıyığa Dair", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935.
[33] "Bıyık Ancak Sakalla Beraber Olursa Güzelmiş", *Akşam*, 30 Mayıs 1929.
[34] Burhan Felek, "Bıyık Babındadır", *Tan*, 8 Mayıs 1940.

kabullenmediği Weimar Cumhuriyeti'nin yeni egemenlerine (sosyal demokratlar, liberaller, burjuvalar, şehirli profesyoneller) karşı savunma hâlinde bir geçmiş zaman kurumu bıraktı. *Reichswehr* artık kendini kamusal alanda ifade eden hatta siyasal iktidara kısmen ortak olmuş toplumsal çoğulculuğa (işçi sınıfı, burjuvalar, Yahudiler, sözleri siyasi kıymet ve ağırlık taşımaya başlayan entelektüeller) karşı eski rejimin mazideki şeref, vatan, soy, din gibi eski kültürel değerlerini korumaya çalışan kendi dışına kapalı bir adadan ibarettir artık. İngiltere'de ise ordu artık üzerinde güneş batmayan görkemli bir imparatorluğun koruyucusu değildir. Eski imparatorluk üzerinde güneş artık daha sönük doğmaktadır, subayların pos bıyıklarının da.

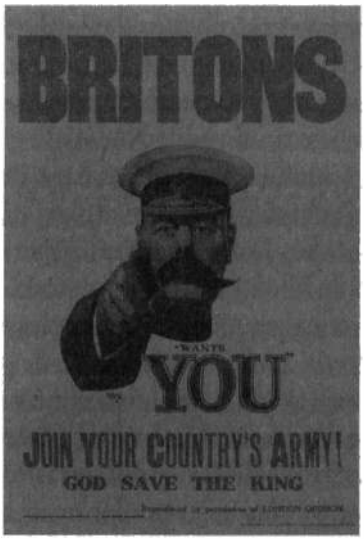
Napoleon Savaşları sırasında bıyıklı Fransız askerleri İngiltere'deki askerî kültüre etki etmiş ve bıyıklılığa yönelik bir eğilimi tetiklemişti. Derken 1860 yılında İngiliz ordusunda bıyık zorunlu tutuldu. Yumuşak ve gevşek bulunan sivillere karşı Britanya imparatorluğunu çöllerden tropikal ormanlara dünyanın dört tarafında diri ve ayakta tutan ordunun eğilip bükülmez heybetidir bu. Bu maskülanite gösterisinin birkaç kaynağı vardır. Hindistan'ın 1858'de doğrudan yönetilmeye başlanması bir Hint modasını ve yerlileşmeyi (*going native*) tetiklemişti. Zaten bıyık bırakma zorunluluğu ilk olarak 1854'te Bombay ordusunda emredilmişti. Kırım Savaşı'nda (1853-1856) Ruslara karşı müttefik Türk askerlerinin palabıyıkları da bir esin vermiştir. Bıyık İngiltere'de özellikle imparatorluğu modası geçmiş aristokratik snobluk ve jingoism görenlere karşı emperyalistlerin fütühatçılıklarının çehrelerinde bonkörce ve gururla gösterdikleri simgeleriydi. "İşte o zaman ERKEK olursun" diye bitirdiği "Eğer" şiirinde her kıtada Britanya İmparatorluğu'nu şuuruyla ayakta tutmaya çağırdığı yeni kuşağa seslenen Rudyard Kipling de pos bıyığıyla böyle bir emperyal görkem arar. Nitekim Birinci Dünya Savaşı sırasında askere gönüllü yazılmaya çağıran propaganda afişlerinde gelen geçenin âdeta yüzüne soktuğu

posbıyıklarıyla aşina bir çehre hâline gelen Lord Kitchener, İngiliz ordusunun görkemli bıyığının derhâl anımsanan ikonik yüzüdür. Britanya emperyalizminin de son atımlık barutudur.

Birinci Dünya Savaşı sonrası İngiltere imparatorluğu Hindistan'dan Güney Afrika'ya muzaffer bir imparatorluk değildir. Afganistan'dan Anadolu'ya bir çok yenilgi tadan İngiliz emperyalizmi kendini sürdürebilecek geniş ekonomik ve askerî kaynaklardan artık yoksundur. Aristokrasi de savaşla birlikte siyasi nüfuzunu yitirmiştir. Siyasi gücün odağı, itibarını irsiyetten değil; ekonomik üretkenlikten ve eğitimden alan orta sınıflara kaymıştır. Bıyık İngiltere'de aristokrasinin ve emperyal otoritenin sembolüdür. Şehirli meslek sahipleri, burjuvalar, avukatlar için bıyıksızlık kendi kültürel dünyaları ve değerlerinden damıtıktır. İlk kez 1934 yılında çizilmiş Albay Blimp dönemin jingoist (militarist), emperyalist söylemleri ve eski zamanların aristokrasisinin modern ve demokratikleşen çağdaki bağnaz ideolojik direnişini alaya alan bir karikatür karakterdir. Suratının merkezinde ise alamet-i farikası olan mors gibi pos bıyıkları vardır. Bu çehresiyle Albay Blimp uzun süre İngiltere'deki aristokratik-gerici fikir ve dünyalarının alaycı vücuda gelişi olmuştur.

Bıyık aristokratik bir dünyada hiyerarşi, statü ve sınıf demektir. 1907 yılında Paris'te garsonların bıyıklarını kesmeleri istenince garsonlar greve giderler. Malikânelerde, evlerde çalışan uşaklar ve hizmetliler hiyerarşik konumları gereği bıyık bırakamazdı. Restoranlar yaygınlaştıkça ve zengin müşteriler layıkınca statülerine uygun hizmet almayı bekledikçe garsonların da uşakların dengi hizmetliler olarak bıyıklarını traşmaları gerektiği düşünüldü. Fakat garsonların erkeklik onuruna hakaret anlamına geldiğinden bu emrin önüne geçmeyi başardılar.

Sakaldan bıyığa geçiş evresi evrenseldir. İngiltere'de de geç 19. yüzyılda sakal bırakmaya, hatta giderek daha gür sakal bırakmaya başlayan aristokratlar bir noktada sakaldan bıyığa evrildiler. 20. yüzyıl başından itibaren ise daha çok orta sınıflardan gelen Liberal Partili olanlar olmak üzere sakalsız ve bıyıksız başbakanlar görülür. Fransa'da da 19. yüzyılın başlarının tam traşlı hâllerinden sonra imparator III. Napoleon'la

İngiliz ordusunun kamusal yüzü, bıyığı yüzünün önünde giden Lord Kitchener. Heybetli tam ismiyle Horatio Herbert Kitchener daha önce Sudan ve Güney Afrika'daki acımasız ve kati kolonyal zaferleriyle şöhret kazanmıştı.

beraber başlayan trendle başbakanlar sakallanırken giderek bıyığa kayarlar ve ancak 20. yüzyılın ortalarına doğru bıyıksız başbakanlar görülmeye başlanır. Önce sakal, sonrasında bıyık devleti yönetmek için ihtiyaç duyulan patriyarkal otorite ağırlığını yitirir. Bu bakımdan Türkiye kendi özgülükleri içinde genel bir eğilimle uyumludur. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde, yani sınıfsal hiyerarşinin, sınırların katılığının, hatta aşıl(a) mazlığının çözüldüğü ve muğlaklaştığı bir dönümde bıyığın çağı hızla geride kalmıştır. Pürüzsüz çehre büyük eşitleyicidir. Sadece liberalizm değil, faşizm ve komünizm de sakalsız ve bıyıksızdır. İşte Türkiye'de de bu kesişimde bıyığın sönüşü başlar.

Bununla beraber bu trend en açık, erken ve kararlı şekilde ABD'de başladı. Nitekim anlamlı ve trendle tam uyumlu şekilde son bıyıklı ABD başkanı görev süresi 1913'te dolan William Howard Taft'tır. Birinci Dünya Savaşı dönümünün ardından hiç bıyıklı ya da sakallı ABD başkanı olmadı. Zaten Kurucu Babalar George Washington, John Adams ve Thomas

Jefferson'dan başlayarak modern zamanların bu ilk ulusal cumhuriyetinin en yüce makamına hep tam traşlılar gelmişti. Tam traşlılık Bağımsızlık momentinde normdur. Sakal ve bıyık sınıfsal hiyerarşiyi ve sınırlarını çizme işlevi görürken sınıfsız ve imtiyazsız bir Cumhuriyet öngören Amerikan devrimcileri bu tahayyüllerini çehrelerine de yansıttılar; eşitliği matruşluk üzerinden de kurdular. Aydınlanma'nın değerleri üzerine tesis edilen Bağımsızlık Bildirgesi aynı zamanda modern çağda Roma cumhuriyetini yeniden kurma iradesidir. Dolayısıyla bu neo-klasik estetik standart çehrelerde de yankılanır.

İlginçtir İç Savaş (1861-1865) öncesinin on beş ABD başkanı da tamamen bıyıksız-sakalsızken (sadece Martin Van Buren'in İngiliz aristokrasisinin modasını takiben yanaklarında uzatılmış favorileri vardır), sakallarını ancak başkan seçilmeden hemen önce 51 yaşında bırakan Abraham Lincoln'le başlayarak İç Savaş sonrası Yaldızlı Çağ (*gilded age*) olarak bilinen ve ABD'de misli görülmemiş bir zenginleşme ve kapitalistleşmenin yaşandığı yüzyılın sonralarında bu durum değişti. Bu en yüksek makamı elli yıl ağdalı ve haşmetli bıyıklılar ve sakallılar işgal etti. Plütokratik çağın yeni siyasal eliti bu yeni derinleşen sınıflı toplumda imtiyazlarının altını çizme yolunda 19. yüzyıl Avrupa aristokrasisini taklit etti. Kurucu döneminde Avrupa soyluluğunun yapmacık imtiyazlı evrenine karşı kendini doğal hukukun sesini dinleyen Cumhuriyet olarak gören ABD giderek aristokratik adapları ve alışkanlıkları benimsemektedir. Ta ki Birinci Dünya Savaşı sonrası tam traşlılık yeniden galip gelene kadar.

Ömer Seyfettin'in "Kesik Bıyık" hikâyesinin başkahramanı bıyıklarını maymunca bir taklitle "Amerikanvari" şekilde kısaltıp inceltir. Yazar için bıyığı kesmek, onu seyrelterek şahsiyetsizleştirmek açık şekilde erkekliği ve milliliği yitirmektir ki ikisi de zaten eşdeğerdir. Daha çok bir ibretlik mesel niteliğindeki kısa hikâyesinin bıyığını kesen başkişisi, gence annesi ve babasından başlayarak herkes tavır alır. Anne onu evlatlıktan reddederken farmason olmuşsun der: "Seni doğuracağıma keşke taşları doğuraydım." Onu bir tek gayrimüslim olduğunu anladığımız "sporcu

arkadaşları" takdir eder: "Bonjur, bonjur! diye haykırıştılar 'işte şimdi adama benzedin... Neydi o pala bıyıklar?.. Mezardan kalkmış bir yeniçeri ağası gibi!'" Ömer Seyfettin'in bu hikâyeyi yazışı ortada bir "bıyık tedirginliği" olduğunu gösterir. Belki hâlâ bıyık tam kesilebilir değilse de ABD'deki yeni bıyıksızlık Avrupa'yı olduğu gibi Osmanlı'yı da etkilemeye başlamıştır bile. Nitekim 1908'de Hürriyet'in İlanı'yla toplumsal ve kültürel rahatlamayla beraber gelen liberter havada tek tük ilk matruşlar görülür. Bunlardan biri, Muhsin Ertuğrul'u da tiyatroya kazandıran dönemin önde gelen tiyatro öncüsü Burhanettin'dir (Tepsi).[35] Sinekli Bakkal'da Rabia hayatında gördüğü (ve hâliyle yadırgadığı) ilk bıyıksız erkek Dahiliye doktoru Kasım'a tam bu aralar, gerçi Hürriyet'in İlanı'nın hemen öncesinde, rastlar. Doktor Kasım İstanbul'da "hastaların dimağlarına tesir yaparak" psikanaliz yöntemini kullanan ve yayan ilk doktordur. Elbette bıyıksızlık yürek isterdi. Çünkü Cevdet Kudret'in (Solok) gözlemlediği üzere, bu zaman aralığında "saç uzatmak gibi, bıyık kesmek de, ilk zamanlarda cinsel sapıklık olarak görülmüş . . . züppeler diye bakılmıştır."[36] Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) da 1899 tarihli "Yeğenim" hikâyesinde amcanın Paris'te okumaya giden bir alafranga özentisi züppe yeğeniyle imtihanını tasvir ederken bıyıksızlığın nasıl bir tabu olduğunu ortaya koyar: "Napolyonkâri bir vaziyet, Humbertkâri bir saç, Wilhelmkâri bir bıyık. İşte bu kadar! Yeni kafa olmak için bu kadarı kâfi imiş. Ah!" Amca nihayet yeğenine Türkün terbiyesiyle Garb'ın terbiyesinin taban tabana zıt olduğunu göstermek üzere bir uyuşmazlıklar listesi yapar. Mesela bizde başını açmayıp ayağını açmak saygıyken, Frenklerde ayağını çıkarmayıp başını açmak saygıdır. Frenklerde yılbaşı eğlenceyle geçer. Bizdeyse Muharrem (Hicri takvimin ilk

[35] Beşir Ayvazoğlu, *Altın Kapı*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001, s. 278. Ahmed Rasim de daha II. Abdülhamid devrinde bu tuhaflıktan rahatsızlık duymuştur: "Başımıza bir de taklid-i tabiat modası çıkardılar . . . her akşam Fertek'in ala üzümden mamul düzüyle, Karakulak suyuyla, marul salatası, çiroz, çilek, kalkan balığı mezeleri, ekseriya dilpeyniri. . . . Geçelim çeneye . . . matruş. . . . Şimdi anladınız değil mi! Kıyafeti de siz tahayyül edin. Yeni modanın modası. Arabada tesadüf ettiğine eğilip bakıyor, kaşıyla, gözüyle parola veriyor."

[36] Cevdet Kudret, "Alafranga Dedikleri", *Tarih ve Toplum*, 1984, no: 4, s. 28.

ayı), yılbaşı matem günüdür. Bunlar gibi bizde bıyıkları traş söz konusu değildir.[37] Nitekim Salah Birsel'e göre (daha 1880'lerde) Türkiye'de bıyığını ilk traş eden kişi Arifi Bey'dir.[38] Fakat bunun nedeni şüpheye yer bırakmayacak derecede açıktır. Aynı zamanda Türkiye/Osmanlı'da jimnastiğin misyonerliğini üstlenen Ali Faik Üstünidman ve Beyrut valiliği de yapan İbrahim Ethem'in kardeşi olan ve Osmanlı bürokratik elitinden gelen Arifi Bey, Katolikliği benimsemiş ve akabinde Fransa'da keşiş olmuştur. Bu skandal yaratan örnekte görüldüğü üzere bıyık kesmekle Müslümanlıktan çıkmak özdeştir.

Ömer Seyfettin'in Efruz Bey'nin uzun hikâyesinin devamı olarak Asilzadeler'de de bıyıklarını tamamen traş etmiş bir züppe karaktere rastlarız: Müzekki Bey. Aristokrat olan Müzekki Bey, "bıyıklarını İngilizvari tıraş ettirmiş, iriyarı, Türkçe dahil olduğu halde on üç lisanın yazılarını yazar, lâkin hiç birinin kitaplarını okuyamaz bir gençti. Dünyada ne kadar futbol kulübü varsa hepsinin fahrî âzasındandı." Futbolseverlik ("Kesik Bıyık" hikâyesindeki "sporcu arkadaşlar" gibi) burada İngiliz özentiliğine bir vurgudur. Zaten Müzekki Bey tam bir İngiliz muhibbidir. Meşrutiyet yanlısıdır çünkü İngiltere'de böyle bir yönetim vardır:

> Asalet için ilk lâzım olan şey meşrutiyettir! . . . İşte size İngiltere büyük bir misal! Meşrutiyet sayesinde İngiltere, nüfusu üç yüz milyona yakın Hindistan'a hâkimdir. Daha hesaba, gelmez binlerce müstemlekeye hâkimdir...Asıl İngiltere'ye gelince meşrutiyet sayesinde orada her şey asillerin, lordların elinde demektir. Hatta arazi bile... İskoçya, İrlanda, Britanya, hâsılı bütün İngiltere birkaç bin lordun malikânesi demektir. Halk arasında zekasıyle, dehâsıyle hükümette yükselenler yeni baştan lord olurlar. Asalet kesbederler. Sonra yüksek mevkilere geçerler. Eğer İngiltere'de meşrutiyet olmasaydı, iki yüz elli seneden beri avam denilen herifler ayağa kalkar, lordların canına okurlardı.

[37] Cevdet Kudret, "Alafranga Dedikleri", *Tarih ve Toplum*, 1984, no: 4, s. 30-31.
[38] Mina Urgan, *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998, s. 130.

Müzekki Bey her devirde kazanandır; istibdatta da; meşrutiyette de:

> Eski devirde olduğu gibi yeni devirde de babasının daima ikbal mevkiinden inmeyeceğini bilirdi. Her şey gibi meşrutiyet telâkkisini de değiştiriyor, âdeta bu tarzın istibdattan daha müthiş bir idare olduğunu zannettirecek tarihî misaller getiriyordu. Babası İngiliz taraftarıydı. Sefaret tercümanı her hafta evlerine gelir, siyasetin yeni safhalarından onlara malumatlar telkin ederdi. Hakikatte Müzekki Bey İngiltere'yi vatanından ziyade severdi. Bunu hiç saklamaya lüzum görmez[di].

Hikâyenin başkarakteri züppe Efruz Bey tam bu sebeplerle Müzekki Bey'den fazlasıyla hoşlanır: "Ne karakter, ne karakter! Sanki anadan doğma bir İngiliz... derdi." Yalnız soyluluğuna bu kadar düşkün Müzekki Bey pek soylu Civanzadelerden olduğu hâlde aile ismini kullanmaz: "İki sebepten! . . . Civanzadeler" desem 'Razakizade' gibi pek karagözvarî oluyor. Çok alaturka bir isim. Sonra kendime Müzekki Civan yahut Civan Müzekki desem bıyıklarımı tıraş ettiğim için halk bundan kötü bir lakap telmihi çıkarıp aile ismim olduğunu anlamayacak." Civan Farsça genç demektir ve Ömer Seyfettin için bıyıksızlığın çağrışımı açıktır.[39] Hikâye II. Meşrutiyet'in başlarında geçse de 1919'da artık bıyıksızlığın gümbür gümbür geldiği 1919'da yayımlanan Efruz Bey'in ardındanki bu hikâye ölümünün ardından basılmıştır. Ömer Seyfettin'in yine 1918 tarihli "Harem" hikâyesinde "enfiye çekemem. Ama maymunluktan da nefret ederim" diyerek taklitçi Batılı sosyal hayata şüpheci yaklaşan kocası Sermet'in aksine yakın kadın-erkek münasabetlerini zihninde normalleştirmiş ve aşırı batılılaşmış Şişlili Nazan bir vesileyle cahil ama romantik

[39] Elbette Osmanlı'da tüysüzlük bir pasif eşcinsel oğlan alametiydi. Mahbub oğlanların ilk tüylerinin belirlenmesi Divan şiirinde bolca işlenen şehvetli bir geçiş anıdır. Tüylenmemiş oğlanlara emred denilir ve bolca anılırlardı. Tüysüzlük ve matruşluğun Osmanlı'daki algıları için bkz. Khaled El-Rouayheb, *Before Homosexuality in the Arab-Islamic World, 1500-1800*, Chicago: The University of Chicago Press, 2005.

hülyalı ve harikulade şık giyinen dostu Refii'ye, "bu münasebetle bıyıklarınızdan da kurtulursunuz" der.

Selahattin Enis'in Birinci Dünya Savaşı sırasındaki çürümeyi kadın cinselliği üzerinden mizojen şekilde anlattığı *Zaniyeler* romanındaki şehveti zaptedilemez kadınlardan Şişli sosyetesinde onu tanımayan, bilmeyenin olmadığı ve dayaktan hoşlanan mazoşist Prenses Leman'ın sekizinci kocası Ferdi Bey kendinden on yaş küçük bir gençtir. Zaten her gören onları karı-koca değil, anne-çocuk sanmaktadır: "Buna bir koca değil, dökkan camekanma konulmuş bir manken demek daha doğru olabilir. Saçları briyantinden parıl panl, kaşları ve yüzündeki bütün ince kıllan birer birer özenle alınmış. Yaka ve gömleklerini Paris'ten getirtiyor; elbisesini Botter'de yaptırıyormuş. Bıyıkları tamamen tıraşlı. Yüzünün pudrasını, gözlerinin sürmesini ve dudaklarının hafif boyasını, iddia edebilirim ki bir gün bile ihmal etmiyor. Ta Ada'dan Beyoğlu'na maniküre inmekten üşenmiyor"[40] Prenses Leman tarafından güdülen Ferdi, anlaşılan Osmanlı'da en erken bıyıksız olmaya cesaret edenlerdendir. Zaten Leman'ın sürekli başka erkeklerle birlikte olmasına mecburen kayıtsız kalan iradesiz züppe ve *cuckold* Ferdi'nin erkekliği de şüphelidir. Fakat bıyıksızlığa bu yakıştırmalar, yolun başındaki bu trendin gelmekte olduğu gerçeğini saklayamamaktadır.[41]

[40] Selahattin Enis, *Zaniyeler*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 99.

[41] Yedeksubay Faik Tonguç da I. Dünya Savaşı esnasında Erzurum'da sefil hâlde günlerce hastane ararken; "Parlak çizmeleri, ütülü elbiseleriyle törene gidercesine, oynak bedenleriyle . . . yaralarından kötü kokular yayılan sefillere yukardan bakan" subaylardan bahseder. Ona göre söz konusu olan oğlancılıktan başka bir şey değildir: "Bu efendilerin burada muharebe dışı kalmalarının biricik sebebi, dalkavuklukları ve sakalsız, bıyıksız, düzgün vücutlu olmalarıydı. Bu beylerin karargahı, ordu kumandanı Arap Kamil Paşa'nın dairesiydi. Erzurum'dakiler gerek ordu dairesinde, gerek menzil müfettişliği karargahında olup biten rezaletleri anlatmakla bitiremiyorlardı." Faik Tonguç, *Bir Yedeksubayın Anıları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1999, s. 56.

3
Bıyıksızların Cumhuriyeti

Doğu ve Batı'nın Rönesans'ta "icadından" itibaren Avrupa'da Türklerin her zaman bıyıklı olarak betimlenmesi bir ulusal kompleks meselesi olmuştur. Cumhuriyetin ilanının ardından Yeni Türkiye'nin Batı medeniyetinin parçası olabilmek için toplumu dönüştürecek bir dizi kültürel politika ve dayatıcı kanun tatbik edildi. Alfabe değişikliğinin yanı sıra Şapka Kanunu ve kılık kıyafetin dönüştürülmesi bu çabanın en aleni örnekleriydi. Türklerin Şark'a ait olduğunun utanılan alametlerinden bıyıkların kesilmesi de pekâlâ benzer bir kültürel bir devrime eşdeğerdir.

Mustafa Kemal 1925 yılında bıyığını epey seyrelttikten, kırpıklaştırdıktan, hatta giderek belli belirsiz hâle getirdikten sonra 1926'nın başında kesti. İlk bıyıksız fotoğraflarında epey neşesiz, somurtuk durmaktadır. Bir taraftan, hele bir subayın, erkekliğinin ve yiğitliğinin vücuttaki nakşı bıyığını kesmesi çok sıradışı, öncesiz ve cesurdur. Ya da gerçekten o kadar da pervasız olmadığından kültürel hafızada bundan dolayı o kadar da dramatik yer etmemiştir?

Zamanlama anlamlı ve açıklayıcıdır. Takrir-i Sükûn Kanunu (Olağanüstü Hâl) ilan edilerek muhalif basin organları ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası kapatılmıştır. İzmir suikasti bahane edilerek İttihatçı şefler idam edilerek İttihatçılık tehdidi kalıcı olarak tasfiye edilmek üzeredir. Böylece Mustafa Kemal ülkenin mutlak egemeni tam o aralıkta oluvermektedir. Türkiye'de bıyık kesimi en tepeden ivmelenmiştir. Zira ancak en tepedeki ve erkekliği sorgulanamaz kişi böyle bir cüretkâr eyleme cesaret edebilirdi. Aynı zamanda Mustafa Kemal'in

askerî üniforma ve kalpaklı görünümünü sonlandırmasıyla bıyığı kesişi zamandaştır. Uzun süredir her zaman başındaki kalpakla görüntülenen Mustafa Kemal 1924'te yaklaşık bir yıl boyunca mareşal üniformasıyla kamusal alanda görünmeye başlar. 1925 yılında Ağustos ayında İnebolu'da şapkayı tanıtmasının ardından ise sivil şapkaya ve (son derece şık) takım elbiseye döner. Hatta şapkasız, üstelik artık açılmış saçlarıyla görüntü vermeye başlar ki bu da yine kıtasal trendlerle uyumlu olarak öncesiz ve yepyeni bir harekettir. Bıyıksızlık aynı zamanda sivilleşmenin, sivil idarenin iradesi hâline gelmesinin ilanı, gösterisidir. Mustafa Kemal Paşa meşruiyetini askerî kumandanlıktan alma ihtiyacını artık duymamakta, doğrudan ülkenin ırsi otoriteye dayanmayan başkanı olduğunu ilan edebilmektedir. Askerlikten ise 1927 yılında emekli olacaktır.

İdil Çetin doktora tezinde Foucault'nun; " 'Kralın fiziksel varlığı monarşinin işleyişi için gerekliydi...[Oysa] Cumhuriyetin bedeni yoktur' sözünü aktardıktan sonra Türkiye'de "Cumhuriyetin ve genel olarak iktidarın bir nevi onun görüntüsü ve görünürlüğünde tecessüm ettiği bir kişinin, Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğraflarını" ve yaygınlaştırılmalarını bir iktidar ve lider kültü inşası mekanizması olarak ele alır.[1] Gerçekten de gazetelerde yukarıdan belirlenen bir basın politikası gereği düzenli olarak basılan fotoğrafları Atatürk'ün yüceliğini ve dokunulmaz konumunu perçinleyecek şekilde kullanılır. Bir gazetecinin ifade ettiği üzere; "Hiçbirimiz Ona benzemiyoruz. Zaten kendine resimleri bile benzemez. Çünkü O, fevkal'adedir; ve fevkal'adeliği ilk nazarda gözükür."[2] Yine Atatürk'ün tüm yurt sathında dersliklerde, devlet dairelerinde, mahkemelerde portresinin asılı olması örgütlenen

[1] İdil Çetin, *İktidarın Görsel Repertuarı: Lider Kültünün İnşasında Mustafa Kemal Atatürk Fotoğrafları (1912-1950)*, basılmamış doktora tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2017, s. 71.

[2] İdil Çetin, *İktidarın Görsel Repertuarı: Lider Kültünün İnşasında Mustafa Kemal Atatürk Fotoğrafları (1912-1950)*, s. 310.

1925 yılından Mustafa Kemal'in seyrelttiği hâliyle son bıyıklı yılı. İlk fotoğraf 1925 yılının 29 Ekim kutlamasından.

bir politikadır. İşte bıyıksızlaşması ve çehre tasarımı pekala bu iktidar koreografisi içine yerleştirilmelidir.

Kadim kültürlerin çoğunda olduğu üzere erkeklikle toplumsal saygınlığı birleştiren sakalı bırakmanın norm olduğu Roma patrisyen dünyasında bu normları yıkarak tam traşlı olarak toplum önüne çıkan ilk isim Scipio Africanus (M. Ö. 236-183) olarak bilinir. Roma Senatosu'nda sakal normken Scipio tüm alışılageldik konvansiyonları reddeder. Bu belli ki bilinçli ve siyasi bir meydan okumadır. Bunu ise Batı Akdeniz hâkimiyeti mücadelesinde Roma'nın beka mücadelesi verdiği bir zamanda Hannibal önderliğindeki Kartaca ordusunu komutanlığı altında imha edişinin ardından gerçekleştirmiştir ki bu muzafferiyeti kendisine Africanus lakabını ekletmiştir ("Afrikalılığı" buna atıftır). Bu traş, Scipio'nun muazzam askerî zaferle kişisel karizmasını meydan okunamaz hâle getirmesinin akabinde kendini tüm senatör sınıfından ve siyasi rakiplerinden ayrıştırmaya yönelik bir hamledir. Mukayese edilemez başka bir seviyeye çıktığının ilanına yönelik bir

gövde gösterisidir. Zama Savaşı'ndan (M. Ö. 202) sonra Roma'nın büyük muktediri olarak özellikle plebler arasında büyük destek görmesi Romalı aristokratların ona karşı harekete geçmelerini âdeta zorunlu kılacaktır. Hatta kitleler tarafından kral ve tanrı olarak selamlandığına dair dehşet veren şayialar dolanır. Zaten daha önce gördüğümüz üzere yine şehir-devletlerini ve temsili yönetim yapılarını yıkarak cihan imparatorluğunu ilan eden Büyük İskender de kendini Herkül, Achilleus gibi yarı-tanrısallaştırmak ve aynı sorgulanamazlık, muhatap olunamazlık ve eşiti olunamazlık eşiğini geçmek üzere Antik Yunan konvansiyonları terk ederek tam traş olmuştu. İşte Mustafa Kemal'in radikal tavrını da böyle bir iktidar matrisi içinde yerli yerine oturtmak gerekir. Her muktedir biraz ya da fazlasıyla Julius Ceasar olmaya özenir; Cromwell'den Napoleon'a. Zaten Ankara ordusunun İstanbul'a muzaffer girişinden başlayarak Mustafa Kemal'i anlamlandırma sıkıntısı çeken okurlara İngiliz muhabirler onu "Türk Cromwell"i olarak tanıtmış ve yalın derecede doğru bir benzetmede bulunmuşlardı.

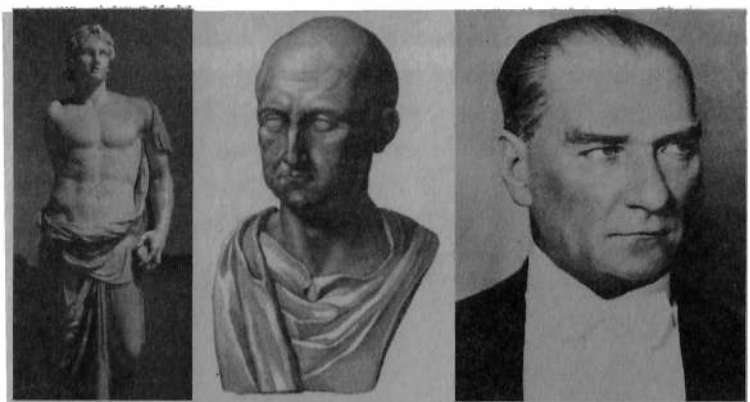
Mustafa Kemal'i takiben birçokları da yavaş yavaş bıyıklarını keser. Zira bıyıksızlık modern, çağdaş görünmek anlamına gelmekte ve yukarıdan devlet tarafından teşvik edilmektedir. Dolayısıyla "makbul" bir harekettir. Atatürk gerektiğinde bireysel olarak da tebasını "asrileştirmekten" kaçınmaz. Huzuruna çıkan Müzeyyen Senar ne olduğunu anlamadan "ikna odasına" alınır: "Salondan çıkıp siyah mermerlerle kaplı bir büyük banyoya geldik. Birden korkuya kapıldım. Biraz sonra [Müzeyyen Senar'ın eşi] Ali de içeri girdi. Yaver 'Merak etmeyin efendim, berberimiz sadece sizin saçınızı ve eşinizin bıyığını kesecek' dedi. Sonradan öğrendiğime göre, Atatürk benim enseme topladığım saçlarımı beğenmemişti ve modern bir görünüm almam için saçlarımı kestirmek istemişti. Nitekim berber saçlarımı alagarson kesti."[3] Ali'nin çok başka bir şansı

[3] Radi Dikici, *Cumhuriyetin Divası Müzeyyen Senar*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005, s. 74.

Mustafa Kemal'in 1926'nın birinci yarısından ilk bıyıksız fotoğrafları.

yoktur: "Bir süre sonra 'Yapmayın, lütfen yapmayın' deyince baktım, çok sevdiği bıyıkları da gitmişti. Maalesef Ali'yi içeri almadılar. Ben yaverin peşinden salona girince Atatürk'ün yüzünde memnuniyetini gösteren bir tebessüm vardı. . . . Ali de bıyıklarını kaybetti." Zaten Mustafa Kemal'ın bıyığını kesişi kendi başına bir teşvik anlamı taşıdığı gibi sadakat ve yanaşma pratikleri onu takliden bıyık kesmeleri tetikledi. Mustafa Kemal kendi şahsında normalliği belirleme gücüne sahiptir.[4]

Yerleşmiş konvansiyonlara meydan okuyarak yarı-tanrılaşan üç tarihsel büyük.

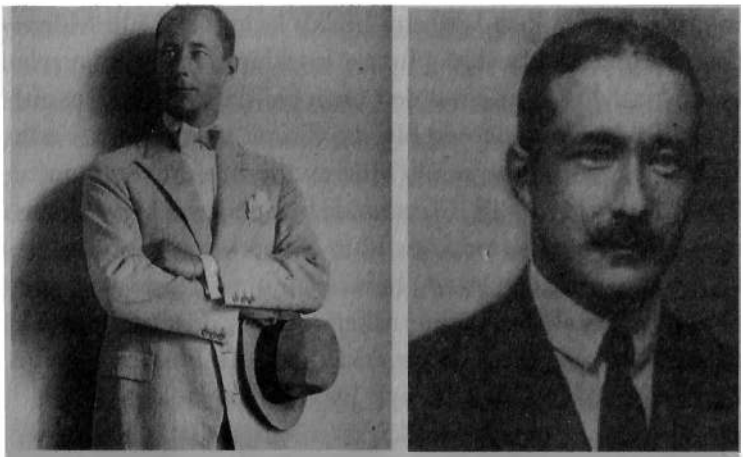
Bununla beraber öğrenmekteyiz ki Türkiye'de bıyık kesme, Avrupa'daki trendle uyumlu olarak Birinci Dünya Savaşı "içinde ve bilhassa harpten sonra taammüm etmiştir. Harpten evvel pek az bıyık kesen vardı."[5] Çok erken bir bıyıksız 1922'nin Ekim ayında İstanbul'u devralan Refet Bele'dir. I. Dünya

[4] Bir dizi Atatürk hagiografisi metni kaleme alan gazeteci Yaşar Gürsoy'un bir kitabı Atatürk'ün sır küpü ve en sadık adamı ilan ettiği ve Atatürk'ün on beş yıl boyunca en yakınında tuttuğu berberi Mehmet Tanrıkut Mete'ye dairdir. Atatürk'ün Berberi isimli bu çalışmada berberinin protokolde Atatürk'ün dibinde yer aldığı çok fazla fotoğrafına yer verilir. Yaşar Gürsoy, *Atatürk'ün Berberi*, İstanbul: Destek Yayınları, 2023.

[5] "İngilizler ve Bıyık Meselesi", *Son Posta*, 15 Kanunuevvel 1932.

Savaşı sırasında kısa Wilhelm bıyıklı komutan Milli Mücadele sırasındaki ufacık diş fırçası bıyıklarını 1924 itibarıyla kesmiştir. Mustafa Kemal'den önce (ya da belki eşzamanlı) nadir bıyığını kesenlerden biri de, Birinci Dünya Savaşı'nda Wilhelm bıyık koyuvermiş Hüsrev Gerede'dir. Budapeşte Büyükelçiliği (1924-1926) sırasında bıyığını kesmesi bakımından devlet kademesinde öncüdür. Bu geri dönüşü olmayan kararı almasını ülke dışında bulunuyor olması kolaylaştırmış olmalıdır. Pekâlâ bu, tayinle askerî kariyerden sivil diplomatik kariyere geçişinin de heveskâr ilanıdır. Hüsrev Gerede Budapeşte'den (kayınvalidesiyle beraber) kayınbabası kıdemli diplomat ve emekli büyükelçi kayınbabası Galip Kemali'ye (Söylemezoğlu) artık onun gibi itibarlı ve zarif bir büyükelçi olduğunu gösterircesine fötr şapka, takım ceket, papyon ve pürüzsüz yüzle şık, tam bir diplomat centilmen fotoğrafını imzalayarak göndermiştir. Yine Mustafa Kemal'le eşzamanlı (belki de önce) bıyığını kesen biri de süresi on iki yılı (1925-1937) bulacak Sağlık Bakanlığı'nın ardından Başbakanlık (1939-1942) yapacak Refik Saydam'dır. Saydam'ın da tıpkı Atatürk ve Hüsrev Gerede gibi bıyığını kesişi askerlikten (askerî tabiplik) sivile geçişiyle irtibatlandırılabilir. Buradaki üç-dört yıllık zaman aralığı bu ilintiyi biraz zoraki kılsa da... *Ankara* romanında da Milli Mücadele'nin ardından Hakkı Bey, eşi Selma Hanım'a hiç sormadan sivile geçtiği gibi, yine ona hiç danışmadan eşzamanlı "yüzüne, giyinişine, yaşayışına ... kendi istediği tarzı ... şekli vermiş" ve bıyığını kesmiştir.

Aslında ilk denemeler çok önce, Milli Mücadele sırasında İngiltere'nin farklı sebeplerle sürdüğü Türk-Osmanlı entelektüel ve siyasi seçkinlerince Malta'da (1919-1921) yapılmıştı. Aziz Nesin'in, "o resimleri niçin alıp saklamadım diye hala üzülür, yanarım" şeklinde hayıflanarak hatırladığı komşuda gördüğü iki-üç yüz fotoğraftan oluşan bir albüm onu çok şaşırtmıştır. Bu fotoğraflardakilerin; "hemen hepsi de beyazlar giyinmişlerdi. Çoğu kısa pantolonlu, şortluydu. Kimisi bastonluydu. Kimisinin başında koloniyal şapka denilen, sıcak

Hüsrev Gerede'nin Budapeşte'den kayınpederi ve kayınvalidesine imzalayıp yolladığı şık centilmen fotoğrafı. Yanında da bıyıklı son hali.

sömürge ülkelerinde giyilen . . . tas biçimi şapkalar vardı. Ayaklarına beyaz lastik spor ayakkabılar giymişlerdi . . . çoğu gözlüklüydü." Bu fotoğraftakiler Malta sürgünleridir. Henüz 1920'lerin ortasındaki bir zamanda çocuk Nusret'i (1915 doğumlu Aziz Nesin'in gerçek adı) afallatmıştır, çünkü; "ben o yaşıma kadar dış görünüşlerine, yüzlerine bakılarak, Türklerle başka ulus insanlarının kolaylıkla birbirlerinden ayırt edilebileceği düşüncesindeydim. Türklerin kendilerine özgü bir yüzleri, yüz çizgileri, davranışları vardı, başka ulus insanlarından kolaylıkla seçilirdi."[6] Bir askerî hezimet belki kültürel üstünlüğe boyun eğmeyi sıradanlaştırıyor; "düşmana benzemeyi" getiriyordur.

İşte bu kültürel hercümercte tamamen temiz traşı çok erkenden deneyenlerden biri Celal Nuri'dir (İleri). Ahmet Emin (Yalman), Valletta'nın ana caddesinde "yüzü ve başı

[6] Aziz Nesin, *Yokuşun Başı*, İstanbul: Nesin Yayınevi, 2020, s. 49.

Malta esaretinde bir grup Türk. Fethi Bey, eski Van Valisi Cevdet Bey ve İsmail Canbolat bıyıksız hâlde gözükmekte. SALT Dijital Arşivi.

casvavlak birisi"ne denk gelir. Tanıdık gelen simanın neden sonra Celal Nuri olduğunu fark eder. Celal Nuri uzayan sakalını berbere kestirirken "çok daha garip olsun diye" bıyığını da kestirmiştir. Ancak neyse ki "diğer bazı arkadaşları gibi bıyıksız kalmakta ısrar etmeyerek" yine eski moda pala bıyığa dönmüştür.[7] İlk alıştırmalardır bunlar. Yine günlüğüne düştüğü notundan daha sonraları meclis başkanlığı da yapacak İttihatçı bürokrat ve Kemalist milletvekili Abdülhalik Renda'nın kalıcılık arz etmese de en azından bıyığını tamamen traş ettiğini görürüz. 26 Mart 1921 Cumartesi günü düştüğü nota göre "Tenise gidildi. Ve oynanıldı.... Dışarıya çıktım. Fotoğrafımı çıkarttım. Sakalımı tıraş ettirdim. Yine genceldim. Bıyığı bu sefer biraz bıraktım, kestirtmedim."[8] Ali Fethi (Okyar) Bey'in de Malta sürgünü esnasında bir bıyıksız resmine rastlıyoruz. Fethi Bey, bu denemeden çok memnun

[7] Ahmet Emin Yalman, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul: Pera, 1997, s. 619-620.

[8] Abdülhalik Renda, *Günlükler*, Haz. Aytaç Demirci, Sabri Sayarı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 106.

Elde raketler, bir grup Malta esirinin kurduğu tenis takımı. Ortada Salah (Cimcoz) ve Hüseyin Cahid Beyler bıyıksız hâlde. Kaynak: Murat Bardakçı, *İttihadçı'nın Sandığı.*

kalmamış olacak ki diğer rastladığımız Malta resimlerinde yeniden kırpık bıyıklıdır. Fakat Fethi Bey cumhuriyet elitinin bıyığını en erken kesenlerinden olacaktır. Üstelik bu fotoğraftaki sekiz Malta sürgününden iki tanesi daha bıyıksızdır: İsmail Canpolat ve Cevdet Bey (eski Van valisi). Pekâlâ, bu denemeyi birbirlerinden güç alarak beraber yapmış olmalıdırlar. Fethi Bey de tıpkı Abdülhalik Bey gibi düzenli tenise gitmekte, çeşitli sorunlardan kaynaklı olarak gidemediğinde mektuplarında eşi Galibe Hanım'a yakınmaktadır.[9]

Fethi Okyar'ın kısa başbakanlığı Şeyh Sait isyanının patlak vermesinin ardından yeterince "müfrit" olamadığından sonlandırılacaktır. Daha sonra Atatürk tarafından Serbest Fırka'nın başına uygun görülen Fethi Bey'in bu kültürel öncülüğünde siyasal yatkınlıklarının payı dikkate alınabilir. Aslında benzer liberal görüşlerine sahip olduğundan İttihatçılar içinde de sıradışı kalan Cavit Bey de 1925'de İzmir suikasti bahane edilerek tutuklanmasından (ve akabinde idam edilmesinden) önce bıyıklarını burun altında silüet hâline getirerek tam traşlama öncesi son aşamaya varmıştı. 1925 yılında pekâlâ o da ömrü vefa etmemiş bir öncüdür. Oysaki İttihatçıların uzun

[9] Ali Fethi Okyar, *İki Gözüm Galibem*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.

Celal Nuri ve Ahmet Emin Valletta'da.
SALT Dijital Arşivi.

süreli Maliye Nazırıyken paraları alan-veren olarak makamı gereği bolca hicvedilirken muhalif karikatürlerde pos bıyıkları odağa alınarak çizilirdi.[10] Bir başka karede elde raketler, bir grup Türk Malta esirinin kurduğu tenis takımının hatıra fotoğrafına rastlarız. Ortada Salah (Cimcoz) ve Hüseyin Cahit Beyler bıyıksız hâldedir. Malta sürgünlerinden (ve muhalif-liberal görüşlerinden dolayı İstiklal Mahkemesi tarafından 1923-24'te yargılanan, hapisten sonra Çorum'a sürülen) gazeteci Hüseyin Cahit (Yalçın) bıyığını kalıcı olarak kesenlerin başında gelir. Malta'da bıyığını kesişinin ardından eğer tekrar uzatmışsa bile 1923 yılı itibarıyla artık hep bıyıksızdır. Bu denemeler Malta sürgününde İngiltere hükümranlığındaki adadaki kültürel etkileşimden, "sivil" olmaktan ve boşluk hissinde arayışlardan kaynaklı olmalıdır.

Elbette Ermeni intikam suikastçilerinden korkan Talat Paşa'nın gizlenmek için bıyıklarını kesmesi bir mecburiyetten

[10] Palmira Brummett, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*, Albany: SUNY Press, 2000.

kaynaklandığından benzer kıymet taşımaz. 1921 Mart'ında Berlin'de Erzincanlı Tehliryan tarafından öldürülmeden önceki son fotoğrafı bıyıksızdır. En ihtişamlı zamanlarında Wilhelm bıyıklı kibirli ve acımasız İttihatçılar artık sığıntı hâlde o çehrelerinden çok uzaktırlar. Savaşın "Levazım Reisi" olarak kötü şöhret kazanmış bir başka kaçak İttihatçı Topal İsmail Hakkı'ya Dr. Nazım, Berlin'de Enver Paşa'nın evinde tesadüf ettiğinde onu "matruş çehresiyle rüşeym halinde bir çekirge zanneder."[11]

Bıyıksızlığın arzulanan modern şehirlilik normu olması, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrası çok hızlı oturmuş gözükmektedir. Üstelik yukarıdan aşağı bir dayatmadan çok hayatın kendi seyrinden türemiştir. Bıyığı yeni terleyenlerin, bıyığa prim vermemeleri eğilimi en iyi futbolculardan gözlemlenebilir. Cumhuriyetin ilanından üç gün önce Taksim Stadı'ndaki Romanya'ya karşı Türkiye tarihinin ilk milli maçının kadrosu ağırlıklı olarak bıyıksızdır bile. Türkiye futbolunun ilk iki büyük golcüsünden Bombacı Bekir (d. 1899) bıyık bırakmazken ilk milli maçtaki iki golü de atan Zeki Rıza (Sporel, d. 1898) da diş fırçası bıyığı kısa zamanda keser. Bu maçta oynayan diğer Fenerbahçe yıldızı Alâeddin (Baydar, d. 1901) de hiç bıyık bırakmamıştır. Lakabı, takımı Galatasaray'ın amblemi hâline gelecek Aslan Nihat (d. 1902) da aynı şekilde. Biraz daha eski zamandan kalan milli takımın ilk kaptanı Hasan Kamil (Sporel, d. 1894) de I. Dünya Savaşı ve sonrası giderek kısalttığı bıyıklarını nihayet keserek yeni zamanlara adapte olmakta gecikmez. Daha 1923'te bıyıksızlık İstanbullu gençler arasında normlaşmış; İstanbullu futbolcular arasında bıyık miadını doldurmuştur bile. 1924 yılında kadınlara hitap eden *Süs* dergisindeki "Saçlarını Kesmek İstemeyen Hanımlara" makalesinin yazarına göre "nasıl ki erkekler bıyıklarını kıvırmaktan ve şekle sokmaktan onları

[11] Hüseyin Cahit Yalçın, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2002, s. 131.

tamamen kesmek yoluyla kurtulmuşlardı kadınlar da saç kıvırma adetinden kısa saç modası ile kurtulacaktır."[12]

Ne fantezi video oyunlarının ne de televizyon yarışmaların var olduğu bir dünyada (yıl 1926) *Haftalık Mecmua* epey ilginç ve sıradışı bir anket/yarışma düzenler. Seçkin bir İstanbul ailesinden artık izdivaç yaşına gelmiş ve kendine kısmet arayan Leyla Hanım, kendisi gibi kurgu 10 talipten hangisini seçmelidir? Tüm taliplerin mesleklerinin, karakterlerinin, zaaflarının ve meziyetlerinin detaylıca tanıtıldığı anket büyük ilgi görür. Mecmuanın satışlarını patlatır. Okurların oyları ve görüşlerini içeren mektuplarıyla interaktif hâle gelir. Mecmuaya tam 1515 rey gönderilir. Gelin adayı Leyla Hanım, "Zengin bir ailenin varlık içinde büyümüş pek nazlı bir kızıdır. Bilhassa Salih Paşa, torunun terbiyesi, tahsili için hiçbir fedakârlıktan çekinmemiştir... Küçükken Fransızcayı bir mürebbiyeden öğrenmiş, sonra da Alman mektebini bitirmiştir. İyi piyano çalar. Alaturka musiki üstatlarının birinden tambur dersi de almıştır."[13] İşte bu konaklı paşazade ailesinin uzun boylu, kumral, pek güzel, güzel olduğu kadar da sevimli kızına talip bankacı, avukat, muharrir, tüccar, diplomat, doktor adayların yüksek kültürel sermayeleri ve eğitimleri gibi bir ortak özelliği de hepsinin bıyıksız olmasıdır. Bu 10 talibin detaylandırılmış tariflerinde görünümlerinden çok kişilikleri ve toplumsal statüleri tanımlansa da belli belirsiz görünümlerine dair anlatımlardan bıyıksız oldukları bellidir. Zaten bütün çizimlerde de tüm talipler bıyıksızdır. Ankette okurlar nihayet ona layık zevci bir bankada çalışan Robert Kolej mezunu Ekrem Bey olarak seçerler. Ekrem Bey, "öyle yüzü pudralı, göğsü çiçekli zamane gençlerine hiç benzemezdi. Yüzünün sağlam bir irade ifade eden çizgileri, zeka ile parlayan

[12] Akt. Elif Mahir Metinsoy, *Mütareke Dönemi İstanbul'unda Moda ve Kadın, 1918-1923*, İstanbul: Libra, 2014, s. 108.

[13] Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015, s. 311.

gözleri, geniş omuzları ona, kuvvet ve metanet mabudelerini andıracak bir heykel mahiyeti vermişti."[14]

Elbette heykel gibi ve temiz yüzlü matruş erkek, dönemin dergilerinde ilgili metinlere iliştirilen şablon çizimdir. Tıpkı dergilerdeki kadın resimlerinin kıyafetlerinden saçlarına dönemin İstanbulu'nda rastlanan kadınlarından ziyade son moda Paris *look*ları olması gibi matruş erkek de ideal genç erkek görünümüdür. Dolayısıyla sokaklarda insanların böyle göründüğü anlamına gelmez. Fakat bu norm bir emsal olarak hızla kendini benimsetmiş, İstanbul ve Ankara'da yeni kuşak hızla bıyığı bırakmıştır. Bıyıklılık ve bıyıksızlık cumhuriyetin kültürel rejimiyle hemhâl olanlar ve çemberin dışında kalanlar arasında belirgin bir ayrımı da işaretler olmuştur.

Fakat Ankara rejimi de bıyığa dair iradi bir politika izlemiyor değildir. 1927 yılında; "İstanbul Şehremini, emanet müstahdemininin bıyık ve sakallarını kâmil tıraş ettirmiş[tir]." Günlüğüne bu notu düşen Kazım Karabekir, bu uygulamaya zehir zemberek tepki gösterir: "Yağlar, sütler . . . herşey kontrolsüz, şehrin pisliği . . . çocuklara oyun için meydan ve bahçeler, aileler için yer yer bahçeler ve oturacak kanepeler, dilenciler, harap çeşmeler . . . gibi halkı memnun edecek varlıklar dururken bu ne akıl ve ne cüret! Bari şehremanetine mensup olmak için sakal bıyık olmamak şart dese idi! Acaba bu emri meclis-i belediyeden geçirmiş mi, yoksa ilham mı?"[15] Bu karar herhalde hijyenik gereklilikler sebebiyle alınmış olsa gerektir. Almanya'da Robert Koch, Fransa'da Louis Pasteur ile bakteriolojinin gelişimiyle modern tıp da sakal ve bıyığın düşmanıdır. Varlığı keşfedilen bakterilere dair yeni bilgilerle modern hijyen ortaya çıkmakta, insanlar artık sakallı sütçülerden uzak durmaktadır.[16] Fakat Ermenistan Fatihi komutan

[14] Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, s. 322.

[15] Kazım Karabekir, *Günlükler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, haz. Yücel Demirer, 2009, s. 1172.

[16] Özellikle sıcak Osmanlı vilayetlerinde ve Afrika'da bazen hijyen açısından tam traşlılık bir zorunluluk olur. I. Dünya Savaşı'nın ardından ülkeden kaçan

çok da haksız değildir. Zira Birinci Dünya Savaşı'nı önceleyen 10 yıldan başlayarak ABD'de hijyen ve profesyonellik gerekçesiyle şirketlerde hatta bazı kamu kuruluşlarında keyfî bıyık yasakları getirilmektedir. Örneğin 1907'de ABD'de (özel) Burlington Demiryolu İşletmesi kondüktörlerini üniformaya sokarken bıyıklarını kesme zorunluluğu da getirir. Gerekçe hem hijyen hem de üniformayı tamamlayıcı standardizasyonudur. Aynı şekilde ABD'de birçok işletme ve hele eyalet polis teşkilatlarında uygulanan bu yasaklar için profesyonellik ve kurumsallık gerekçe gösterilmiştir.[17] Açıktır ki bu gerekçeler bir tür "çehre mühendisliği" ve estetik keyfiliğin dayatılması için kullanışlıdır ve rasyonalize edilmiş mazaretlerdir. Türkiye'de de bu eğilim Karabekir'inki gibi homurtalara rağmen karşılık bulmaktadır. Nitekim öğreniriz ki (bu aralığa, belki de tam bu ana denk gelen bir zamanda) yine Şehremaneti'nin uhdesindeki İstanbul Balıkhanesi'nde idare tarafından sakalını kesmesi söylendiğinde kurumun muhasebecilerinden Haydar Bey onurlu bir insan olduğundan "geç bile kaldık" diyerek istifa eder. Çocukluk anılarında yakın çocukluk arkadaşının babası Haydar Bey'in sakal bırakmasının sebebinin gericilik değil, çenesinin altındaki egzema olduğunu aktaran Aziz Nesin, "o dönemde inkılapçılığı –bir anlamda Kemalizmi– salt biçimde sananlar, sakal bırakmayı da gericilik saymaktaydılar"[18] notunu düşer. Fakat bu kitapta da fazlasıyla gördüğümüz üzere burada söz konusu olan şekilcilik değil, inkılabın kendisidir. Zaten çoğu zaman "inkılaplar" şekle dairdir.

Refik Halit Karay'ın Atatürk'ün gözüne girerek sürgünden kurtulmasını sağladığı *Elveda Lenin*'in (yön. Wolfgang Becker,

İttihatçı subaylardan olduğu hâlde diğerlerinin aksine ülkeye dönmeyen ve yurt dışında rejime muhalif olarak yaşayan Vehip Paşa, İtalya-Habeşistan Savaşı'nda Habeşistan ordusunda danışman olarak hizmet ederken matruşluğu tercih etmiş ve "Afrika çöllerinde matruş Vehip Paşa" havadisleri Türkiye basınında romantize şekilde kendine yer bulmuştur.

[17] Christopher Oldstone-Moore, *Of Beards and Men*, Chicago: The Chicago University Press, 2015, s. 220.

[18] Aziz Nesin, *Yokuşun Başı*, İstanbul: Nesin Vakfı, 2020, s. 338.

2003) 70 yıl önce yazılmış hâli niteliğindeki "Deli" isimli piyeste Maruf Bey, 1908 Devrimi'nden iki gün önce yitirdiği "melakat-ı akliyesini" 21 yıl sonra yeniden kazanır. 21 yıllık fasıladan habersiz Maruf Bey kendini hâlâ II. Abdülhamid devrinde sanmaktadır. Doktor ailesine, "hastamızı idare etmek lazım. Yirmi senelik vukuattan birdenbire haberdar olmamalı, tedricen yedire yedire anlatınız" uyarısında bulunur. Maruf Bey'in yüzüne vurulmayan afallatıcı toplumsal ve kültürel dönüşümde matruş suratlar önemli bir vurgudur. Oğlunu sakal-bıyıksız gören Maruf Bey, torunu Ayten'e "baban zaten biraz köseydi. Ben yaşlandıkça köseliği artmış sanırım" der. Duvarda rastladığı Mustafa Kemal portresini ise "matruş, yakışıklı bir İngiliz" sanır. Maruf Bey'in eski ahbabı ulemadan tefsir okutan Şehriyari Hoca Yakup Efendi artık Yakup Tekin olmuşken; "vaktiyle değirmi sakallı, pala bıyıklı" çehresi de "yüzünde tüy tüs olmayan" bir hâle dönüşmüştür.[19] Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun anlatımına göre bu piyesi okurken gözlerinden yaş gelen, katıla katıla gülen Atatürk, Refik Halit'in affı talimatını vermiştir. Yazar yeteneklidir.

Elbette bıyıksızlaşma süreci yavaştır. 1920'lerde mebuslar hâlâ ekseriyetle bıyıklıdır. Fakat bıyıkları 10 yıl önceye göre radikal şekilde değişmiştir. On yıl öncesinin yaygın burma bıyıkları hemen hemen kalmamıştır. Düzdürler, kıvrımlı değildirler. Düz hat, sadelik yeni trenddir. Süssüzlük 1930'ların Ankara'sını etkisi alan faşizm esinli modernist mimarinin de şiarıdır. Bıyık vardır ama siliktir; yüzün çok önüne geçmez, rol çalmaz. Çok kısalmıştır. İsmet İnönü ve Ali Fuat Cebesoy iki önde gelen nokta bıyıklıdır. Bazısı az biraz daha uzundur. Hatta bazısı nokta kadardır. "Diş fırçası [Şarlo bıyık] küçüldükçe küçüldü. Burun deliklerimizin hizasında iki çirkin noktaya münhasır kaldı."[20]

[19] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969, s. 87-90.

[20] Ercüment Ekrem Talu, "Sakala, Bıyığa Dair", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935.

Solda 1910 yılında silindir şapka ve bastonuyla; sağda cumhuriyetle beraber artık kırpık bıyığıyla Ali Fuad Cebesoy.

Reşad Ekrem Koçu; "bizde bıyık[ların], uçlarından kırpılmak üzere Birinci Cihan harbinin içinde kesilmeye başladığını" kaydeder: "Sonra burun altında küçücük bir yasdıktan ibaret kaldı. Cumhuriyet devrinde ustura onu da kaldırdı." Ercüment Ekrem'e göre de "mütarekeye tıraşlı yüz ve alamerikan denilen kırpık bıyıkla çıktık."[21] 1920 yılında Los Angeles Times'ta bir kadın yazar, köşesinden silah altından "küçük tuhaf bıyıklarla" dönen kırpık bıyıklı erkeklerden şikâyet etmektedir. "Belli ki biz ne düşünürsek düşünelim cakalı ve fiyakalı olduklarını düşünüyorlar" diyen yazar, ardından hemcinslerini bu furyanın önüne geçmeye çağırır; "yoksa biz ne olduğunu anlamadan dudakların üzerindeki bu ufak kıl parçaları da patriyarkal tüylere dönmüş olacaktır."[22] Ömer Seyfettin'in "Kesik Bıyık" hikâyesinde başkahraman, bıyıklarını maymunca bir taklitle "Amerikanvari" şekilde kı-

[21] Ercüment Ekrem Talu, "Sakala, Bıyığa Dair", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935.
[22] Christopher Oldstone-Moore, *Of Beards and Men*, Chicago: The Chicago University Press, 2015, s 254.

saltıp inceltir: "Lâfı uzatmayalım. Ben de taklitçinin birisiyim. Her modayı yaparım. Altı yedi sene evvel, gördüm ki herkes bıyıklarını Amerikanvari kesiyor, benim de hemen kestirdiğimi tabiî tahmin edersiniz. Ah, evet ben de kestirdim; hakikaten, Darwin'in istediği gibi, ecdadıma benzedim."

Bıyıkların, geçiş devresinde önceleri "hududları ağız kenarları" olan kırpık bıyıklara dönüştüğünü aktaran Koçu, kırpık bıyığın Birinci Dünya Savaşı'nda yaygınlaştığını kaydeder. Gençlik şiirlerini bu bıyıkla yazan Yahya Kemal, erkencidir. Nitekim Ömer Seyfettin'in Nev-Yunanilere öfkeyle yazdığı "Boykotaj Düşmanı" hikâyesinin "kendi[n]i...din ve bilhassa milliyet taassubundan tamamiyle kurtulmuş medeni [bir] centilmen" gören karakterinin bıyığının "kesik bıyık" olduğunu öğreniriz ki böylece karşımızda nev-Yunani Yahya Kemal'in silüeti canlanmış olur.[23] Kesik bıyık, Ömer Seyfettin için her daim aşağılayıcı bir kullanımdır. Yine "Piç" hikâyesinde tamamen Fransızlaşmış ve artık milliyetsiz Ahmet Nihat'a uzun yıllar sonra hikâyenin anlatıcı şapkalı ve kesik bıyıklı olarak tesadüf eder. Bu duruma hayret ederken eski dostu ona annesinin ölüm döşeğindeki itirafıyla bir Fransızla gayrimeşru ilişkisinden doğma bir piç olduğunu öğrendiğini söyleyince anlatıcının içi içini yer: "İstanbul'da Türklüğünü inkar eden, Türklükten nefret eden, Türklüğü hakir görüp bütün varlıklarıyla Avrupalılaşmaya çalışan uzun tırnaklı, son moda esvap, tek gözlüklü züppeleri[n] . . . hepsi piç mi? Hepsinin anneleri Beyoğlu'nda mı gebe kaldı?" Bir başka hikâyesinde ise bir bir perukârda sıra bekleyen "kırpık bıyıklı, tas kafalı, birbirinden berbat birtakım mendebur" züppeler rastlarız. "Duvardaki levhalara gelince, bunların hepsi de lavanta, kolonya, pomade ilanlarıydı." Sinekli Bakkal'da da Selim Paşa'nın Genç Türklükten bahseden, padişaha dil uzatan oğlu Hilmi; "Mini mini,

[23] Yahya Kemal de bu tarifle kendisinin ima edildiği kanaatindedir. Hasan Âli Yücel, Edebiyat Tarihimizden, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008, s. 255. Yücel'e göre de bu hikâyede "yer yer Yahya Kemal'e . . . telmihler yok değildir." *Age*., s. 262.

zarif bıyıklar[ı ve] kansız, ince [görünümüyle] azıcık dejenere bir sima"ya sahiptir. Hilmi'nin; "kiminin saçı uzun, kimi hep Frenkçe konuşan" züppe arkadaşları vardır.

Birinci Dünya Savaşı'nda geçen *Zaniyeler* romanında da Fitnat tarafından yoldan çıkarılan bir zamanların "abani sarığı, elifi şalvarıyla fena bir giyinişi" olan Hasan Rıfat Efendi de genç ve zamane görünmek için bıyıklarını kırpar: "Zaman, kızıl bir mutaassıp olan Konyalı Hasan Rıfat Efendi'yi ne kadar değiştirmiş, onun görüş ve düşüncelerinde ne şaşılacak bir değişiklik yapmıştı. Bir vakitler ayıpladığı şeyleri şimdi mubah görüyordu. Yalnız onun modernliği sonradan görme zenginlerdeki gibi berbat ve tahammül edilemez bir şekildeydi. Ellilik bir adam olmasına rağmen yirmi iki yaşında bir genç gibi bıyıklarını fazla kırpması kendisine asla iyi gitmiyordu."[24] Bu romanda Selahattin Enis, Yahya Cemal karakteriyle Yahya Kemal'i de bu yoz çevrelerin müdavimi bir dekadan olarak acımasızca hicveder.

Trend zaten savaş sırasında başlamışsa da Birinci Dünya Savaşı hezimetinin ardından bıyıklar belirgin şekilde kısalır. Tarık Buğra'nın bir Anadolu kasabasında (Akşehir) Milli Mücadele'yi anlattığı Küçük Ağa'da betimlediği üzere kötü şöhretli Konya valisi (Artin) Cemal Bey'in "Gür ve bitimlerine doğru kavis alan kaşları, hafifçe köprülü burnu, kumral ve modaya uygun kesilmiş badem bıyıkları" vardır. Wilhelm bıyıklar zaten siyasal konjonktür ve ideolojik hezimet sonrası derhâl kırpıldı. En başta bu bıyıkla özdeş Enver Paşa sürgünde hemencecik kırpık bıyığa döndü. Bu sadece mecburiyetten kaynaklanmıyordu; kaçtığı Berlin'de manevi ve ideolojik yatırım yaptığı Alman monarşisinin tüm kültürel dünyasının acıtıcı yıkımına birinci elden şahit olmuştur. Berlin'in ardından geçtiği Rusya'da ağırlandığında da kırpık bıyıktan şaşmadığı gibi Moskova'da bir süreli sakalla denediği sakal-bıyık kombinasyonu Lenin'dendir. Wilhelm bıyıklar ve yarı-Wilhelm bıyıklar ekseriyeten kolayca kırpık bıyığa dönüverir.

[24] Selahattin Enis, *Zaniyeler*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 172.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Wilhelm, Milli Mücadele sırasında kırpık bıyığı ve Serbest Fırka'nın başında 1930'da pak çehresiyle Fethi Okyar.

Trend öyle önlenemezdir ki Veliaht (ve sonra Halife) Abdülmecid'in bıyıkları Birinci Dünya Savaşı sırasında terlemiş oğlu Ömer Faruk Efendi de Milli Mücadele'ye destek için İnebolu'ya geldiğinde kırpık ve ince bıyıklıdır. Hanedanın yeni kuşağı dahi trendden kaçamamaktadır. Ömer Faruk Efendi aynı zamanda kırpık bıyığıyla Fenerbahçe'nin 1920-1923 arası kulüp başkanıdır. Unutulmamalı ki hanedan da Avrupa hanedanları gibi "millileşme" yolundadır. Yani artık itibar ve meşruiyetini ulaşılamazlık sunan debdebe ve ihtişamdan değil, tam aksine ulaşılabilirliği hissettiren vakardan ve halka yakınlıktan alması gerekmektedir. Komutanlar ve subaylardan milletvekilleri ve sivillere Kuvâ-yi Milliyeciler çoğunlukla kırpık bıyıklıdır. Süsünü ve büklümlerini korumak isteyenler de bunu çok göze sokmayacak ölçüde oldukça mütevazı boyuta indirmiş, bıyıklarını sadeleştirmiştir. Bu bıyık, Cumhuriyet'le beraber özellikle memurların tercihi olur. Süssüz, iddiasızdır.

Kemal Tahir'in *Rahmet Yolları Kesti* romanında da Çorum'un köylüleri için kırpık bıyık, cumhuriyetin ilk 10 yıllık diliminde eğitim, "modernleşme" ve şehirlilikle erkekliğini zafiyete uğratmış masa başı çalışanlarının hımbıllığının çehredeki karşılığı gibidir: "Bıyıkları memur bıyığı gibi kırpık,

شهزاده عمر فاروق افندی حضرتلرینك فنار باغچه‌یی زیارتی ، صاغنده داماد مجید بك، سولنده داماد
سلامی و محسن بکن بکار ، آرقه‌ده قلوب هیئت اداره‌سی

"Arkada kulüp heyet-i idaresi"yle ve kırpık bıyığıyla Fenerbahçe kulübü başkanıyken Şehzade Ömer Faruk Efendi.

ama efelenmesi tam kopuk efelenmesi."[25] Köylüler için bu memur kırpık bıyığı en büyük aşağılamadır. Zaten bıyık bile değildir: "'Duyarsa' ne demek? Çoktan duydu . . . kırmızı yalık işini duymasıyla bu İskender'in bıyıklarını bütün yolar, herifi yarın sabaha memur bıyığıyla çıkarmazsa."[26] Sabahattin Ali'nin *Kürk Mantolu Madonna*'sının başkişisi içine kapanık, sessiz, melankolik, kalbinde gömülü mazideki tek hatırası dışında monoton, alalade, dümdüz bir hayatı olmuş ve bir müessesede memur Raif Efendi de sarı kırpık bıyıklıdır.

Kırpık bıyık daralmaya devam eder ve 1920'lerin ikinci yarısından başlayarak ve Cumhuriyetin onuncu yıl dönümünde tamamlanmış bir süreçte, yerini yine ekseriyetle memurlar arasında yaygınlık kazanmış Türkçedeki adıyla sinek, nokta ya da evrensel adıyla diş fırçası bıyığa bırakır. Şarlo bıyık namıyla zihinlerde daha iyi canlanır. Aslında "tam Şarlo"ya geçiş önce-

[25] Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti,* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 58.

[26] Kemal Tahir, *Rahmet Yolları Kesti*, s. 114. Kemal Tahir'in köylülerinin de andığı gibi bıyığın görkemlisi Anadolu'da yaygın bir nitelendirmeyle "iki ucuna iki adam asılır" cinsten kallavi bıyıktır.

Sırayla I. Dünya Savaşı, Milli Mücadele ve Meclis başkanlığı (1946-1948) sırasında üç devirde Kazım Karabekir.

sinde bir evrilme süreci vardır. Bıyıklar kısaldıkça tam diş fırçası bıyık olmadan önce bir araformdan geçerler. Kemal Tahir'in köylülerinin kastettiği, bu kısalmış bıyıklarının herhangi biri olmalıdır. Bir noktada diş fırçası bıyık âdeta üniformaya dönüşür. Adalet Ağaoğlu'nun otobiyografik *Ankara* romanındaki anlatımında "Atatürk Bulvarı'nın Ulus Meydanı'ndan kalkıp Çankaya'ya dayandığı" Tek Parti döneminde "yüksek memurlar çizgili koyu renk kumaştan dikilmiş kruvaze elbiselerinden, sıçan rengi ağır paltolarından, küçük kara, gölge bıyıklarından" birbirlerince tanınırlar.[27] Bu diş fırçası bıyık aynı zamanda makbul bulunan aynılaşma, standartlaşmadır. Taşıyanına bir karakter vermekten ve herhangi bir bireysel dokunuştan özenle sakınır. Memur bıyığı olmasının ve denmesinin bir anlamı vardır. Bu Şarlo bıyığa, gölge bıyık da denmektedir.

Bu bıyık tipi, bıyığın son direniş hattıdır: "Şarlo ortaya çıktığı zaman, bıyık can çekişiyordu. Onu görerek, dudaklarımız üzerinde, bir diş fırçasını andıran, sert bir tüy kümesi taşımağa başladık."[28] Burhan Felek 1930'larda moda olan "burun gölgesi diyeceğimiz" Şarlo bıyığa (ve yanı sıra Douglas bıyığa) tepkilidir: "Doğrusu erkeklik namına ben utanıyorum." Burhan Felek bir nevi bıyıklılık ile bıyıksızlık arasındaki bu

[27] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Everest Yayınları, s. 99.
[28] Ercüment Ekrem Talu, "Sakala, Bıyığa Dair", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935.

ara formun kişiliksizliğinden rahatsızdır: "Efendim, iki rahmetten birisi. Ya bıyığı tamamen traş etmeli, yahut ağzın iki köşesine kadar uzatmalı. Artık demode olmuş palabıyıktan bahsetmiyorum. Lakin şöyle üst dudağın üzerinde uçları hafif yukarı kıvrılmş bir bıyık erkeğe ne kadar yakışır değil mi?" Ona göre bu araform kadar erkekleri çirkinleştiren başka bir şey yoktur ve bu konuda erkeklerin eşlerini göreve çağırmaktadır: "Yüzümüzün bu en itinalı yerini böyle müsvedde halinde bırakmayalım."[29] Bu bıyık tipine aşağılayıcı olarak sümük ya da burun boku dendiği de olur.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası liderleri Haydarpaşa Garı'nda. Soldan sağa Adnan (Adıvar), Ali Fuad (Cebesoy), Kazım Karabekir, Rauf (Orbay) ve en sağda bıyıksız hâlde Refet (Bele) (1924).

Fethi Okyar, Refet Bele ve birçok Milli Mücadele önderi ise bu geçiş devrelerini tek tek geçerek bir noktada, genelde 1930'larda, bıyıklarını tam traşlama kararını alır. Celal Bayar erken davrananlardandır. Diğerleri ise cumhuriyetin ikinci on yılı dönümünde benimsedikleri nokta/diş fırçası bıyıktan öte dönüşü olmayan adımı atmamayı tercih edecektir. Bıyıkların

[29] Burhan Felek, "Bıyık Babındadır", *Tan*, 8 Mayıs 1940.

kesiş anlarından biri, bıyığın beyazlama zamanıdır. Nitekim bu dönemde mebuslar arasında beyaz bıyığa nadiren rastlanır. Bıyığın artık haşmetini yitirten beyazlama evresi kesiş kararını kolaylaştırıyor olmalıdır. Nitekim çok erken bıyıksız Refet Bele'nin (1881-1963) bu radikal kararını almasında daha yaşı kırklarının başında açılan saçlarının ve bıyıklarının şimdiden beyazlaması rol oynamış olsa gerektir. Ancak elbette herkes bu adımı atmaz. Kazım Karabekir 1910'lardaki mutedil ve kısa Wilhelm bıyığını 1920'lerde kısaltır ve kıvrımlarını yok ederek düzleştirir. Artık cakası olmayan diş fırçası bıyıktan biraz daha iridir sadece. Affının ardından iade-i itibar niteliğinde getirildiği Meclis Bakanlığı döneminde (1946-1948) ise beyazlamış saçlarının altında bıyıkları varla yok arası bir gölgeden ibarettir artık. Önceki meclis başkanlarından Kazım Özalp (meclis başkanlığı 1924-1935) de iki on yıl boyunca istikrarlı küçülen bıyıklarını beyazlamışken ısrarla hepten silikleşmiş hâlde koruyanlardandır. Yine de 1930'larda bıyıklıların sayısı oldukça düşer. Yeni kuşaktan mebus olanlar meclise bıyıksız geldiği gibi yaşını alanların daha fazlası bıyığını kesme kararını almıştır. Kendisi bıyığını asla kesmeyecek Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Panorama romanındaki medeniyet algısında bıyıksızlık açıkça bir kriterdir: "Herkes şapka giyiyor, sakal ve bıyıklar tıraş edilmiştir, kadınlar peçelerini sıyırmışlardır; soiréeler soiréeleri [suareler suareleri) balolar baloları takip ediyor, okullarda kızlar oğlanlarla bir arada ders okuyor...yerde otomobil, havada uçak kullanmasını biliyor ve paraşütle atlayan kahraman gençler arasında artık hiçbir cins farkı kalmamıştır."

Cumhuriyetle beraber ikbal hırsı içinde oportünistçe güçle hizalanmanın kolay ve gösterişçi yöntemlerinden biri de bıyıkları traşlamaktı. Klasik Atatürk biyografisi *Çankaya*'da Falih Rıfkı Atay'a göre zamana göre tavır alan menfaatçi gazete patronları gibi sahte cumhuriyetçi kodamanların Atatürkçülüğe bağlılıkları "sadece bıyık tıraş ettirmek, şapka ile dolaşmak, karısını çarşafsız gezdirmekten" ibaret bir sahtekârlıktı. Fakat kendisi de bıyıklı Atay'ın çizdiği sarih şekilde ayrıştırılabilir ikilik tablosuna karşı birçok eleştirel göz için idealistler ve

menfaatçiler şeklinde berrak bir ayrım çizilemez. Tüm iktidar paydaşları menfaat ilişkilerinde iç içedirler.

Sait Faik'in "Hastalık" hikâyesinde milletvekilliği hastalığına yakalanan Rahmet Hoca ile tanışırız. İkbal için yaptıklarından biri de sakal ve bıyığını traşlamaktır: "Babasından kalma bir altın tenekesini böylece bitirdikten sonra bir zaman şehre inmedi. Birinci Dünya Harbi bitti. İstiklal Harbi'nde sırtında fişeklerle bir ara gözüktü. Gözükmesiyle kaybolması da bir oldu. Cumhuriyet ilan edilince galiba üçüncü devrede tekrar kasabada gözüktü. Sakalı bıyığı kesmişti. Nereden bulmuşsa bulmuş bir smokin pantolonunu ayağına, bir frak ceketini sırtına geçirmişti. Elinde silindir bir şapka taşıyordu. Ustura ile tıraşlı kafasına pek bol geldiği için bu şapkayı hiç giymezdi." Vâ-Nû da gençliğinde Anadolu'da muallimken şehrin çarşısısında her namaz vakti sırayla her dükkânın kapısını "vakt-i salat din kardeşlerim" uyarısıyla vurarak sofuluğunu esnafı taciz ederek sergileyen bir "kaba sofu"ya yıllar sonra melon şapkalı ve matruş hâlde rastladığını anlatır. Artık altı oklu törenlerde coşkuyla alkış tutmaktadır.[30] Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Ankara* romanında da Selma Hanım, Milli Mücadele'deki kahramanlığının ardından Ankara'nın seçkin Yenişehir semtindeki salonlarda tam soysuzlaşmış çıkarcı düzen adamı hâline gelen kocası Hakkı'ya yabancılaşarak onu tanıyamaz hâle gelir ve feryat eder: "Yanında yatan . . . matruş erkek kimdir? . . . Nerede o tunç rengin? Nerede o çelik gövden? Nerede o sert ağzın? O koyu kumral bıyıkların?"[31] Bu Cumhuriyet ütopyası romanda Selma Hanım nihayet üçüncü kocası Neşet Sabit'te Ankara'yı bir milli ütopya hâline getiren inancı bulacaktır. Şekilcilik eleştirileri ve şekilciliğe karşı inanmış cumhuriyetçilik yaygın başvurulan bir ikiliktir. Neşet Sabit de Selma Hanım'a sayfalar boyu *mansplaining*i arasında Ankara'nın Cumhuriyet elitinin yeni muhiti Yenişehir'deki görünürdeki yalın sade mimarının nasıl rokokolaştığını anlatır: "Bereket versin ki, ilk yılların acemiliği ve zevksizliği yüzünden meydan alan bu

[30] Vâ-Nû, "*Kaba Sofuluk*", *Akşam*, 27 Ocak 1953.
[31] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, s. 97-98.

cereyan, birdenbire yerini modern mimariye bıraktı... Birçok binanın cepheleri, sakalını bıyığını tıraş eden bu adamların yüzleri gibi değişiyor, düzelip sadeleşiyordu. Fakat bu modern zevki evlerin içine doğru sokulurken acayip bir soysuzluğa uğruyor, adeta rokokolaşıyordu... Beyoğlu mobilyacıları, bu duvarların estetiğinden daha feci eşya tarzlarıyla, evlerin içini adeta bir kabus havasına buladılar."[32] Pekâlâ bıyıksızlık da künhünde rokokolaşmış bir sahte yalınlık üretmiştir. Sahte veya fırsatçı cumhuriyetçilik olarak tanımlanan "çağdaşlık gösterisi" her zaman öncelikle şekle dairdir ve öncelikle şekildir. Paradoksal olarak hem şekiller çok önemsenir hem de düzenli şekilcilik eleştirisi yapılır. "İnkılabçılığın" bu iki teması şaşmaz şekilde birbirini bütünler. Bu duruma bıyığa karşıtlığın hiç olmadığı kadar doğrudan trampetlerle ilan edildiği 1990'lara dair bölümde yine geleceğiz.[33]

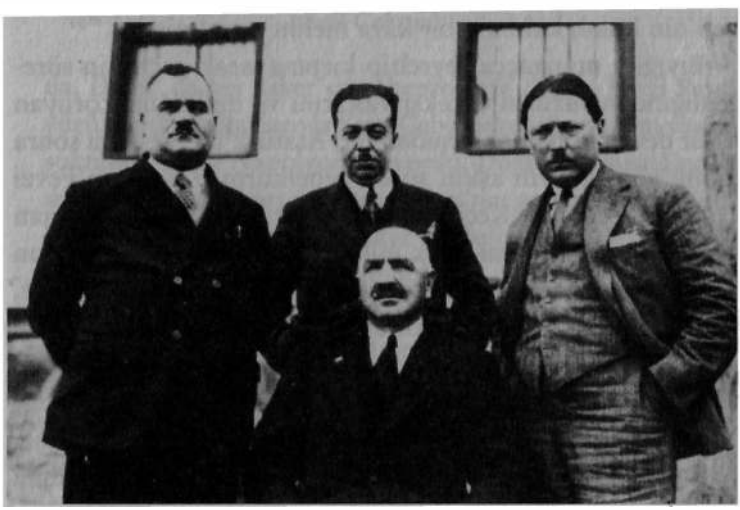
Tek Parti dönemine ilişkin yeni tarihyazımı taşra-merkez ikiliğinin ötesine geçerek toplumun iktidarla nasıl ve ne şekilde müzakereler yürüttüğüne odaklandı. Sevgi Adak, Murat Metinsoy, Alexander Lamprou gibi yeni kuşak Cumhuriyet tarihçileri iktidarın toplumsalla temasında nasıl bir karşılıklı etkileşimin gerçekleştiğine yoğunlaştı.[34] Bu çalışmaların bir gösterdiği

[32] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 128.

[33] "İnkılap edebiyatında" düzene sinsice dâhil olarak kendilerini gizlemenin daha tanıdık ve yaygın alegorisi "şapkalılardır". Tek Parti döneminin "inkılap romanlarında" bir zamanların "sarıklıları" "şapkalılara" dönerler ve gericiliklerini bu şekilde sinsice kamufle ederler. *Ankara* romanında Selma Hanım, Yenişehir'deki yoz balolardan birinde Şeyh Emin'e rastlar: "Bu adam, frakı, bol yakalığı, katı plastronun içinde kaba saba tahtadan yapılmış bir elbise askısını andırıyordu." *Yeşil Gece*'nin Sarıova'sındaki inkılabın şuurlu neferi Şahin Bey ise kasabaya geri döndüğünde romanın ana kötüsü Eyüp Hoca'ya tesadüfen melon şapkalı hâlde rastlar. Şahin Efendi hayıflanır: "Çok doğru söylemişler. . . . İnkılap denilen şey bir günde olmuyor." Şerif Eskin, *İnkılap Edebiyatı: Türkiye'de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferbirliği ve Edebiyat*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2023, s. 319-320.

[34] Sevgi Adak, *Anti-Veiling Campaigns in Turkey: State, Society and Gender in the Early Republic*, London: I. B. Tauris, 2018; Alexandros Lamprou, *Nation-Building in Turkey: The People's Houses, the State and the Citizen*, I.B.Tauris: London, 2015; Murat Metinsoy, *The Power of the People: Everyday Resistance and Dissent in the Making of Modern Turkey, 1923-1938*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021; Sevgi Adak, Alexandros Lamprou (ed.), *Tek Parti Dönemini Yeniden Düşünmek: Devlet, Toplum ve Siyaset*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2022.

de toplumsal kesimlerin ellerindeki pazarlık imkânlarıyla bir yandan düzene uyum gösterirken bir yandan da kendilerine yol açma kapasiteleridir. Taşradaki hızlı bıyıksızlaşma bir taraftan şaşırtıcıdır; bir taraftan da taşra seçkinlerinin iktidarla hizalanmadaki adaptasyon kapasitesine ve onların taşrada etki derecesine delalettir. Ayfer Tunç da bıyıklılık/bıyıksızlığı taşrayla Cumhuriyet arasındaki müzakere ve çatışma ikiliğinde okur. Cumhuriyetin siyasal/kültürel iktidarı taşraya aracılar yoluyla girmiştir. CHP'nin il-ilçe yönetimlerine hâkim taşra seçkinleri buradaki etkin aracılardır: "Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Anadolu'nun hemen her yerinde devlet eliyle veya eşrafın önayak olmasıyla Batılılaşma ve modernleşmenin yerleştiricileri olarak çeşitli birlikler yeşeriyor. Akşehir Sanatkârlar İdman Yurdu da bunlardan biri. . . . 1930'ların bıyıksız erkek imgesi aşılmış, bıyığa daha çok rastlanıyor. Gümüş Ahmet bandonun başında ve gülümsüyor."[35]

1925-27 arasında görev yapan "sadece Allah'tan korkan" Üç Aliler Divanı; kötü namlı Ankara İstiklal Mahkemesi iş başında. Soldan sağa Kılıç Ali, Necip Ali ve Reşid Galip; oturur hâlde Kel Ali (Çetinkaya). Bıyıklar artık diş fırçası bıyık hâline gelmiş.

[35] Ayfer Tunç, Memleket Hikayeleri, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 55.

Bıyıkları kısaltmak ve seyreltmek bir intibak stratejisi ve pazarlığıdır. Kılıç Ali, Konya mebusu ve medrese eğitimli Naim Hazım'ın (Onat) Hilafet'in kaldırılması tartışmaları sırasında "asriliğe" tepkili ifadesine karşı Mustafa Kemal'in "adam olmak demektir hocam, adam olmak!" cevabını iftiharla aktardıktan sonra söz konusu mebusun dönüşümünü "bir süre sonra sakalını kesecek, daha sona bıyıklarını inceltecek ve bir bilim adamı olarak çalışmalarıyla Atatürk'ün sevgisini kazanacak"[36] diyerek aktarmaktadır. Naim Hazım Onat, Güneş Dil teorisine filolog otoritesiyle, Türkçenin Arapça üzerindeki kurucu etkisine dair yazdığı safsatalarla katkı verecektir. Falih Rıfkı Atay'ın *Roman* isimli türü belirsiz hicvinde de düzene görünürde boyun eğerek kendilerini ve asıl amaçlarını gizleyenlerin bir timsali olarak karşımıza çıkan sinsi Bektaşi şeyhi de tekkesini Erenköy Vatan Kulübü'ne dönüştürürken aynı zamanda "sakalını kes[ip], bıyığını kırp[ıp], Hacı Bektaş Veli'nin külah kalıbına bir kara melon geçir[miştir.]."[37]

Bıyığını utangaççça seyreltip kırpmayarak geçmişin süreğenliğinden süzülen erkeksi vakarını ve milliliğini koruyan nadir devlet kodamanlarından biri Atatürk'ün (ve daha sonra İnönü'nün) 20 yılı aşkın süreli genelkurmay başkanı Fevzi Çakmak'tır. Fakat Keçiören'deki evlerinin yakınına taşınan mareşalin hâl endamı Türk milliyetçisi Ahmet Ağaoğlu'nun oğlu Samet Ağaoğlu'nu etkilememiş görünmektedir. Aksine, Ağaoğlu Jr. mareşalin endamını gülünç bulur:

> O yılların Fevzi Paşa'sını, yanık, yuvarlakça, biraz asık yüzü, kalın kaşları, pos bıyıkları, uzun, dizlerinden aşağıya inmiş, yakası hep kapalı peleriniyle Gök Bayrak'ın komandolarına, mesela Kurt Cebe'ye benzetirdim. Kendi kendime sorardım, neden bir eli her zaman ceketinin tam ortasından altına sokulmuş duruyor? Bastonundan çok gözüme çarpan buydu. Napolyon, Napolyon, Bonnapart! İşte 150 yıldan beri Batı'

[36] Kılıç Ali, *Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007, s. 562-563.

[37] Akt. Şerif Eskin, *İnkılap Edebiyatı: Türkiye'de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferbirliği ve Edebiyat*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2023, s. 320.

Fevzi Çakmak.

da, Doğu' da her asker sana benzemeye özenir. Fevzi Paşa, yüzü, bıyıklan, kaşlarıyla Kurt Cebe, ceketinin düğüm yerine sokulmuş eliyle Napolyon oluyordu. Doğu'nun mistiğinden manevi yakasını kurtaramayan, Batı'nın sadece görünüşünü kavramış Osmanlı tipinin asker heykeline en güzel, manalı, uygun model Fevzi Paşa olabilirdi.[38]

Rıza Nur da provokatif anılarında ölesiye nefret beslediği Kemalist rejimin iki numaralı adamı Fevzi Paşa'nın içyüzünü bir bir döktükten sonra "galiba saçını bile taradığı yok. Ay olur traş olmaz. Bıyık sarkık ve birbirine karışık" gözleminde bulunur.[39] Rıza Nur, Çakmak'ın bıyıklarında cumhuriyetin yeni estetik rejimine kısıtlı da olsa bir tavır veya mesafe değil çağdışı kalmaktan kaynaklı berduşluk görür.

Yaş aldıkça Çakmak da gür bıyıklarının haşmetini kaybe-

[38] Samet Ağaoğlu, *Hayat Bir Macera! Çocukluk ve Gençlik Hatıraları*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2003, s. 137.

[39] Rıza Nur, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992, c. 3, s. 847.

Kemalist rejimin en sadık aparatikçiklerinden olsa da özen gösterdiği ve düzleştirmediği şık bıyığıyla direniş gösteren Falih Rıfkı Atay.

decektir. Fakat 1950 seçimlerine bir ay kala İnönü'ye kırgın ölümünün ardından cenazesi, sağın gövde gösterisine dönüşür. Çakmak'ın yumuşatmadığı ve ehlileştirmediği bıyıkları onun geleneksel patriyarkal devlet otoritesini ve sırtında taşıdığı Türk-İslam ethosunu devam ettirme, cumhuriyeti bir milli silsilenin sürekliliği rejimi kılma ve otantisite iddiasının bir uzantısı olsa gerektir.

Siyasetçiler, bürokratlar ve memurlara kıyasla edebiyatçılar, devletin yeni estetik rejiminin belli mesafesindekiler ve İstanbul'dakiler bir nebze bıyıklarını kırpmaya, kısaltmaya ve kısala kısala noktalaştırmaya direnmiştir. Fakat yine de Birinci Dünya Savaşı öncesinin alengirli bıyıkları tamamen bırakılır. Karanfil bıyık, sümbül bıyık gibi iddialı bıyıklar ansızın tarihe karışır. Yepyeni bir estetik rejim hâkim olmuştur. Cenap Şahabeddin'in, Rıza Tevfik'in, Ali Kemal'in şık bıyıkları yok-

Cemal Paşa'nın yaveri İsmet (Karadoğan) Bey Kabil'de Afgan ordusuna eğitim verirken traş oluyor. Kaynak: Murat Bardakçı, *İttihadçı'nın Sandığı.*

tur artık. Cenap Şahabeddin bıyığını kırpar ve düzleştirir.[40] Rıza Tevfik sürgünde Tagore'u andıran uzun bir beyaz sakal koyuverir. Hakkı Süha "en züğürt günlerinde bile tertemiz ve zarif giyin[en], kibar duruşuna toz kondurma[yan]" Şahabeddin Süleyman'ın bir ayrıksılığını da yükselen modaya karşı "kırpılmamış bıyıkları" olarak kaydeder.[41] Fakat bohem Şahabeddin Süleyman 1921'de İsviçre'de İspanyol gribinden erken yaşta ölmüştür zaten. Asaf Halet Çelebi'ninki gibi onlardan

[40] Cenap Şahabeddin 1933 yılında aruz veznine geri dönme temayülünü dillendirince sayfa sayfa çağdışı, "hilafet bayrağı", gayrimilli bir garibeyi savunmakla itham edilir. Şair buna karşı kendini Samih Rıfat'tan aktardığı aruz vezninin en halis Türk vezni olduğu safsatasıyla savunmak durumunda kalır. Hâliyle şair bu kültürel-ideolojik iklime her türlü uyum sağlamaya çalışmaktadır. Şerif Eskin, *İnkılap Edebiyatı: Türkiye'de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferbirliği ve Edebiyat*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2023, s. 140-145.

[41] Hakkı Süha Gezgin, *Edebi Portreler*, s. 290. Şahabeddin Süleyman, bıyıkları ve bohem havası için ayrıca bkz. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları,* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969, s. 19.

çok daha sade bir bıyık bile ancak on beş yıl sonra gür hâlde bir şairin dudağı üzerinde belirebildiğinde namlanacaktır. Tevfik Fikret, Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp gibi bıyıklarıyla ortaokul-lise edebiyat ders kitaplarındaki fotoğraflarından (bazen bu stüdyo fotoğrafları gündelik hayattaki gerçekliği bir Instagram fotoğrafı kadar gerçek veriyor ve bıyıklarının zaman içinde hareketlenmelerini yok sayarak onları bir fotoğraf karesinde donduruyorsa da) derhâl tanınan simalar beklenemedik erken ölümleriyle muhayyilelerde çehrelerine damga vuran bıyıklarıyla kaldılar. Az biraz yıl daha yaşayıp kısaltılmış ve kırpılmış bıyıklarıyla hatırlansalar muhtemelen zihinlerde biraz eksiklik hissi yaratacaktı. Zaten Fransa'da da bıyığın sönümlendiği Birinci Dünya Savaşı sonrası artık orada da esinlenecek muhatap yoktur. Temiz traşlı ABD, Hollywood'la beraber artık Türk kamuoyunun da aklına girmiştir bile.

Bıyıkların düzleşmesi Avrupa'da da birebir yaşanan bir süreçtir. Fransa, Almanya ve İngiltere'de de Birinci Dünya Savaşı'nın ardından savaş öncesinin aristokratik dünyasının debdebeli, şekillendirilmiş, kıvrılmış gösterişli bıyıkları kaybolur. Bıyık gözden düşerken onu statü ve ihtişamlarının alameti olarak taşımaya devam eden aristokratlar da artık bıyıklarını tekdüze, daha kısa ve daha az gür bırakırlar. Bu bıyıklar hâlâ aristokratlıklarını bu şekilde göstermeye yeter ancak görkemli bıyıklarını Birinci Dünya Savaşı öncesinin kibirle ve küstahça uluorta teşhir edecek itibarları, özgüvenleri ve siyasi ve ekonomik güçleri artık yoktur. Zaten Birinci Dünya Savaşı öncesinin aristokratik imtiyazı gösterir nitelikte bıyıkla hafif ama şekillendirilmiş sakalın fiyakalı kombinasyonları da yokoluverir. Artık sadece bıyık vardır. Kırpık bıyık da, diş fırçası bıyık Almanya'dan Fransa'ya tüm Avrupa'da milli öze aykırı Amerikan ithali, modası, özentisi görülmüştür. Nitekim de öyledir. Diş fırçası bıyıkta karar kılmadan önce farklı bıyıklar deneyen Hitler'in hiç düşünmediği bıyık Prusya bıyığıdır. O debdebeli bıyıklar tarihin çöplüğünde kaldığı gibi

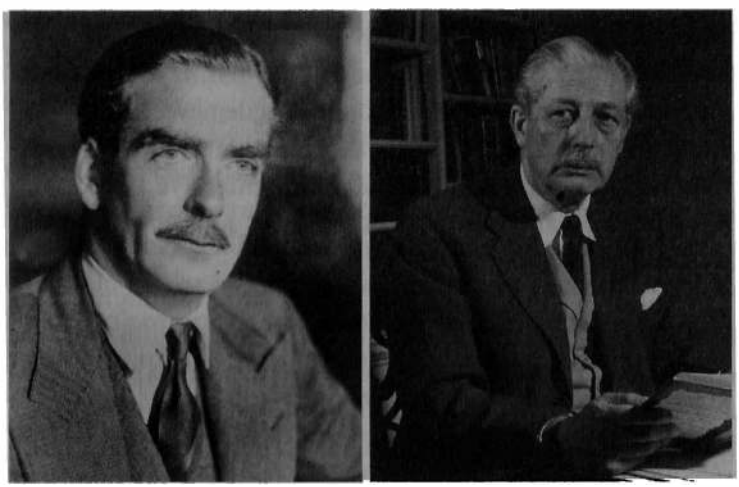
Birinci Dünya Savaşı hezimetinin ardından içi boş ve kof bir mağrur böbürlenmeden başka bir şey değildirler zira. Bıyıktan vazgeçmeyecekler dudaklarının üzerini erkekliği modern çağın dünyasında yeniden üretecek şekilde tasarlamalıdırlar.

Artık babalarının ve büyükbabalarının eski görkemli bıyıklarından çok uzak bir seda, bir kazıntı gibi kalmış mutedil bıyığıyla Anthony Eden (başbakanlığı 1955-57) hem bıyıklı hem aristokrat son İngiliz başbakanıdır. Halefi Harold Macmillan (başbakanlığı 1957-1963) ise dudak uçlarını bulan pos, yani çağın izin verdiği maksimumlukta bıyıklarıyla artık soylu olmayan bir Muhafazakâr Parti başbakanı olarak ülkenin son bıyıklı başkanıdır. Macmillan'ın 1960 yılında Güney Afrika'daki "Değişim Rüzgârları" (*Wind of Change*) konuşması, Muhafazakâr Parti'nin nihayet ayak diretmeyi bırakarak bir zamanlar üzerinde güneş batmayan Britanya imparatorluğunun tasfiyesinin önüne geçilemeyeceğini kabullendiği meşhur nutkudur. Artık sıkıcı bıyıkların da imparatorlukla beraber devri geçmiştir. Zaten İngiltere ve Londra'nın *Swinging Sixties*'i tam başbakanlığının sona erdiği sıralar başlamak üzeredir.

Cumhuriyetin kurucu elit kuşağı titiz, ihtimamlı, ince işlerde sabırlı, güzel ve özenli elyazılı olduğu gibi bıyık ve sakal traşlarını, düzeltmelerini de sektirmez, sabah erkenden yapardı. Öyle ki Kemal Tahir'in Kuvvacı subayı Bekir Sami Bey gibiler Birinci Dünya Savaşı'ndan beri belledikleri üzere ateş hattında bile düzenli; "kullanılmış bir jileti bardakta bileyerek traş olurlar."[42] Nitekim bu subay kuşağının yetiştiren 1911 tarihli subaylar için adab-ı muâşeret rehberi de subaylara kıyafetleri, yüzlerine bakımları ve şıklıklarıyla örnek olma ödevini yüklemektedir.[43] Subaylar her daim en şık hâlde üzerindeki nişanlar eksiksiz, ütülü üniformalarıyla

[42] Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 283.
[43] Fatma Yaşar Tunç, *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Adab-ı Muâşeret*, İstanbul: Küre Yayınları, 2016, s. 107.

gezmeli ama aynı zamanda bu üniformanın hakkını vermelidir. İbrahim Hilmi'nin öfkelendiği üzere II. Abdülhamid döneminde "Zaten ekserisi paspayegandan, erazilden yetişen sınıf-ı rical, ne şarka ne de garba uyan ma'işet ve mu'âşeretleriyle tesadüfen veya mecburen temasda bulundukları Avrupalıları kendilerinden nefret ettirirlerdi. . . . Haftalarca tıraş olmayan zabite, sararıp solmuş leke içinde bir üniformaya, günlerce boyanmamış kundura ve çizmeye hemen her saat tesadüf edilebilirdi."[44] Tüm bu rezaletler İttihatçı ve akabinde Kemalist militer modernizm tarafından yoğun bir beden disiplini, iradesi ve doğal alışkanlık ve fıtrat hâline gelecek temrinle tarihe gömülmelidir.

İngiltere'nin son iki bıyıklı başbakanı;
Anthony Eden ve Harold Macmillan.

Damat olarak aile efradından gazeteci Metin Toker'in İsmet İnönü'ye dair unutamadığı bir an, Talat Aydemir'in ikinci kalkışmasının bastırıldığı 22 Mayıs (1963) sabahıdır. Askerî operasyonun başında hiç uyumadığı gecenin sabahında Paşa, Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel'in gönderdiği heyeti

[44] Akt. Fatma Yaşar Tunç, *Alafranga Halleri*, s. 187.

evinde (Pembe Köşk) kabul etmeden önce onları bir odada beklemeye alarak traşını olur ve saygı gereği karşılarına öyle çıkar. Günlük traş konusunda hassas olan İnönü, Toker'i bir kere traşsız yakalayınca "paşam, vaktim yoktu" izahatına da tepki göstermiştir: "Vakti yokmuş. Küçük bey! Ben İnönü Harpleri devam ederken her sabah traş olurdum. Zatıalinizin işi daha mı mühimdi?"[45] Bıyıksızlık biraz da bu muntazamlık arayışının, hassasiyetinin, disiplinin doğal sonucudur. Muntazam ve özenli çehre tüysüz ve bıyıksız olmalıdır. Zaten 1932 tarihli Ahmed Lutfullah'ın *Zabitan İçin Muâşeret Usulleri ve Beynelmilel Teşrifat Kaideleri* rehber kitabı hatırlatır ki "Zabitlerimizin [subaylarımızın] her gün tıraş olmaları lazımdır. Aynı zamanda bu medeni bir mecburiyettir. Her gün tıraş olmayan bir kimsenin temizlikle alakası az sayılır."[46]

Bıyığına sahip çıkan Hasan Âli Yücel de sinekkaydıcıdır. Gazi Eğitim Enstitüsü'nün müdürüyken zincir veya tespih taşıma[nın]" yanı sıra "tıraşsız gezmeye" müsamaha göstermemektedir.[47] Öyle ki öğrenciler hep ona traşsız yakalanma korkusuyla gezinmektedir. Yücel, sabah yetiştiremem endişesiyle akşamdan olunan traşı da kabul etmemekte, zaten günde iki traşın da "nazik ciltlerini" bozacaklarını hatırlatmaktadır. Hırpani görünümü Doğulu bir âdet bulan Yücel, bedeni disiplin altına alan Batılı mükemmelliyetçi özdenetimi benimsediği gibi yeni kuşağa da bu disiplin rejimini benimsetmeye çalışmaktadır.[48] Nitekim Yücel, bakan olduğunda da öğretmenlerin traşına dair "meşhur" bir tamim yayımlayacaktır.

Bıyıksızlığın gündelik hayatta sayısız pratik faydaları vardır. Hayatı kolaylaştırmaktadır. Hendese-i Mülkiye'den (geleceğin İTÜ'sü) 1890'larda mezun olmuş erken bir Türk

[45] Metin Toker, *İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992, s. 128.

[46] Akt. Ekrem Işın, "Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muaşe, Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed.), *Tanzimat*, Ankara: Phoenix, 2006, s. 398.

[47] Tanıl Bora, *Hasan Âli Yücel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2021, s. 164.

[48] Şakir Tarihmen, *Birinci Ölüm Yıldönümünde Hasan Âli Yücel Ahretten Sesleniyor ve Yazdırıyor*, s. 7.

mühendis Mustafa Şevki Bey, Cumhuriyet devrinden gençliğinde sahadaki zor çalışma şartlarına hayıflanmaktadır: "Son derece soğuk havada böylece çalışı[rken]. . . kalın paltodan başka Rumeli şayağı kaplamalı kurt derisinden yapılmış gocuk sırtımda ve dizlerime kadar ruğan çizme ayağımda, ayakta dikilerek, onların yerlerine yerleştirdikleri demir aksamın civatalarını seyyar körüklerle kıpkırmızı kızdırdıktan sonra . . . ufak çekiçle icap eden bulonları hafifçe vurarak muayeneden geçirmekte [iken] . . . o tarihlerde henüz bıyık kesme adet olmadığından Lab suyunun geçtiği vadiden esen sert ve soğuk rüzgârlar sebebiyle teneffüsten çıkan su buharları bıyıklarımda derhal buz tutmakta, iki tarafa hareket ettikçe ve iğilip doğruldukça bıyıklarımdan sarkan buzlar birbirine vurarak tıntın diyerek ses çıkarmakta idi."[49] Debdebe, şatafat, soyluluk, gelenek, din gibi gereksizlikler Cumhuriyet modernitesinde ve yalınlığında boşa düştükçe hayatın olağan akışı kolaylığı, pratikliği ve rahatlığı dayatacaktır. Nurullah Ataç'a göre tembellikten ve sakal ve bıyığın külfetinden kaynaklanır: "Bir bıyığı, bilhassa sakalı daima zarif tutmanın güçlüğünü düşünün."[50] Nitekim 1898 doğumlu Ataç gençliğinde yaşıtları için istisnai bir eğilimle özenerek bıyık bırakmışsa da bunu hakkıyla becerememiş; bu çaba; "sinirden midir? Nedir? mütemadiyen çektiği[] için de dudağı[n]ı şişirmekten başka bir işe yarama[mıştır]."

Bıyıksızlık hayret edilecek bir hızla yaygınlaşır.[51] Daha önce Malta'da "cascavlak" kaldığından bahsettiğimiz ama

[49] Mustafa Şevki Atayman, *Bir İnşaat Mühendisinin Anıları, 1897-1918*, kişisel yayın, 1984, s. 34.

[50] Nurullah Ataç, "Sakal", *Akşam Postası*, 17 Birinci Kanun 1938.

[51] Bıyıklılar azalırken sakallılar iktidar elitinde neredeyse kaybolur. Meteoroloji tahmin ve öngörüleri sebebiyle gazetelerden halkın yakından tanıdığı ve otoritesini benimsediği İstanbul Rasathanesi'nin uzun süreli (1910-1943) müdürü Fatin Gökmen ("Fatin Hoca") adeta istisnaidir. Ulema kökenli Fatin Gökmen çehresinde mazisini yaşatabilmiştir. Haluk Şehsuvaroğlu ise; "Cumhuriyet devrinde sakal tarihe karışmış oldu" gibi keskin bir ifade kullandıktan sonra sadece Ubeydullah Efendi, Ebubekir Hazim Tepeyran ve Necmeddin Molla gibi bir avuç kişinin ismini zikretmektedir.

sonraki yıllarında bıyığını kesmemekte direnen Celal Nuri (İleri), 1933 yılında o sabah işi gücü olmadığından tanıdıklarından bıyığı traşlı yüz kişi sayabilir miyim, diye eline kurşun kalem almış, yirmi dakikada yüz seksen kişiyi sıralamıştır: "Öteki devirle bu devri birbirinden ayıran birçok hususiyetler vardır. Maddi farklar manevi farklar kadar barizdir. . . . Şimdi . . . sakaldan sonra, bıyık da gidiyor. Sakal, istihalesiz, tedriçsiz ortadan kalktı. Bıyığa gelince, palabıyık, bir aralık Vilhelm kari bir şekil aldı; sonra kırpıldı, uçları düştü; bir müddet geçince burun deliklerini altında siyah sümük gibi iki noktaya münhasır kaldı; akibet, yok oldu, gitti."[52] Celal Nuri yine de herkesin bıyıklarını traş etmesini önermez. Mesela "kılları siyah ve kara, sert ve haşin olanlar" bıyıklarını kesince "Ermeni mezhebini kabul etmişe benziyorlar." Buna karşın bu tehlike "dudakları ince, kılları sarı ve narin olanlar" için yoktur. Onlara "bıyığı traş etmek hususi bir taravet vermektedir."[53] "Cascavlaklığın" yakışmadığı ve denemesine tövbe edenlerden biri de Ercüment Ekrem Talu'dur: "Bir aralık, hiç unutmam, cereyana ben de kapıldıydım. Allah selamet versin . . . samimi dostlarımdan biri, beni cascavlak görünce, kaynanasına benzetmişti. Vazgeçtim."[54]

Bıyıksızlık aynılaşmadır. Nurullah Ataç gençliğinde şöyle şık bir pos bıyık bırakmayı beceremediğine hayıflanmakta ama bir yandan da; "daha iyi oldu" demektedir: "Bıyık bırakıp da herkesten ayrılmanın ne lüzumu vardı?"[55] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Cumhuriyetin ilk on yılında hâkim mimari ekol olan Osmanlı ve Selçuklu canlandırmacılığına dayalı Milli Mimari'nin geride bırakılarak "modern mimari"ye geçilişi Ankara'yı bir gelecek milli ütopyası olarak betimlediği romanı Ankara'da anarken geçmişin alengirli süslemeciliğini bıyıkların ve sakalların faydasız göstermeciliği ve abartılı,

[52] Celal Nuri, "Osmanlı Devleti Ölürken", *Vakit*, 5 Ocak 1933.
[53] Celal Nuri, "Osmanlı Devleti Ölürken", *Vakit*, 5 Ocak 1933.
[54] Ercüment Ekrem Talu, "Sakala, Bıyığa Dair", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935.
[55] Nurullah Ataç, "Bıyık", *Akşam Postası*, 3 İkinci Kanun 1938.

zevksiz süslülüğüyle örtüştürür. Modernlik alabildiğinde yalınlık, gösterişsizlik ama bu sadelikte temizlik, simetri ve zarifliktir: "Villaların kuleleri yıkılmaya, ogival pencereler mustatil olmaya ve yeşilli yaldızlı saçaklar ortadan kalkmaya başladı. Birçok binanın cepheleri, sakalını bıyığını tıraş eden bu adamların yüzleri gibi değişiyor, düzelip sadeleşiyordu."[56] Büstlerdeki safiyane, pürüzsüz, "fazlalıksız" ve süssüz neoklasik estetiği "milli" erkeksilikle bütünlemeyi amaçlayan bu arzulanan yeni görünüm herkeste aynı mükemmellik hissini vermemekteyse de yeni yakışıklılık rejiminin ölçütleri bellidir. Ercüment Ekrem'e göre "Nihayet, eski Romalıların tüysüz ve vakur çehrelerine, çehremizi uydurmayı hepsinden muvafık bulduk. Bu kimine yakıştı, kimine yakışmadı."[57]

Bıyığın aleyhtarlarının sığ şekilde onun lüzümsuzluğunu öne sürdüğünü hatırlatan Peyami Safa'ysa bu hâkim eğilime karşı duranlardan biridir.[58] Bu yazıyı kaleme aldığında Hitler ve faşizm rüzgarları altında ve Türk sağ entelektüelleri saran Bergsonizm etkisinde modernizmin insan ruhunu cendereye alan sığlığına karşı tarih boyunca kalıcı bir (milli) ruhaniyatın ve dirilişin peşine düşen Safa içinse mesele lüzumluluk değildir zira "bu bıyık ihtilafının ardında bir zamane psikolojisi gizlemiyor, tam lügat manasile burnumuzun dibinde, ucu garib bir şahsiyet buhranına kadar uzanan bir mesele var."[59] Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Utanmaz Adam*'ında artık "eski formaliteler" çökmüş ve boşanmalar, serbest münasebetler hayata girmiş ama bir taraftan da oturmuş bir düzen tesis edilememişken "Türk Jan Dark"ı Növber Hanım kadınlar adına konuşmaya başlar. Sorduğu soruda bıyıkların kesilir olması biraz da bu yeni cinsiyet karmaşasına dairdir: "İnsan erkeğinin ne fıskiye gibi saçılmış ipek kuyruğu vardır, ne de kırmızı ibiği... Erkeğin kadına karşı güzellik üstünlüğü

[56] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 128.
[57] Ercüment Ekrem Talu, "Sakala, Bıyığa Dair", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935.
[58] Peyami Safa, "Bıyığın Tereddisi", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1938.
[59] Peyami Safa, "Bıyığın Tereddisi", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1938.

bıyığıyle sakalında mıdır? Bunlar ile erkeğe gerçekten bir güzellik tatlılığı geliyorsa dudağı, çeneyi kaplayan bu tüyleri birçokları niçin kazıtıyorlar?"[60] Bıyıkların kesimi ve süsten yalınkatlığa geçiş aşikâr ki erkeklerde bir özgüven kırılması yaratmıştır. Dolgun bıyıklara özenen Nurullah Ataç bıyığı hepten bir letafet nesnesi hâline getirmeyi de kafasına koymuştur. Aktardığı üzere Montaigne mendiline lavanta sürmekten hoşlanırmış. Bıyıkları da dolgun olduğundan dudağının üzerine sinen bu koku gün boyu ona büyük haz verirmiş. Ataç da "güzel kokunun tiryakisi eşşsiz muharrir"den ilhamla artık öldüğüne hüzünlendiği bıyığa lavanta sürmenin moda olmasını ummaktadır. Hele ki Ataç; "çiçeklerinkinden ziyade sun'i kokulara, lavantalara bayılmaktadır."

Bıyığın şehirli hayattan silinme yoluna girmesi böyle hüzün de uyandırmaktadır. Bıyığa nostaljik bir olumlama Vâ-Nû'dan (Vâlâ Nureddin) gelir. "Düz Çizgiden İllallah!" başlıklı fıkrasında muharrir asriliğin tekdüzeliğini hedef alır: "Etrafınızı saran eşyayı teker teker muayeneden geçirin: Tabiattaki bütün çizgiler eğridir. Yani, hendesede hatt-ı münhani denilen nevidendir. Ufuk mu düz? Dünyanın yuvarlak olduğunu unutuyorsunuz ! Ufuk, o muazzam dairenin bir kısmıdır ve esasen onu çizgi şeklinde görmemiz dimağımızın bir fantezisidir! Bir mimarın ağzından şunu işittim: Doksan derecelik zaviye, tabiatte mevcut değildir. Bunu insan dimağı yaratmıştır. Şu fütürist ve kübik cereyanların zuhurundan evvel, resmin, heykeltıraşlığın, mimarlığın, hatta edebiyatın ve dolayısıyla moda cereyanlarının kullandığı asıl unsur, münhani, çarpık çizgiydi." Fakat Vâ-Nû için asıl tekdüzelik, kuruluk ve özgünlükten yoksun taklitçilik mimari ya da mobilya tasarımında değil insanların görünüşleri ve şekil şemallerindedir: "Moda işlerinde de keza. Eski kılıklar, tenteneli, kat kat, katmer katmer, süslü püslüydü. Göğsünün, kalçasının çıkıntısı olan

[60] Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Utanmaz Adam*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1969, s. 307.

kadın, sakallı, bıyıklı, çatık kaşlı erkek makbuldü. Vücutlarda ve yüzlerde bile suni tesirini gösteriyor: Vücudunun düzgün hattını muhafaza etmek gayreti. Değil sakal, bıyık bile bırakmamak, lüle lüle canım saçları düpedüz taramak kaygısı. Vapurlar, otomobiller, lokomotifler, sokaklar. Beşeriyet 'istikameti', yalnız ahlak cihetinde kullansa da, eserlerinde düzden çarpık çizgiye dönse, iyi olacak."[61] Cumhuriyetin kültürel rejiminin en önde gelen eşik bekçilerinden, her türlü tarihsellikten ve tarihsel otantisiteden nefret eden ve klasik edebiyatı tarihin çöplüğüne göndermeye azmetmiş Nurullah Ataç da bıyık konusunda ayrışır: "İtiraf edeyim ki bıyığı severim...ama öyle Charlot'nunki [Şarlo] veya Hitler'inki gibi bıyık değil; hiçbir zaman hoşuma gitmedi. Flaubert'in, Nietzsche'nin hiç olmazsa tarih kitablarımdaki eski Gallilerin [Galyalılar] resimlerini görmüşsünüzdür. İşte onlarınki gibi kaba, dudağın iki yanından aşağı sarkan bıyık...Ona doğrusu bayılırım."[62] Bu beklenmedik hevesi pekala dönemin hâkim Kemalist kuru milli estetik rejimine karşı Ataç'ın seçkinci estet tavırları ve iddiasıyla uyumludur.

Ankara romanında da Selma Hanım kocasının bıyığını kesmesinden memnundur çünkü onu gençleştirmiştir; "lakin, bu gençlik hiç hususiyeti olmayan bir gençlik idi ve [bıyıklıyken] o kadar vakarlı, karakterli, o kadar olgun ve amir görünen Hakkı Bey'i, nihayet, yakışıklı denilebilecek bir delikanlı haline sokmuştu."[63] CHP'nin yayın organı *Ulus* gazetesinde 1939 yılında Hayat ve Sıhhat köşesinde Hollywood'da bıyık modasının yeniden gelmekte olduğundan hareketle ilginç bir gözlemde bulunulur: "Doğrusunu isterseniz, şimdi sakallarını ve bıyıklarını her gün traş eden fakat ikisinin de bırakıldığı zamana yetişmiş . . . kimseler bu modanın geri gelmesinden –duygularını açıkça söyleyemeseler bile– biraz memnun

[61] Vâ-Nû, "Düz Çizgiden İllallah!", *Akşam, 22 Mayıs 1933.*
[62] Nurullah Ataç, "Bıyık", *Akşam Postası*, 3 İkinci Kanun 1938.
[63] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007, s. 98.

olacaklardır."[64] Her ne kadar yazar bu özlemi bıyığın onlara gençliklerini hatırlatmasıyla ilişkilendirse de kabullenerek boyun eğdikleri yepyeni bir kültürel-ideolojik ortamdaki bu eksiklik on-yirmi yıl sonra hala bir burukluk bırakmış gözükmektedir.

Bıyığa dair nostaljik sayıklamalar bu dönemin matbuatında yaygın "eski zamanlar" janrının bir parçası olarak sıkça karşımıza çıkar. Zira artık "asri semtlerde" kayboluşu yadedilen mahalle kabadayıları, külhanbeyleri gibi geleneksel yaşamı ve "asri hayatın" şekilciliğinin şablonlara karşı hayatın akışının içinden insana değen değerleri hatırlatmaktadır. 1945 yılında Hikmet Feridun Es, bıyığa dair gündelik kullanımdaki deyimler ve sözlerin dahi bir bir ölmekte olduğu gerçeğine bir tanıdığının liseye giden kızından şahit olur. Bu deyim ve tabirlerin yeni kuşak tarafından bilinmez hâle geldiğini idrak edişi Es'i hayretler içine düşürür.[65] Dil de tüm renkliliğini, esnekliğini, hayatın içinden keyfiliğini yitirmektedir. Yeni nesil sadece bıyık altından gülmeyi bilmektedir fakat "mesela bıyığın en parlak, en debdebeli zamanında kullanılan 'herifin bıyığını artık balta kesmez oldu' sözü gibi"leri çoktan tarih olmuştur. Artık kimse nüfuz ve itibar sahibi olmuş, zenginlenmiş ve kibirlenmiş kimseleri böyle tanımlamamaktadır. Oysaki Reşat Ekrem Koçu'nun etnografik İstanbul Ansiklopedisi'nde maddesi bile vardır: "Avamî gurur, azamet; türedinin kibri; işi yolunda esnafın cakalı benlik hâli".[66] Ali Akıncı da bıyığı

[64] G. A., "Bıyık ve Sakal Modası", *Ulus*, 19 Ocak 1939.

[65] İstanbul gazetelerinde yayınladığı Eski İstanbul ve Osmanlı hayatı yazılarından birinde Haluk Şehsuvaroğlu da "lisanımızda sakal kelimesi bir çok tabirlerin doğmasına da sebeb olmuştu" diyerek uzun uzun bunları sıraladıktan sonra hüzünlü şekilde "sakallar tarih olunca, bu tabirler de manalarını kaybettiler" demektedir. Saydığı tabirlerin çoğu, bıyığa dair olanların aksine, Şehsuvaroğlu'nun yazısından yaklaşık yetmiş yıl sonra bugün de kullanılsa da mecazları ezberden anlaşılsa da gerçekten de eski anlam yoğunluklarını ve hayattaki karşılıklarından gelen güçlerini aslında yitirmişlerdir.

[66] Yine Reşad Ekrem Koçu'nun İstanbul Ansiklopedisi'nde bu maddenin hemen altında bir başka bıyığa ilişkin tabire rastlarız: Bıyığı Yelli: "Mağrur, kibirli, mutaazzım, benlik dâvâsında olan kimseye Bıyığı Yelli tâbir olunur."

gündelik hayatın içinden deyişlerle anar. Bir zamanlar; "Bıyığını eline alma, bir nevi imtiyazdı. Vaktinden evvel, öten horozlar için: –Daha yaşı ne, başı ne, hele büyüsün, bıyıklarını eline alsın bakalım! derlerdi. Bıyıkları terlemeğe başlıyan çocuktan, konu komşu: –Koskoca adam olmuş ayol! Telaşile bucak bucak saklanmağa başlardı."[67] Es de hayıflanmaktadır: "Yıkılan semtlerin, açılan meydanların, nasıl resimlerini çekip eski hallerini tesbit edebiliyorsak, hayatımızdan çekilen şeylere ait tabirleri de bundan çok daha büyük ehemmiyetle toplamalıyız."[68] Koçu da 1950'lerde artık herkesin bildiği bıyık biçimlerini ancak; "yaşları ellisini aşmış ve eski İstanbul hayatını bilen kalem sahibleri"nin hatırladığını kaydeder. Yeni kuşak karanfil bıyığı tamamen unutmuş, gaytan bıyığı dilinden düşürmüş, pis bıyığı ise yanlış bir anlamla hakaret olarak kullanır olmuştur. Nurullah Ataç'a göre de bugün "kaytan bıyık tabiri . . . bize ancak karikatürleri hatırlatıyor."[69]

Eski İstanbul hayatının ve özellikle kenar mahallelerinin kroniklerinden Osman Cemal Kaygılı (1890-1945), "geçmişteki" bıyıkların türlerini bir bir sayar: "Palabıyık, pösteki bıyık, pos bıyık, pis bıyık, düşük bıyık, burma bıyık, akrep, kedi kuyruğu, Ala vilhelm." Kaygılı'dan öğreniriz ki Vilhelm bıyıkları kayzerin İstanbul ziyaretinin ardından münevverler arasında yayılırken palabıyık kabadayıların, gözüpeklerin ve öyle görünmek isteyenlerin tercihidir. Fakat Kaygılı'ya göre bazen bu külhanbeyi palabıyıklıların fiyakalarını ter ya da kaytan bıyıklı delikanlılar bozardı. Pösteki bıyık bozacılık, salepcilik, simitçilik yapan Arnavutların simgesi sayılmaktaydı. Düşük bıyıklar ise Karamanlı bakkallara mahsustur. Karamanlılar Türkçe konuşan ortodoks Rumlardır ve İstanbul'da bakkalcılıkta hâkimdirler. Pos bıyıksa, "Bektaşilerin, Kızılbaşların, Tavşan yemezlerin markası"dır. Burma bıyık ise zendostluk

[67] Ali Akıncı, "Geçmiş Günler: Sakal ve Bıyığa Dair", *Son Posta*, 3 Mayıs 1939.
[68] Hikmet Feridun Es, "Bıyık ve Sakal", *Akşam*, 24 Kasım 1945.
[69] Nurullah Ataç, "Sakal", *Akşam Postası*, 17 Birinci Kanun 1938.

(zamparalık) alametidir. Yarı pala, yarı pos olan kedi kuyruğu bıyık ise en çok Bektaşi Arnavutların bıyığıdır. Bu "herifler . . . sanki kediyi yutmuş ta kuyruğu dışarda kalmış!" gibidir.[70] Fakat Kaygılı için tüm bunlar mazide kalmıştır. Bıyıkların yansıttığı toplumsal renklilik asriliğin tekdüzeliğinde mazi olmuştur. Reşad Ekrem Koçu da yeni kuşağın bıyıkları isimlendirmek konusunda çok geri olduğunu tespit eder. Yeni bıyıklardan sadece Douglas'ın isimlendirilmiş olmasına taaccüb eder. Belli ki yeni kuşak toplumsal zenginliği, cümbüşü kavrayacak sokak ve yaşam bilgisi ve gündelik deneyimden yoksundurlar.

1930'ların eski İstanbul kroniklerinden Sermet Muhtar Alus *Akşam* gazetesinde "Eski Defterdekiler" serisinde artık ihtiyarlıklarındaki eski devir paşaları ve hanımefendileriyle mazi İstanbul hayatını belgeleyen ve kayıt altına alan röportajlar yapar. Kalamış koyuna bakan konağında ziyaret ettiği Bahaeddin Paşa'nın eşi Mukadder Hanım, sohbette gençliğine giderken erkek beğenisini de paylaşır. Maço seven ve "halim, uslu, yumuşak erkekten hoşlanmam . . . kadın etvarını takınan erkeği bir kadın farzederim" diyen Mukadder Hanım'ın tercih ettiği erkek "kumral, beyaz, bıyıklı, hatta büyük bıyıklı, uzun boylu, ciddi ve hiddetli" olmalıdır. Ancak Mukadder Hanım "Fakat Alman bıyığı değil" kaydını da düşmektedir.[71] Muhtemelen Wilhelm bıyığını alışıldık geleneksel erkek otoritesini çehreye vuran bir alamet değil, özenti ve moda görmektedir. 1930'larda bıyık artık maziden hatırlanmaktadır. Mukadder Hanım "25 yaşında olsam bugünkü gençler ne yapıyorsa onu yapardım" dese de artık 25 yaşındaki genç kadınların evreninde bıyığın bir cazibesi yoktur.

1930'ların jönleri, yakışıklılık standardı gereği bıyıksızdır. Öyle ki ancak *Bataklı Damın Kızı Aysel*, *Leblebici Horhor*,

[70] Osman Cemal Kaygılı, "Gençlerde Bıyık Modası," *İkdam (Sabah Postası)*, 18 Birincikanun 1939.

[71] Sermet Muhtar, "Erkek, Erkek Olmalı...Vurduğu Vurduk, Kırdığı..", *Akşam*, 12 Mart 1932.

Nur Baba gibi "halktan içerikli" filmler çekilirken rolüne girileceği karakterler icabı aktörlerin sakal ve bıyık salıvermeleri haber yapılmaktadır.[72] Ancak pürüzsüz bir kuşaktan sonra artık maziye karıştı görülen bıyık, 1930'ların ortalarında beklenmedik bir şekilde geri döner ve esini öncelikle Hollywood'dur. Hikmet Feridun (Es) daha 1932'de dertlidir: "Son zamanlarda başımıza birde bu moda çıktı: Sinemada sanatkârına gıyabi mülâzimeti âşıkane. Her ne hikmetse bazı genç kızlar, genç kadınlar beyaz perde kahramanlarının birinin ya favorisine, ya bıyığına, ya gözlerine, ya saçlarının taranışına meftun oluyorlar. Haydi meftun olmakla kalınsa yine iyi fakat bu beğendileri favoriyi, hoşlarına giden bıyığı, güzel buldukları saçları tanıdıkları erkeklerde de görmek istiyorlar."[73] Hikmet Feridun kendi çevresinden "nice genç bilmektedir" ki biçare şekilde nişanlılarının, eşlerinin keyiflerini ve emirlerini yerine getirmek için bıyık bıraktığı gibi bıyıklarına, favorilerine sürekli yeni ve gülünç şekiller vermektedir. Kendi çevrelerinde şahit oldukları çoğu zaman okurları gülümseten anekdotlar bu yazarların sohbet tarzlı fıkralarının esasıdır.

Bıyık on beş yıllık kopukluğun ardından bu sefer bir züppelik alametine dönüşmüştür. Douglas bıyıkla beraber bıyığın ikinci hareketlenmesi yaşanır. Tam bu aralıkta cumhuriyetin ahlaki bekçiliğini üstlenen entelektüelleri ahlaki paniğe sürükleyen bobstil furyası ortaya çıkar. Bu "bobstiller" renkli ve (babalarınkilerini üzerlerine çekmiş gibi) bol ceketli, paçaları bol ama kendileri dar pantolonlu, renkli çoraplı, onlara "köşeyi vücutlarından birkaç dakika evvel döndüren" büyük ve kaba ayakkabılıdırlar. Zaten Hakkı Süha Gezgin'e göre palyaçoya benzerler. Acayip kıyafetleri umursamaz tavırlarının, avereliklerinin ve "inkılap neslinin" duyarlılıklarından yoksunluklarının bir yansımasıdır. Kadın bobstiller de hoppa ve günlük ilişkiler peşindedir. Favorili, uzun saçlı ve

[72] "Şehir Tiyatrosu Artistleri Çalı Köyüne Gidiyorlar", *Akşam*, 16 Haziran 1934.
[73] Hikmet Feridun, "Yıldızdan Yıldıza", *Akşam*, 21 Şubat 1932.

kirli sakallı olabildikleri gibi erkek bobstillerin bir özelliği de bazısının bıraktığı kaytan bıyıklarıdır. Bıyık burada yerleşik normlara karşı aykırılık alametidir. Ciddi adamların artık bıyıkla işi gücü yoktur zira. Adalet Ağaoğlu da otobiyografik romanında kendi kuşağının bobstillerini tanımlar: "İkinci sevindiğim haber, Metin'den gelen bir mektup. Çoktandır sesi çıkmıyordu. Zarfın içine bir de resmini koymuş. Tam bobstil modasına göre giyinmiş. Saçını da uzatmış. İnce düz bir bıyık da bırakmış. Robert Taylor'a benzemiş nerdeyse. Galatasaray'da bıyık bırakmaya izin vermezler. Fakat Metin bir aydır hastaymış. Okula gitmemiş."[74]

Bobstil ismi, yukarıda ismi zikredilen dönemin yakışıklılığı kadar jestleri, yürüyüşüyle de ikon hâline gelmiş aktör Robert Taylor'dan, onun kısaltması Bob'tan türemedir. Aslında Taylor'un kendisi bobstil giyinmez. Bu giyim tarzı ABD'de siyahların jazz ve swingin kendilerine sağladığı kültürel alanda kimliklerini ortaya koyma iradeleriyle ortaya çıkmıştır. Fakat cazibesi ABD'deki en son moda olmasından kaynaklandığı gibi Taylor'un özgüvenli jestleriyle de örtüştürülür. Bobstil lafzı kültürel eşik bekçisi entelektüeller tarafından gençleri, yeni modaları, hevesleri ve Hollywood'in popülaritesini kınamak üzere bir yafta olarak sıkça yapıştırılır.

Gerçekten bıyık can çekiştiği 1930'larda Hollywood'da geri dönmüştür. Aventür filmlerinin aktörü Errol Flynn ve Douglas Fairbanks'te aristokrat debdebeden çok uzak hınzır ve muzip ince kondurulmuş bıyık başka zamanlardan romantik şövalye ruhluluğu çağrıştırır. Aynı zamanda tehdit uyandırmayan, iç gıdıklayan bir flörtözlüğü. Zaten bu on yılda eski zamanlarda geçen bu tür roller için bir vazgeçilmez aksesuar hâline geldi. Okur, hiç tesadüf değil ki bu iki on yılda Fairbanks, Gable, Flynn ve yanı sıra Tyrone Power'ın çeşitli defalar oynadığı üzere bolca filmleri çekilerek popülerleştirilen ve popüler kültürdeki ikonografisi şekillenen Karayip korsan-

[74] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Everest Yayınları, 2014, s. 268.

larının bıyıklarını, ama daha ince ve kısasını, düşünebilir.[75] Erkeklik ve eril değerler bu ince ve flörtöz bıyıkta zamane ruha uygun olarak yeniden yaratıldı. İnce bıyık, kalın, pos bıyığın kabalığına karşı zerafeti, zarif bir erkekliği ifade eder. Erkekliğin tanımı, algısı değiştikçe bıyıklar da değişmektedir. En çok *Rüzgar Gibi Geçti*'deki (1939) Güneyli centilmen (yani yine başka kayıp zamanlardan bir romantik kahraman) Yüzbaşı Rhett Butler rolü kendisine yapışan ve yakışan Clark Gable'ın içine girdiği persona da kendi cazibesinin gayet farkında olduğu gibi bu farkındalığını belli etmekten hoşlanan ama saklamadığı kendini beğenmişliğine karşın şeytan tüyüyle tehdit algısı da uyandırmadığından cazibesini arttıran bir erkeklikti. İşte bu ortamda Şişli'den Eyüp'e gençler heves-le dudaklarının üzerinde bir Hollywood yıldızının bıyığına benzer ufak bir şey kondururlar. Diğer bir ünlü Hollywood aktörü Victor Francen da bıyıklar için ilham ve heves olmaktadır. Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak*'ında; "Aile reisi, kruvaze ceketinin üstüne beyaz bir gömlek yakası devirmiştir. Kalem cebinden beyaz bir mendilin uçları sarkmaktadır. Dudaklarının üstünde Victor Francen bıyıkları."[76] Peyami Safa'nın Server Bedi imzasıyla yazdığı *Dizlerine Kapansam* (1937) romanında Atıf Bey, kızı Handan'ın tıpkı Adolphe Menjou gibi "dudağının üst tarafında sülüğe benzer bir tüy çizgisi bırakan" bir delikanlıyla kaçtığını düşünmektedir.[77]

[75] En erken Hollywood korsan filmlerinde korsanlar genelde bıyıksızdır. Pürüzsüz çehrelidir. Bıyıklanmaları *swashbuckling* bıyıkların furyasıyla 1930'larladır. Peter Pan'ın düşmanı Kaptan Hook da 1904 yılında ilk yaratıldığında çizimlerde bıyıksızdır. Daha sonra karakteristik sarkık Douglas bıyıklarını edinir. Zaten inanılması güçtür ancak en görkemli çağlarında 17-18. yüzyıldaki hakiki Karayip korsanlarının kendileri de çoğunlukla ne sakallı ne bıyıklı; tam traşlıdır. Aslen İngiliz denizcileri olan korsanlar dönemin İngiliz denizci kültürünün çok dışına çıkmamıştır. Fakat 19. yüzyıldan itibaren korsanlar romantize edilirken genelde sakallı hayal edilir. Her tasvir ve çizim kendi döneminin estetik yargıları doğrultusunda oluşmuş romantik kahraman imgeleriyle şekillenir. Bundan kaçış yoktur.

[76] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 33.

[77] Akt. İbrahim Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstil Maşallah*, İstanbul: Ötüken, 2021, s. 73.

Osman Cemal Kaygılı bu modayı temkinle takip etmektedir: "Gençlerde bıyık modası yine aldı, yürüdü. Bereket versin, bu moda henüz ter ve kaytan bıyık denilen şekilde."[78] "Eskiler", inkılap neslinden bir tereddi (çürüme) gördükleri bu yeniyetme bıyık modasını onaylamazlar. Reşad Ekrem Koçu çok açıktır: "Duglas kesimi bıyık sonraları daha daha inceldi, dudak üstünde bir sıçan yavrusu gibi kaldı. Herhangi genç bir yüze yakışdığı asla söylenemez . . . bu kuyruk, iplik bıyık, bulunduğu yüze bir apaş hüviyeti vermektedir." Efeminedirler. Yeni Sabah'tan Reşat İleri'ye göre bu; "fare yürekli dişi erkekler . . . erkek olduklarını hatırladıkları için değil, erkek gözükmek ihtiyacı duydukları için" bıyık bırakmaktadır.[79] Teselli veren bir gazete haberine göreyse "kadınların ekserisi Şarlonun diş fırçasını andıran sert ve kısa bıyıklarını" da Douglas Fairbanks'ın daha uzun ama incecik "Gaytan" bıyıklarını beğenmemektedir. Buna karşın kadınlar eski zaman bıyıklarını daha andıran Adolphe Menjou'nun bıyıklarını beğenmektedir. Kadınların çoğu temizlik ve güzellik itibarıyla matruş (traşlanmış) dudakları tercih ederken illa kıl olacaksa sakalla beraber olmalı görüşündedirler.[80]Ancak bunlar yeni zamanların, yeni kuşakların değer ve hissiyat duygusuna uzak eski denetleyici kuşağın inanmak istedikleridir daha çok. Yakışıklılığın usturuplulu'ktan, ağırbaşlılıktan, pürüzsüzlükten ve şablon yüz olmaktan öte deneysel şekilde çabalanan ve kazanılan bir niteliğe dönüşmesi kültürel eşikbekçileri için tedirgin edicidir ve bildikleri değerler dünyasından kopuştur. Yakışıklılık düzgünlükten mi kaynaklanır aykırılıktan mı ikiliğinde bir tehdittir. Sait Faik'in "Ayten" hikâyesinde de hayat kadınlığı yapan Ayten'in (asıl adı Fatma) "dostu" da Douglas bıyıklıdır: "Bir sene kahvemi içerken onu seyrettim. Her gün bir zariflik, bir güzellik, bir buluş, bir başkalık gelip

[78] Osman Cemal Kaygılı, "Gençlerde Bıyık Modası."
[79] Akt. İbrahim Özen, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstil Maşallah*, s. 136.
[80] "Bıyıklı mı Bıyıksız mı? Bıyık ancak Sakalla Beraber Olursa Güzelmiş", *Akşam*, 30 Mayıs 1929.

ona, kuş gibi yuva yaptı. Herkesle görüşmezdi. Bir dostu vardı. Bu sarışın, kaytan bıyıklı, iriyarı, bobstil, açık kahverengi ceketli bir mektepli oğlandı." Fairbanks'in 1939'daki erken ölümü de bıyığıyla anılır: "Sanatı kadar gaytan bıyıkları da dillere destan olmuştu." Zaten Fairbanks'in "bıyıklarının tesirini hala etrafımızda, vapurlarda, tramvaylarda, sinemalarda görmek mümkündür."[81] Türkolog Andreas Tietze'nin kapsamlı ve Türkçeye dair temel eser niteliğindeki Türkçe etimolojik sözlüğünde Douglas bıyık bir madde olarak yer alır. Boşuna değil ki 1914 doğumlu Tietze'nin (ölümü 2003) gençliği Douglas bıyığın şaşası altında geçmiştir.

Heveskâr gençlerin yanı sıra yeni nesil edebiyatçılar da yine "bobstil şairler" olarak damgalanır ve bolca karikatürize edilir. Bir araya geldikleri kahvelerdeki içeriksiz ve yapmacık sohbetlerinde mazinin şairlerini küçümserler ve birbirlerinin saçma sapan dizelerine övgüler düzerler. Dümdüz cahil ve fikir fukarası olduklarından kendilerini acayip kıyafetlerinin yanı sıra aykırı bıyıklarıyla da göstermeye çalışırlar. Yusuf Ziya Ortaç, *Akbaba* mecmuasında "İstemezük" şiirinde bobstil bir şairin tarifini yapar. Bu bobstil gencin kaşları teyel, bıyıkları incedir. Reşat Feyzi'nin "Bobstil Şair" (1940) hikâyesi de benzer temadadır. Hikâyenin kahramanı genç, yazı işleri müdürü Senih Muammer'i görmek üzere gazete idaresine girdiğinde kapıcı şairi tam bir bobstil olarak tanımlar: "Efendim, hem genç, hem ihtiyar, genç amma, daha bu yaşta kamburu çıkmış... Kolları sarkmış. Dudaklarının üstünde –huzurunuzdan uzak– sümük gibi bıyıkları var."[82] Asaf Halet Çelebi anlamsız ve sayıklama bulunan şiirlerinin yanı sıra giyinişi ve karakteristik bıyığı sebebiyle bobstil şair muamelesi görür.[83] Osman Cemal Kaygılı kültürel eşikbek-

[81] Hikmet Feridun Es, "Bıyıkları Meşhur Artist", *Akşam*, 15 Aralık 1939.

[82] İbrahim Özen, "1940'larda Bir Moda Düşkünlüğünün Türk Edebiyatına Yansımaları: Bobstil Moda ve Bobstil Edebiyat", *Folklor/Edebiyat*, c. 26, no: 4, s. 964.

[83] Beşir Ayvazoğlu, *He'nin İki Gözü İki Çeşme: Bir Asaf Halet Çelebi Biyografisi*,

çilerinin "Nasır Şairi" diyerek küçümsedikleri Orhan Veli Kanık ve yine Asaf Halet Çelebi'nin birikim ve niteliklerinden etkilendiğini yazarken yeni kuşak ve nesil şairlere yönelik bilgiç yargılayıcı indirgemeciliğe tepki gösterir: "Her gördükleri sakallıyı babaları veyahut da her gördükleri kaytan bıyıklıyı bobstil sanıyorlar."[84] Avrupa'da da 1930'larda (ince) bıyık bohemliğin, sürrealistliğin ve egzantrikliğin (Salvador Dali'nin bıyıkları bu anlamda en kült olanıdır) alameti hâline gelir.

Asaf Halet Çelebi: Bıyığa yeniden itibar ve letafet kazandıran "mistik" şair.

Hele kültürel eşik bekçileri Douglas bıyıkları ahlaken yargılarken ve ahlaken yargıladıklarıyla örtüştürürken İkinci Dünya Savaşı, özellikle eski kuşak bıyıkların, itibarını daha da yıkar. Bu süreçte bir kırılma momenti olarak 1943 "Büyük Bıyık İnkılabı"na kısaca bakabiliriz. Türkiye'de ikinci bir bıyık temizliği İkinci Dünya Savaşı'nda Stalingrad Muharebesi'nin ardından Nazilerin savaşta geri çekilmeye başlamasıyla gerçekleşti. Hitler'in bıyığı dönemin popüler bıyığıdır ve bir Nazi

İstanbul: Kapı Yayınları, 2014, s. 207.

[84] Osman Cemal Kaygılı, "Dağarcık: Hiç Böyle Bobstil Olur mu?", *İkdam*, 9 Haziran 1941.

sempatisini yansıtmaz. Bununla beraber böyle bir irtibatlanma da kaçınılmazdır. Nazi Almanyası'nın İstanbul'a kuşbakışı iki yüz elli kilometre yakınlıkta olduğu dönemde ırkçıların önünü açan ve Varlık Vergisi'ni yürürlüğe koyan rejim şimdi her türlü Nazizm irtibatını dışlamakta; hatta 1944 Irkçılık-Turancılık davasında olduğu gibi milliyetçileri kriminalize etmektedir. İşte bu ortamda İsmet İnönü, tüm bakanların da bıyıklarını kesmelerini isteyecektir.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Kolordu komutanı Rıfat Mataracı "subay dediğin bıyıklı olur. Yedeklere karışmam, fakat karargahtaki bütün muvazzafları benim gibi görmek isterim" emri verdiğinden kışla bıyıklı subay doludur. Bu duruma ikinci kez silah altına alındığında şahit olan Nadir Nadi, müstehzi şekilde "kışlada bıyık devrimi" demektedir.[85] Yıl 1941'dir ve savaşı Almanlar kazanacak gözükmektedir. Fakat Karşı-Devrim gecikmeyecektir. Zira ikinci askerliğinden terhisinin ardından 1943 başlarında Ankara Palas'ın büyük salonunda Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'e rastlayan Nadi şaşkınlık içinde onu bıyıksız görür:

"– Hayrola üstat, neden kestin o güzelim bıyıklarını?
– Sorma! Milli Şef öyle istedi."

İsmet İnönü sadece Yücel'in değil, başta başbakan Şükrü Saraçoğlu olmak üzere; "dudağının üstünde erlik belgesi taşıyan bütün hükümet üyelerine bıyıklarını ustura ile kazımalarını emretmişti."[86] Sadece Suad Hayri Ürgüplü onurunu korumaya çalışarak; "kesersem uğursuz gelecek" gibi kaypak bir gerekçe öne sürerek bir direnişle bıyıklarını kurtarmıştır. Nedense İsmet Paşa kendi bıyığına dokunma lüzumu duymamıştır. Nadi bu tuhaf emri İnönü'nün şekilciliği ve fuzuli işlerle uğraşmasına delil olarak anlatır. Hakiki meselelerin kararlı

[85] Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1965, s. 139.
[86] Nadir Nadi, *Perde Aralığından*, s. 179-180.

şekilde üzerine giden devrimci Atatürk yerine antin kuntin işlerle uğraşan bir Milli Şef baştadır. Nadi (1965 yılında!), eğer İnönü bu şekilcilikle uğraşmasaydı; "biz şimdi bu hale düşer mi idik" diye sormaktadır. Ancak İnönü'nün bu kararı aslında savaş sürecinde kazanan tarafa oynama eğiliminin bir yansımasıdır. Pürüzsüz yüz kültürünün iki merkezi ABD ve İngiltere savaşı kazanmaktadır. Elbette mesele birebir benzeşmek değildir. Ancak militarist Nazilik yenilirken onun maskülanite ve askerî ihtişamından çok sivil bir toplumsallığı ve beden dilini benimseyen bir medeniyet galip gelmektedir ve bu süreç makbul normları yeniden ayarlamaktadır. Bıyıklar artık kaybeden ve cazibesini yitiren bir ufkun yansımasıdır. Bu tuhaf olaya Niyazi Berkes de katıldığı Maarif Şurası'nda şaşkınlıkla şahit olmuştur:

> Işte bu ahlak kongresinin açılış günü o zaman çok acaip bulduğumuz bir şey olmuştu. İlk açış konuşmasını Saraçoğlu yapmıştı. Yüzünü pek yakından tanımamakla beraber, bir değişiklik olduğunu farkediyor, fakat ne olduğunu kestiremiyordum. Dangul dungul konuşmasından sonra sahneye Yücel çıktı. Aaaa . . . onun yüzünde de bir acaiplik var. Azıcık dikkat edince anladık ki ikisi de bıyıklarını kazımış. Neden? Acaba bu bir 'ahlak' gösterisi ya da dersi mi diye düşünürken, yanımda oturan [Sabahattin Ali]: 'Büyük Bıyık Inkılabımız başladı' dedi. Ben bu Bıyık Kazıma'nın ahlakla ilgisini düşünüp dururken bu söz beni o kadar güldürmeye başladı ki baktım olacak gibi değil, ağzımı mendille tıkayarak oturduğumuz sırada oturanların hacakları arasında bir yol bulup koridora attım kendimi. . . . Bu 'bıyık inkılabı' lafı aramızda güldürü konusu olmuştu ama bir türlü bunun yorumunu bulamadıktı. 'Milli Şef emretmiş' dendi. Bildiğim kadarıyla onun böyle huylan yoktu. Olayı bana hatırlatan şeytan başka bir yorum yapıyor; diyor ki: o zaman Yücel'in Batı yanlısı, Saraçoğlu'nun Nazi yanlısı olduğu Batı'da bile biliniyordu; kimi yabancı yazarlar iki adam arasında bir yarışma olduğunu, ve Yücel'in başbakan olma özlemi bulunduğunu ileri

sürüyorlar. Bunlar doğru ise acaba diyorum, o zaman Milli Şef bu işi çakıp iki adamı sorguya mı çekmişti? Ve Ödemiş Efesi erkeklik göstergesi olan bıyık üzerine Yücel'i ilzam edici bir meydan okumaya zorlamış ve Şefe karşı ikisi de bıyıklarını kazımak zorunda kalmışlardı? Ne bileyim, ama siz söyleyin, 'ahlak' kongresinin açılışını yapacakları günün sabahı bıyık kazımak nereden ikisinin birden aklına gelmişti?[87]

Anlaşılan İsmet Paşa kendi bıyığı hariç Büyük Bıyık İnkılabı'nı büyük bir ciddiyetle her cephede yürütmektedir. Nihal Atsız'ın hatırlattığı üzere "Galiba 1943'te, o zaman Ankara Konservatuarı müdürü olan Orhan Şaik Okyay'a: 'Sana yakışmıyor, beni seversen bıyıklarını kes' diye ısrar etmiş, Orhan Şaik de Paşa'yı fevkalade sevdiğinden hatırını kırmamak için bıyıklarını tıraş etmişti."[88] 1938 yılında Dede Korkut hikayelerini derlemesinden başlayarak önde gelen bir dilbilimci ve halkbilimci olarak tanınacak kırpık bıyıklı Gökyay'a "bıyık ihtarı" pekâlâ o kadar da masum olmayabilir. Zira Nihal Atsız'ın dostu ertesi yıl Irkçılık-Turancılık davasından tutuklanacak ve işkence görecektir. 1943 Büyük Bıyık İnkılabı'nın bir mağduru da Tarık Buğra'dır. Anlatımına göre Milli Şef askerlerin ve devlet memurlarının da bıyıklarını kesmesini istediğinde o sırada silah altında olan Buğra bıyığını feda etmek istemeyerek sürgünü tercih etmiştir.[89] Kırpık bıyıklar da Milli Şef'in hışmından kaçamadıysa da Hitler bıyığı hâline gelen diş fırçası bıyıkla en özdeş iki isim Fuat Köprülü ve Hamdullah Suphi Tanrıöver İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra da bıyıklarını aynı şekilde koruyacaktır. Bu bıyık çehrelerinde bir değişiklik yapmak istemeyenlerle

[87] Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997, s. 394-395. Berkes'in kahkahaları duyulmasın diye kendini dışarı attığı olayın bir başka anlatımı için ayrıca bkz. Niyazi Berkes, *Felsefe ve Toplumbilim Yazıları*, İstanbul: Adam Yayınları, 1985, s. 239.

[88] Nihal Atsız, *Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferi ve Çektiklerimiz*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019, s. 48.

[89] Beşir Ayvazoğlu, *Tarık Buğra: Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995, s. 39.

bir on yıl daha sessiz sedasız yaşayarak tamamen hayattan çekilecektir. Ancak yirmi yıllık kişisel görünümlerine zaten belli bir yaşlarından sonra radikal dokunuş yapmak istememeleri bakımından istisnadırlar. Bu bıyık da, kendisinin bir günahı olmasa da, nasıl ki Adolf/Adolphe/Adolfo ismi Hitler'le ölmüştür; aynı şekilde tarihe karışacaktır.

İkinci Dünya Savaşı bobstil "pespaye" şairliğin de sonu demek olmuştur. "Dünkü Şairle", "Bugünkü Şair"i kıyaslayan Şevket Rado 1946 yılında çok memnundur: "Geçen harbe . . . kadar süren bir fena modaya göre nedense şairin süfli, perişan, kızlar tarafından zevkle öpülmesi şöyle dursun, yüzünü köpekler bile yalamaz, saçları bir karış ve yapışkan, yakası yağ lekelerile damgalı . . . bir mahluk olması gerekiyordu. . . . Eğer babalar uzun müddet çocuklarını şair olmaktan menetmişlerse sarfettikleri bu babacan gayret hiç şüphesiz çocuklarını hırpaniliğe düşmekten alıkoymak içindi ve yerden göğe kadar hakları vardı . . . eskiden yukarıda kılık kıyafetini tarif ettiğimiz adama 'Şair' derlerken çok şükür artık en münasip adıyla 'Serseri' denmektedir."[90] Rado'ya göre bugün şairler tekrar çoğalmaya başlamıştır çünkü artık babalar "Şair" deyince, "sabahleyin yüzünü gözünü yıkar, itina ile tıraş olur, elindeki imkan ölçüsünde şehrin en iyi terzilerinden giyinmeye heves eden" birini düşünmektedir. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimi demokrasinin, Batı'ya yanaşmanın ve tam traşlılığın şafağıdır.

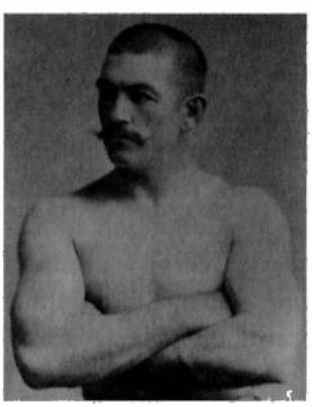
[90] Şevket Rado, "Dünkü ve Bugünkü Şair", *Akşam*, 6 Mart 1946.

Beden Terbiyesi, İdman ve Bıyık

19. yüzyıl Viktoryen maskülanitesinde sakal onun vazgeçilmez tamamlayıcısıydı. Ancak yüzyılın sonlarında bu estetik yargı dönüşür. Fransa'da sportmen erkeklik bisikletçilikle ilişkilenir. Pedal çevirmek modern bir mekanik icatla sportmenlik arasındaki mükemmel uyumdur. Rüzgarla mücadele eden bisikletçiler için sakallar zaten pratik olarak kesilmesi gereken bir yüktür. Bisikletçi sportmen erkek sakalsız olmak durumundadır. Ancak mevzu pratik gerekliliklerden ötedir. Almanya'da 19. yüzyılda erkekliğin sahnesi ve gösterişi jimnastikti. Almanya ve Alman milliyetçiliğinde jimnastik İngilizlerin futbolu gibi takım oyunlarına karşın bireysel mükemmelliği esas alır. Bedenin disipline edilmesinin, itaatkâr kılınmasının sanatıdır. Bu vücut terbiyesi sporun Almanya'daki öncüsü Friedrich Ludwig Jahn bir İbrani peygamberi gibi upuzun sakallıdır. Maskülanite onun kuşağı için sakalsız olmaz. Fakat yeni kuşakta erkeklik bıyıkla özdeşleşir. Sakal erkek bedeninde bir fazlalık hâle gelir. Ancak tam tüysüzlük de düşünülemediğinden erilliğin ustaca yüklenildiği bıyıklar stilize edilir.[1]

[1] Yahudiliğin sinsiliğini tamamlar şekilde hımbıl, korkak ve fiziksel olarak çürük imajına ve sofu dindarlığının sürüklediği kaderci ataletine karşı "adeleli Yahudilik" idealini dillendiren ve başta en şöhretlisi 1920'ler ve 1930'ların güçlü Hakoah Vienna futbol takımı olmak üzere birçok Maccabi takımının kurulmasına ilham olan Max Nordau (1849-1923) da İbrani peygamberi sakallıdır. Kendi öyledir ama yeni Yahudilerin "korkak" değil kavgadan sakınmayan, cesur ve atak doğasını ispatlayacak yeni nesil Yahudi sporcuların yeni erkeklik ideali çerçevesinde tam traşlı olmasına ilham olur. Siyonist öncüler İsrail'de sakalı ve bıyığı traşlarlar. Theodor Herzl (1860-1904) da Tevrat peygamberi sakallıdır ama onun ilhamıyla Siyonizme ata topraklarında öncülük edenler çehrelerinde de "milli devrim" yaparlar. Bir kuşakta Yahudi çehresi değişir. Yeni ve dirilmiş Yahudilik bu şekilde kurulacaktır.

Erken bir vücut geliştirmeci mucize adam Prusyalı bir manavın oğlu Eugen Sandow'dur (1867-1925). Sandow görkemli vücuduyla kadınları da büyülerken bu saf erkeksiliğini daha da teşhir için gururla sergilediği mermer bedeninde sakallarını traşlamış hâlde sadece yukarıya burduğu bıyıklarını bırakır. Bu bıyık onun erkeksi zarafetinin haşmetli imzasıdır. Burunlarının altında uzanan gururlu bıyıkları artık jimnastikçilerin cinsel azametlerini yansıtan özgüvenli bakışlarını daha da etkileyici kılar. Bu şekilde modern çağın canlı heykelleri olurlar. İlk ağır sıklet boks şampiyonu, süperyıldızı ve medya ikonu ABDli John L. Sullivan (1858- 1918) yine palabıyıklarıyla adaleli vücudunu süsler. 19. yüzyıl sonunun yeni bir ticari fenomeni olarak kaslı, kuvvetli tüm mucize adamların olduğu gibi. Zaten Avrupa şehirlerinde gösterilerde ve fuarlarda güreş tutan Türk pehlivanlar da haşmetli bıyıklarıyla bu yeni ticari pazarın teşhirlerinden olacaktır.

İlk boks süperstarı John L. Sullivan.

"Feylesof" lakaplı Rıza Tevfik de İngilizperestliğinin bir uzantısı olarak sportmenliği de önemsemekte ve boksör ve cimnastikçi olarak görkemli bıyığıyla atletik vücudunu idman hâlinde sergilemekteydi. Ancak bu işe daha profesyonel olarak eğilen bir subay olarak 1908 yılında Meşrutiyet'le beraber

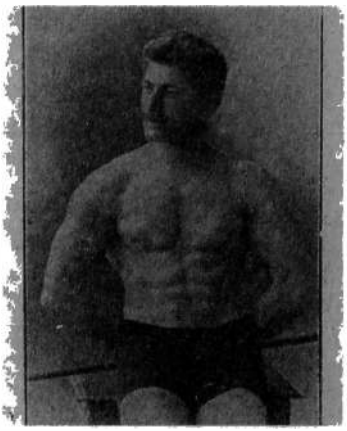
Osmanlı Milli Olimpiyat Komitesi'nin kurucusu Selim Sırrı Tarcan, yeni sportmenlik ve beden terbiyesi kültürünü birinci elden benimser. Mekteb-i Sultani'de okurken Ali Faik'ten (Üstünidman) aldığı jimnastik eğitiminden itibaren "idmana" eğilen Tarcan'ın düzenli ve inatçı talimle biçim verdiği adeleli ve zinde bedenine gösterdiği ihtimamın tamamlayıcısı taranmış ve şekil verilmiş bıyıklarıydı. Salah Birsel'ın anlatımıyla "Selim Sırrı Tarcan da 12 Mayıs 1916 günü Türkiye'de ilk kez beden eğitimi bayramı kutlamaya hazırlanırken Wilhelm bıyıkla çok dolu günler geçirmiştir."[2] Bıyığın gözden düşüşü ancak altmışlı yaşlarına denk gelen hocası Faik Üstünidman (1858-1942) ölene kadar afili bıyığını kesmeyecektir ancak Selim Sırrı yeni kuşak futbolcular ve genç sporcularla eşzamanlı olarak cakasını satarak idmanlarını yaptığı bıyığını çok erken bir tarihte (ulaşabildiğimiz iki fotoğrafın arasında 1923 ya da 1924'te) keserek tam traşlılıkta öncü olur. Zira Avrupa'nın yeni beden rejiminde artık ideal dinç ve sıhhatli erkek bedeninin tam traşlı olduğunu ilk fark eden ve içselleştirenlerdendir. Yeni beden rejimiyle uyumlu olarak bıyığını traşlayan Selim Sırrı'nın bu alandaki öncülüğünde de, evvelinde bıyıkları zarifçe şekillendirirken de motivasyonu aynıdır; bedensel mükemmelliğin ve beden fetişizmin kodlarını takip etmek.[3]

Ancak artık yaşını aldığından sportif görüntü vermeyi de bırakır. Önce Beden Terbiyesi müfettişliği, ardından üç dönem milletvekilliği yapar. Zinde, sıhhatli bir inkılap nesli yetiştirme çabasını artık bir idareci olarak sürdürür.[4] Millilikle modernliği bütünleştirmek zaten bedensel mükemmellik idealidir. Yeni Türklük zinde ve talimli taze bedenlerle yüzyıllardır sinmiş uyuşukluk ve ataleti yenecektir. Tarcan'ın bir ilgisi de

[2] Salah Birsel, *İstanbul-Paris*, s. 112.

[3] Bu dönemde faşizmle beraber yeni erkek bedeni fetişizmi için bkz. George Mosse, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, Oxford: Oxford University Press, 1998.

[4] Bu dönem spor ve beden terbiyesi politikaları için bkz. Yiğit Akın, *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar": Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

30 günde arasında bir anket: 2

Selim Sırrı Bey cıplak gezmeye muhalif değil!..

«Müsaade edilse sokağa çıplak çıkacakların birincisiyim» diyor

Selim Sırrı Bey

Selim Sırrı Tarcan.

geleneksel Türk danslarını modern salon danslarına adapte etmektir ki büyük projesi Sarı Zeybek, Atatürk'ün de milli modernizm arayışında favorilerinden olacaktır. Atatürk'ün son sağlıklı günlerinde ettiği son dansıdır.

Tarcan 1940'ta da Yeni Türklüğün bedensel mükemmelliyetle ayrışmazlığını benimsemiş bir idmancı olarak; "neslimizi inkiraza sürükleyen" zamane havayi bobstil gençlere karşı; "cılızlığa, biçimsizliğe, çirkinliğe, kamburluğa özenmek bir tereddi [soysuzluk] alametidir. Türk genci müteredddi değildir"[5] uyarısında bulunacaktır. Vücudu deforme etmeyi ihanetle özdeşleştiren bu yazının başına konan çizimde kendini kamburlaştıran aylak zamane bobstil genciyse dönemin züppeliğinin simgelerinden Douglas bıyıklıdır.

Yaygın bir yanılgı zamanın Hitler gibi diş fırçası bıyıklılarına, dönemin bıyıklarını ilk kez fark eden birinin şaşkınlığıyla, Hitlerci, faşist yaftası yapıştırmaktır. Oysaki bunun doğru olmadığını dair ilk akla gelecek delalet bu bıyığın o kadar popüler olduğu bir zamanda Türkiye'deki en şöhretli Hitler hayranı Nihal Atsız'ın ona özenmemesidir. Atsız'ın yanı sıra diğer Türkçü-ırkçı yoldaşları da bu bıyıktan bırakmamıştır.

[5] Selim Sırrı Tarcan, "Bobstil", *Ulus*, 24 Kasım 1940.

Pazar müsahabeleri

Bob Stil

Selim Sırrı TARCAN

Bizim çocukluğumuzda hatırlarsınız bir başkın sınıfı vardı. Bunlar mahallenin kabadayıları geçindirdi. Kendilerine mahsus halleri, tavırları, yürüyüşleri, giyinişleri, konuşmaları vardı. Ayaklarına ya yemeni sıkıştırılmış ayakkabı bunlar bir nevi terlik veya gene ayakkabı bunlar yumurta ökçe takarlardı giyerler. Pantolonlarının yukarı kısmı dar, paçaları gayet bol, bellerinde

lıara bu fikri aşılamak istedim. Konferanslarımın birinde: "Korkan insan göğsünü içeri çeker, elleri önü uzatır, adelelerini inkıbaz ettirerek büzülür, kendine güvenen ise göğsünü gererek başını dikleştirir! Hayat inkıbaz, ölüm inkıbazdır. Yaşıyan insanın adeleleri gergin olur. İnsan düşüncesi adeleleri gevşer ve bileğiler" demiş - tim.

Başta saçlarını ortadan ayırarak taraması olmak üzere Atsız, Hitler'i bir bedeni mükemmellik olarak taklit etmektedir. Buna karşın Hitler'in diş fırçası bıyığını koymaktan imtina etmiştir. Zira 1905 doğumlu Atsız ile 1889 doğumlu Hitler'in erkeklik algıları farklıdır. Aradaki 16 yıl kültürel sosyalizasyon deneyimleri açısından çok kritiktir. Birinci Dünya Savaşı öncesinin imparatorluk Avusturyası'nda büyümüş Hitler için bıyık erkekliğin mutlaka çehrede olması gereken alametidir. Oysa estetik yargılarını Birinci Dünya Savaşı sonrası saf erkekliğin bıyıksızlıkla özdeş görüldüğü bir zamanda oluşturmuş Atsız için bıyık bir kusurdur. Saf erkeklik için törpülemesi gereken bir fazlalıktır. Nitekim hippieleri gören Atsız, 1971 yılında *Ötüken* dergisinde "Bugün sokakları dolduran ve insandan çok maymuna benzeyen saçlı, sakallı, bıyıklı yaratıklar"dan[6]

[6] Nihal Atsız, "Milletleri Ruhlandırmak", *Ötüken*, no: 11, 11 Ekim 1971. Makale internette çoğaltılarak yaygınlaştırılmıştır.

bahseder. Dolayısıyla Hitler bıyıklıdır ancak Nazilerin Birinci Dünya Savaşı sonrası erkeklik estetiğini en saflaştıran erkek bedenini bir mükemmelik objesi olarak kutsayan ve şahikasını 1936 Berlin Olimpiyatları'nda gösteren erkeklik kültüründe bıyık yoktur. Aryan ırk ataleti, köhneliği, uyuşukluğu ve sünepeliği çağrıştıran bıyıktan azadedir. Köhne geçmiş bıyıklıdır. Yeni bir medeniyet şafağında bıyıksızlık hükmetmektedir.[7]

[7] Sovyet komünist posterlerinde de işçiler 1930'ların erkek bedeni mükemmelliği idealiyle uyumlu olarak daha çok tam traşlı çehreli, kaslı ve geniş omuzlu olarak çürümüşlüğü hantal vücutları ve balon gibi göbekleriyle gösterilen burjuvalara haddini bildirecek şekilde çizilirken bazı çizimlerde de sertlikleri, kudretleri ve harbilikleri bıyıklarında tüm ihtişamıyla parlar.

4
Pürüzsüz Konformist ve İsyankâr Killi (1945-1970)

Nurullah Ataç'a göre bakımıyla, gerektirdiği özeniyle sakal ve bıyıklılık öyle külfettir ki insanlar bu sebeple; "türlü türlü bıçaklarla derilerini kesmeği hatta bozmağı sakal bıyık bırakmağa tercih etmişlerdir."[1] Ancak iyi haberler gelmektedir. 1931 tarihli bir gazete haberinden öğreniriz ki Almanya'dan dünya belediyelerine, bu arada İstanbul Belediyesi'ne de gönderilen bir bilgi notuyla sakal tıraşını bir dakikada yapan bir elektrikli tıraş makinesinin icat edildiği duyurulur. Bu keşfin gösterimi yapılacak ve tüm dünya berberlerinden birer temsilci çağrılacaktır. Bu haberin ardından *Cumhuriyet* muhabiri İstanbul berberlerini dolaşır ve gözlemlerini aktarır. İstiklal Caddesi üzerindeki bir berbere göre "Berberlik bir sanattır. Yalnız tıraş olmak demek değildir. Zaten bizim tıraştan kazandığımız masrafımızı bile kurtarmaz. Tıraşa gelinceye kadar daha neler var. Saç boyaması, bıyık düzeltmek, kaş yolmak, yüzdeki buruşukluklara masaj yapmak! Acaba elektrikli tıraş makinesi bunların hepsini de yapabilecek mi?"[2] Otuz yıl önce Gilette'in traş bıçağına burun kıvıran ve hakiki ince ve usta işi berber traşıyla kıyaslanamaz bulan berberlerin üst üste ikinci yenilgisidir bu. Bir dönem berberlerin dudak büktüğü belalıları jiletin de pabucunu dama atan elektrikli tıraş makinesi sinekkaydı zarafetin, centilmenliğin ve ince erkekliğin

[1] Nurullah Ataç, "Sakal", *Akşam Postası*, 17 Birinci Kanun 1938.
[2] Gökhan Akçura, "Pireler Berber İken", Tanıl Bora, Adem Erkoçak (ed.), *Bir Berber Bir Berbere...*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 150-151.

garantisi olarak 1950'lerde geniş kitlelere ulaşır hâle gelir ve yaygınlaşır. Reklamlarında o güne kadar çok zevkli olarak sunulan jiletle tıraş olmanın, artık nasıl bir külfete dönüştüğünü öğrenmeye başlarız: "Zamandan tasarruf etmek ve usturanın sebep olduğu deri tahrişatından kurtulmak için en emin vasıta"[3] elbette elektrikli traş makinesidir. Her ne kadar tam da sakal sevmediği için çehrelerinin paklığını önemseyen bazı erkekler ilk hevesten sonra tenlerini tahriş eden bu elektrikli oyuncaktan tekrar traş bıçaklarına dönse de elektrikli traş makinası bıyıksız olmayı çok daha zahmetsiz ve ehven kılarak kolaylaştırdı.

1946 yılında bir traş bıçağı reklamı "Bugünkü şair matruş bir delikanlıdır" demekte ve bu şairlerin bu markayı tercih ettiğini ilan etmektedir. Reklamın çiziminde "Yeni Şairin"; traştan taze çıkmış parıldayan yanağı güzel bir kız tarafından keyifle öpülmektedir.[4] Pürüzsüzlükte esas sebep yine bir teknik iyileşme değil, erkeklerin bedenleriyle ilişkilerinin yeniden tanımlanmasında yatmaktadır. Traş bıçağı ve traş makinası reklamları bir hayal, bir ideal satmakta, onlara yüklenmektedir. Humphrey Bogart'ın Sabrina'da (1954), Jimmy Stewart'ın da Arka Pencere'de (1954) elektrikli traş makinasıyla sahneleri vardır. Hollywood'da Fairbanks ve Gable'ın ardından iki üç on yıl bıyıklı jön tekrar gelmez. 1930'ların ikinci yarısında furyaya dönüşen ince bıyıklar savaşın fırtınası altında sönümleyecek; kadınlara muzip bakışlar atan bu bıyıklar, Gable'ınki dışında, kesilecektir. İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni refahın ve konformizmin iki-üç on yılı aynı zamanda erkek çehresinin en steril dönemidir. Bıyık hem Hitler'i hem de eski zamanın huzursuz, belirsiz ve güvensiz zamanlarını hatırlatmaktadır. Ercüment Ekrem, kırpık bıyıklarını ömrü boyunca koruyacaktır ama sakala karşı acımasızdır: "Hıfzısıhha ile temizliğin cihana hakimiyetini tesbit ve tevsik eden bir asırda, her cins

[3] Gökhan Akçura, "Pireler Berber İken", s. 151.
[4] Şevket Rado, "Dünkü ve Bugünkü Şair", *Akşam*, 6 Mart 1946.

illetin giriş kapısı olan ve ağzımızın ta dibinde bu mikrob yuvalarının hiçbir manası yoktur."[5]

Bıyıksızlığın modernlik ile eşleştirilmesi özellikle dönemin Amerikası'ndan yayılan bir tutumdur. Bir Amerikan rüyası olarak bıyıksız, pürüzsüz çehreye sahip yeni erkek kurumsal hayata ve ekip çalışmasına uygun, üretken ve konformist ideal vatandaştır. Aynı zamanda bahçeli *suburban* müstakil evinde huzurlu ve öngörülebilir bir hayat süren aile babasıdır. Beyaz ev eşyalarından mutfak ürünlerine reklamlardaki mutlu aile babası ve sorumluluk sahibi kocanın ideal yüzü güven uyandıran bu temiz traşlı çehredir. ABD'den yayılan ve bazen birebir, bazen de ufak detaylarlarla yerelleştirilerek kopyalanan ve özellikle Türkiye'deki bu zaman aralığında yaygınlaşan (başta *Hayat* dergisi olmak üzere) yaşam dergilerinde kendilerine yer bulan reklamlar ve illüstrasyonlardaki çehrelere ve bedenlere bu algı ve kabuller işlenmiştir. Türkiye'de özelikle Demokrat Parti'nin seçim kampanyasında işlediği Küçük Amerika teması bu tür bir illüstrasyonda da beslendiği gibi, bu görsel, anlatımların kendi gerçekliğini de üretmesine el verilir. 1944 ve 1948 başkanlık seçimlerinde Cumhuriyetçilerin güçlü, hatta favori başkan adayı olarak yarışan New York'un başarılı ve popüler valisi Thomas Dewey ucundan kaybettiği seçimde pekâlâ birçoklarının bir başkan adayına yakışmadığını düşünerek sorguladığı bıyıkları yüzünden kaybetmiştir. Dewey, ABD başkanlık seçimlerinde yarışan son bıyıklı büyük parti adayıdır.

Cary Grant (d. 1904), James Stewart (d. 1908), Burt Lancaster (d. 1913), Gregory Peck (d. 1916) gibi 20. yüzyılın tam ortasının Hollywood jönlerinin hepsi tam traşlı bir erkeksi yakışıklılığa sahip Humphrey Bogart'ın (d. 1899) izindedir. Klasik yakışıklılığı, davranış ve hâl tavırlarında erkek centilmenliğini pürüzsüz çehrelerle örnekleyen bu jönleri takip eden 1950'lerin yakışıklı şöhretleri ise değil sadece bıyıksız

[5] Ercüment Ekrem Talu, "Sakala, Bıyığa Dair", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935.

olmak, her türlü maskülen erkeksi kıl tüyden uzaktır. James Dean (d. 1931), Marlon Brando (d. 1924), Paul Newman (d. 1925) yeni bir erkek seksapeli sunarlar. Klasik centilmenlik kodlarını yadsıyarak asi, ele avuca sığmaz ve tabu tanımaz bir kimliği benimserlerken bıyığın hantallaştıran ve erkeği ağır başlı kılan oturaklılığı onlara çok uzak ve yabancıdır.

Bıyığı aynı ihtişamla Hollywood'dan ülkeye getiren aktör Türkiye sinemasının Kral'ı Ayhan Işık'tı (1929-1979). Türkiye'de Ayhan Işık bıyığı olarak tanınır olan bu bıyık "Douglas bıyığı"nın "Hollywood'ın Kralı" Clark Gable'daki hâlinden mülhemdir. Gable, *Rüzgar Gibi Geçti*'den (1939) itibaren Amerikan sinemasının erkeklik simgesidir ki Işık da aynı makamı edinecektir. Gable'la beraber bu bıyık şık ve kendini beğenmiş özgüvenli salon erkeğinin bıyığıdır. Nitekim Işık'ı şöhrete kavuşturan Lütfi Ömer Akad'ın erken filmlerinden *Kanun Namına*'da (1952) canlandırdığı "Tornacı Kâzım 'bobstil' delikanlıdır. Görünüşü, giyimi, bıyığı 'Hollywood' çıkışlıdır. Sevgilisi vardır. Kaçgöç kültürünün aşıldığı büyük kent ortamında yaşamaktadır."[6] 1926 doğumlu gazeteci Yılmaz Çetiner'in gençliği tam Clark Gable'ın şöhretinin zirvesine denk geldiğinden ömür boyu taşıyacağı bıyıklarının şemali belli olmuştur: "Gençliğimin ilk günlerinde Clark Gable'a ve diğerlerine hayran olarak bıyık bırakanlardandım galiba! Belki de David Niven'e."[7]

Bıyığın şehirli kültürdeki en güçlü varlığı Douglas/Gable/Işık bıyığıyla olacaktır. Çetin Altan'ın "bıyıklı"yı kaba saba altsınıfların metaforu olarak kullandığı *Viski* (1976) romanında fötr şapkalı ve pardösölü "Duglas bıyıklı ozan" vardır ama işte o "Duglas bıyıklıdır"; saf hâlde bıyıklı değildir. Ayfer Tunç'a göre de Haydarpaşa Gar Lokantası "düz bıyıklılarla" "Ayhan Işık bıyıklıların" karşılaşma ve sınıfsal

[6] Oğuz Demiralp, *Sinemanın Aynasında Türkiye*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009, s. 16.

[7] Yılmaz Çetiner, "Siyasette Hoca Bıyığı Modası", *Milliyet*, 20 Nisan 2006.

ayrışma mekânıydı: "Haydarpaşa Garı'na Haydarpaşa-Gebze banliyö trenleri işler, Anadolu'dan ekspresler gelirdi, Meram Ekspresi, Toros Ekspresi, Kars Ekspresi... Gar Lokantası'nın Ayhan Işık bıyıklı, kravatlı müdavimleri vardı. Gelecekte otel olduğunda o harikulade binanın yanına bile yaklaşamayacağını şimdiden tahmin edebildiğimiz Anadolulular gardan çıktıklarında gördükleri manzaranın görkemi karşısında sarsılırlardı."[8] Yine Sadri Alışık'ın (1925-1995) bıyığı da Clark Gable'dandır. Işık'ta erkeksilikle özdeş bıyık Alışık'ın *Ah Güzel İstanbul* (1966) filminde bir eski İstanbul beyefendisinin eski zaman zarafetidir: "Sadri Alışık, sanki en çok bu filmde Sadri Alışık'tır. Bıyıkları sanki en çok bu filmde incedir. Ellilerinde bir İstanbul beyefendisini oynar."[9] *Yalancı* (1965) filminde bitirim işportacı Ali (İzzet Günay) kendisine ikizi gibi benzeyen bir züppe zenginin dublörü olması için bıyığını kesmek zorunda kalınca tepki gösterir: "Bıyıklara tırpan atınca kuyruğu yoluk mahalle kedilerine döndük, iyi mi?" Çünkü "Bıyık erkekliğin alamet-i farikasıdır." Ancak kendi kaytan bıyığı için bu geçerlidir. Kendisine talimat veren zengin kâhyasının (Aziz Basmacı) ince Douglas bıyığını eliyle çekiştirerek onu bıyıktan saymadığını belli eder: "Ama böyle sümük bıyık değil, tam teçhizatlı bıyık." Yine iki apayrı ve birbirlerine alabildiğine garezli sınıf ve bıyıkları karşı karşıya gelmiştir. Orhan Pamuk'un 1960'ların, 70'lerin İstanbul'unda geçen nostaljik romanlarında ise alt sınıftan değil, üst sınıftan güngörmüş insanlar "fırça bıyık" taşırlar. "Gazeteciler diyarı Cağaloğlu"nda Babıali Yokuşu'nda; "Berber İsmail Karakullukçu ile iki vefakar kalfası . . . Babıali'nin gelmiş geçmiş ünlü ünsüz tüm yazarları sanırım onların usturasından geçmiştir."[10] İlhan Selçuk'tan Çetin Altan'a klasik Babıali kuşağının birçok gazetecinin

[8] Ayfer Tunç, *Memleket Hikayeleri*, s. 38.
[9] Akt. Feride Çiçekoğlu, *Vesikalı Şehir*, İstanbul: Metis Yayınları, 2006, s. 105.
[10] Yılmaz Çetiner, *Nefes Nefese Bir Ömür*, İstanbul: Epsilon, 2005, s. 28.

yüksek kültürel sermaye ve entelektüalite imleyen bıyıkları bu dükkânda şekillendirilmiş olmalıdır. Necip Fazıl, "yüzü çiçek bozuğu gibi ergenlik çukurlarıyle pörtük pörtük" Orhan Veli'nin yüzünün "iddiasızlığına" karşın Garip'lerin iki numarasının Melih Cevdet von Anday olarak çağırılabilecek kadar "Prusya subayı edalı" olduğunu kaydeder: "Konuşkan, 'günlük emir'ler tarzında keskin ve hendesi hükümler çıkaran şair."[11] Gerçekten post-bıyık kuşaktan Anday (1915-2002), gençliğinin modası Douglas bıyığa da iltifat etmeden Birinci Dünya Savaşı öncesinin (şairlerinin, subaylarının vs.) heybetli bıyığını uzatmış ve yakışıklılığını pekiştiren şekilde havasını çehresine yansıtmış nadir insanlardandı.

Melih Cevdet "Von" Anday.

Fakat bunlara karşın İkinci Dünya Savaşı sonrasının iyimser ve istikrarlı kalkınmacı onyıllarının yeni konformizminin bıyıkla işi yoktur. Çalışkan, devlete ve topluma sadık bir kuşak modernitenin ülkülerine bağlıyken onun bedeni terbiye eden denetleyiciliğine de sadıktır. Dönemin popülerlik peşindeki

[11] Necip Fazıl Kısakürek, *Babıali*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınevi, 2010, s. 239.

bol argolu anlatımlı çizgi romanlarında çizerler "fırsatçı, pek dürüst olmayan . . . Klark bıyıklı, briyantinli, yalnız ve bahtsız kadınların kokusunu uzaktan alan, güzel mi güzel kızları türlü numaralarla kandırıp kanına giren"[12] düzenbaz anti-kahramanlar çizerler. Öztürk Serengil de "kafasında kelajı, [Serengilce kel] şepkesi ve at nalı gibi sarkık bıyıklarıyla [1960'larda] Yeşilçam'ın sulu komedilerinin en değerli anti-kahramanı"[13] olurken yine sarkık bıyığı bir acayiplik, onun da ötesinde tekinsizlik ögesiydi. Kullandığı argo, müstehcenlik de barındıran ağzına yerleşmiş uydurma kelimeleri gibi bıyığı da anlık menfaati için her türlü dalavereyi çevirecek uyanık, fırsatçı ve fırıldak bir karakterin simasının tamamlayıcısı ve güvenilmezliğinin alameti olur. *Yaralı Aslan* (1963) filminde Ayhan'ın (Ayhan Işık) çetesinde lahmacuncu kılığında düşman kötü çeteye dair istihbarat toplayan Öztürk Serengil iltifat olarak tekinsiz ve rahatsız edici "bıyıklarını koluma dolayım ağam" lafını sürekli tekrarladığından en sonunda düşmanlarına kendinin ve çetesinin Adanalı olduğu kritik ipucunu verir. Douglas/Klark bıyığın modasının geçmesiyle (tıpkı "Cilalı İbo" Feridun Karakaya (1928-2004) gibi) Alışık'ın bıyığı *Ah Güzel İstanbul*'un Haşmet'inden çok Turist Ömer, Ofsayt Osman gibi uyanıklıkla avanaklık arasında gidip gelen "komik" karakterlerleriyle özdeş kalır. Âdeta artık bıyığa itimat edilen, güvenilir saygın vatandaşların dünyasında yer yoktur. Yine 1960'ların başında Fransa'da şöhrete kavuşan Türkiye Yahudisi Dario Moreno'nun kendine Güney Amerika'dan gelmiş imajı verdirdiği "sempatik düzenbaz" bıyıkları da bıyığın karikatürizasyon nesnesi hâline geldiği dönemin bir başka episodudur.

[12] Levent Cantek, *Türkiye'de Çizgi Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 153.

[13] Derya Bengi, *60'lı Yıllarda Türkiye: "Dünya Durmadan Dönüyor"*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 353.

Sadri Alışık eski İstanbul beyefendisi Haşmet İbriktaroğlu rolünde.

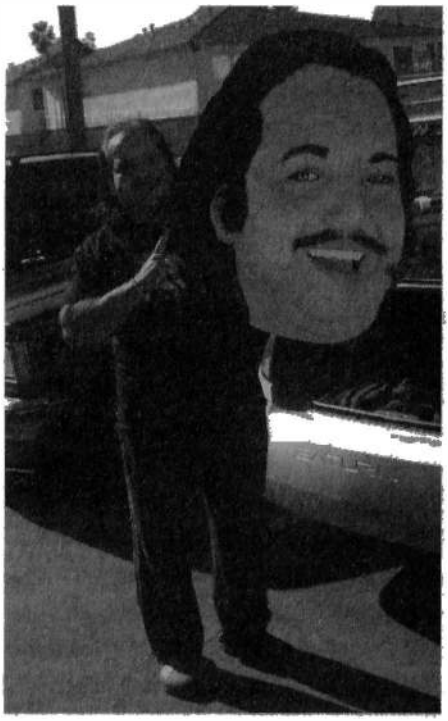
Pürüzsüz çehrelerin güven ve sukunet vaadi 1960'ların isyankâr dalgası ve babalarının konformizmine tepkili 68 kuşağı tarafından reddedilecektir. 68'liler sakalı ve saçı tekrar özgür ve asi bıraktı. Sakal artık geleneksel otoritenin ve hiyerarşinin değil aksine, isyankârlığın, bedenin keyfîliğinin ve hürlüğün ifadesidir. Yaşlılığın değil aksine genç olmanın sinyalidir. Bıyık ise yine konformist normlara karşı aykırılığın, başına buyruk bir tavrın ve cinselliğin ifadesi olarak eşcinseller tarafından sahiplenildi. 60'lara kadar eşcinsellik görünmezdir. Kılık kıyafetten hâl tavra eşcinseller toplumsal denetim altında heteroseksüel normları uygulamış; denetleyici gözler altında eşcinselliği dolaba saklamıştır. 68 ile eşcinseller kimliklerini açıktan ortaya koyarken bıyığı da bir alternatif erkekliğin ve cinsel kimliğin dışavurumu olarak işlevselleştirdiler. 70'lerde San Fransisco'da yayılan eşcinsel bıyık, bıyığın yeni anlamlar atfedilme kapasitesini gösterir. Freddie Mercury ilk kez 1980 yılında "Play the Game" şarkısının klibinde ikonik bıyığıyla gözüktü. Hatta maçolukla inceliği bütünleyen bu bıyıklar

eşcinsel sanılmaktan endişe eden heteroseksüeller arasında bıyığın 80'lerle yok olacak kadar gerilemesinin önemli bir sebebiydi. 70'lerin bir başka isyankâr bıyığı ise pornocu bıyığıdır (*pornstache*). İlk bıyıklı şöhretli porno yıldızı büyük penisiyle 70'lerde şöhret kazanmış John Holmes olurken sınırsız ve tekinsiz şehvet sinyalleyen bu tarzın en tanınmışı iki bin porno filmin yıldızı Ron Jeremy'dir. Bu on yılın Türk erotik filmlerinde Parçala Behçet namlı Behçet Nacar'dan çok (onun bıyıkları şehvetini hissettiren geleneksel erkeksi bıyıktır), 90'ların sonlarında porno film çekmeye başlayan ve bıyıkları doğrudan Ron Jeremy'den alınma Şahin K. aynı kategoriye girer. Sevimli çocuk görünümleriyle ünlenen Beatles'ın dörtlüsü 1967'de Sgt. Pepper's Lonely Hearts Club Band albümünün kapağıyla bıyıklandı. Çocukluk zamanı 70'leri nostaljik gözle anlatan Ayfer Tunç'a göre de bu on yıl serbest bırakılan saçlar, favorilerle beraber aynı özgürlüğün keyfini süren bıyığın on yılıdır:

> Erkekler 70'li yıllarda saçlarını uzattılar. . . . Saçlar gibi favoriler ve bıyıklar da uzundu. 80'lerde ve 90'ların ilk yarısında şakaklarda kısacık kesilen favoriler 70'lerde alt çene kemiklerine kadar uzanıyor ve gür görünmesi tercih ediliyordu. Bıyık çok yaygındı . . . üstelik 60'lı yılların tersine, alttan ve üstten kesilmiş incecik bıyıklar değil, bol, gür bıyıklar makbuldü. Saçlar gibi favoriler ve bıyıklar da taranır, solcular bıyıklarını aşağıya doğru tararlar ve dudaklarını kapatırlarken; diğerleri sürekli yana doğru bıyıklarını sıvazlarlardı.[14]

Bıyık bırakmak dönemin yeni zıpçıktı hippie modası ve gençlik altkültürüyle anlamlandırılır. Sevgi Soysal'ın *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* (1973) romanında tutumlu, pimpirikli ve oğluna helal süt emmiş, namuslu, bakire bir kız beğenmeye çalışan Hatice Hanım'a göre "dolmuşta cigara içenler, büyüklerin karşısında bacak bacak üstüne atanlar,

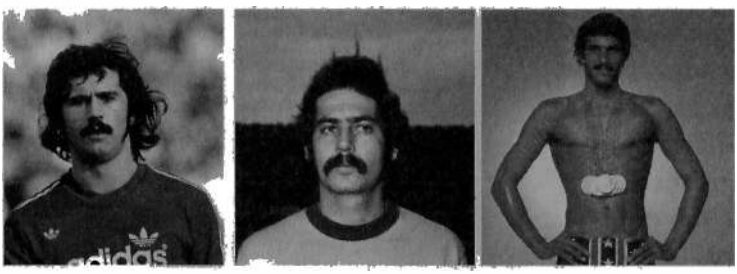
[14] Ayfer Tunç, *Bir Maniniz Yoksa Annemler Size Gelecek*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 104.

Ron Jeremy.

uluorta yerde elele yürüyüp fuhuş yapanlar, gâvur oğlanları gibi saç uzatıp hamat gibi bıyık bırakanlar, yüksek sesle kahkaha atanlar, her yanlarını gösteren dar pantolon giyenler . . . sözde gençlerdi bütün sıkıntıların başı ve sonu." Yine ayrı romanda üniversiteyi Lozan'da okumuş, Batı adab-ı muâşeretine hayran Ankara-Yenişehir seçkini Necip Bey'in "Oğlu saç uzatıyor, acayip bıyıklar bırakıyor, odasına Fidel Castro'nun resmini asıyordu, inat için yapıyor[du] bunları, hepsini inadına." *Akbaba* mizah dergisinde "Türkiyede 1965 model iki mürteci tipi!" başlıklı karikatür çember sakallı ve takkeli bir sofuyla bol dağınık saçlı ve çenesinde sakallı bir zamane gencini yan yana çizmekte ve makbuliyet normlarının dışında kalmaları bakımından eşitlemektedir. Sıkıcılığıyla ve "renksizliğiyle" tanınmış Süleyman Demirel bile 1970'lerde

bir süre favorilerini uzatmış; milliyetçi-muhafazakâr taban tarafından züppece ve "ecnebice" bulunmuştu.[15] Upuzun salınmış favoriler Birinci Dünya Savaşı öncesi bir aristokratik heybet alametiyken savaşla beraber tamamen kaybolmuş, 1960'larda ise hippielerle beraber artık isyan anlam yüküyle geri dönmüştü.

1970'lerin ruhu: Gerd Müller, Roberto Rivellino ve Mark Spitz.

Paul Breitner, Gerd Müller, Roberto Rivelino, George Best, Graeme Souness, Socrates gibi on yılın futbol yıldızlarının yanı sıra yüzmenin efsanesi Mark Spitz, NBA yıldızı Wilt Chamberlain 70'lerin bıyıklı spor idolleri ve şöhretleridir. Üstelik bıyıkları öyle mahcup değil gür, haşmetlidir. Zaten Müller, Socrates ve Breitner'in bir noktada sakallanmaları bu gür bıyıklılığın kaçınılmaz sonudur. Sporun 70'lere kadar Yunan heykeli kaslılığı tamamlar şekilde temiz çehreyle özdeşliğinin de sonudur bu. Türkiye yeşil (ve toprak) sahalarında da Metin Oktay, Turgay Şeren, Lefter Küçükandonyadislerin neslinde neredeyse bıyıklı futbolcu yoktur. Bir Fenerbahçe'ye kalede uçuşlarıyla kanarya namını kazandıran efsane kalecisi Cihat Arman (1915-1994), belki de bıyıkları Douglas furyası sırasında terlediğinden, bir süre bıyıklıdır. Âdeta İstanbul'dan ve sporculuktan men edilmiştir bıyık. Türkiye'de de futbol 70'lerde sakallanır ve bıyıklanır. Bir sebep o zamana kadar

[15] Tanıl Bora, *Süleyman Demirel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023, s. 252.

futbolcu havuzu büyük ölçüde İstanbul ve İzmir'e dayanan futbolun havuzunun genişleyerek Anadolulaşmasıdır. Aynı şekilde muhafazakâr/taşralı erkeklik alameti bıyığın artık dudak üstlerine daha rahat kondurulmasındandır. Fakat daha esaslı sebebi 1968 karşı-kültürünün sahalardaki karşılığı olarak erkekliğin tekrar "kıllanmasıdır." Fenerbahçe'den Yılmaz "Charlie" Şen, Ömer Kaner, Cem Pamiroğlu bıyıklılarken, Galatasaray'dan Erdoğan Arıca bıyıklı, Gökmen Özdenak ve sosyalist futbolcu Metin Kurt, Breitner sakallıdır. Dünyada sakalın büyük yenilgisi Maoist Breitner'ın 1982 Dünya Kupası'nın hemen öncesinde reklam yüzü olduğu bir kozmetik markası için Guevera ilhamlı isyankâr sakalını kesmesidir.[16] Türkiye futbolunda bıyığın (ve sakalın) 1990 dönümünde kayboluşuna daha sonra geleceğiz.

Boney M. Grubu bir prodüksiyon başarısı olarak, hele Rasputin (1978) şarkılarında, kostümleri ve performanslarının yanı sıra Afro saçlarıyla disko ve funkı başka bir senteze taşırken benzer trendler 60'ların sonlarında hippie altkültürüyle başlayarak Türkiye'de kendi organik ömürlerini ve evrimlerini sürmekteydi. Bir Hollandalı beatnik gazeteci gruplarına naif bir isim olarak Siluetler'i uygun görmüş gençlerle İstanbul'da tanıştığında onlara yol gösterici bir tavsiyede bulunur: "Anlaşılır bir isim bulun. Şu sıralar haşin ve gaddar isimler geçerli. Rolling Stones, Animals gibi. Siz isminizi Moğollar koyun. Postlar giyinin. Doğudan geldiğiniz belli olsun."[17] Nitekim

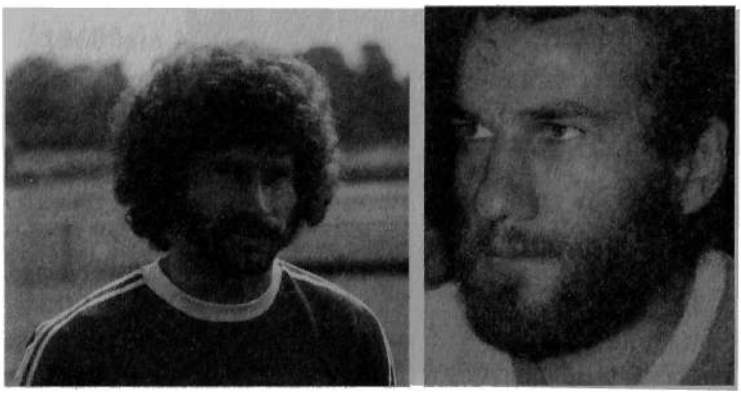
[16] İlginçtir tıpkı sakallarının benzediği Breitner gibi Metin Kurt da henüz toyluğunda sonradan "büyük bir hata gördüğü" şekilde paraya ihtiyacı olduğu için bir traş kremi reklamı yüzü olmuştur: "Galatasaray'da Muzaffer Bozoḳ vardı yönetici. Bir gün bana, 'Metin' dedi, 'seni film çektirmeye göndereceğim. Sana 2 bin TL para verecekler...' . . . O firma [Gibbs] maçlardan önce binlerce kutu tıraş kremini tribünlere atarak reklamını yapıyordu. . . . Gündüz Kılıç o akşam bana futbolcunun işinin reklamlara çıkmak değil, sahada futbol oynamak olduğunu söylemişti. Bu sözler çok ağırıma gitmiş[ti.]" Ancak bu sırada Kurt henüz sakallanmamıştır. Vecdi Çıracıoğlu, *Gladyatör: Futbol Arenalarında Bir İsyanın Hikayesi Metin Kurt*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017, s. 238.

[17] Derya Bengi, *70'li Yıllarda Türkiye: "Görecek Günler Var Daha"*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 205.

Parka albümünün kapağında Cem Karaca.

gençler de sadece grup isimlerini değiştirmezler. İsmin ruhunun hakkını verirler: "Saç, sakal uzun. Kıvrım kıvrım. Sırtlarında koyun postundan çoban urbası. Ayakları yine postlara sarılı." Tamamlayıcı olarak da uygun bıyıkları sarkıtırlar. Henüz yıl 1967-68'dir. Daha Ülkü Ocakları kurulmamıştır. "Komandolar" "vatanı korumak için" kamplarda talime başlamamıştır. Moğollar grubu bu arka planda hippilikle Anadolucu/halkçı bir protest tavrı bütünledi. Anadolu pop ve rock 70'lerde furyaya dönüşürken yüzündeki yarayı saklamak üzere bir mecburiyetten bıraktığı sarkık bıyığıyla Barış Manço da sahne kostümlerinin ötesinde ezgileri ve yazdığı sözlerle çok daha "Türk" bir Anadolu pop sentezledi. Cem Karaca ise kostümleri ve bıyığıyla hem halkçı, hem hippie hem de rock tarzıyla yepyeni bir senteze vardı. Karaca 1976 tarihli Parka albümünün kapağında ise Fidel Castro tarzı sakalıyla görünür. Tüm bu beden performansları burjuva şehirli normalitesine karşı eklektik bir deneyselliktir. Psikedelik rocktan da etkilenen bu müzik spektrumunda bıyıklar Anadolu'yu halkçı açıdan sahiplenmekte; burjuva şehirliliğine karşı halkın doğal hal tavrını kutsama çabasına girmektedir.

Paul Breitner ve Breitner sakalıyla Metin Kurt.

12 Eylül'e Almanya'da yakalanan Cem Karaca vatandaşlıktan atılırken Ersen ve Dadaşlar 12 Eylül rejiminin makbul Anadolu rock grubu oldu. 1986 albümlerindeki "Hepimiz Bu Yurdun Evlatlarıyız" gibi şarkılarla ehlileştirilmiş ve devletleştirilmiş Anadolu rockçılar olarak kıyafetlerinden şarkı sözlerine Türkçü bir kıvama geçtiler. Nitekim devlet erkanının huzurunda "Anadolu rock" icra ederek onları yemek sofrasından izleyen Kenan Evren ve kuvvet komutanlarını da saygıyla eğilerek selamladılar. Ancak grup "Aman Tertip Can Tertip" (1986) gibi bazı popülerlik kazanan şarkılara imza atsa da artık kostümlerden üsluba bu tür 1980'lerde miyadını tamamladığı gibi hepten karikatürleşir. Ersen ise 2000'lerde başka sağ kulvarlarda Mevlana ve sufizm ilintilerinde albümlerle kendini sürdürmeye çalışacaktır. 80'lerin yeni gençlik altkültürleri metal, hard rock ve punk'ında bıyıklara ve kıl tüylere pek yoktur; nadir sakallar da kontrollü ve biçimlidir. Asilik upzuzun, sık ve dağınık saçlara indirgenmiştir. Zaman değişmektedir. 80'ler sadece Türkiye'de değil dünyada da konformizmin dönüşü, isyankârlığın gençlik altkültürlerine ve poster asılan genç odası duvarlarına sıkışma dönemidir. Nasıl ki kendi anne-babalarına ve konformist değerler sistemine başkaldıran 68 kuşağı sakallı-bıyıklıysa onların çocukları *Generation X* de kendi anne-babalarına (evin içinde) başkaldırırken pürüzsüzlüğü benimser.

Danyal Topatan.

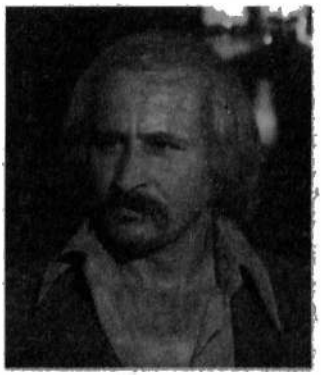
Tesadüf değildir ki Yeşilçam sinemasında yan/destek rollerde kötü adamlar, düzenbazlar için bıyıklı oyuncular tercih edilmiştir. Sinemanın kötü adamları Erol Taş (d. 1928), Turgut Özatay (d. 1926), Bilal İnci (d. 1936), düzenbazı Hüseyin Baradan (d. 1932) ve hepsinden de önceki en kötü adamı Ahmet Tarık Tekçe (d. 1920) hep bıyıklıdır. Danyal Topatan (d. 1916) en şöhretli rolünde Karaoğlan filmlerinin başkötüsü Camoka'yı oynadığı gibi çirkin ve kötü adamları oynayarak yağız çehresini markalaştırır. Yine bir başka unutulmaz bıyıklı kötü adam, mafya filmlerinde Cüneyt Arkın'dan yediği dayaklarla tanınan, yediği dayaklardan sonra kadrajdan kaybolan, çoğu zaman ismi dahi olmayan, bağrına kadar açık beyaz gömlek giyen, dağınık sarı saçlı İbrahim Kurt'tur (d. 1940). Kötülüğüyle temayüz etmemiş, aksine babacan bıyıklarıyla sıradışı kalmış bir oyuncuysa Hulusi Kentmen'dir (d. 1912). Bıyıkları ona kalender hava katan, birçok filmde kız babası olarak karşımıza çıkan, şefkatli, merhametli rollerde görülen İhsan Yüce (d. 1929) de sarı bıyıklarıyla başka bir karakter edinmiş efsunlu bir oyuncudur. Aynı şekilde Kadir Savun'un (d. 1926) bıyıkları da onun müşfik, fakir ama gururlu karakterlerini tamamlar. Bu bıyıklar aynı zamanda onları belli rollere ve tiplere hapseder. Yılmaz Güney'in bıyıkları da Çirkin Kral döneminde çirkinliğinin tescilidir.

1960'lara hükmeden "Altın Çocuk" Göksel Arsoy (d. 1936) sarışınlığı, havasıyla bir nevi anti-bıyık jöndür. Yine aynı on yıla damgasını vuran Ediz Hun'un (d. 1940) yakışıklılığı da "Türk gibi olmayan" havasıyladır. Onları büyülü, yakışıklı ve jön kılan dönemin ruhunu veren tabirle bu "Avrupai" havaları, açık tenleridir. Ekrem Bora (d. 1932) haydi haydi böyledir. Sinema kariyerine 1964'te jön olarak başlayan Cüneyt Arkın'ın (d. 1937) vurdulu kırdılı filmlere geçişinin ardından bu rollerde hemen hemen hiç bıyık bırakmaması şaşırtıcı olduğu kadar açıklayıcıdır da. Öyleki tarihî film serilerinde Battal Gazi ve Kara Murat rollerinde dahi bıyıksızdır. Alain Delon havalı yakışıklılığını veren pürüzsüz çehresini rol icabı dahi olsa bozmak istemiyordur. Bıyıklı göründüğü nadir bir film Akrep Yuvası'dır (1977).

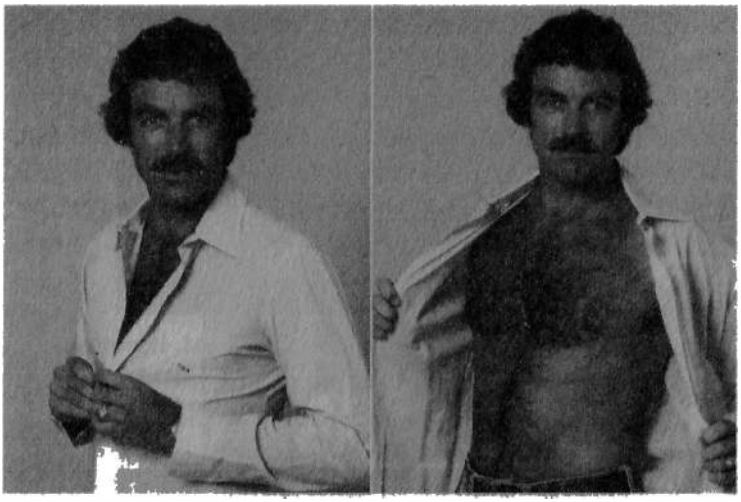
Cüneyt Arkın'dan dayak yemeyi bekleyen mafya fedaisi bıyıklılar. En solda Bilal İnci. *Babanın Oğlu* (1975).

Ancak açık tenlilerin ve "Avrupai" görünümlülerin 1960'lardaki mukayeseli üstünlüğü 1970 dönümünde sona erer. Bıyık esmer erkeklere daha yakışmakta ve onların önünü açmaktadır. Şöhrete kavuştuğu *Kınalı Yapıncak* (1968) filminde bıyıksız Engin Çağlar (d. 1940) akabinde alamet-i

Yeşilçam'ın "isimsiz kahramanlarından" İbrahim Kurt.

farikası bıyıklarıyla ün kazanır. Kartal Tibet (d. 1939) bıyık bırakır ancak onunki de salon adamı aurası veren bir kalınca Douglas'tır. 1966 yılında Türkan Şoray'ın Feride olduğu filmde kaytan bıyıklarıyla Türk sinemasının ilk Kamran'ı olur. İzzet Günay'ın *Vesikalı Yarim*'de (1968) Kadırgalı manav Halil rolündeki gür kaytan bıyığı ikoniktir ama bu halktan biri rolünün icabıdır. Ayhan Işık'tan sonra uzun süre sonra bıyığı namlı ilk jön Kadir İnanır'dır (d. 1949). Hızlı girdiği jönlük kariyerinde bıyıksız hâlde Türkan Şoray ve Fatma Girik'le başrol paylaştıktan sonra İnanır ilk kez *Yemen'de Bir Avuç Türk* (1970) filminde Mülazım Ahmet isimli bir Osmanlı subayı rolünde yirmi bir yaşında seyircinin karşısına bıyıklı çıkar. Muhtemelen rol icabı bu bıyık kalıcı olur. 1970'lerin ruhunu pekâlâ yakalamıştır. Bu dönem bıyıklı jönlerin dönüşüdür. Işık ve Tibet gibi ince bıyıklı değil gür, gür olmadığındaysa sert bıyıklıdırlar. Serdar Gökhan (d. 1943), Kenan Kalav (d. 1961) bu tarzı devam ettirir. Kenan Kalav 1986'da *Çalıkuşu*'nun TRT dizisi uyarlamasında yeni Kamran olur. 1980'lerin diğer bir bıyıklanmış jönü de Yılmaz Zafer'dir (d. 1957). ABD'de ise aynı eğilimin, esmer ve bıyıklı erkek aurasının karşılığı 1980'lerde *Magnum* dizisiyle şöhrete kavuşan Tom Selleck'tir. Oysaki Türkiye'de Sadri Alışık, *Turist Ömer*'ken ABD'de de *Pember Panter*'in Müfettiş Closeau'su Peter Sellers'ın bıyıkları benzer sarkastik anlamlar taşımaktaydı.

Sek erkek Tom Selleck.

1960'lardaki westernlerle dikkat çeken Burt Reynolds da daha maço görünmek üzere aksiyon filmlerine yöneldiği 1970'lerde bıyıklandı. Dediğine göre hep benzetildiği (ve karşılıklı hoşlaşmadıkları) Marlon Brando'yla ayrışmak için bıyıklanmıştır. Westernlerin altın çağında medeniyetin serhaddi *Vahşi Batı*'da beyaz adamlarının ve kadınlarının koruyucusu iyi yürekli kahramanları temiz yüzlüyken 1960'ların ikinci yarısıyla spaghetti westernlerin iyiyle kötünün karıştığı ve zaten iyiliğin ve her türlü erdemin silinip gittiği alabildiğine zalim ve acımasız dünyasında kovboylar bıyıklanır ve sakallanır. Klasik westernlerin 1.93 boyuyla heybetli en büyük kovboyu John Wayne'nin tam traşlı yüzüne karşı artık Clint Eastwood yeni bir kovboyluk ve sert erkeklik seksapalitesi ortaya koymaktadır.

Tarık Akan (d. 1949) ise neşeli, gamsız, hoppa yakışıklı rollerinden sonra bıyık bırakır. Toplumsal filmlere kaymasıyla 1977 yılından itibaren artık hep bıyıklı rollerde oynamaya başlar. *Maden* (1978) ve benzer içerikli birkaç filmin ardından Yılmaz Güney'in sosyalist gerçekçi sinemasına geçer. On yıl boyunca Güney'den sonra da Şerif Gören'in, Zeki Ökten'in

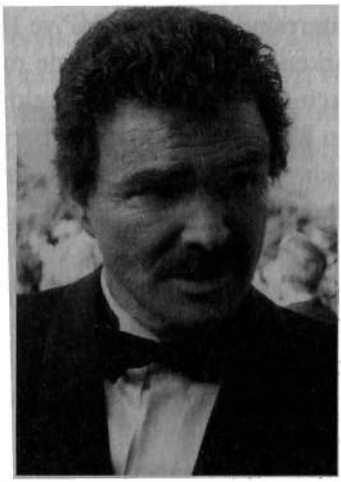

İyi, Kötü ve Çirkin'in İyi'si Clint Eastwood. İyinin ve kötünün ötesinde her türlü ahlaki değerin yok olduğu ve çürüdüğü kupkuru bir kurgu evrende.

İyi, Kötü ve Çirkin'in Kötü'sü Melek Gözler rolünde Lee Van Cleef.

ve diğerlerinin toplumsal gerçekçi filmlerinde pos bıyıklarla karakterler inşa eder. Akan'ın bu pos bıyıkları acı çekmiş, ailesini ayakta tutmaya çabalayan, aklı çelinen ama bir şekilde ataerkil değerleri içinde iyicilliğini koruyan emekçi, köylü, alt sınıf karakterlerine sıcaklık veren bir detay olur. *Herhangi Bir Kadın*'da (yönetmen Şerif Gören, 1981) hamal Cemal olarak burjuva kadına kendini beğendirmek için berberden "John Taravolta" saçı ister. Ancak berber bu saç tarzının uyuşması için bıyığının da kesilmesi gerektiğini söyleyince onu berber koltuğunda elleriyle kapatarak gergin ve endişeli şekilde "bıyığıma dokundurtmam" der. 1990 yılında *Devlerin Ölümü* filminde (ve gündelik hayatında) nihayet bıyıksızdır. Zaten 1990 dönümüyle bıyıklı jön devri kesin bir şekilde biter.

Burt Reynolds.

Türkiye'de de 1970'lerde yükselen sol ve sağ bıyıklar da pekâlâ bıyığın yeni kazandığı norm yıkıcı isyankâr anlam yüküyle uyumludur. 70'lere kadar bıyık veya bıyıksızlık üzerinden ciddi bir kimliklenmeden bahsetmek zorken bu on yılda bu durum epey değişir. Ülkücü bıyığını geleneksel taşralılığın yeni bir siyasal-ideolojik hizalanmadaki uyarlanması görmek ilk akla gelense de bu bıyık yepyeni bir bıçkınlık, savaşçılık ve adanmışlık beyanıdır ve pekâlâ taşra muhafazakârlığının kuşaklar boyu değişmezliği ve eylemden çok kabullenmeyi yansıtan beden kültüründen bir kopuştur.

Ülkücülerin taşıdığı bıyığa solcular "faşist bıyık" derken başkaları için ülkücü bıyıktır. Ancak bu bıyığı bırakanların referans dünyası içinden o hilal bıyıktır. Her ne kadar hilal bıyık İslam öncesi Türklüğün savaşçılığına gönderme gibi dursa da aslında Türkçülüğün İslamileşmesinin de bir alametidir. Zaten Alpaslan Türkeş'le beraber hareket eden ve çoğu tam bu süreçte hareketten kopacak hepsi pürüzsüz traşlı MBK üyesi 27 Mayısçı subaylar için bıyıklanmanın büyük bir yenilgi olduğu aşikârdır. 1969 yılı hilal bıyığın ortaya çıkışında milattır. Bu yılda Türkeş'in denetimine aldığı CKMP (Cumhuriyetçi Köylü

Millet Partisi) kongresinde ismini MHP'ye (Milliyetçi Hareket Partisi) çevirirken bu kritik kongrede muhafazakar-sağ çizgi, sağ-Atatürkçü çizgiye karşı galip geldi. Bunu engelleyemeyen Türkeş'in 27 Mayıs öncesinden beri yol arkadaşları dahi partiden ayrıldı. Bir gümbürtü de partinin ismi değişirken Bölükbaşı'nın terazi ambleminin yerine neyin alacağı meselesinde koptu. Türkçüler parti amblemi olarak bozkurtu isterken üç hilal önerisi İslami bir dayanağı önceliyordu. Üç Hilal Türkçülükle İslam'ı beraber içeren bir sembol olarak ortaya çıktı. Dündar Taşer'e göre "Varisi bulunduğumuz Osmanlı Devleti üç kıta üzerinde, üç büyük otoriteyi nefsinde toplamış bir devletti: . . . Hakan, Dini liderlik, Kayzer."[18] Aynı zamanda Hilal'in ebced değeri Arap alfabesinde aynı harflerle yazılan Allah'la aynıdır (66). Dolayısıyla Hilal böyle bir ilahi temsille de yüklüdür. Sonuçta kongrede amblemin üç hilal olmasını isteyenler kazandı. Unutulmamalı ki Müslümanlıkta her türlü hayvan göndermesine olumsuz bakılır ve paganizm ve putperestlik alameti görülür. Daha ötesi de vardır. MHP'nin amblemini üç hilal olarak benimsenmesinin ardından yaygın görüş gençlik kollarının amblemin Bozkurt olmasıdır. Ancak orada da üç hilal aynı şekilde kabul gördü. Bu kongre sonucuyla Türkçüler partiden ayrılmak durumunda kaldılar.

Bununla beraber eşzamanlı bir ayrışma daha yaşandı. Öğrenci derneği MTTB'de (Milli Türk Talebe Birliği) 1965'te Rasim Cinisli'nin başkan seçilmesiyle kontrol milliyetçi-muhafazakâr öğrencilere geçmişti. 1967 kongresinde ise İsmail Kahraman'ın, Cinisli'nin yerine seçilmesiyle o zamana kadar antikomünizm ortak paydasında beraber hareket etmiş sağ-milliyetçi ve İslamcı gençler ayrıştılar.[19] Bu kesişimde or-

[18] Ferit Salim Sanlı, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)*, yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017, s. 356.

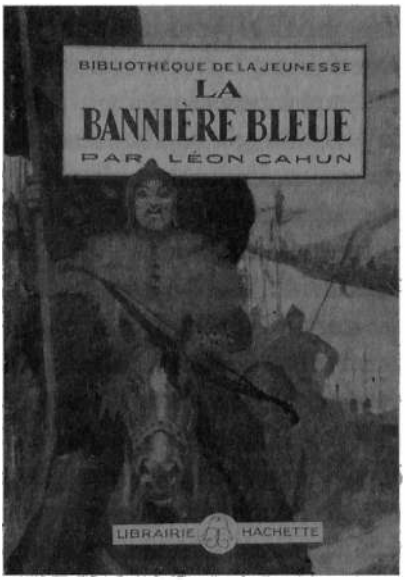
[19] Bu sürecin bir anlatımı için bkz. Rasim Cinisli, *Bir Devrin Hafızası*, İstanbul: Doğan Kitap, 2017. MTTB için bkz. Doğan Duman, Serkan Yorgancılar, *Türkçülükten İslamcılığa Milli Türk Talebe Birliği*, Ankara: Vadi Yayınları, 2008.

taya çıkan hilal bıyık bir taraftan artık ayrı kulvarlara girilen İslamcı gençlere karşı milliyetçiliğin tavrı ve alternatif kimlik gösterisi oldu. İslamcılara karşı bir grup kimliği alameti olarak işlevlidir. Eşzamanlı olarak solcu öğrencilere karşı kerhen desteklediği milliyetçi-muhafazakâr gençler yerine devletin daha gönüllü destek verebileceği milliyetçi gençlik örgütlenmektedir. Zaten Alpaslan Türkeş de bir etkin gençlik örgütü kurmak konusunda kararlıdır. Dolayısıyla Ülkü Ocakları partinin dışında örgütlü olarak aktifleşti.68'in Yeni Sol'u ve gençlik romantizmi bir altkültür inşası yolunda siyasal kimliği bedene, hâl tavra, çocuklara verilen isimlerden şarkılara nakşederken bu sembolizmler sola cezbedici bir nitelik katmıştı. Solun bedenleri de altkimlik oluşturma siyasasına dâhil etmesi kaçınılmaz olarak sağda da taklit edildi. İşte bu kesişimde milliyetçi gençlere gururla taşıyacakları bir kimlik kazandırmak ve ayrımları çizmek üzere hilal bıyık doğdu. Bir taraftan solcu gençlere, diğer tarafta İslamcı gençlere karşı çift cephede verilen bir kimlik-kurma tavrıdır bu. 1969 yılı solda olduğu gibi sağda da kimlik ve sembol siyasetinde mühim bir eşik ve kırılmadır.

Sarkık Türk Bıyığı

Léon Cahun'un (1841-1900) *La Banniére Bleue*'sü (Gökbayrak, 1877) başta Alexandre Dumas'nın romanları olmak üzere Ortaçağ şövalyelik romanslarından esinle Türk-Moğol tarihini ve Asya bozkırlarını benzer bir fon olarak kullanan bir avantür romandır. 1912 yılında Necip Asım, 1913 yılında ise Galip Bahtiyar tarafından tercüme edilmesinin ardından Türk milliyetçilerine ilham veren bir eser oldu. Hatta zincirleme tetikleyici bir etki yarattı. Romanın yerel dokunuşlarla Türkçedeki uzantısı Aptullah Ziya Kozanoğlu'nun *Kızıl Tuğ* (tefrika edilmesi 1925) romanı olacaktır ki çizgi uyarlaması da Karaoğlan çizgi dizisi ve akabinde filmidir. Bu bakımdan Türkçü muhayyilede bir kurucu yapıttır. İşte bu romanın sürükleyiciliğini de sağlayan çizimlerini o yıllarda Paris'te yaşayan geçim derdinde Amerikalı bir ressam yapmıştır. Düşük bir telifle bu işi üstlenmiş ressamın kimliği meçhuldur. Bir imge olarak bugün dahi özellikle milliyetçilerin kafasında canlanan uzun saçlı, uzun ve sarkık bıyıklı, börklü, pusatlı Orta Asyalı Türk imgesinin yaratıcısı, muhtemelen bu çulsuz resim öğrencisidir.[1] Bu romandaki görseller bir arketip oluşturdu ve taklit edilerek her taklidinde daha da tarihsel gerçeklik hüviyeti kazandı. Böylece bu genç Amerikalı ressam tıpkı modern HBO dizileri ya da kurgu dünya romanları gibi bir evren kurmuş oldu. İşte, epey 19. yüzyıl Fransız Ortaçağ şövalye epiklerinin görselliğinden de esinlenme bu korku salan sarkık bıyıklar milyonlarca çehrede kendine yer edinecektir.

[1] Levent Cantek, *Erotik ve Milliyetçi Bir İkon: Karaoğlan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, s. 130.

Gökbayrak'ta savaşçı karakterler hâliyle hep bıyıklıdır. Ancak bu yağız bıyıklara dair pek detay verilmez. Yine de tek bir yerde olsa da sarkık bıyıklı Türk'e referans vardır: "Adama dikkatlice baktım. Yüzü hemen ilgimi çekti. Büyük yuvarlak bir kafası, kare bir alnı, sivri bir çenesi, canlı, çekik gözleri, kaş kemerinin altına gizlenmiş bir göz kapağı, seyrek bir sakalı ve sarkık bir bıyığı vardı; bununla birlikte bronzlaşmış ten ve tuğla rengi yanaklar. O gerçek bir Türk'tü, güçlü ve kaba."[2] Hatırlanmalı ki *Asya Tarihine Giriş: Başlangıçtan 1405'e Kadar Türkler ve Moğollar* (1896) kitabıyla Orta Asya Türklüğüne dair dönemin ilk Türk milliyetçilerinin en esaslı başvuru kaynaklarının birini yazan Cahun için de, 1910'ların Türkçüleri için de, dönemin genel kabulleri için de Moğollarla Türkler ayrıştırılamaz şekilde aynı ırktır. Dolayısıyla 13. yüzyıldaki Moğol cihan hâkimiyeti Türklüğün en görkemli yüzyılıdır. Bu noktayı aşağıda akılda tutmak gerekmektedir.

[2] Leon Cahun, *La Banniere Bleue*, (Robert Laffont, *Aventures pour tous les temps*, Paris: Francis Lacassin, 1989, s. 116.)

Pierre Champion, 1927 yılında Cahun'u Fransa'da bir kuşağı derinden etkilemiş bir eski zaman karakteri olarak saygıyla anar: "Kitaplarında olduğu gibi Anadolu'da ve Fırat Nehri'nin kıyılarında çok seyahat etmişti. Orta Asya ve Türkistan halklarının tarihi konusunda uzmanlaştı. Sınırsız derecede şey biliyordu, özellikle de eski Türklere dair. Ancak hayal gücü onu yalnızca Asyalı fatihlerin tarihini ve göçünü yazmaya yönlendirmedi. Bilgi birikimine daha yaratıcı ama yine de aynı derecede derinlikli bir biçim verdi. İşte tıpkı çağdaşı Jules Verne gibi zamanının erkek çocuklarının hayal gücünü büyüleyen pek çok kitabı bu şekilde yazdı."[3] Hemen akabinde ise Cahun'un Tatar bıyıklı olduğunu kaydeder: "Sağlam kafalı küçük adam böyle hareket eder; göremiyormuş gibi görünen gözleri, geriye doğru taranmış gri saçları, keskin uçlu burnu ve Tatar bıyığı vardı."[4] Ancak bu Tatar bıyık elli yıl sonra Uderzo'nun kaleminden Galyalı Asterix'i ve dostlarını andıran pos bıyıktır. Cahun, Alexandre Dumas'nın esininde dönemin popüler bir macera romancısıdır ve Dumas'ın erken modern Avrupası'nın maceralar sahnesini dünyanın başka zaman ve coğrafyalarına taşımıştır. Bıyığı da elbette bu esini verir. Yahudi Cahun III. Napoleon zamanında dahi bir müsecccel cumhuriyetçidir ancak tarihsel romantizmini bıyığında da buluruz. İşte İslam öncesi Türklüğün yağız yiğitliğinin temsili bıyıkların esini biraz da bu bıyıktandır.

1930'larda Türk tarihini gurur nişanesi olarak özellikle yeni kuşağın zihnine ve kalbine nakşetmek için bu gençliğin öyküneceği, gururlanacağı rol modellere ihtiyaç duyulmaktadır. Türk tarihi bir kolektivite olarak kıvanç duyulacak bir miras sunarken Türklüğün ve şanının cisimleştiği bazı simalarının da özellikle altının çizilmesi gerekir. Savaşçılıktan bilimsel öncülüğe, devlet yönetme ferasetinden sanatsal deha-

[3] Akt. Robert Laffont, *Aventures pour tous les temps*, Paris: Francis Lacassin, 1989, s. 3.

[4] Robert Laffont, *Aventures pour tous les temps*, s. 4.

ya birçokları bu üstün nitelikleriyle Türklüğün pantheonunu oluşturacaktır. "Türk Büyükleri", Türklüğün âdeta cisimleşmiş hâlidir. Şahsiyetleri kendi azametlerini de aşar şekilde tarihsel Türklüğü bir sicim gibi tarihin akışında bağlar ve bütünler.[5] Elbette en başta Mete'den Atatürk'e savaş meydanlarından devlet divanlarına Türk hükümdarları, denizde ve karada ordu ve donanmalarını yönetmiş komutanları, bilim ve sanat dehaları genç kuşağın zihin ve kalplerine kazınmalıdır. Türk Büyükleri kitaplardan gazetelere "tam liste" olarak anılır. Mete'den Atatürk'e Türklüğün tarih boyunca bir geçididir. Sırasıyla Mete, Attila, Alpaslan, Fatih Sultan Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman bu pantheonun şahikasını oluştururken ikincil olarak Bilge Kağan, Kültigin, Gazneli Mahmud, Aleaddin Keykubat, Yıldırım Beyazıt, Yavuz Sultan Selim bu Türk tarihsel devamlılığının bayraktarlarıdır: "BÜYÜK ADAMLAR, inziva içinde yaşadıkları zaman bile, devirlerinin birer mümessili sayılırlar. Bu bakımdan onların hayatları ve eserleri tarihin hülasası, özü demektir. *Elli Türk Büyüğü* engin Türk tarihinin elli meş'ale altında umumi bir temaşası demek oluyor."[6] Bu Türk büyükleri aynı zamanda canlı bir şekilde görselleştirilir. Ders kitaplarından popüler kitaplara illüstrasyonlar belleklere daha kolay kazınmalarını sağlar. O dönemin çizimleri bugüne kadar âdeta stüdyo fotoğraflarıymış gibi bu "Türk büyüklerini" bütünler hâle gelir. Örneğin İbrahim Alaettin Gövsa'nın büyük boy albüm formatındaki *Elli Türk Büyüğü* kitabının önsözünde kitabın Gövsa kadar "orijinal birer sanat eseri olan tabloları kıymetli ressamımız Münif Fehim'in fırçasından doğduğu"[7] notu düşülür. Münif Fehim (Özarman) kitap kapağında da, sunuşta da Gövsa kadar kitaba ortak olarak sunulmuştur. 1929 yılında

[5] Avrupa'da milli pantheonların ortaya çıkışına dair bkz. Eveline G. Bouwers, *Public Pantheons in Revolutionary Europe*, London: Palgrave Macmillan, 2012.

[6] İbrahim Alaettin Gövsa, *Elli Türk Büyüğü*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1933, s. 1.

[7] İbrahim Alaettin Gövsa, *Elli Türk Büyüğü*, s. 1.

İlkmektepler Talimatnamesi mektep salonlarında; "Türk büyüklerinin büyük kıt'adaki çerçeveli resimlerinin" olmasını öngörür ve bu "Türk büyüklerinin...listesinin ayrıca tertip olunacağını" bildirilir.[8]

Alp Arslan'ınki belki de bu "Türk büyükleri" çizimlerinin en görkemlisidir. Osmanlı sultanlarına dair daha öncesinden belli referans niteliği kazanmış çizimler vardır. Başta İstanbul'da daimi temsilcileri bulunan Venedikliler, çağdaşları Avrupalılar onların çizimlerini yapmıştır. Ancak daha önemlisi Osmanlı sultanları bir silsile (*genealogy*/nesebname) içinde 18. yüzyıldan başlayarak (Levni-*Silsilename*, I. Abdülhamid ve diğerlerinin soyağacı madalyonları, Konstantin Kapıdağlı/*Young* albümü) bir meşruiyet aracı olarak hanedanın köklülüğünü ve devamlılığını hatırlatmak üzere resmedildiler. Kapıdağlı Konstantin III. Selim'in emriyle padişahın Osman Gazi'den başlayarak tüm seleflerinin Batılı üslupta tablolarını çizdi. Bakışları 20. yüzyıl çizimlerine göre hâlâ mülayim kalsa da önceki minyatürlere kıyasla daha sertleşmiş ve karakterli hâle gelmiştir. Bu tablolar o günden itibaren bu sultanların her yerde, her kitapta kullanılan ve derhâl kafalarda canlanan imajları oldular. Oysaki Osmanlı öncesi Türk "kahramanlarının", sultanlarının, hanların, yabgularının zihinleri kısıtlayıcı görsel imajlarının pek olmaması modern Türk milliyetçiliğinin doğum anında çizerlere mutlak bir serbest alan sağladı. Bu sebeple de tabloları çok daha görkemli olduğu gibi modern Türk milliyetçiliğinin beklentileri, normları ve değer yargılarıyla uyumlu olarak hayal edilerek çizildiler. İşe bu "kahramanlar", sultanlar ve hakanlar bazen sakallı çizilseler de çoğunlukla sakalsız, sadece bıyıklıdır. Zira sakal hantallık ve yumuşak

[8] İdil Çetin, *İktidarın Görsel Repertuarı: Lider Kültünün İnşasında Mustafa Kemal Atatürk Fotoğrafları (1912-1950)*, basılmamış doktora tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2017, s. 432. Nitekim Bozüyük'ten bir başöğretmen Atatürk ve İnönü portrelerinin yanı sıra; "Sınıflarımızda öğrencilerimize...Türk Büyüklerini layikiyle kavratmak ve müşahhas olarak tanıtabilmek için büyük ebadda resimlerine şiddetle ihtiyaç hissetmekteyiz" notuyla bunların teminini ister. İdil Çetin, agt, s. 431.

karakterlilik de anıştıran şekilde dindarlığı çağrıştırır. Ortaçağ minyatürlerinde bilgelik çağrıştıracak şekilde çizilen bu hükümdarlar milliyetçilik çağındaysa öncelikle savaşçılık ve yiğitlik ima edecek şekilde resmedildiler. Yağız, gür ve korku salan bıyıkları da bu şekilde yüzlerine oturdu. Elbette bıyıklılık onları aynı zamanda laik ve modern milliyetçiliğe daha uygun kılıyordu.

Levni'nin albümünde Fatih Sultan Mehmed.

Tarihî şahsiyetlerin çizimleri ve tasvirleri makbuliyet tercihlerine göre şekillenmektedir. Örneğin Charlemagne'in (Şarlman) bıyıklı olduğu hâlde Ortaçağda çizimlerinde bir imparatora yakışacak şekilde sakallı olması gerektiğine karar verilmiştir. Cengiz Han ise kendi hayatında herhangi bir çizimine asla izin vermemişti. Fiziksel görünümüne dair ortada az miktar çelişkili ifadeler vardır. Kendi ölümünden bir zaman sonra Çin kaynaklı bazı Cengiz Han çizimleri yapıldı.

Dönemin Çin ve İslam minyatürlerinde
Cengiz Han ve Hülagü.

Oğlu Kubilay'ın kurucusu olduğu Çin Yuan hanedanının meşruiyet dayanağı sunmak üzere yapılmış bu geç 13. yüzyıl ve 14. yüzyıl çizimlerinde cihan hâkimi ileri yaşında bilge bir liderdir. Bıyıkları ince, uzun ve hafif aşağıya doğru sarkıktır ancak dehşet uyandırmaktan uzaktır. Çenesinde de bıyığından tamamen apayrı bir yaşlılık/olgunluk aşağı doğru uzunca sarkıtılmış sakalı vardır. Yağmacı bir imparatorun değil, devlet kuran ve yöneten bir bilge kralın çizilmek istendiği aşikârdır. Dolayısıyla korku salmaktan çok bilgelik çağrıştıran ince uzun bıyıklarıyla Han Çinlileştirilir ve Orta Krallık seceresine bağlanır. Orta Krallık'ın ezeli ve daimi ilahi hâkimiyeti emperyal iddiasına yaslanılır. Kubilay'ın kendisi de Çin çizimlerinde babasıyla aynı bilgelik taşan beden diline sahip çizilir. Cengiz Han şişmandır ama Kubilay belirgin olarak daha da şişmandır ve hep iri cüssesiyle hareketsizce oturur haldedir. Bıyıkları sarkık, kavisli ve incedir. Avrupalı çizimlerinde ise iyi ve bilge bir Hıristiyan kral gibi hep ak upuzun sakallıdır.

Çin çizimlerinde Moğollar hep sarkık ince bıyık taşırlar. İslam minyatürlerinde ise bıyıkların görünümü biraz daha esnektir. Bazen sakallıdırlar. Sarkık bıyıkları daha az kıvrımlıdır. Hülagü Han'ın *Reşideddin Tarihi*'nde yer alan çizimi de bilge bir sarkık bıyık içerir. İran ve İslam minyatürlerinde İlhanlıların kurucusu Hülagü Han, tarihteki gaddar kötü namıyla ilgisiz bir bilgelik taşır.

Alpaslan'ı çizen minyatürler de onu uzun bıyıklı ve bıyığından ayrıştırılabilir şekilde sakallı çizmiştir. Yine çehresi ve bedeni, bilge sultan otoritesini ortaya koyacak bir anlatımla yüklüdür. Moğol hanlarının ince, sarkık bıyıkları, Müslümanlaşmış, Müslümanlık meşruiyetine dayanan Türk sultanları için geçerli değildir. İslam onlara ağırbaşlılık ve soyluluk sakalı kondurmuştur. Çeneye yoğunlaşan sakal ama aynı zamanda sakallarından ayrıştırılabilir (ama sarkık olmayan) bıyıklarla Müslüman bilge kral imajları giydirilir. Tüm minyatürlerde bu hanlar bağdaş kurmuş hâlde çizilidir. Eylemsiz, sükûn içindedirler. Otoriteleri bunda yatar. Ancak modern dokunuş bu hükümdarları tüm bu saraylı (*courtly*) ve soylu görünümlerden arındırır ve bir taraftan sekülerleştirirken aynı zamanda da yiğit bozkır bahadırlarına çevirir. Zira farklı meşruiyet dayanaklarına ihtiyaç vardır. Fazla kiloları derhal verdirilir ve fit görünüm kazanırlar. Sarkık bıyıkların vücut dilleri de tamamen dönüştürülür. Artık bu kara bıyıkları at sırtındaki korkusuzluklarının alametidir. Kalınlaşırlar ve gürleşirler. Böylece karşımıza ilkokul duvarları ve panolarından pullara, tarih ders kitaplarından hayalî anma günlerine ve nihayet "eski Türklerin" metal konserinden çıkmış ya da motosiklet çetesi üyeleri gibi canlandırıldığı TRT'nin hamasi dizilerine çıkan bu silüetler birer gerçekliğe döner.

Bir Ortaçağ minyatüründe Alpaslan ve 1940 yılında Münif Fehim'in çiziminde Türk büyüğü olarak Alpaslan. Yine Türk büyüğü olarak Münif Fehim'in kaleminden Timurlenk.

1999 yılında Nişantaşı Sanat Parkı'nın girişindeki meydana dikilen on altı Türk devletinin hükümdarlarının büstleri bir muhayyilenin yeniden üretiminde, giderek çizimlerden öteye toplu hâlde malzemeye kazınarak üç boyutlu kılındığı bir yeni merhale oldu.[9] 28 Şubat fiilî iktidarında sadece İstanbul'un bir üst sınıf semtinde değil, Anadolu'nun çeşitli şehirlerine (Uşak, Kırıkkale, Söğüt vs.) de dikilen Türk Büyükleri büst galerileri sarkık bıyıklı Türklerden günümüze bir devamlılık kurdu. 2001'de Kırıkkale'de bir parka yerleştirilen bu büstler çalındığından 2009 yılında belediye o zamanın parasıyla 30 bin TL'ye onları tekrar yaptırarak alana yerleştirdi ve bekçi sayısını arttırmaya karar verdi.[10] Bu büstlerde hayal edilen hükümdar-kahramanların çoğu sadece bıyıklıdır; onlarınsa bir kısmı sarkık, bir kısmıysa daha farklı biçimlerde bıyıklıdır. Kimsenin nasıl göründüğüne dair herhangi bir fikrinin olmadığı bu zamanlar ötesi kahramanlarının bu görselleştirilmelerinde bir ortalama denge tutturulmaya çalışılmış ve bu "ortalama"yı sağlayacak şekilde bu Türk hakanlarına rastgele çehreler atanmıştır. Zira Alpaslan gibi bazılarına dair bir hayalî yüz çizile çizile onyıllardır oturmuşsa da Akhun hakanı "Aksuvar"ın ya da Panu'nun nasıl tasvir edileceği tamamen hayal gücüne kalmıştır.

Arpad hanedanının kuruluşundan başlatılarak hesaplanan şekilde Macaristan devletinin bininci yılı kutlamaları kapsamında Budapeşte'de Kahramanlar Meydanı adını alan alanda 1896'da inşasına başlanan ve on yıl sonra törenle açılan Macar kahraman-hükümdarlarının yarım daire hâlinde dizildiği heykelleri görkemli bir anıtsallık oluşturmuştu. Benzer milli anıtsallığın izindeki bu çaba elbette kayıt altına alınamadığından sonsuzluğa karışmış bir beden morfolojisini umutsuzca

[9] Gül Sivaslıoğlu Özaltın, "Kentsel Tasarım Sürecinde Kamusal Sanatın Yeri: İstanbul'da Mahalle ve Semt Parkı Örnekleri", İTÜ, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2015, s. 166.

[10] "Türk Büyüğü Büstler Yerlerine Kondu", 25 Aralık 2009 https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/turk-buyugu-bustler-yerlerine-kondu-13301900

elle tutulabilir kılma çabasıdır. Bir görselliği tunca, pirince, demire dökme çabası "garip" kalmaya mahkumdur ancak çok uzun zaman önce yaşamış insanların asla görselleştirilemeyeceğini kabul etmek ve kavramak fotoğraf ve video sonrası nesiller için imkânsızdır. Bu sebeple sarkık bıyıklara bir zihinsel kısa yol olarak ihtiyaç duyulur.

Budapeşte Kahramanlar Meydanı ve
Nişantaşı Sanat Parkı.

5
Başkaldırı, Devrim ve Bıyık

Sosyalistler her zaman devrimci uzlaşmaz katılıklarını, kamuflaj gerekmediği durumlara, çehrelerine vurmakta çok hevesli olmuştur. Lenin de bu ilişkinin fazlasıyla farkındaydı ve özenle biçimlendirdiği sakallarıyla gurur duyuyordu. Troçki'ye göre "Lenin'in sakalı bizim için çok önemli bir değerdi. Olgunluğu, erkekliği ve mücadele ruhunu ifade ediyordu. Lenin'in ufak bir sakalı vardı ama onda o kadar anlam yüklüydü ki. Çünkü onun sakalıydı."[1] Hikmet Kıvılcımlı Türkiye Komünist Partisi'nde inanmış devrimcilere karşı ikbalcileri (kariyeristler) onların şekilciliğe dayalı yaltaklanma alışkanlıklarıyla ifşa etmeye çalışır: "Ben 'İzmir Davası'nda mahkum olmadan . . . her türlü çalışmaya paydos eden Eczacı Vasıf, ben Elazığ'dan cezamı bitirip döndüğüm gün, yukarıya gidip gelmişti. Stalin bıyıkları ile Parti'nin 1 numaralı yöneticisi olmuştu."[2] Stalin bıyığının yanı sıra elbette Lenin sakal bıyığı da revaçtadır. Üstelik polise ipucu bile olacaktır. Partinin lideri Şefik Hüsnü'nün yakalanmasını sağlayan, partinin tutuklanan umumi kâtibi Vedat Nedim'dir (Tör). Tör, "kaçak olan Doktor Şefik Hüsnü'nün sakallı ve bıyıklı olarak gizli yollardan İstanbul'a geldiğini ifşa etmiş ve Şekerci Löbon'da yapacağı buluşma gün ve saatini de bildirdiğinden alınan tertibat ile Doktor Şefik Hüsnü Lenin'in sakal ve bıyığı gibi bir sima ile yakayı ele vermişti."[3]

[1] Leon Trotsky, *Trotsky on Lenin*, Chicago: Haymarket Books, 2017, s. 347.
[2] Hikmet Kıvılcımlı, *Hikmet Kıvılcımlı Kitabı: Seçme Metinler ve Üzerine Yazılar*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, s. 372.
[3] *Parti Tarihi: Türkiye Komünist Partisi Arayış Yılları 1927-1965*, İstanbul: Yazılama, s. 63.

Yine de henüz bu dönemde sosyalizm hayatı kuşatan bir pusula değildir. Nasıl ki sosyalistler çocuklarına Güllü (Mehmet Ali Aybar), Memet (Nazım Hikmet), Ahmet, Mehmet, Zeynep (Çetin Altan), Dursun (Behice Boran) gibi kendi dava şuurlarını yansıtacak değil, alışıldık isimler vermektelerdi; aynı şekilde sosyalizm kişisel hayat akışının ve bedenin bu derece içinde değildir. Zaten tam bıyığın söndüğü bir zamana denk gelen Bolşevik Devrimi'ni gençliğinde karşılayanların, kültürel sosyalizasyonunu Birinci Dünya Savaşı öncesi almış Stalin'in ve 1930'ların Sovyet siyasi elitinin diktatörün izdüşümü olan pos bıyıklarına karşın, geleceğe yönelik iyimser çelik iradeli bedenleri ve yüzlerinde bu tür bir donukluk, yavaşlık, eski zamanelik ve süslülük veren bir fazlalığa yer yoktur. Saç traşlarından pak tenlerine yüzleri geleceğe dönüktür. Ancak yine de Stalin pos bıyıklarıyla, görünüş olarak da öykünülecek ihtişamlı bir ilhamdır ve hele uluslararası komünizmin katı hiyerarşik ulusötesi bir bürokrasiye dönüşmesinin ardından bu hiyerarşide birçok Küçük Stalin ortaya çıktıkça (özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra) birçok TKP (Türkiye Komünist Partisi)'li ve sonrasında TİPliye (Türkiye İşçi Partisi) ilham verecektir. Stalin sadece dünyanın bir numaralı sosyalist devletinin başkanı değildir; ötesinde faşizmi yenen, faşizmin böğrüne, Berlin'e kızıl bayrağı dikmiş bir muzaffer komutan, Hegel'in metaforundaki gibi, sosyalizmin bu dünyadaki tarihi hızlandıran at sırtındaki süvarisidir. Bıyığının haşmeti de bunu yansıtır. 60'ların ikinci yarısında yükselen sol dalgayla daha da revaç bulmaya başlar. Nitekim 1967 yılında henüz hevesli devrimci Gün Zileli heyecanını şöyle anlatır: "İstanbul'dan yürüyerek gelen İTÜ'lüleri, Ankara'nın Kızılcahamam yolunda karşıladık. Uzun yürüyüşçü İTÜ'lülerin görünümü beni derinden etkilemişti. Büyük çoğunluğu sarkık, gür bıyıklı, nedense o sırada bana hepsi iri yarı, güçlü kuvvetli görünen bu gençlerin sakalları iyiden iyiye uzamıştı. . . . Sanki yorgun bir 'Bolşevik Kızıl Ordu birliği' cepheden dönüyordu."[4]

[4] Gün Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 249.

Sol siyaset üniversite kantinlerinden silahlı ve silahsız toplumsal mücadeleye kaydıkça mücadeleciliği, inatçı kavgacılığı salınan bıyıklarla da göstermek gerekmektedir. Üstelik gençler TİP'in parlamenter siyasetini de burjuva kuyrukçuluğu olarak reddediyordu. TİP'in gençlik kolu ve üniversite uzantısı olarak faaliyet gösteren Fikir Kulüpleri Federasyonu'nu (FKF) Dev-Genç'e dönüştürerek onu partinin denetiminden ve siyaset çizgisinden çıkartan ekip aynı zamanda bıyıklanır. Dolayısıyla pekâlâ bıyık, parti siyasetini reddederek parlemento dışı mücadeleye yönelişin de görünümüdür. TİP'in "revizyonizmi" ve "oportünizmine" karşı çıkışının ardından kır gerillalığını örgütlemeye koyulan ve Kızıldere'de öldürülen Mahir Çayan, dudaklarını da kaplayan pos bıyıklarıyla yeni solcu bıyığının en görünür ve karizmatik etki yaratacak figürü olacaktır. Temiz aile çocuğu görünümünü bir kenara bırakarak saldığı bıyıklar Çayan'ın aynı zamanda liderlik iddiasını gösterme ve empoze etme amacına yönelik de işlevlidir. Çayan ölümüyle solda ikonlaşırken bıyığı bu ikonlaşmada perçinleyici rol oynadığı gibi aynı zamanda bıyığının anlam yükünü de pekiştirdi. Deniz Gezmiş de idama giden yolda mahkeme sürecine sertliğini, uzlaşmazlığını saldığı bıyıkla ortaya koyar. Özellikle Çayan'ın bıyığı daha sonra solcu bıyık olarak kalacak biçimin de ilk prototipidir. İnce bıyıkların şehirliliğine karşı, halktan olmanın da göstergesidir. İnce bıyıklar burjuvalıkken pos bıyık proleter ve halkçıdır. Zaten miyadını doldurmuş ve bir zamanların bıyık utangaçlığını yansıtan Douglas artık sadece züppeliktir. Yeni sosyalist gençlik TİP'in siyasasını reddederken tıpkı Çin'deki Maoist kültürel devrim gibi bir "kılık kıyafet devrimi"ni de gerçekleştirir.[5] Bu devrimi Çayan'la

[5] Elbette pos bıyıklar solda 1968-71 yıllarında çıkmış değildir. Aksine Stalin bıyığının sosyalistler arasında cazibesi hep vardır. Hele 1968 Çekoslavakya işgali öncesi Sovyetçiliğin ve dolayısıyla Stalinizm'in solda prestijinin çok daha mutlak ve sarsılmaz olduğu bir zaman aralığında. Gün Zileli ilk etkilendiği heybetli ve nam salmış Stalin bıyığının TİP'in Çankaya ilçe başkanı Yalçın Cerit'inki olduğunu aktarır. Gün Zileli'yle kişisel görüşme, 13 Eylül 2023.

beraber hareket eden ve Kızıldere'den tek sağ çıkan Ertuğrul Kürkçü ortaya koymaktadır:

> Fransa ve ABD örneğinden esinlenerek giydikleri dik yakalı kazakları ve kadife pantolonları ile kravat ve takım elbisenin dışa vurduğu kurulu düzenin totaliter eşbiçimliliğine karşı bir tavır geliştirmiş oluyorlardı. Kış aylarında 'Che'nin parkasını ve eskicilerden satın alınan askeri botları üstlerine geçirmeleri onları gerçek bir savaşa değilse de 'savaşçı' kılığına sokuyordu. Bu 'uluslararası' simgeleri popüler kültürden devralınan traşlanmamış Alevi bıyıkları tamamladı. Öğrenci yurtlarındaki cemaat dayanışması ortamında bir tür cemaat mensupluğu simgesi haline gelen bu 'kıyafet inkilabı' içinde bir yılda metamorfoz tamamlanmış, Türkiye üniversiteleri ilk bakışta bu kılık kıyafetleriyle ayırt edilebilen ama ne gerçek 'gerilla' ne de 'liberter' olan bir 'devrimciler' kitlesi ile dolmuştu.[6]

Solcu bıyık ataerkil değer yargılarını ve erkeksiliği sol değerler dünyası ve düzene karşı öfkeli isyankârlıkla sentezler. 68, bıyıkların eski patriyarkal erkeksi anlamının dönüşüp biraz da alaycı, gevşek ve hedonist anlam yükü de edinir olduğu bir dönemdir. Ancak Türkiye solunda pek böyle olmaz. Aksine bıyık genç solcular için sert ve tavizsiz olmak ve ciddiye alınmak için başvurulan bir aksesuar olur. Solda sakallanma ve saçları uzatma Batı'daki hippieliğin yanı sıra Küba devrimciliğinin etkisiyle '68 dönümünde ortaya çıkmıştı. "Öyle pos bıyıklar, kısa saçlar, çatık kaşlar dönemi değildi."[7] Ancak bu uzun saçlar ve isyankar devrimci sakallar fazla ecnebi bulunduğundan halka uzanma çabasında kesilir ve yerine bıyıklar bırakılır: "Keşke o insanlar [işçiler, halk kitleleri] bizim onlardan olmadığımızı o zamandan bilselerdi, bu doğru olabilir...ama bizim o zamanki yaklaşımımız öyle değildi. Biz kendimizi 'onlardan' zannediyorduk."[8]

[6] Ertuğrul Kürkçü, *İsyanın İzinde*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013, s. 81.
[7] Yılmaz Aysan, *Afişe Çıkmak, 1963-1980: Solun Görsel Serüveni*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2013, s. 110.
[8] Yılmaz Aysan, *Afişe Çıkmak, 1963-1980*, s. 111.

12 Mart'ta tutuklanan sosyalistler toplu hâlde bıyık bırakmaya başlarlar. Bunun üzerine, özellikle Maltepe askerî cezaevinden Mahir Çayan ve grubunun kaçışının ardından teyakkuza geçen hapishane yönetimi bıyıkları kestirtir. Fakat buna karşın bıyıkları tekrar bırakmak içeride sol haysiyetini koruma iddiasıyla bir mücadele yöntemine dönüşür.[9] Hapishanelerde mahkum ilk geldiğinde saçı, sakalı ve bıyığı traşlanırdı. Daha sonrasında ise "normal şartlarda" tekrar bir müdahale olmazdı. Ancak askerî cezaevlerinde durum farklıdır. Tutuklu ve mahkumlar da askerî yükümlülüklere tabi asker kişi sayıldığından düzenli olarak berberler tarafından traşlanırdı.

Ege'de TİP adına "propaganda gezisine" çıkan FKFli gençler güzergâhta uğradıkları ve "uzun, Alevi bıyıklı bir köylünün evinde konuk edildikleri" Tire'nin bir Tahtacı köyünde kadınların erkeklerden kaçmadıkları, "o zamana kadar köylerde rastlamadıkları bir manzarayla karşılaşırlar."[10] Köylülerin TİP ve sosyalizme herhangi bir ilgisi yoksa da diğer köylülerin dinsiz oldukları için gitmemelerine yönelik telkinde bulundukları bu köy, birçoğunun Alevi köylülerle ilk karşılaşma deneyimi ve bir potansiyelin gözlerinin önünde açılmasıdır. Bir iki yl sonra 12 Mart sürecinde bu sefer Maraş-Göksun'da "köy çalışmaları" yürütürken slogan atarak gazete satmaya çalışan ve bildiri dağıtan bu gençlere kasabalılar yadırgayarak bakarken Alevi dağ köylüleri daha sıcaktır ki "onları giyiminden ve gür, sarkık bıyıklarından tanıma yetisini edinmiştik artık."[11] Hele 12 Mart'ın baskıcılığına karşı bir çıkış olarak kır gerillalığı için hareket alanı sağlayacak beşerî üs arayışında kendilerini devletin otoritesine karşı "zayıf halka" belirledikleri Alevi

[9] Ömer Laçiner, kişisel anlatım, 11 Eylül 2023. Laçiner, bıyık sevmeyen biri olarak, bu grupta tek bıyık bırakmayanın kendisi olduğunu, ancak hapishane yönetiminin bıyıkları kestirme politikasından sonra kendisinin de protesto olarak bıyık furyasına katıldığını, böylece kalıcı olacak bıyıklarının yanına kaldığını anlatır.

[10] Gün Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 263.

[11] Gün Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, s. 459.

köylerde bulan grupların (Kaypakkaya grubu, Sinan Cemgil vs.) Alevilerle yakınlaşması neticesinde birçok solcu militan Alevi tarzı bıyık bırakmaya başlar. Ancak bu bıyıklar Sünni köylüler nazarında daha da şüphe uyandırıcıdır. Bu dönemde bıyıklanan solcu öğretmenler için durum daha da zorludur: "Dinle veya dini inançla alay edercesine konuşur veya küçümseyici, hafife alıcı tavırlarla geçiştirirlerdi. İçlerinde bir kere namaz kıldıkları veya oruç tuttuklarını gören yoktu. . . . Sol görüşlü öğretmenlerimizin yalnız sözleri değil kılık kıyafetleri de onlara antipati duymamız için yeterliydi . . . kimisinin bıyıkları ağzına dolar, kimisinin saçları ensesinden aşağı inerdi. Bizim için bunlar hiç alışılmamış olumsuz şeylerdi. Bizim bildiğimiz sadece Alevilerin bıyıkları ağzına dolardı ve bu da bizim gibi Sünni yörelerde hiç hoş görülmez, hatta tiksinti derecesinde nefretle karşılanırdı."[12] Oysaki sünnete göre bıyık asla dudağa temas etmemelidir.[13]

Tuğrul Eryılmaz; "üniversiteye girip solcu olunca ideoloji gereği bıyık bıraktığını" kaydeder: "Modelimi değiştirmedim; yarı Stalin yarı Alevi bıyığım var." Bu solcu bıyıkta Stalin ve Alevi etkisinden muhtemelen daha esaslı ilhamsa Woodstock'tan üniversite kampüslerine Batı'da karşı-kültürün konformizme tepkisi olarak yirmi-otuz yılın ince ve zarif bıyıklarına karşı salınmış haşin pos bıyıklar ve dağı-

[12] Mustafa Çalık, *MHP Hareketi: Kaynakları ve Gelişimi (1965-1980)*, Ankara: Cedit Neşriyat, 1995, s. 138. David Shankland da Doğu Karadeniz'deki Alevi köylerindeki antropolojik saha çalışmasında Alevi bıyıklarına değinir. David Shankland, *The Alevis in Turkey*, London: RoutledgeCurzon, 2003, s. 6.

[13] Erken 20. yüzyılda yazan Nazaret Dağavaryan'a göre Kızılbaşlar (Aleviler) birbirlerini tanımak için sol elleriyle sakal ve bıyıklarını tarar ya da sağ elin işaret ve serçe parmaklarıyla bıyık ve sakallarını okşarmış. Yalçın Çakmak, *Sultanın Kızılbaşları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019, s. 344. 1913 yılında bir Alevi dedesi genç bir Osmanlı memuru Hasan Reşit'e (Tankut); "Ermenilerle Aleviler arasındaki farklılıklar bir soğan kabuğundan fazla değildir" demiştir. "Tanrı'nın Baba, Oğul ve Ruh, olduğu inancı bizde Allah, Muhammed, Ali üçlemesidir. Onların on iki havarisi vardır; bizim de on iki imamımız...Onlar da bizim gibi sakallarını, bıyıklarını ve koltukaltlarını tıraş etmezler." Akt. Hans-Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış: Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839-1938*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2005, s. 550.

nık sakallardı. 68, bıyığın tekrar kalınlaştığı bir duraktır. Bu pos bıyığa kökenin illa Stalin'de bulunmasına gerek yoktur. Daha nezih ilhamlar da yakıştırılabilir. Adalet Ağaoğlu'nun *Ölmeye Yatmak* romanının başkişisi doçent Aysel'in solcu öğrencisi ve sevgilisi Engin etkileyici kumral Gorki bıyığına sahiptir. Zaten; "Engin sınıfta bıyıkları ve aslan 'nasırlı elleriyle' karşı[sın]a oturduğu günden"[14] itibaren bu bıyık Aysel'i ona çeken itkilerdendir. Bıyığın militan, devrimci çağrışımları açıktır: "Duvarda bir eski lider fotoğrafı. Engin'in bıyıklarını takınmış. Castro, yumuşak olup da sert olmaya çalışan bakışlarıyla, duvara çizilmiş küçük bir kız resminin üstünü süslüyor."[15] Bu pos bıyığa bazen Gorki'nin bol bol güçlü şekilde zorlu hayatlarını anlattığı Rus köylülerinden mujik bıyığı da denmektedir. Her türlü halkçı pos bıyıklardır.

12 Mart rejiminin sona erişinin ardından solcu gençler sıkıyönetimin kılık kıyafette de baskıcı ve denetleyici politikalara tepki olarak uzun favorili ve saçlı, zaman zaman bıyıklı, İspanyol paça pantolon, dar ve düğmeleri göğse kadar açılmış dar gömlekleri benimsediler. Bir tür ikinci hippielike geri dönüştür bu. Nitekim bu gençler sokaklarda görüldükleri yerde askeriye tarafından traşlanır. Ancak bu moda kısa sürer; sol örgütler bu burjuvalık özentiliklerini sona erdirirler. Yamanlık tesis edilir.

Fakat 1970'lerde sosyalizmin dinçliğinin, kudretinin, direncinin, yiğitliğinin, tarih tarafından muştulanmış muzaffariyetin simgesi olan bıyık, 80'lerde patriyarkayı, kof bir erkekliği, küstah ve saldırgan ataerkiyi ve maşizmi çağrıştırır olacaktır. 1976'daki çok erken ölümünün öncesi 10 yıla, erken feminist romanlarını sıkıştıran Sevgi Soysal'ın eserlerinde bu kof erkeklikle bolca karşılaşırız. Soysal'ın 12 Mart romanı *Şafak*'ta, gözaltında işkenceden geçen baş kadın karakter Oya devrimciliğini sorgular. Ancak kendi gelecek ideallerini gözden

[14] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 286.
[15] Adalet Ağaoğlu, *Ölmeye Yatmak*, s. 246.

geçirirken bir kadın devrimci olarak bunlara sahip çıkmanın ona devrimci camia içinde ödeteceği bedelleri düşünür. Erkek yoldaşları onu başına buyruk bir feminist olarak yaftalayacaktır. "Başka deneylere girişeyim derken karşısına çıkacak ilk bıyıklar ürkütecek, vazgeçirtecektir" diye hayıflanarak yeise düşer. Türkiye'de feminizmi örgütlü olarak kuracak kadın kuşağı için kurucu öteki Türkiye solunun kültürel rejimini belirlemiş ve cinsiyete dair her şeyi yok saymış 70'lerinin erkek yoldaşları olacaktır. Stalin imgesi bu patriyarkal solun saf hâlidir.

Rus şair Osip Mandelstam, asla yazıya dökmediği, sadece Anna Ahmatova ve Boris Pasternak gibi az sayıda güvendiği arkadaşına okuduğu ancak sızması tutuklanmasına ve akabinde çalışma kampında ölmesine neden olan bir sözel edebiyat ve muhalefet başyapıtı Stalin Epigramı'nda diktatörün bıyıklarını da anmadan geçememişti:

Yaşıyoruz, ama hissetmiyoruz artık bastığımız toprağı
On adım öteden duyulmuyor konuştuklarımız

Oysa ne zaman iki çift laf edecek olsa birileri,
Kremlin'in dağlısını anmadan edemiyorlar

Kalın parmakları tombul tırtıllar gibi
Ve ağır kurşun gibi dökülüyor ağzından kelimeleri

Hamamböceği bıyığı göz alıyor
Ve pırıl pırıl çizmelerinin üstleri

Bu dizelerle başlayarak devam eden epigramda Stalin'in "dağlı" cüssesinin tüm sevimsizliğiyle toplumun ve tüm yaşam sevinçlerinin üzerine çöküşü tasvir ediler. Nazım Hikmet de Kruşçev iktidarındaki nisbi rahatlama getiren Buzların Çözülmesi döneminde Stalin'in tüm hayatlara, solunan havaya heyula gibi kasvetle çöken ağırlığını bıyığıyla anar:

taştandı, tunçtandı, alçıdandı, kâattandı iki santimden yedi metreye kadar
taştan, tunçtan, alçıdan ve kâattan çizmeleri dibindeydik, şehrin bütün meydanlarında
parklarda ağaçlarımızın üstündeydi; taştan, tunçtan, alçıdan ve kâattan gölgesi,
taştan, tunçtan, alçıdan ve kâattan bıyıkları lokantalarda içindeydi çorbamızın
odalarımızda taştan, tunçtan, alçıdan ve kâattan gözleri önündeydik.
yok oldu bir sabah!
yok oldu çizmesi meydanlardan,
gölgesi ağaçlarımızın üstünden,
çorbamızdan bıyığı,
odalarımızdan gözleri,
ve kalktı göğsümüzden baskısı binlerce taşın tuncun alçının ve kâadın

Nitekim 70'ler Türkiye solunda Stalin bıyığını koyan herkes kendi örgütünde Küçük Stalin olmaya çok heveslidir: "Uçuk mavi, uzun, maksi paltosuyla, sarkık Stalin bıyıklarıyla PDA bürosundan içeri daldığında, neredeyse Bolşevik komutanlardan Frunze ile karşılaştığım izlenimine kapılmıştım. Biz genç Maocular, Mao tipi haki renk uniformalara daha fazla eğilimliysek de, bu tür, Bolşevikleri hatırlatan giysiler de idare ederdi. Yıldırım, yurtdışında küçük bir 'Doğu'ydu [Perinçek]. Nasıl Stalin devrinde her bölgede, Stalin rejimi adına hüküm süren küçük 'Stalin'ler türemişse, aynı öyle."[16] Her ne kadar Maocular Sovyetleri sosyal emperyalist görerek düşman belleseler de onlar için Sovyetler Birliği'nde ideolojik teslimiyeti Kruşçev'le beraber Stalin'in mirasının tasfiyesiyle gerçekleşmişti. Hikmet Kıvılcımlı da 12 Mart'ın hemen öncesinde sol örgütlere yönelik çağrısında; " 'Dayakla adam

[16] Gün Zileli, *Havariler (1972-1983)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 206.

etme' orijinalitesiyle, Marksizme 'Katkıda' bulunanların hotzotçu Otzovizmleri[ne], Sekter düşmanlık kiniyle kan davası gü[dülmesine]" karşı tavır alır: "'Bıyığını takan' kendisini Stalin, karşısındakini yenik, hain Troçki saydıkça, ortalarda değme bostan korkuluklarından geçilmez oluyor."[17]

1970'ler sosyalist hareketin hem güçlü hem de sokakta olduğu bir onyıldı. Sosyalist hareket kavga vermekte, sesi gür çıkmaktadır. Bıyıklar da bu yaman ruhun sertliğini çehreye vermekteydi. Ancak 12 Eylül rejimi işkenceyle, hapislerle sol hareketleri sindirdi. 1980'lerde sol büyük çöküş yaşarken bıyıklar da giderek seyreldi, kesildi. Zaten cezaevleri de tutukluların saç, sakal ve bıyıklarını traşlarken onların şahsiyetlerini ellerinden alıyordu. Ahmet Kaya'nın Türkiye solunun 12 Eylül sonrası mahpus, acı ve yılgınlıklarının sesi olduğu dönemde 1988 tarihli "Başkaldırıyorum" albümünde şarkılaştırmasıyla tanınırlık kazanan 12 Eylül mahkumlarından Ersin Ergün'ün Beni Tarihle Yargıla şiirindeki "bıyık . . . yasak bana" ifadesi solcu mahkumların bir nevi güçlerinin ve erkekliklerinin ellerinden alınmasının metaforik anlatımıdır; Kaya'nın "yılgın" ve "yorgun" tüm şarkılarının sözlerinin içine sindiği gibi:

Ah ben hasrete tutsağım
Hasretler tutsak bana
Bıyığımdan gülüş sarkmaz
Bıyık bırakmak yasak bana
Mahpus bana, sus bana yağlık ilmek boynuma
Sevgili yerine
Koynuma idamlar alır, idamlar alır yatarım
Ve sonra sabırla beklerim
Bulutları çekersiniz üstümden
Suçsuzluğumun yargılayıcılarını yargılarsınız
Ve o güzel geleceği getirirsiniz bana
Ölüm tanımaz işte o zaman sevgim

[17] Hikmet Kıvılcımlı, *Hikmet Kıvılcımlı Kitabı: Seçme Metinler ve Üzerine Yazılar*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017, s. 250.

Sivil hayata dönüldüğünde ise bıyıklara artık pek yer yoktur. Bu belki de ikinci ve daha acı yenilgidir. 1990'lardan sonra top sakal gibi farklı şekillerde solcu gençler kendilerine bir stil katmaya yönelse de solun "tarih önünde insanlık kavgası" verdiği zamanlardaki katı inançlılıktan artık çok uzak düşülmüştür.

Sen Türkülerini Söyle (yön. Şerif Gören, 1986) filminde devrimci Hayri (Kadir İnanır) hapse atılışının yedinci yılında nihayet afla çıkar. Çıkar çıkmaz kaldığı yerden mücadelesine devam etme niyetindedir. Ancak anlamamakta dirense de zamanla idrak eder ki o yedi yılda hapishanede tamamen izole kaldığından kendisi aynı kalmıştır ancak çevresi tamamen değişmiştir. Değişen sadece ülke değil, onu asıl yaralayıcı şekilde düzenli Papirüs Bar'da buluşan kendi devrimci arkadaşlarıdır da. Artık eski solcu ideallerini bırakmış; reklamcı, şirket yöneticisi, gazeteci olmuşlardır: "–Hala ahlakçı mısın? Bak Hayri, dünya çok değişti. Ona o evi kim aldı biliyor musun? Kim döşedi biliyor musun? –Hayır, bilmek de istemiyorum." Bıraktıkları sadece idealleri değil aynı zamanda bıyıklarıdır. Hayri aynı gürlükte bıyıklarıyla da artık arkaik kalmıştır. Hapishanedeyken "yaptıklarını gazetelerden okuduğu" artık yönetmen olmuş yakın mücadele arkadaşı Şerif'i bulmak için kahvehaneye girdiğinde onu bir türlü tanıyamaz: "-Benziyor ama [diyorum] . . . Bıyıkları kesmişsin –Üç sene oldu. Evlendim. İki de çocuğum var." Daha ilginçtir, Hayri aynı kaldığı hâlde, ya da tam da bundan dolayı, Şerif de Hayri'yi önce bir türlü tanıyamaz. Şerif'i ise Şerif Gören'in kendisi oynamaktadır! Zaten Yılmaz Güney'in arkadaşı, yönetmen yardımcısı ve akabinde başta *Yol* olmak üzere filmlerinin yönetmeni Gören de bu zaman aralığında bıyığını kesenlerdendir. Gören, aslında daha sonra Şener Şen ve Lale Mansur'un başrollerinde *Amerikalı* (1993) filminde de benzeşen bir temadan gidecektir.

"Solcu bıyığı" 1980'lerde hızla tarih olur. Bazıları ortamlarda, işlerinde, kamu görevlerinde (öğretmen, yargıç, memur) ya da özel sektörde damgalanmamak için keser. Ancak bu

eğilim trendin sadece ufak bir tarafıdır. Zaten 70'lerin devrimcileri 80'lerde orta yaşlarına geldikçe orta yaş bunalımında genç görünmek için de bıyıklarını kesme eğilimine girdiler. Bıyık 12 Eylül öncesine ait ve dönüşen solun ruhuna aykırı bulunmaktadır. İlhan Selçuk için 1980'lerde bıyığını kesen Zülfü Livaneli ve aynı yoldan geçenler hep "postmodern sosyalisttir": "Eskiden bizim sosyalistin bıyıkları diken diken, gözleri çakmak çakmaktı. 68'den bu yana kaç yıl geçti? Otuz yıl mı? Eh, otuz yılda insan değişmez mi! Bizimki artık ne ayağına postal giyiyor, ne de sırtına parkayı çekiyor. Bıyıklarını kesti. O artık postmodern."[18]

Yukarıdaki Hayri karakterinin bir benzerine *Hatırla Sevgili* (2006-2008) dizisinin devamı olarak Türkiye solunun önde gelen entelektüellerinin danışmanlığında Show TV'de yayınlanan, düşük izlenme oranı sebebiyle yarıda kalan ancak sol camiada büyük ilgi gören ve devamı için kampanya yapılan 12 Eylül sonrasına dair dönem dizisi *Bu Kalp Seni Unutur mu?* (2009-2010) dizisinde başvuruldu. Yine 1987'de Metris'ten çıkan Hüseyin (Bülent Alkış), karşılıklı çok seviştikleri karısı Yıldız'ın (Berrak Tüzünataç) aradaki yedi yılda başta feminist okumaları olmak üzere dönüşümlerine yabancı kalmıştır. Öyle ki evine kavuştuğunda salondaki kitap raflarını hızla karıştırırken diğer feminist kitapların yanı sıra eline gelen kitap, bu saadet anında onun kafasını karıştıracak *Evlilik Mahkumları*'dır (Lee Comer, Kadın Çevresi Yayınları, 1984). Dışarıdaki hayat, karısı, mücadele arkadaşları düşüncelerinden kılık kıyafetlerine çok değişmişken, hâlâ 12 Eylül öncesi inançla benimsediği siyasi dağarcığından ve "öncü güçlerden" konuşan ve hapishaneden çıktığında görünümünü ve sert bıyıklarını yumuşatmamış Hüseyin, algılayamadığı feminizme karşı şüpheci kalmıştır. Diyarbakır Cezaevi'nde işkenceye maruz kalan, "faşist cunta hesap verecek" pankartı açan örgütçü ve en pos bıyıklı Sinan (Bülent İnal) ise 1987 yılına

[18] İlhan Selçuk, "Postmodern Sosyalist!..", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 2008.

geçildiğinde artık kurduğu reklam ajansıyla yolunu bulma yolunda bıyıksızdır. Bıyık-bıyık kesme sembolizmlerine bu sürece dair anlatılarda her daim başvurulmaktadır. Sinan'ı oynayan Bülent İnal ise 2018'de *Payitaht İstanbul* dizisinde kabasakallı II. Abdülhamid olacaktır!

"Aydın" bu dönemde aynı zamanda dalga geçilen bir kavram olarak bir mizahi nesne de olmaya başladı. 12 Eylül sonrası mizah dergilerinde kullanılmaya başlayan "entel" yeni bir stereotip olarak yeşerdi ve bolca tüketildi. Bu stereotip entelektüel pozlarına bürünür ancak birikimi, yalan yanlış kaptıkları tabirleri üst üste sıralamaktan öteye gidemez. Bu tasvirlere göre "entel" giderek siyasi bir mücadelenin adanmış mensubu olmaktan çıkarak egoistleşmiştir. Kişisel kaygılarının ve hazların peşinde koşar, siyasi bir mücadelenin içinde yer almayı reddeder, hatta onu küçümser. 12 Eylül sonrası iklimin ve darmadağın edilmiş solunun kayıp bir mensubudur.

Entelleri her yerde görmek mümkündür, ancak barlar ve meyhaneler boş konuşan ya da çok konuşan ama hiçbir şey yapmayan bu türe en çok rastlanılan mekânlardır. Barlar bu dönemin entel klişesinin imgeleminde oldukça yer tutar. Bu imgelemde Papirüs, Çiçek Bar gibi mekânlar devrime, sosyalizm ve geleceğe inancını yitirmiş bu umutsuz ve bunalımlı ama bu umutsuzlukları ve bunalımlarını bolca çene çalarak ve kendilerini büyük dehalar olarak sunarak aşmaya çalışan solcuların sığınaklarıdır.[19] 1987 yılında *Milliyet* yedi bölümlük bir "entel barlar" yazı dizisi hazırlarken,[20] *Yeni Asır* gazetesi de eksik kalmayarak ve İzmir'in bir eksiği olmadığını ifade edercesine "Şu Entel Bar Dedikleri" isimli bir yazı dizisiyle İzmir'in "entel barları"nı tanıttı.[21] Demirtaş

[19] Çiçek Bar, üzerine dönen polemikler ve aslında bir "entel bar" olmadığının savunusu için bkz. "Buluşma Noktası", *Milliyet*, 14 Ocak 1996.

[20] Ayça Atikoğlu, "Entel Barlar", *Milliyet*, 23-29 Ağustos 1987.

[21] Nadir Öperli, "*The Entel*": *Representations of a Degenerated Intellectual Figure in Cartoon Strips*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2006, s. 86-88.

Ceyhun ise her semtte derme çatma kafelerin birden "entel bar" statüsü kazandıklarından, Ortaköy'ün iskele kenarındaki salaş kahvehanelerine "entel"lerin dadandığını ve mahalle sakinlerinin kahve içecek yer bulamaz olduklarından yakınmaktadır.[22] Demirtaş Ceyhun için de entel barlar arasında "şu bizim Arif'in imeceyle yaptığı" ve nasıl entel bar hâline dönüştüğünü anlayamadığı Çiçek Bar'ın konumu ayrıdır. Öyle ki bir çalışanına göre Çiçek Bar'a gelenlerin çoğu ünlüleri görmeye, "entel seyretmeye" gelmektedir. Okur, Ceyhun'un "entel karşıtı" değinilerini iki bölüm sonra bıyıkla ilgili tekrar hatırlamalıdır.

Bu dönemde karikatürlerde bolca hicvedilen bir fiktif karakter olarak genelde ince, zayıf, çelimsiz çizilen "entel" çoğu zaman da atkuyrukludur. Birçok karikatürde karşımıza kıvırcık ve dağınık saçlı olarak çıkar. Bazen gözlüklüdür. Asla bıyıklı değildir. Başta atkı olmak üzere belli aksesuarlarından şıp diye tanınır. Aklı fikri "entel" bir imaj çizmek ve "entelektüel" olmak için yapılması gerekenleri (film festivallerine gitmek, kitap okumak –evindeyse genelde kütüphanesinin önünde çizilir–, içindeki maçoyu bastırarak aşk ve seks konularında açık fikirli görünmeye çalışmak) hakkıyla yapabilme kaygısındadır. Özgüven sorunundan muzdariptir ama bilgisizliğini ve yüzeyselliğini laf salatası yaparak kullandığı havalı kelimelerin anlamlarını bilmeyen ortamına karşı kamufle edebilmektedir. Genç "enteller" böyleyken orta yaşlıları çoğunlukla sakallı çizilir.

İsmail Gülgeç, Cumhuriyet'te sürekli barda takılan ağzında pipo, boynunda atkıyla "Entelektüel Ayı"yı çizerken, Kemal Gökhan Gürses'in çizgilerinde Zontellektüel Abdullah gibi melez bir karakterle karşılaşırız. "Doğulu", pala bıyıklı ve kalın kaşlı bir zonta olan Abdullah kendini diğer zonta arkadaşlarıyla yeni yeni "entellerin sahası" hâline gelmiş kendi gettoları Ortaköy'e onları sokmak istemeyen entellerle bir

[22] Demirtaş Ceyhun, "Paran Kadar Entel", *Milliyet*, 5 Ağustos 1989.

tartışma içinde bulur. Ancak keskin argümanlarını cevaplayamayan enteller bu zonta-entel kavgasını tartışmak üzere bunları bir meyhaneye rakı masasında tartışmaya davet ederler. "Entel"lerin kendisinden daha farklı ve derinlikli olmadıklarını görmüştür. Ortaköy meyhanesindeki masadaki hoş entel kadın Şepnem, onun "masadaki hakimiyetine, garsonlarla iletişiminin gücüne" tutulur. Onu bir gecede zontadan entele dönüştürür. Bıyığını keser ve yerine sakal koyuverir. O artık piposuyla, atkuyruklu saçıyla Zontellektüel Abdullah'tır.[23]

Zontelektüel Abdullah, *Hürriyet*, 15 Şubat 1992.
Kaynak: Nadir Öperli, *"The Entel": Representations of a Degenerated Intellectual Figure in Cartoon Strips*, Boğaziçi Üniversitesi doktora tezi.

1980'lerde bıyık kesilirken birçok sosyalist ya da eski sosyalist matruşluğu tercih ederken bazıları hafif ya da daha gür sakallarla kendi entelektüelliklerini ve kültürel-sınıfsal statülerinin altını çizerler. Sakalları bir yandan erkekliklerinin ifadesidir ama aynı zamanda inceltilmiş, fırsat buldukça yokladıkları kadınların beğeneceği şekilde inceltilmiş bir erkekliktir bu. Murat Belge "entelektüel sakalı"nı 1970'lerde koyduğunda istisnaidir. Sakal zaten solda henüz oturaklılık, ağırlık ve olgunluk vermekten daha çok Fidel Castro ve Che

[23] Nadir Öperli, *"The Entel": Representations of a Degenerated Intellectual Figure in Cartoon Strips*, s. 80-83, 101-110.

Guevera'nın militanlıklarının, eylemciliklerinin alametidir. "Entelektüel sakalı" bir kitlesel olgu olarak 80'lerde, sakalın da isyan ve gençlikle irtibatını tekrar yitirmesiyle, belli ihtiyaç ve arayışlarını temsil etmek üzere canlanır.

"Entel" bir sterotip olarak bir nevi "solcu"nun 12 Eylül sonrası dönüştüğü formdur. Ancak "entel"in solla ilişkisi de sorunludur. Her ne kadar solcu olma iddiasındaysa da, yaslandığını iddia ettiği işçi sınıfından da, halktan da kopukluğu, snobluğu ve toplumsal kurtuluşçuluğa inançsızlığı onun solculuğunu belirsiz ve müphem hâle getirmektedir. "Enteller" bu bakımdan bir nevi sosyalist hareketten ve projeden inançsızlıkları sebebiyle kopmuş ve "adacıklar" hâline gelmiş insanlardır. Belki bir nevi sosyalizmi tasfiye etmiş ama kendine münhasır bir solculuk iddiasını korumuş ve dönüştürmüş insanlardır. Türkiye'de 1980'lerde "entel" klişesi altında birleştirilen bu olumsuz stereotip çok farklı ve birbirlerine zıt kaynaklardan beslenir. Bu stereotip hem sağda, hem de solda dalga geçmek ve itham etmek için işlevselleştirilir ve tüketilir. Bu sterotip bolca beden dilinden de beslenir. Buna göre solcu artık bıyıksız ve zamana karşı duramayacak şekilde kişiliksizdir. Sisteme dahil olmak için bıyığını kesmekte, ama ondan şekilsel farklılıklığın altını çizmek, güya göstermek için başka biçim ve daha makbul, "ılımlı" yüz kıllarına yönelmektedir. İki bölüm sonra 80'lerin solu ve geride bıraktığı bıyık meselesine geri döneceğiz.

6
Kalın Kaşlı ve Bıyıksız Diktatörlük: Ordu ve Bıyık

Bıyıksızlık şehirlilik, bedenin disiplinize edildiği bir çağdaşlık ve konformizm demekse, rahatsız edici bıyık da kendi bedeni üzerinde söz söyleme, ona dilediğince hükmetme ve normlar dışına taşma lüksüne sahip olmak demektir. Bu sebeple zaptedilemez bıyık 12 Eylül rejiminin hedefinde olacaktır.

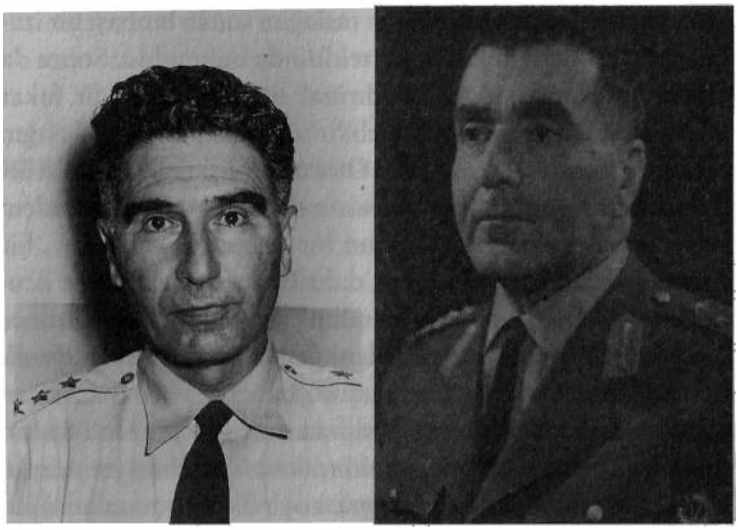
Muzaffer Özdağ, Numan Esin ve Orhan Kabibay.

Aslında ordudaki bıyık meselesinin evveliyatı vardır. 21 Aralık 1960 günü Milli Birlik Komitesi (MBK) 27 Mayıs sonrası ordunun sivil idareden bağımsız yeniden teşkil edilmesinin planlaması dâhilinde Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nu görüşür. Taslak metnin maddelerinden biri, "Üniformanın şekilleri hususi Kıyafet Kararnameleri ile tâyin ve tesbit olunur. Kıyafet mefhumu içinde olan el, yüz, saç ve bıyık tuvaletlerinde sadelik esastır." Ancak bıyık mevzusunun açığa

kavuşturulması gerekir. Kanun taslağını sunan binbaşı bir izahat getirir: "Bıyığın kalkması teklifinde bulunuldu. Sonra da 'Türk Ordusundan bıyığı kaldırmak mümkün değildir, fakat bu bir talimat ile tanzim edilebilir' denildi." Ancak "bıyığın tanzimi" meselesi çetrefillidir. Oturuma başkanlık eden MBK üyesi Sami Küçük; "Bıyık hususunda, sadece meselâ badem bıyık daha estetik olur. Bunun bir resmi çizilir. Fakat, bir zaman sonra bir başkası çıkar, daha başka bir şekil çizer. Bendeniz bıyığın aleyhindeyim efendim" şeklinde görüş belirtince üye Mucip Ataklı; "mesela, birisi de palabıyık çizer" diyerek destek çıkar. Mehmet Özgüneş ise hatırlatır ki "Bir Alman ata sözü derki; bıyıksız erkek tuzsuz çorbaya benzer. Bazıları mutlaka küçük bir bıyık olsun bırakmak mecburiyetindedir. Dudak teşekkülü itibariyle bıyık koymak ihtiyacındadır. Binaenaleyh burada zikrederek bir tahdide tâbi tutmıyalım ve maddeden bıyık kelimesini kaldıralım." Geçilen oylamayla bıyık metinde kalır ve izin verilen belirgin bir tanımı yapılmadan sade, "tabii" olmak kaydıyla onaylanmış olur. Orduda bıyığın ne yapılacağı meselesi MBK üyelerini de uğraştırmıştır. Ancak henüz bir yasak konusunda çekingenlik vardır; bu fazladır.[1] İsteyen için bir tür aynılaştırılmış üniforma olarak "tabii" tanımlı standartlaştırılmış bıyığa tolere edilmiştir.

Haşmetli bıyıklı Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın veliahtı Kazım Orbay (görev süresi 1944-1946) da bıyıklıydı. Yine 1949-50 arasında bir yıl bu görevi yürütmüş Nafiz Gürman da öyledir. Orbay 1886, Gürman 1882 doğumludurlar. Bıyık her ne kadar yasak olmasa da post-bıyık 1900 kuşağının komuta kademelerine gelmesiyle beraber zaten hemen hemen görünmez olur. Nitekim hemen hemen hepsi 1910'lar ve 1920'lerde doğmuş otuz sekiz MBK üyelerinden biri hariç hepsi tam traşlıdır ve Atatürk'ün yolunda tam traşlı bir ülküye inanmaktadır. 27 Mayıs ihtilalcilerinin, Milli Birlik

[1] İlgili MBK oturumun zabıtları için bkz. https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c004/mbk_00004058.pdf

Kaş otoritesine sahip iki general; Memduh Tağmaç ve Cemal Madanoğlu.

Komitesi üyelerinin ve on dörtlerin yakın zamanda Z kuşağı Kemalizmi ve dijital sosyal medya etkileşimlerinde yeniden kazandığı karizmada onların siyah beyaz fotoğraflarındaki büyüsel görselliğin de payı olmalıdır. Dönemin üniformaları altındaki genç ve zinde duruşlarını, esmer saç, kaş ve hatlarını ve sert bakışlarını pürüzsüz, tam traşlı Kemalist subay çehresi tamamlar. Düzenli ve pürüzsüz traş bir subay hasletidir. Kemalist militer modernlik bu şekilde ikonografileşir. Bıyık hantallık ve köhneliktir.

Bıyık aynı zamanda ordunun katı hiyerarşik düzeninde bir sakıncadır. Ancak orduda 1960'ların ikinci yarısında bıyığın ikinci doğuşunun ardından bıyıklı teğmenler görülmeye başlanacaktır ki bu bıyıklar solculuk alametidir. Zaten tek (Douglas) bıyıklı MBK üyesi de daha sonra ise Türkiye İşçi Partisi'nden Denizli milletvekili olacak (on dörtlerden) Muzaffer Karan'dır. 27 Mayıs rejiminin kudretli generali Cemal Madanoğlu (1907-1993) taze subaylığında Siirt'te Douglas bıyık furyası zamanında bıyık bırakanlardandır: "Cebimde

aynanın ne işi var? O sırada bıyık bıraktığımdan meraklıyım. Hepimiz cebimizde teneke kapaklı yuvarlak birer ayna taşıyoruz. Arada sırada çıkarıp bıyıklarımıza bakıp duruyoruz."[2] Sadece Madanoğlu değildir: "Biz bütün arkadaşlar o sıralarda bıyığa merak salmıştık." Ancak etrafında çıkan düzensiz kılları cımbızla yolarken daha da berbat eder; üstelik bıyıklarını bari hepten yolayım, ayva tüyü gibi güzel çıksın derken dudakları kıpkırmızı kabarır. Yüzbaşı rütbesiyle 1934 Sason Harekatı'na katıldığı Siirt'teki görevinde kaba çizmeleri çekip teneke çerçeveli yuvarlak cep aynasına bakarak bıyık burarak bu askeri-kolonyal ortamda eşkıya takibi yapan Madanoğlu tayininin ardından İstanbul'daki "klasik askeri koşullardaki" görevinde ise farklı biri olmuştur: "Bıyıkları kestim...artık Sason'daki Madanoğlu değilim'...Yumuşak deriden çizmeler, lastikotin kumaştan giysiler yaptırdım. Törensel bir kılığım vardı... Sason'da savaş düzeninden, İstanbul'da tören düzenine böylece geçtim". Artık tam traşlı törensel subaylık ve erkeklik kodlarını benimser.[3] Militer modernizmin estetiği pak çehrede mükemmelleşir. Eklenmeliki askeri estetik ve ihtişam önemli ölçüde tıpkı sinekkaydı bir çehre gibi disiplinize edilmiş bir törenselliğe dayanır.

Ordudaki bıyık antipatisinden dolayı bıyığın karşıladığı ihtiyaç kendine yeni yollar açacaktır. Kaşlar bile politiktir. Folkorist İlhan Başgöz gençliğinde üniversitede Ankara valisi Avni Doğan'la karşılaşmasını hatırlamaktadır: "Kaşlarının ucunu Atatürk'ün kaşları gibi yukarıya kaldırmış, heybetli bir vali. O vakit böyle kaşlar Atatürkçülük işaretiydi. Karşısına dizildik. Kız arkadaşlarımız pek tedirgindi. Hepimizi şöyle bir süzdü vali bey. Bizi korkutacak kadar beklediğine inandıktan sonra, 'Siz dün bir Rus şarkısı söylemişsiniz, doğru mu?' deyiverdi...'Türk şarkıları yok muydu? Siz Türk değil

[2] Cemal Madanoğlu, *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019, s. 126.
[3] Cemal Madanoğlu, *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*, s. 214-215.

misiniz?"[4] Valiliğinin yanı sıra CHP'den neredeyse aralıksız çok uzun bir milletvekilliği kariyeri (1923-1965 arasında toplam otuz beş yıl) yapacak Tek Parti rejiminin astığı astık kestiği kestik son valisi Avni Doğan bu bakımdan gerçekten rejimin cisimleştiği isimlerden biridir. Onun anlayış kıtlığı, kaba sabalığı, âdeta öküzlüğü Başgöz için gülünç kaşlarında vücuda gelmiştir. Uzamış, sağa sola kabararak taşan, öne çıkmış kaşlar devlette bir otorite ve oturaklılık simgesidir. Uzatanlar için öyleyse de başkaları için gülünç olması bu insanları daha da hayatın dışında kılar. Özellikle de generaller çok uzun süre uzayan kaşlarını aldırmayarak unvanlarının temsil ettiği haşmetli otoritelerini ve Atatürkçülüklerini bu şekilde ortaya koymaktan hoşlanmıştır. Başka bir zamanın, başka bir değer dünyasının, ataerki ve otorite kodlarının haşmet göstergesidir bu. Zaten aynı haşmet duygusu Atatürk'ün devlet otoritelerince yaygın kullanıma sokulmuş fotoğraflarından özellikle en kalın ve kaşlı, otoriter endamlı olanlarının görünür kılınmasına vesile olmuştur. 27 Mayıs'ın Ankara sıkıyönetim komutanı ve daha sonrasında 9 Mart sol-Kemalist darbe teşebbüsünün örgütçülerinden Cemal Madanoğlu kalın ve aşağıya kaykılan kaşlarıyla gurur duyduğu kudretli general imajını ve tekrarlamayı sevdiği "bende taşak var, kafa yok" sözüyle masaya koyduğu erkekliğini daha da sergilemektedir. 9 Martçı generale karşı 12 Mart'ın muktedir genelkurmay başkanı Memduh Tağmaç ise belki de kalın kaşlarıyla ilk hatırlanan (ve 12 Mart muhtırası sebebiyle çok kötü anılan) örneğidir bu kaşların ve kaş otoritesinin. İşte Soğuk Savaş'ın antikomünist generallerinin Atatürkçülükleri böyle hötzöt ve sıkıcıdır. Kendilerine biçtikleri çağdaşlık standardı gereği bıyık bırakmaktan imtina ettikleri için o vasfı kalın kaşlarına yüklerler. Milli Şef devrinin kudretli bakanı Hasan Âli Yücel de yücüne haşmet kazandırmak için kaşlarının ucunu yukarıya

[4] İlhan Başgöz, *Gemerek Nire Bloomington Nire: Hayat Hikayem*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

doğru fırçalamaktadır. Ona nefret besleyen Necip Fazıl'a göre bu, "ezberleme felsefecisi . . . bu hallere, büyüklük, büyüklere mahsus hususiyetler gözüyle"[5] bakmaktadır.

Kaşın bir otorite simgesi olarak öne çıktığı moment kuşkusuz Sovyetler Birliği'nde Leonid Brejnev idaresidir. Aslında ortak üçlü yönetimin simgesel başı olarak makamına ilk oturduğu 1964'te durağanlaşmış bir rejimde reformist bir damarı temsil eden ve görkemli bir cüsse, cazibe ve enerjiye sahip Brejnev, kötü yaşlanmanın örneğini verecektir. Oysaki gençliğinde kalın kaşları onun cazibesidir.[6] Yeraltında dolaşan Sovyet şakaları onun kaşlarına odaklanmıştır. Bu şakalar kaşlarında Stalin'in otokrasisinin bıyıklarının kötü bir taklidini, bir nevi dildosunu görmektedir. Bir tür yetersiz adamın biraz da acınası diktatörlüğüdür.[7] Ömrü vefa etmese de gerçekten reformist olan halefi Andropov'un da kaşları yine dikkat çekicidir. Sovyet gerontokrasisinin (ihtiyarlar yönetimi) ataleti, köhneliği, bunaklığı âdeta kaşlarla sembolize olmuştur. Bıyık bile hareketin, eylemin sembolü olabilir ancak kalın kaş telleri asla değil.

Bıyık 1970'ler boyunca polis nazarında her zaman şüphe uyandırıcı bir unsurdur ve defedilmesi gerekir: "Bu arada polisler, ikide bir mahzene dalıp tutuklulardan birkaçını gözümüzün önünde dövüyorlardı. [Bir] arkadaşı bir ara alıp götürdüler. Biraz sonra . . . bitkin bir vaziyette geri getirildi. Polisler, 'komünist bıyığı' diye bütün bıyıklarını tek tek yolmuşlardı."[8] Özellikle bıyıklı öğrenci komünistlik alametidir. Jandarma için de bıyık yakın tehdittir ancak neyse ki kurum külyutmazdır: "Aradan beş-on dakika geçmişti ki, jandarmalar kahveyi bastı. Jandarma başçavuşu, İşçi-köylü gazetelerindeki bıyıklı emekçi figürlerini gösterip, 'işte

[5] Necip Fazıl Kısakürek, *Babıali*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınevi, 2010, s. 250.
[6] Susanne Schattenberg, *Brezhnev: The Making of a Statesman*, London: I. B. Tauris, 2022, s. 2, 27, 73.
[7] Anastasia Astapova, *Humor and Rumor in the Post-Soviet Authoritarian State*, Knoxville: Lexington Books, 2021, s. 45.
[8] Gün Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 213.

Stalin'in resimleri' diyerek derin tarihi bilgisini ortaya koydu. Suç delilleri apaçık ortadaydı!"[9]

12 Eylül rejimi kamu kurumlarına ideoloji simgeleyecek herhangi bir bıyığın sokulmaması için mevzuatı düzenledi. Ekim 1982'de yürürlüğe giren Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Çalışan Personelin Kılık ve Kıyafetine Dair Yönetmelik'in birinci maddesinde amaç, "Bu Yönetmelik, kamu personelinin Atatürk devrim ve ilkelerine uygun, uygar, aşırılığa kaçmayacak şekilde sade bir kılık ve kıyafette olmalarını, kılık ve kıyafette birlik ve bütünlük içinde bulunmalarını sağlamak" olarak tanımlanır. Bu "birlik ve bütünlüğü" sağlamak üzere memurlar; "Her gün sakal tıraşı olunur ve sakal bırakılmaz"; "Kulak ortasından aşağı favori bırakılmaz. Saçlar kulağı kapatmayacak bir biçimde ve normal duruşta ensede gömlek yakasını aşmayacak şekilde uzatabilir" ve "Bıyık tabii olarak bırakılır, uzunluğu üst dudak boyunu geçemez. Üstten alınmaz, yanlar üst dudak hizasında olur, alt uçları dudak hizasından kesilir."[10] Sakal yasağı ancak Danıştay tarafından 2022 yılında iptal edilecektir. 12 Eylül rejiminin üniversitelerin üzerinde denetleyici bir kurum olarak oluşturduğu YÖK de kılık kıyafeti yönetmeliğe bağlayarak kız öğrencilerinin başörtülerini ve aşırı makyaj yapmalarını yasaklarken erkek öğrencilerin de saç, sakal ve bıyıkları tariflerle düzenledi. Hava Kuvvetleri'nden emekli pilot Mehmet Şentürk ise artık THY pilotuyken 12 Eylül rejiminin sivil pilotları da kapsayan genelgelerine uymayarak bir sivil itaatsizlik eylemi gerçekleştirecektir: "Beni uçuştan alacaksanız alın, bıyıklarımı kesmem' dedim. Güya Maocu olduğum için benden bıyıklarımı kesmemi istediler. Bir zaman sonra da ülkücü dediler. Halbuki

[9] Gün Zileli, *Yarılma (1954-1972)*, s. 460.

[10] 25 Ekim 1982'de Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren kılık kıyafet yönetmeliği için bakınız, https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/3.5.85105.pdf

Kenan Evren denetimde.

benim sağcılık ve solculukla ne işim var? . . . Ben de 1974'ten beri bıyıklarımı kesmedim, kesmeyi de düşünmüyorum."[11]

Orduda İç Hizmet Kanunu'nda değişiklikle subayların bıyık bırakması yasaklandığı gibi aynı yasak üniformalı polislere de tatbik edildi. Zira bıyık insanların siyasi eğilimlerini yüzlerine yansıtmaktadır. Bunun illa kasten tercih edilmesine gerek yoktur. Estetik beğeniler, içinde solunan kültürel sosyalizasyon bu tercihleri biraz da kaçınılmaz kılar. Oysaki devletin emrindeki asker ve polis tamamen nötr ve renksiz olmalıdır. Alt-üst hiyerarşik ilişkiler ancak bu esasta kurulabilir. 1970'lerde bıyık özellikle genç teğmenler ve yedek subaylar için bir solculuk alarmıdır ve bu tür göndermelerin ordudaki alt-üst ilişkilerini tahrip ettiği düşünülür. Zaten bıyık 1980 öncesi yasak değilse de fiilen bıyık bırakan subay nadirattandır. Bıyığın şeklini düzenlenen nizamname, ona dudakları geçmeyecek ve dudaklara değmeyecek şekilde izin verdiğinden zaten ülkücü bıyığa imkân yoktur. Poliste ise solcu Pol-Der ve ona karşı kurulan Pol-Bir'de açığa çıktığı üzere solcu polis-sağcı polis kutuplaşması daha alenidir. 12 Eylül darbesinin ardından İçişleri Bakanı olan General Selahattin

[11] "Efsane Pilot Mehmet Şentürk Hayatını Kaybetti", *Sabah*, 23 Temmuz 2022.

Çetiner'in ilk icraatlarından biri polislerin bıyığını kestirmek olmuştur. Böylece bir günde ortada ne pos, ne badem, ne sarkık bıyıklı polis kalır.[12] Üniformalı polisler için mevzuatın düzenlenmesiyle sürdürülen bu yasağa rağmen ülkücülerin ağırlık kazandığı Özel Harekat Dairesi'nde bu yasak uygulanamayacaktır.

12 Eylül komutanlarından ve Diyarbakır Cezaevi işkenceleri sırasında Diyarbakır Sıkıyönetim Komutanı Kemal Yamak (1924-2009) da Harp Okulu'nda komutanından öğrendiği yasak olmayan şeyleri mevzuata uygun alakasız zorluklar çıkartmak üzerinden fiilen yasaklamak metoduyla 12 Eylül öncesi "hiç sevmediği bıyık bırakma[yla] mücadele" etmiştir.[13] Zaten 1980 darbesinin hemen öncesinde de Genelkurmay'ın orduda bıyığı yasaklamaya yönelik yasal mevzuat çalışmaları vardır.[14] Dolayısıyla bu "bıyık siyasası" 12 Eylül'de ordu komutasının ülkede kanun yapıcı tek ve mutlak otorite olması ordunun daha önce yasal dayanak yokluğundaki mücadelesine kanunilik kazandırmaktan ibarettir.

Âdeta 12 Eylül rejimi için sakal ve bıyık, memuriyetin doğasına aykırıdır. Öyle ki akademisyenlerin de sakal bırakması yasaklandı. Az sayıda akademisyen bu keyfî yasağın ardından üniversitedeki görevlerinden istifa etti. Ekrem Pakdemirli'ye göre hem Kenan Evren hem 12 Eylül cuntasının oramiral başbakanı Bülent Ulusu bıyıklıları sevmemektedir: "İlk karşılaşmamızda [Ulusu] benden hiç hoşlanmamıştı. Hatta yanındakine yine bir bıyıklı geldi demişti. . . . [bürokratlar olarak]

[12] Ali Kemal Erden, "İdeolojiyi Gösterme Biçimine Döndüğü için Konulan Bıyık Yasağı Kalkıyor..." https://www.indyturk.com/node/593591/haber/i%CC%87deolojiyi-g%C3%B6sterme-bi%C3%A7imined%C3%B6nd%C3%BC%C4%9F%C3%BC-i%C3%A7in-konulanb%C4%B1y%C4%B1k-yasa%C4%9F%C4%B1-kalk%C4%B1yor%E2%80%A6-hilal

[13] Kemal Yamak, *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*, İstanbul: Doğan Kitap, 2006, s. 64.

[14] "TSK, Türk Askerine Bıyık Bırakmayı Neden Yasakladı?" https://www.haber7.com/guncel/haber/374214-tsk-turk-askerine-biyik-birakmayi-neden-yasakladi

Turgut [Özal] Bey, Hasan Celal [Güzel], Yıldırım Aktürk, Yusuf Özal ve ben hepimiz bıyıklıydık."[15]

Costa Gavras'ın *État de siège* (*Sıkıyönetim*) (1973) filminden bir stereotip Latin Amerikalı antikomünist general.

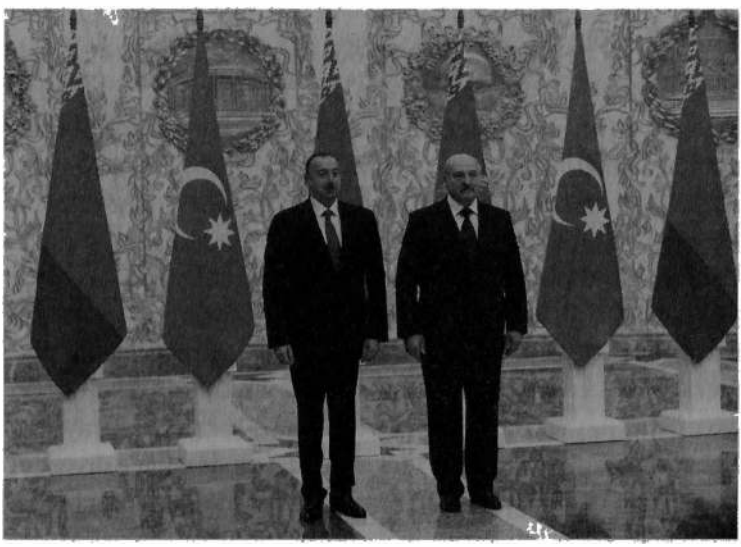
Devlette devamlılık esastır. Sürmek ve aşağılama amaçlı bıyık traşlamak da. 1938 Dersim operasyonunda; "Erkeklerin bıyığını saçını, kadınları hep tıraş ettiler. Hep götürdüler hamama... [Bizi] topladılar götürdüler trene koydular. Kısmen Aydın'a, kısmen Muğla'ya, kısmen İzmir'e, kısmen bilmem nereye."[16] Dersim '38 operasyonunun mağdurları maruz kaldıklarını anlatırken hep benzer muameleyi anımsarlar: "Babamı götürüyorlar, babam Türkçe bilmiyor ya, böyle elini koyuyor bıyıklarının üzerine, babam bıyıklarına çok meraklıydı, kıvırıyordu. Tabii elini koyuyor üstüne oradaki çavuş mu neyse, bu taraftan vuruyor, o taraftan vuruyor... Babam bırakmıyor bıyıklarını kessinler. Son dönemde diyordu: 'Yav ben ne kadar cahildim dur kessinler nasılsa kökü bizde. Niye o kadar tokat yedim ki boşu boşuna.'"[17] Elli yıl sonra

[15] Turgay Yavuz, *Özal'ın Mirası: Ekrem Pakdemirli'nin Anıları*, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013, s. 95.

[16] Bülent Bilmez, Gülay Kayacan, Şükrü Arslan, *Dersim'38'i Hatırlamak: Kuşaklararası Sözlü Tarih Projesi Alan Araştırması Raporu*, İstanbul: Tarih Vakfı, 2011.

[17] Kazım Gündoğan, *Keşiş'in Torunları: Dersimli Ermeniler*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2016, s. 133-134.

12 Eylül'de de Tunceli'de sol örgütlere karşı operasyonlar yürüten ordunun yöntemleri aynıdır: "12 Eylül'de cemseler, askerler her sabah şafak beş deyince köylüleri bütün harmana toplarlardı: O erkeklere [neler yapmazlardı]; kiminin bıyığını çekiyorlardı, kiminin saçını çekiyorlardı... Tunceli'nin valisi yerli öğretmenlerin hepsini sürdü, yani Tuncelilileri, bütün komple sürgün etti hiç yerli kimse kalmasın diye. Önce saçlarını kestirdi, bıyıklarını kestirdi. Yani bu bir şey mi! Tekrar ondan sonra sürgüne."[18] Devletin beden üzerindeki tahakkümü ve zor gücüyle ona keyfîliğini dayatmayı kendine hak görme cüreti bireysel varoluşa ve haysiyete hak tanımama iddiasının en sindirici ve çaresiz bırakıcı güç gösterisidir. Elbette bıyığın erkekliğin haysiyeti görüldüğü bir kültürel dünyada bu eylemin gücü daha da fazladır.

Avrupa'nın son diktatörleri; Aleksandr Lukaşenko ve İlham Aliyev.

[18] Bülent Bilmez, Gülay Kayacan, Şükrü Arslan, *Dersim'38'i Hatırlamak*.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından temiz traşlı "medeni" "Hür Dünya"da namı kötüye çıkan bıyık diktatörler ve canavarca arzularıyla özdeşleşti: İspanya'da Franco, Mısır'da Nasır ve halefi Enver Sedat, Şili'de Pinochet, Arjantin'de önce Ongania, kısa bir demokrasi arasından sonra Videla, Zimbabwe'de Robert Mugabe, Libya'da Muammer Kaddafi ve belki de en pervasızca Irak'ta Saddam Hüseyin. Bu diktatörlükler, saldırgan, hoşgörüsüz, kaba saba ve sevimsiz bıyıklarla simgeleşir. Latin Amerika'da anti-komünist darbeci ve işkeneci subaylar bıyıklarından tanınırlar. Bu ortamda bıyıksız diktatör ise Kenan Evren'dir. Otoriter muhazafakâr, Katolik rejimlerin bıyıklı bünyesine uymadığından tehditkâr görülen liberaller, demokratlar, eşcinseller hedefteyken Kenan Evren'ın rejimi ise bıyıksızlığın diktasıdır. Bıyıksızlık ordu için aynılaşma standardıdır. Herkesin aynı olduğu bir hiyerarşik düzen. 12 Eylül rejiminin yönetmeliklerle düzenleyerek öngördüğü "kılık ve kıyafette birlik ve bütünlüğün" ve "sadeliğin" en temel gerekliliklerinden biri bıyıksızlıktır. Solcu, İslamcı, ülkücü, hippie, her türlü tekinsiz kıl tüye karşı otoriter merkezciliğin ve devletin katı ve esnemez renksizliğinin yüzü temiz traşlıdır.

7
Taşranın Bıyıkları: Endişe ve Tehdit

Demokrat Parti'nin 1950 yılında iktidara gelişi birçokları için taşralıların, yeni bir siyasi sınıfın iktidara gelişi, görünür oluşudur. Zaten CHP siyasi eliti içinden çıktıklarından Adnan Menderes'in, Celal Bayar'ın bıyıkları yoktur (1899 doğumlu Adnan Menderes yaşı gereği Türkiye'nin hiç bıyık bırakmamış ilk başbakanıdır, post-bıyık kuşağındandır) ancak Demokrat Parti iktidarı artık bıyıklıların bıyıklarından utanmadıkları, onu yükselmek için kestirilmesi gereken bir gerilik görmedikleri yeni bir siyasi konfigürasyonu sağlamıştı. Nitekim artık İstanbul ve Ankara'ya okumaya gelen öğrenciler merkeze ve güce yamanmak, dâhil olmak, onun karşısında sinmek için bıyıklarını traşlamayı bırakırlar. Aksine bir tür kimlik ifadesi olarak dudak uçlarına yakın bir noktaya kadar salınan Douglas'tan biraz daha kalın ama yine de ince bıyıklarını bırakırlar ki bu biçim, 1970'lere kadar hâkim üniversiteli muhafazakâr taşralı bıyık olur. Bu, köylülerin kaba bıyıklarından da farklıdır. Zihinlerde canlanıverdiği gibi geniş zamanlar boyunca değişmez, aynı kalan değil şehirli stilize bir bıyıktır. Hâkim bıyık modasına uygun olarak Douglas/Gable/Ayhan Işık bıyığının hafif dokunuşla biraz farklı hâlidir. Kopuşunun ardından Tek Parti döneminde istisnai şekilde bıyık koyan üstad Necip Fazıl Kısakürek'in Douglas bıyığı bir rol model olmalıdır.

Reşad Ekrem Koçu 1950'lerin İstanbul'una baktığında; "Bıyıklarını hiç kesmemiş yaşlı İstanbullular pek az kalmışdır; kalanların çoğu da esnaf ve ayak takımından, ve bilhassa İstanbul Rumları arasındadır" notunu düşer. İşte bu 10

yılda bir 6-7 Eylül tanığı Rum kadının yağmacılar tasviri 1950'lerde İstanbul'da tedirginlik uyandıran yeni ve tekinsiz bir güruha dair değerler paniği de yansıtır: "Hiç görmediğimiz insanlardı, böyle insanlar yoktu İstanbul'da. İki metre kadar böyle çarıklı. Bıyıklı, böyle bıyıklı. Anadolu'dan kamyonla getirdiler, İstanbul'u kırmak için."[1] 1950'ye kadar Tek Parti rejiminin politika tercihleri gereği ve henüz sanayileşmenin yokluğunda nüfusu çok yavaş artan İstanbul, birden göçün odağı hâline gelir. Bu göçün tetiklediği şehirli endişe, 1960'lı yıllarda hepten artacak ve her gün Haydarpaşa Garı'ndan İstanbul'a dağılan bıyıklıların şehre damgasını vuran kendi kültürleriyle İstanbul'u istilası tedirgin gözlerle izlenecektir. Yaşar Kemal İstanbul'a göçe dair *Cumhuriyet* gazetesinde "Neden Geliyorlar?" başlıklı yazı dizisinde belediye otobüsünde bir İstanbulludan duyduklarını aktarır:

> Eskiden böyle miydi İstanbul? . . . Böyle kıyafetli adamlar, değil Taksim meydanına gelip otobüse binmeye, Taksim meydanına yaklaşamazlardı bile. Şimdi tam Beyoğlu çarşısının ortasında volta atıyorlar... Hey gidi günler hey. Beyoğlu bir zarafet meşheriydi. Bu dil bilmez köylüler geldiler. Yürümesini bile bilmiyorlar.[2]

1960'ların başıyla ardı ardına çevrilen filmlerde –*Gurbet Kuşları* (1964), *Son Kuşlar* (1965), *Bitmeyen Yol* (1965), *Ver Elini İstanbul* (1962), *Bütün Suçumuz Sevmek* (1963)– bu "bıyıklılar" ortaya çıkar. Birçoğu toplumsal gerçekçi bu filmlerde Anadolu'nun bağrından gelen bıyıklara müşfik bir bakış vadır. Sınıfsal ayrımların sarih ve iç içe geçmez doğasından rahatlık içinde bir müşfikliktir bu. Bıyıklılar kültürel hiyerarşiye tehdit değildir. Köyden kente göçenler sert, gür, hoyrat ve

[1] Ayşem Sezer Şanlı, "6-7 Eylül 1955: 'Türkiye'de Bir Pogrom Yaşandı', Mete Kaan Kaynar (ed.), Türkiye'nin 1950'li Yılları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s. 384.

[2] Derya Bengi, *60'lı Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 113. Yaşar Kemal'in röportajlarını okumak için bkz. Yaşar Kemal, *Röportaj Yazarlığında 60 Yıl*, YKY 2011, 261-297.

Bitmeyen Yol filminde ailelerini köyde bırakarak ekmek parası peşinde İstanbul'a göçen ve tutunmaya çalışan bıyıklı halk yığınları.

esmer bıyıklarıyla filmlerde sterotip bir Anadoluluyu temsil ederler. Hatta bu sebeple bıyıkların da aynı kaldığı, bıyığın her zaman köylülüğü, eğitimsizliği ve yontulmamışlığı ifade ettiği fikri rahatlık vericidir. Yüzyıllardır değişmeden aynı bıyıklı kalmış insanlar tarihe aittir ve modernite ve şehirlilik tarafından eritilecektir. Asimile edilmezlerse de çeperlerinde kalacaklardır. Ancak bıyıklılar şehirde kendilerine yaşam alanları kurabildikçe ve aktörleştikçe bu panik daha da artacaktır. Aslında dikkatli, hatta o kadar da dikkatli olmayan gözler Haydarpaşa Garı'ndan İstanbul'a dağılmış bu kitlelerin şehirli bıyığa adaptasyonlarını görebilir. Zaten berberler de biraz bunun için vardır. Köylerindeki ve kasabalarındaki bıyıkları şehirde hafif yumuşar, hafif incelir, hafif büklümlenir. Bu melezlenme belki erkekliklerini zedeleyecek kadar değildir ancak yine de artık "şeherli" olduklarını taşrada kalanlara fark ettirecek, kendilerini onlardan hafif farklılaştıracak kadardır. Bıyıklar hiç sabit kalmaz. Ancak tüm bu ufak etkileşimler modernist ikiliklerle çalışan şehirli gözler

Taha Akyol MHP Gençlik Kolları'nda konferans verirken

tarafından görülmez. Anadolu çağlar boyu bıyıklı insanlar yığını demektir. Bıyık, Anadolu'nun yüzlerce yıllık geleneksel ataerkil düzeninin taassubunun anlatımında bu ahlaki düzenin alameti olarak sıkça başvurulan bir alegoridir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu *Yaban* romanında başkahramanı Ahmed Celal'in gözünden acıyla yakınır ve kendi tek bildiği olan geleneksel yaşam döngüsüne sıkı sıkıya sarılma adına her türlü yeniliği, değişimi, "millililiği", şahsiyeti bastırmış ve sadece bıyığına dokunulamaz değer niteliği atfetmiş bir kara cehalete isyan eder:

> Düşmana akıl öğreten müftülerin, düşmana yol gösteren köy ağalarının, her gelen gasıpla bir olup komşusunun malını talan eden kasaba eşrafının, asker kaçağını koynunda saklayan zinacı kadınların, frengiden burnu çökmüş sahte sofulann, cami avlusunda oğlan kovalayan softalann türediği yer burasıdır. Burada, bıyıklannı makasla kırptı diye nice fikir ve ümit dolu Türk gencinin kafası taş altında ezildi. Burada, yüzü düşmana dönük nice vatan mücahitleri savunduklan kimselerin eliyle arkadan vuruldu. Burada, milli timsalin,

milli bağımsızlık sembolünün yolu kaç defa kesildi ve kaç defa oturduğu şehrin etrafı isyan silahlarıyla çevrildi.[3]

Bıyıklılık herhangi biri olmaktır. Baba neyse, dede neyse bu daimi durağanlıkta aynısı olmaktır. Makbul ve tek doğru varoluş budur. Anadolulu, köylü, taşralı, varoş fark etmez; güruh psikolojisinde hareket eden devasa yığınların içinde erimiş herhangi bir kişiliği olmayan dümdüz insanlar. Bıyık alaladelik, kalabalıklar içinde herhangi biri olmak demektir. Daha çok şiirleriyle tanınan Sivaslı Hasan Hüseyin Korkmazgil'in *Bıyıklar Konuşuyor* (1971) hikâyesi bir Orta Anadolu kasabasının tüm havasına sinmiş bıyıkların yaşamı ve yabancıları cendere altına alışına dairdir. Hikâyenin başında anlatıcı Anadolu'yu "aydınlatmaya" gitmesi beklenen çıtkırıldım bir genç öğretmenin bile pos bıyık bırakmak durumunda kaldığını görmüştür. Birden maziyi ve orada benliğini koruyarak varolamayan bir yolcuyu hatırlar:

Necmettin Erbakan partiye yakın gençlerle. Solunda Abdurrahman Dilipak. Halit Esendir, *Kendi Anlatımlarıyla Babıali'nin Meşhurları.*

[3] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Yaban*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, s. 147.

> Caddeden gelip geçenlerin hepsi de bıyıklıydı. Dükkanların, mağazaların içindekiler, kapısındakiler hep bıyıklıydılar. Faytonlar, taksiler, kamyonlar, at-arabaları bıyıklılarla doluydu. Genç adam nereye baksa, kimi görse, gözlerine ilk takılan şey bıyık oluyordu. Hiçbir yerde bu kadar bıyık görmemişti. Sanki herkes, kanunmuş gibi, ağzında bir tutam kılla dolaşıyordu...Bastığı yeri görmüyordu. Nereye baksa bıyık, bıyık, bıyık...Dükkanların kepenkleri bıyık bıyık sarkıyordu. Vitrinler bıyıklıydı, faytonlar bıyıklıydı...cesaretini toplamak için içkili bir lokantaya girdi. Garsonlar bıyıklıydı, patron bıyıkklıydı, masalar bıyıklıydı; sürahiler, bardaklar, tabaklar, kaşıklar bıyıklıydı.[4]

Aslen Maraş-Elbistanlı Tahsin Yücel de *Bıyık Söylencesi* (1995) romanını bir Anadolu kasabasında kurar. Kentlerde de bıyıklılar vardır; "ama büyük bir kentte bıyık söylence şekline gelmezdi."[5] Yani bıyık büyük kentlerde tüm baskınlığına karşın Anadolu'da erkek dünyasında kurduğu gibi tüm hayatı kuşatan bir tahakküm kuramaz. Ancak elbette İstanbul'u bıyıklıların istilası da bir endişedir. Orhan Pamuk'un *Kafamda Bir Tuhaflık* romanının başkarakteri İstanbul'a birinci kuşak göçmen bozacı Mevlut, (1970'li yıllardaki ilk gençliğinde) ilk bıyık bıraktığında aynadaki "Bıyıklı halini beğenmedi. Kendini 'güzel' bulmadı. Herkesin sevimli bulduğu o bebek yüzlü çocuk gitmiş, sokakta milyonlarcasını gördüğü erkeklerden biri gelmişti." Her ne kadar bölümde Mevlut'un bıyık bırakışı asıl olan bitenler arasında bir kozmetik detay görünse de Pamuk'un bölüme uygun gördüğü isim "Mevlut'un Bıyığı"dır. Zira 21 yaşında bıyığını koyveren Mevlut ve her "Anadolulu" için bu bir *rite de passage*'dir. Nitekim hemen akabinde amcasının oğlu Süleyman'ın da ondan habersiz eşzamanlı bıyık bıraktığını görür ve bu denk gelişe hayret eder. Bu yaş dönümünde adeta doğal ve irade gerektirmeyen

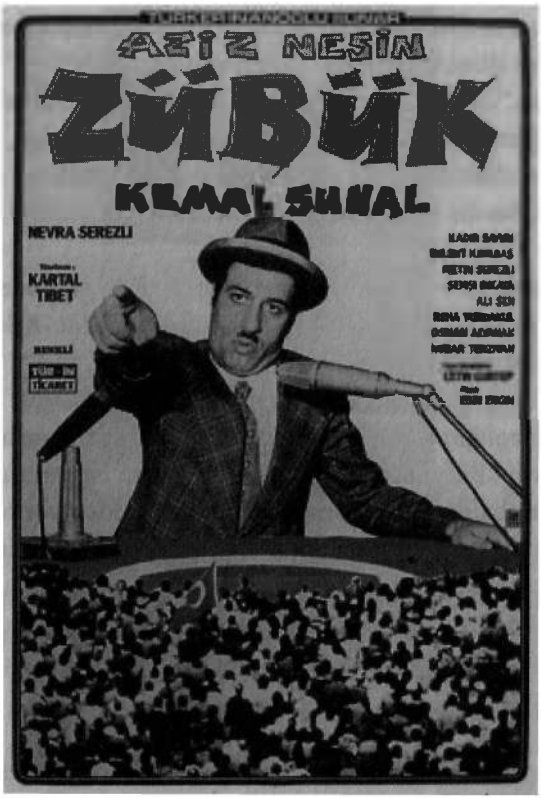
[4] Hasan Hüseyin, *Bıyıklar Konuşuyor*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971, s. 3, 8.
[5] "Bıyığın Artık Romanı da Var", *Kim*, Ağustos 1995, no: 41, s. 64.

kendiliğinden bir eylem, bir organ gelişimidir. Aynı sayfada bakir Mevlut'un bu zorlu yaşlarında cinsel kıvranmalarına da şahit oluruz.

Pamuk, romanlarında kısmen Kemalistleri ve onların görünüm, şekil, kılık kıyafet takıntılarını alaya almak için, kısmen de kendinin alaycı üslubu kaynaklı bol bol "bıyıklılardan" bahseder ("bıyıklı ve yoksul insanlar"; "bıyıklı, çarpık bacaklı, kara kuru vatandaşlardan birinin"; "bıyıklı sıradan yüzünde"; "futbol maçını seyreden binlerce bıyıklı erkek arasında"). Bu kullanımlarda "bıyıklılar" tıpkı Mevlut gibi yığınlar hâlinde gezen, asla sesi duyulmayan ama her yeri dolduran, İstanbul'u ve diğer şehirleri sokaklarından meydanlarına işgal eden ve sürekli arkalarından alaylı ve küçümseyici şekilde söylenilen Anadolululardır. Bıyıklık anonimliktir.

Yusuf Atılgan'ın *Anayurt Oteli*'nin (1959) tekinsiz başkarakteri Zebercet de rötarlı Ankara treniyle başkentten gelen kadın müşteriden etkilenince kadının onda uyandırdığı umuda sarılmak için çok uzun yıllar sonra kendine ilk kez yeni kıyafetler aldığı gibi bıyığını da kestirir. Ancak bu süreç epey sancılı olur. Önceki gün bıyığını kesmeye cesaret edemediği hâlde otel müşterisi emekli subayın "bıyığınız yakışıyordu size" demesiyle başlayan şekilde bıyığının varlığından şüphe duyar. Aynada var olduğunu görür ama tam da emin olamaz ve erkekliğini tehdit altında hissettikçe tedirginleşir. Atılgan, okuru da belirsizlikte bırakırken bu özgüvensiz, şahsiyetsiz ve takıntılı karakterin sanrılarını yaşadığı bıyık belirsizliğiyle okura tüm tekinsizliğiyle hissettirir. Tedirginlikle karışık cesaretini hazır toplamışken, her zamanki berberinden koltukta "bir yığın gereksiz laf dinlememek" için çarşıya yakın berberlerden birine gider. Herhangi biri, dümdüz biri değil, biri olmak istiyordur. Boğuştuğu sanrılarından azade bir şahsiyete bürünmek istiyordur. Alabildiğine şahsiyetsizdir zira.

Bir dönüşüm bıyığın alabildiğine sıradanlık, alaladelik olmaktan çıkmaya başlayarak bir siyasi tehdit hâline gelmesidir. Oluşturduğu bir tehdit bıyıklıların oylarını kolayca

alan sağcıların siyasi zorbalıklarının payandası olmasıdır. Tıpkı Aziz Nesin'in romanından uyarlanan *Zübük*'te (1980) taşra kurnazı İbrahim Zübükzade'nin önlenemez yükselişine başlarken koydurduğu "sağcı" bıyık gibi. Bu bıyık taşrada yüzyıllardır konan bıyık değildir. Bir "siyasi simgedir". Çetin Altan, *Viski* (1976) romanında TİP milletvekiliyken "halktan uzaklığını ve kopukluğunu" sembolize eden viski içmekle "suçlanmasından" aldığı ilhamla halk tarafından her türlü linçlenen Türk aydınının trajedisini ironik bir dille anlatır. Zaten Altan'ın kendisine de milletvekiliyken Adalet Partili vekiller tarafından hışımla dayak atılmıştır. Bu roman boyunca karakterimizin her söylediği linç sebebi olur. Bu linç arsızı nedensiz öfkeli ve öfkeli olduğu kadar bönlüğünden kolayca

güdülen anonim yığınların tasvirinde sürekli ama sürekli bir tanım döner: "bıyıklı". Defaatle tekrar edilir: "kasketli ve bıyıklı". 60'lar ve 70'lerin Adalet Partisi mitinglerinin alabildiğine kalabalık ve haklılığını kalabalığından, alaladeliğinden, dümdüz halk olmasından alan öfkeli ve şakşakçı kalabalıklardır bu bıyıklı ve kasketliler:

> Kasketli ve kocaman bıyıklılar duruyordu en önde. Kolları yanlarına sarkmış, Öyle taş gibi duruyorlardı. Arkalarında yığınlar vardı.
>
> "Kalabalığın içinden üstüne doğru tokatlar, yumruklar kalkıyordu. Bir yumruk indi ensesine. Sonra bir yumruk daha . . . Kalabalık tam anlamıyla çullanmış yükleniyordu üstüne. Yağlı, kaygan bir bataklık hızla yutuyordu kendisini. Bıyıklar, kasketler, tıraşlı kafalar görünüyordu karmakarışık. Sol böğründe bir acı duydu. Biri bir bıçak mı sokmuştu ne... Şaşı gözlü, irikıyım, kara sakallı biri, 'Gebertin alçağı' diye bağırıyordu."
>
> "Ve iniyordu sopa: 'Sus ulan, göt veren.' Kocaman bıyıklılar, kasketliler, şalvarlılar bağırıyorlardı: 'Allahtan bahset.'"
>
> "Birkaç saat önce kasketli kocaman bıyıklılarla, şalvarlıların, karasakallıların, 'Allahtan bahset! Allahtan bahset!' diye, bağıra bağıra, taşla sopayla linç ettikleri konuşmacı..."
>
> "Ve büyümüş gözler, kalkmış yumruklar, kocaman bıyıklar, dazlak başlar. Ve küfürler. Sonra derin bir karanlık. Parçalanmış cesedin kanını yalayan iki köpek."
>
> "Ve arkada kasketli kocaman bıyıklılar, şalvarlılar, kara sakallılar, koro halinde bağırıyorlardı: 'Allahtan bahset.'"

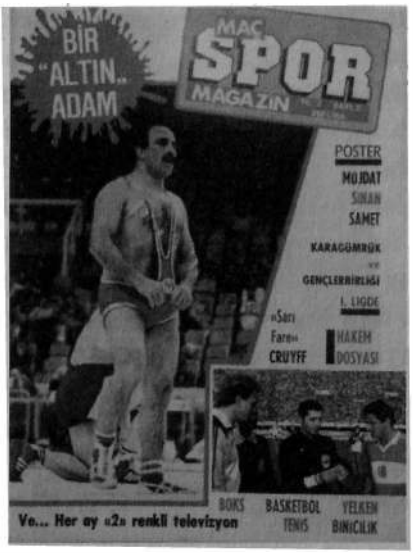

Yaşar Doğu.

19. yüzyıl sonlarında Batı karşısındaki ilk "milli gurur" fetişi olan Osmanlı pehlivanları "Türk'ün acı kuvveti"ni yüzlerindeki haşmetli bıyıklarla da korku salarak hissettirirdi. Tüm pehlivan tefrikaları bu detayı metinlerine sindirirdi. Pekâlâ, Kel Aliço, Koca Yusuf, Adalı Halil, Kurtdereli Mehmet'in yiğitlikleri pala bıyıklarına nakşedilmişti. Ancak küresel trendler önlenebilir, güya zamanlar ötesi değişmez geleneksellik de bu etkilere karşı koyabilir değildir. Küresel eğilimlerin yanı sıra rejim politikalarıyla uyumlu olarak bıyıkları ufalmış ve silikleşmiş kırpık bıyıklı 1920'lerin Kırkpınar başpehlivanları Bandırmalı Kara Ali ve Manisalı Rıfat gibilerinin ardından 1930'ların ve erken 1940'ların Kırkpınar'ını yedi üst üste başpehlivanlıkla domine eden Tekirdağlı Hüseyin ve diğer dönemdaşları tam traşlıdır. Samsun'un bir köyünden çıkma Türk güreşinin klasik efsanesi Yaşar Doğu (1913-1961) da bıyıksızdır. Sadece Doğu değil, Türkiye hamasi spor kültürünün bir unutulmazı olarak "İstiklal Marşı'nın ezberletildiği" anlatılagelen 1948 Londra Olimpiyatlarında altın madalya alan altı güreşçinin hiçbiri bıyıklı değildir. Ne aktif güreşçiliklerinde ne de sporculukları sonrası hayatlarında bıyık bırak-

mışlardır. Tek parti rejiminde köyden şehre devletin gözetimi ve rehberliği altında kariyer patikasına giren bu gençlerin bedenleri hâkim kültürel rejim tarafından şekillendirilmiş; onlara bedenlerine dair karar vermeye dair otonom alan dahi tanınmamıştır. Daha sonraki 20 yılda milli güreşçilerde hâlâ norm bıyıksızlıktır. Ancak yine de bıyık bırakanlar da vardır. Beden üzerindeki otonomi kısmen rahatlamış, esnemiş görünmektedir. 1970'lerle beraberse milli ve olimpik güreşçiler arasında bıyıklılık giderek norm hâline gelir. Artık kendi kültürel evrenleri doğrultusunda bedenlerine hâkimdirler. Mahcup ve ezik değildirler. Devletin kültürel denetleyiciliğinin alanı daralmıştır. Reşit Karabacak, Türkiye güreşinin dibe vurduğu bir dönemde en başarılı Türk güreşçisi olarak beklenti yaratırken yağız güreşçi bıyıklarıyla da dosta güven, düşmana korku verir. Her ne kadar büyük beklentilerle geldiği 1984 Los Angeles Olimpiyatları'nda (2015 Oscar adaylarından Foxcatcher filminde de işlenen şekilde) ABDli Mark Schultz tarafından kolu kırılarak mağlup edilse ve en büyük madalya ve onurdan uzak kalsa da. Önemli çoğunluğu İç Anadolulu olan güreşçiler 1980'lerde dahi hâlâ ağırlıklı olarak köylerden gelirlerdi ve bıyıkları şehrin kültürel ayartıcılığına karşı sımsıkıya sarıldıkları kültürel dünyalarını etkileşimlere kapalı şekilde sürdürme direncini yansıtırdı. 1988 Seul ve 1992 Barcelona Olimpiyatlarında Türkiye'yi temsil eden güreşçiler hâlâ büyük çoğunlukla bıyıklıdır. Bu sebeple Ertuğrul Özkök 1993 yılında kendi sıkletinde dünya şampiyonu olan Sivaslı Sabahattin Öztürk'ü heyecanla güzelleyecektir: "Çağdaş ve güzel. Bıyıksız, iri, genç ve modern ... Bizim Sabahattin'imiz Garp'tan daha yakışıklı, daha modern, daha çağdaş."[6] Özkök için bıyığın ve "kültürel geriliğin" en büyük kalelerinden birinde gedik açılmıştır zira. Güreşçiler arasında da bıyığın vazgeçilmez bir aksesuar olmaktan çıkması futbolcuları biraz geriden takip ederek 1990'ların ortalarında gerçekleşir. Yeni

[6] Akt. Can Kozanoğlu, *Pop Çağı Ateşi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 134.

Reşit Karabacak.

kuşak güreşçiler de artık bıyığa iltifat etmezler. Eşzamanlı olarak 2000 Sydney Olimpiyatları'nda yaşanan krizle de ayyuka çıktığı üzere 28 Şubat döneminde güreş milli takımında İslami bir gruplaşma, tavır, hareket şekillendi ve güreş federasyonu nezdinde olabildiğince sessizlikle geçiştirilen bir huzursuzluk ve skandal patladı. Belki de köy meydanlarında tutulan karakucak güreşlerinden çıkma yağız güreşçiler köylü kabullenmişliğini ve sinmişliğini üzerlerinden atarak şehirli hayata intibakın işareti olarak bıyıksızlığı benimserken aynı sürecin eşzamanlı diğer doğal uzantısı da bireysel varoluşlarına hâkim olma duygusudur. Kendi kültürel dünyalarının etkileşimi onlara siyasal bir karakter kazandırmakta, devlete ve otoriteye karşı itaatkâr olmaktan çıkabilmektedirler.

Arabesk de bıyığın şehirde henüz hâkimiyet mücadelesinde olmasa da kendine çapa atacağı güvenli bir konum etme çabasında merhaledir. Orhan Gencebay 1969 yılında "Bir Teselli Ver"le ulusal şöhrete ulaşırken takılan bu negatif isimle bu müziği yaftalayanların gözlerindeki bakışlara karşı mahcup-

Koca Yusuf. Bu lakabı ona ölümünden sonra Rıza Tevfik koymuş ve yerleştirmiştir.

tur. Gencebay, TRT saz sanatçılığı geçmişinden de kaynaklı bir "efendiliği" sahne/sanatçı personası için benimsediği gibi şehirli kibar Türkçeyi konuşur. Bu kodlara karşı gelmediği gibi kültürel/sınıfsal hiyeraşiyi de kabullenir. Gencebay'ın bıyığı bir taraftan kudretlidir ve varoşların erkeklerini etkiler. Ancak aynı zamanda zariftir ki bu zariflik pekâlâ bir çekinikliği ve mahcubiyeti içerir. Zira stilize bıyığı Anadolulu kaba bıyıktan sıyrılma çabasına denk düşer ve köylü bıyığının düşük kültürel seviyesini ikrar eder. Hatta zaman zaman ve giderek kalınlaştırsa da bıyığı (aslında artık miyadını doldurmuş olan) biraz Douglas'tır. Dört yıl sonra Gencebay'ın arabeskteki krallığına rakip çıkan Ferdi Tayfur'un bıyığı ise daha pala, haşin, gür ve kendine güvenlidir. Şehirli gözleri rahatsız edicidir zira kendini sakınmaz ve olduğu gibi kalarak şehre intibak etme iradesini yansıtır. Tayfur gibilerin şöhretleri, şehirlerde hâkim olması gerektiği varsayılan belirgin ve aşılmaz kültürel hiyerarşilerin ihlal edilebiliğini hissettirir belki ama hâlâ arabeskin konumlandırılması sabittir. Müslüm Gürses de

kendi gibi hayatın sillesini yemiş bıyıklı hayranlarının acılarına tercüman olurken başka dünyalara "tehdit oluşturmadan" zararsızca var olur. Bu arabesk "kültürlü sınıflar" için saf hâlde arabesktir; kendi dışlanmış ve ezik dünyalarındaki dertli kitleler bu hallerini kabullenerek kendi içlerinde yaşarlar. 1980'lerde İbrahim Tatlıses ise fiziksel görünümü ve bıyığının ötesinde maçoluğu, kadın dövmesi ve sahnelerde sakınmadığı şivesiyle kendi olmayı, bundan geri adım atmamayı temsil eder. Hatta mizojen tavırlarının abartılığı dahi pekâlâ kendi (ataerkil) kültürel kodlarını geri adım atmadan pervasızca ortaya koyma iradesinden de kaynaklanır. Elbette bıyığı da bu küstahlığın bedensel anlatımlarından biridir. Ferdi Tayfur da bıyığını ihtimamla yansıttığı imajı doğrultusunda biçimlemiştir ama Tatlıses'in bıyığı tamamen el değmemiştir, hoyratça yabanidir. Kudreti buradan kaynaklanır. Tatlıses tüm bu aurasıyla kültürel eşikbekçileri için dehşet verici bir küstahlığı ve kültürel-sınıfsal sınırların ihlal edilebilirliğini, parayla satin alınabilceğini ifade eder.

Bu sebeple 1990'lar dönümünde bıyığın yenilgisi momenti büyük tantanalarla selamlandı. Bıyığın çağdışılık olarak damgalanarak seri olarak kesildiği 1990'larda bıyığını koruyan edebiyatçı ve entelektüellerden Tahsin Yücel bu kültürel ortamda Bıyık Söylencesi (1995) isimli romanını kaleme aldı. Bir Anadolu kasabasında kuşaklar boyu bir erkeklik normu olarak bıyık bırakmış Cumali taşıdığı bıyığın ağırlığı altında ezildiği gibi bıyığın taşıyana yüklediği kişiliğe uygun davranırken kendine yabancılaştığını idrak etmesiyle beraber intihar eder. Bıyık herkesi aynı kılmakta, toplumsal beklentilerinin altında şahsiyeti ezmektedir. İsmi Roland Barthes'in modern hayatın mitolojilerine dair tür-kurucu kitabına gönderme olan roman yüzyıllardır Anadolu'ya hükmetmiş bıyığa da ağıttır.[7]

Bıyık aslında uzun yüzyıllar nötr bir içeriğe sahipti. Zira normdu. Ne zaman ki bıyıklar ilk kez kendini şehirli hayatın

[7] Tahsin Yücel, *Bıyık Söylencesi*, İstanbul: Can Yayınları, 1995.

akışının dışında buldu; önceden sahip olmadığı ağır bir anlam yükünü kazandı. Artık bir tehditti. Patriyarkal düzenden kendini çekip çıkarmış şehirli-eğitimli kadınlara, solculara, "medeni salon beyefendilerine", hürriyete, eşitliğe, hatta demokrasiye tehditti. Bu bıyık artık sadece geleneksel ve durağan ataerkil düzenin de alameti değildir; aktif olarak şehirli hayatta kendine konum arayan ve bunun için de gerektiğinde karşısında duranı ezmek gerektiğini düşünen bir tehdittir. Bu kötü namı 1990'larda daha da yük hâline gelecektir. Tarihin Sonu'nun artık ideolojilerin olduğu kadar bıyığın da sonu olması umulmaktadır.

8
90'larda Siyasette Bıyık: Teknokrasi, Milliyetçilik ve Çağdaşlık

Bıyık ve sakal 1990 dönümüyle beraber daha çok yaşlı erkeklere özgü kodlanmasının ötesinde vahşi, terbiye edilmemiş bir maskülanitenin sembolü hâline geldi. Popüler kültürde, televizyonda bıyıklı erkek hep daha düşük sosyoekonomik gruba aidiyetle tanımlanır oldu. Modern kültürel seçkinliğin dışında kalanlar böyle tek bir pejoratif payda altında toplanabiliyorlardı. Kırolar, magandalar, zontalar yeni bir kavram setini tanıştırdı. Solcuların bıyıklarını 80'lerde keser olması onu tamamen taşra muhafazakârlığına sıkıştırdı. Hatta merkez sağ dahi 90'larla beraber taşra muhafazakârlığını tasfiye etmekteydi. ANAP'ta partinin sadece kurucu genel başkanı değil bizzat partinin orijinal sentez yapısını şahsında tanımlamış Turgut Özal'ın 1989'da Çankaya Köşkü'ne cumhurbaşkanı olarak geçişinin ardından partiyi yeniden tanımlamak için büyük bir kavga verildi. Bu amansız mücadeleyi "bıyıksız" Mesut Yılmaz, "bıyıklı" bir geçici genel başkan/başbakanın (Yıldırım Akbulut) ardından partinin muhafazakâr kanadının iki "bıyıklı" önderi Mehmet Keçeciler ve Hasan Celal Güzel'e karşı kazandı. Yılmaz'ın genel başkanlığı partide seküler ve "liberal" merkez sağın muhafazakâr sağ karşısındaki galibiyeti olurken bu zor galibiyetin ardından Yılmaz partide egemen hâle gelmesiyle kültürel bir tasfiyeyi de adım adım uyguladı. Can Kozanoğlu'nun gözlemlediği üzere Yılmaz'ın Haziran ayında genel başkan seçilmesinin ardından; "20 Ekim [1991] seçimlerine girerken, ANAP . . . kentlilikten yana bir tercih yapmıştı. . . . Elektriğini parti dışına kadar

Demirel'in inşaat şubesinden mezuniyetinde İTÜ yıllığındaki fotoğrafı.

yayan bir gerilim hissediliyordu ve açık tasfiyelere girişilmese ele, birilerinin başka kapılara gitmesi, hiç olmazsa görüntüden çıkması isteniyordu. Köylülerin, kara bıyıklıların hatta partinin gayriresmî kuruluş sözleşmesinde imzası bulunan müreffeh 'arabesk kültür' temsilcileri"[1] artık Mesut Yılmaz'ın ANAP'ında partinin merkezinden dışlanıyordu. 1990'lara ait yeni şekilciliğe her türlü dikkat çekilmektedir. Mesut Yılmaz'a liberal denilmesine tepki gösterenlerden (Demirel'e sadakatiyle tanınan) gazeteci Nazlı Ilıcak'a göre bundan kastedilen; "bir İstanbullu gibi yaşantısı olması, burjuva tahsili görmesi, bir burjuva ailesinden gelmesi ve din konusunda mutaassıp olmasıdır" ki Ilıcak'la röportaj yapan Ruşen Çakır'ın onayladığı üzere, "son zamanlarda insanların ne olduğu değil de kılık kıyafetli, bıyıklı olup olmadığı, yemeklerde ne yediği,

[1] Can Kozanoğlu, *Pop Çağı Ateşi*, s. 75.

çocuğuna nasıl davrandığı öne çıkartılmaya çalışılıyordur."[2] 1990'ların ruhu budur. Bıyık, bu on yılın mağrurca tahakküm kuran egemenlerince istenmemektedir.

Bu durum sadece ANAP'taki dar parti içi hizip çatışmalarından ibaret değildi; çok daha geniş bir siyasal-kültürel bağlama oturuyordu. Süleyman Demirel de 1991 seçimleri yaklaşırken değiştiğini vurgulamakta; kendini İstanbul kodamanlarına beğendirmeye çalışmaktaydı. Demirel her şeyden önce sıkıcı ve artık arkaik 12 Eylül öncesinden görülmekteydi. Dolayısıyla Demirel yeni zamanlara uygun görüntü vermek için gönülsüz ve mecburen de olsa takım elbisesiz, renkli Hawaii gömlekli güneş gözlüklü fotoğraflar vermeye başladı; hatta yüzerken görüntülendi. Demirel bu amaçla yeni bir vitrin de sunmaktaydı. Alışılageldik taşra kökenli muhafazakâr siyasetçilerin yanına İstanbullu, iyi eğitimli seçkin isimler kontenjandan takviye edildi. 1990 yılındaki parti kongresinde İzmirli sanayici ailenin yeni kuşağından ve Ege Bölgesi Sanayi Odası Başkanı Robert Kolej mezunu Ersin Faralyalı'nın vitrine konması, TÜSİAD burjuvazisiyle hemhâl olma iradesinin bir ifadesiydi. Ancak 1990 kongresi vitrin yüzlerinin en dikkat çekeni sonraki 10 yıl Türkiye siyasetine damgasını vuracak Boğaziçi Üniversitesi'nden ekonomi profesörü Tansu Çiller'di. Ertuğrul Özkök DYP kurultayında izlenimlerini aynı esasta paylaştı: "Ersin Faralyalı ile Tansu Çiller'e bakıyorum. Tribünde yan yana oturuyorlar. İkisi de, son derece medeni görünümlü, güzel insanlar. Bir bıyık yığını içinde, hemen fark ediliyorlar."[3] Cindoruk'a göre birçok kişi "Düne kadar Demirel'i köylü bilirdik, oysa Demirel seçkin Demirel olmuştur" demektedir.[4]

[2] "Nazlı Ilıcak: Sağda Vitrinlerle Beraber Fikirler de Değişiyor", Ruşen Çakır, Hıdır Göktaş, *Vatan Millet Pragmatizm: Türk Sağında İdeoloji ve Politika*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991, s. 126.

[3] Aktaran Rıfat N. Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 186-187.

[4] Tanıl Bora, *Süleyman Demirel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023, s. 383.

Nitekim Tansu Çiller üç yılda vitrinlikten mekânın sahipliğine yükseldi. Cumhurbaşkanı seçildiğinden partinin başkanlığından ayrılan Demirel'in yerine 1993 DYP kongresinde iki bıyıklı rakibi İçişleri Bakanı İsmet Sezgin ve Milli Eğitim Bakanı Köksal Toptan'a[5] karşı genel başkanlık yarışını kazandı. Bu kongrede Güngör Uras, "her şeyden önce . . . 'fıstık'. . . sempatik, cici tatlı konuşan, giyimi ile kuşamı, insan ilişkileri ile"[6] diyerek Çiller'in amigoluğunu yaparken Ertuğrul Özkök de Çiller'i "köylü partisi" olarak nitelediği DYP'nin başbakanlığa taşıyan kurultayını devrim olarak nitelemektedir: "Bir zamanlar bıyık yığını olan kongrede bıyıksız insanların sayısında gözle görülür bir artış var."[7] Kara yağız Türkiye yerini sarı saçlı kadınların ve briyantinli, bıyıksız erkeklere bırakmaktadır. *Hürriyet*'in kurultay öncesi manipülatif şekilde yanında tavır alarak ibrenin Çiller'den yana olduğuna dair haberinin manşeti "Leydinin Topuk Sesleri"ydi. Çiller, İstanbullu seçkinlerinin gözdesiydi ve bu seçkinlerin siyasette ilk kez bu şekilde iktidar oluşlarıydı. İşin daha ilginci, Süleyman Demirel'in İsmet Sezgin'e dolaylı desteğinin ötesinde bir taraf lehine açıktan tavır koymadığı kongrede delegeler arasında öyle bir hava oluşmuştur ki Çiller kendisinin adaylığına hiç sıcak bakmayan Demirel aday olsa neredeyse ona karşı dahi kazanabilecektir.[8] Bu bakımdan birçok göz bu beklenmedik teveccühü şaşkınlıkla ama aynı zamanda hayranlıkla izledi. Ertuğrul Özkök için Tansu Çiller'in DYP genel başkanı ve dolayısıyla başbakan seçilmesi bıyığın belki de bu topraklarda

[5] DYP içinde Çiller ile husumetli olan bir diğer ağır top da 1980'lerde en zor zamanlarında Demirel'e destek çıkan ve karşılığında vefasını kazanan Bursalı iş insanı Cavit Çağlar'dır. İstanbul'da küçük ölçekli tekstil piyasasının döndüğü muhite atfen Sultanhamam üniversitesinden mezun olduğunu söyleyen Çağlar bakanlığıyla (1991-1993) gelen şaibelerinin yanı sıra bunları perçinleyen gür bıyığıyla tam uyanık esnaf görünümüyle seçkinler nazarında tekinsizliği ve daha çok cebiyle ilgilenen kasaba siyasetçiliğini anıştırmaktadır. Çiller'in başbakanlığıyla Çağlar daha da Demirel'e sığınacaktır.

[6] Rıfat N. Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*, s. 187.

[7] Rıfat N. Bali, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*, s. 188.

[8] Tanıl Bora, *Süleyman Demirel*, s. 421.

geri gelmemek üzere yenilgisidir. Çiller'in kongre zaferinin hemen ardından kaleme aldığı yazısında çalıştığı *Hürriyet* gazetesinde de her gün bir iki kişinin daha bıyığını kestiğini gözlemleyen Özkök'e göre bu yeni çehreler yeni bir zihniyet iklimini temsil etmektedir. Sadece teoride kalmayan Özkök ertesi gün köşesindeki resmini bıyıksız hâliyle değiştirerek fikrini pratiğe de döktü. Solculuktan kalma bıyığı artık çağdaşlık adına yoktur. Çiller'in başbakanlığı DYP'de milletvekilleri arasında ve teşkilatlarda bıyık kesme furyasını tetikledi. On yılın çağdaşlığın alameti ve gerekliliği olarak zaten her yerde bıyıklar kesilmekteydi. Maço aurasıyla tanınacak hakem Erman Toroğlu da bir iltifat olarak Çiller'in başbakan oluşunun hemen ardından Galatasaray ile Beşiktaş arasında oynanan Cumhurbaşkanlığı Kupası'nda ilk kez bıyıksız olarak devlet erkanının karşısına çıktı. Eşzamanlı olarak zamane dünyadan soyutlanarak münzevi yaşamaya çalışan solcu Timur Selçuk da kendisiyle özdeş şık ve haşmetli bıyıklarını keser. O da tarihin sonunun kültürel ve estetik rejimine beklenmedik boyun eğenlerdendir. Bıyıklardan hoşlanmayan Çiller'in başbakanlığıyla "çağdaş" Türkiye'nin hanım başbakanına saygıyla kesilen bıyıklar 1990'ların dönüşen, "Batılılaşan", "çağdaşlaşan" siyasetinin ve kamusallığın bir yüzüdür.[9]

Bu kitapta da yazdıklarından bolca istifade edilen Can Kozanoğlu, Rıfat N. Bali gibi 1990'lar kültürel-siyasi rejiminin eleştirmenleri de bu bıyıksızlık şovenizmini, zamanın dışlayıcı doğasının en çıplak hâllerinden biri olarak alaycı şekilde keyifle ele aldılar. Nitekim yine *Radikal 2*'nin genel yayın yönetmenliğinde 90'ların siyasi-kültürel ikliminin eleştirmenliğinin entelektüel organizatörü olarak öne çıkanlardan Tuğrul Eryılmaz da tepkisel olarak Mersin'e değil tersine gitmeyi tercih edenlerdendir: "Bir dönem kestim. Ancak 90'lı yıllarda Tansu Çiller döneminde bıyık kesmek modernlikmiş gibi algılandı. Sinirlendim, inadına tekrar uzattım." Ata-

[9] Rıfat N. Bali, *Tarz-ı Hayattan Life Style'a*, s. 181-185.

türkçü kimliği 2000'lerde daha baskınlaşacak Levent Kırca bıyığından dolayı mahcupça savunma hâlindedir: "Çağdaş ve ilerici bir insanım. Ama bıyıksız kötü oluyorum."[10] 1990'lar Türkiye'de yeni bir çağdaşlaşma dalgasının on yılıdır. Yeni Türkler, yeni kuşak artık daha medeni, daha zarif, daha güzel olduğu gibi bıyıksızdır da.

Bıyık aynı zamanda 90'ların kendine özgü siyasete husumet söyleminin temsillerinden oldu. Nitekim 1992 Aralık'ında DYP Urfa milletvekili Abdürrezzak Yavuz meclisteki gergin partilerarası ilişkileri yumuşatmak için partisinin grup salonunda diğer parti milletvekillerini de davet ederek bir "çiğköfte partisi" vermişti. Derhâl basında çıkan bire bin katılmış haberlere göre çiğ köfteler salonun tavanına fırlatılarak kıvam testi yapılmış; meclis kebap salonuna dönmüştü. Bu olay kültürel eşikbekçilerine Türkiye siyasetinin ibretlik durumuna dair yıllarca ağızlardan düşmeyecek bir malzeme verdi.[11] Bıyıklılar Türkiye siyasetinin üzerinde kurtulunması gereken kamburuydu. Türkiye toplumu bu on yılda hiç olmadığı kadar dinamik, çağdaş ve dünyaya açıkken siyaset hâlâ birtakım köhne ve sığ zihniyetli siyaset ağalarının elindedir ve toplumu temsil etmekten çok uzaktır. Kendini Çağdaş Türkiye'nin temsilcisi, orkestra şefi ve güvencesi gören *Hürriyet* gazetesine göre TBMM her konuda olduğu gibi bıyık ve modern çehre konusunda da toplumun gerisindedir. Zira meclisteki erkek milletvekillerinden 358'i bıyıklıyken bıyıksız erkek milletvekili sayısı sadece 170'dir. Yani bıyıklı milletvekili sayısı bıyıksızların iki katından fazladır.[12] Duygu Asena'nın çıkardığı feminist *Kim* dergisi için de bıyık başka negatif çağrışımlarının yanı sıra TBMM'yi hatırlatmaktadır.[13]

[10] "Türkler Bıyığa Elveda Diyor", *Hürriyet*, 30 Temmuz 2001.

[11] Bolca magazinleştirilen bu "medya olayı"na dair bkz. Derya Bengi, *100. Yılında Cumhuriyet'in Popüler Kültür Hartası-3*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 90-94.

[12] "Türkler Bıyığa Elveda Diyor", *Hürriyet*, 30 Temmuz 2001.

[13] "Bıyık Çirkin Erkeklere Yakışır...", *Kim*, Ağustos 1995, no: 41, s. 62-63.

Zaten tüm bu bıyıksızlık rüzgârlarına karşın aslında bıyıklılar çok da bir yere gitmemiştir. Tüm bu lafızlar biraz kendi kendini kutlayan muzafferiyetçi (*triumphalist*) söylemin serabı ve hüsn-ü zannıdır. Sarı saçlı Çiller'in etrafı bıyıklılarla çevrili kalacaktır. Kongrede kendisini çok yakından desteklemesinden dolayı yakını ve dava arkadaşı Demirel'le arasına kırgınlık girecek Urfalı ağa ailesinden Necmettin Cevheri'nin yanı sıra Esat Kıratlıoğlu, Rıza Akçalı gibi Anadolu sağ siyasetinin böğründen isimlerle partinin teşkilatlarına hâkim olmaya çalışan Çiller aynı şekilde İstanbullu şehirli "liberal"lerin heveslerini kursaklarında bırakarak "bacınızım" popülist söylemleriyle kendini benimsetme arzusunda partinin sağcı ve milliyetçi kültürüne daha da yaslandı. Bunun ötesinde 1995 seçimlerinde yakınlaştığı Milli Emniyet mensuplarını da partisinden milletvekilliğine taşıdı. Emniyet Genel Müdürü Mehmet Ağar'ın yanında Olağanüstühal Bölge Valisi Hayri Kozakçıoğlu, halefi Olağanüstühal Bölge Valisi ve Emniyet Genel Müdürü Ünal Erkan meclise girerken MHP kökenli Celal Adan da İstanbul il başkanı oldu. Hepsi elbette bıyıklıdır; hem de çok gür bıyıklı. Her ne kadar Çiller aynı seçimde A Takımı adı verilen bir teknokrat ekibi de meclise taşısa da bu kadro partinin karakterine damgasını vuramadığı gibi birçoğu kısa zamanda küskün hâle geldi.

Zaten azılılaşmış PKK'ya yönelik gayrinizami bir harbi örgütlemek üzere büyük etkinlik kazanan Özel Harekât Dairesi bir ülkücü sosyalizasyonun odağı oldu. Polis Özel Harekât Dairesi Başkan Vekili İbrahim Şahin'in yönettiği bu süreçte özel timin Ülkü Ocakları referansıyla girildiği bir yapı olduğu o kadar alenileşti ki kanunen yasak olduğu hâlde özel tim mensupları hilal bıyıklarını saldılar ve fotoğrafları gazetelerde çarşaf çarşaf yer aldı.[14] Ünal Erkan'ın da 1992

[14] İbrahim Şahin Almanya ve ABD'de "eğitimler" almış özel harekatçı bir polis olarak önce 1990 yılında İstanbul Özel Harekât Şube Müdür oldu. Akabinde 1993'te Mehmet Ağar'ın tensibiyle vekaleten Özel Harekât Daire Başkanlığına atandı. Ülkücü kimliğini bıyıklarıyla hiç sakınmayan Şahin PKK ile gayrinizami

yılında Kozakçıoğlu'nun halefi olarak Olağanüstü Hâl Bölge Valiliğine getirilmesinin ardından *Aktüel* dergisinin dosyasının manşeti "Süper Vali, Bıyığından Bellidir"dir. Erkan'ın göreve "atanır atanmaz ilk işi posbıyık bırakmak" olmuştur. "İkinci işi" ise "Kürt Ayaklanmasını bastırmak."[15] Dolayısıyla tüm ideolojilerin sonu ve teknokrasi söylemlerine karşı on yıla hükmedecek olan bildik hatta daha keskinleşmiş milliyetçi ve sağ siyasettir. Siyaset hâlâ geleneksel nüfuz ağları ve patronaj ilişkileri üzerinden yürütülmekte ve örgütlenmektedir.

Buna kıyasla Mesut Yılmaz, Özal'ın alışıldık merkez sağ kalıpları zorlayan mirasına dayanarak ama bu mirası kısmen tersine çevirerek kendi partisini şehirli ve seküler-liberal noktaya çekmede daha kararlı olacaktır. Elbette "bıyıksız" Yılmaz da (gençliğinde ve 1983'te Özal'ın yanında siyasete girdiğinde bıyıklıdır) partinin sağ dünyasıyla teması için milliyetçi Mustafa Taşar ve muhafazakâr ve Nakşi Eyüp Aşık gibi "bıyıklıları" sağ kolları olarak kullandı. Ancak her iki model de işlemeyecek; merkez sağ derin sağla irtibatını ve duygusal bağını, her iki lider ve partinin birbirlerine hasmane tutumlarının daha da ayyuka çıkardığı üzere, yolsuzluk ve çürüme altında yitirecektir.

mücadelenin en öndeki isimlerden oldu. Polis Özel Harekât, Şahin'in ülkücü polisleriyle yeniden örgütlendi ve açılan eğitim kompleksinde en çetin şartlarda savaşmak üzere eğitilenler savaşın en ön cephesine Türk Ramboları olarak sürüldü. 1996 Kasım'ındaki Susurluk kazasında kaçak durumundaki Abdullah Çatlı'nın bir Mercedes'in içinde Mehmet Özbay kimliğiyle öldüğünün açığa çıkmasıyla devletle "derin" bağlantıları deşifre oldu. Hemen sonrasındaysa İbrahim Şahin'le bir sünnet düğününde beraber göbek attıkları fotoğrafları sızdı. Fotoğraf iki özel harekâtçı polis Ayhan Çarkın ve Ziya Bandırmalıoğlu'nun çocuklarının sünnet düğünündendi. Şahin ve Çatlı (Özbay adıyla) çocukların kirveliğini yapmışlardı. Bu fotoğraf böylece Susurluk'un kirli bağlantılarının ve iç içe geçmişliğinin bir sünnet düğününün alaturka atmosferinde gevşemiş ve aldırışsızlık içinde neşeyle eğlenen biri bıyıklı iki esmer erkeğe dair alaycı önyargılardan da beslenmenin ifşasıydı. Aslında herkes güya kaçak Çatlı'yı tanıyor; öyle ki sünnet düğünlerinde felekten gece çalıyordu. Bir fotoğraf inkâr edilenleri alay edercesine insanın yüzüne çarpıyordu.

[15] "Süper Vali, Bıyığından Bellidir", *Aktüel*, 9 Nisan 1992, no: 40, s. 37.

Mesut Yılmaz 1983 yılında milletvekili olduğunda yemin ederken.

Can Dündar, düzenlenen 1995 Mr. Turkey yarışmasının katılımcılarının tamamen bıyıksız olmasını gözlemledikten sonra; "CHP kurultaylarında yarışan adaylardan o kadar farklılardı ki"[16] eklemesinde bulunur. Ancak bu imaj değişmekte, merkez solda da bıyıklılar gerilemektedir. Gazeteci Leyla Umar'ın, bıyığını kesmeyi düşünüp düşünmediğini sorusuna yanıt olarak önce SHP'den Dışişleri Bakanı, ardından CHP genel başkanı Hikmet Çetin çalışkan ve mahcup öğrenci gibi en kısa zamanda kesme sözü verir.[17] Bu gerilemenin bir sebebi, bıyığın Türkiye'deki kalesi Kürtlerin partiyle bağlarını koruyamamasıdır. 1989 yılında Paris Kürt Kongresi'ne katılan Kürt milletvekillerinin partiden ihracının ardından resmileşen süreçte partinin Kürt kanadı, 1990 yılında kurulan HEP'le başlayarak, kendi siyasal yoluna gitti. Genel Başkan Erdal İnönü partinin reformist-modernleştirici sağ kanadıyla sol-sosyal demokrat kanadı arasında idare edilen uzlaşıyı yansıtıyordu. İnönü'nün genel başkanlığı bırakışıyla kısa süreli "bıyıklı" sol-sosyal demokrat Murat Karayalçın'ın genel başkanlığının ve başka bir "bıyıklı" Hikmet Çetin'in sosyal demokrat ağabey

[16] Can Dündar, "Mr. Turkey", *Aktüel*, no: 221, 28 Eylül 1995.
[17] Rıfat N. Bali, *Tarz-ı Hayattan Life Style'a*, s. 182.

olarak geçici yönetiminin ardından "bıyıksız" Deniz Baykal başa geçer. Baykal, 1997'deki sahneye gelirken arkada Ricky Martin'in çaldığı unutulmaz ambiansli kongrenin ardından partiyi Tony Blair'in Yeni Sol çizgisine çekmeye yöneldi. Baykal 90'lara uygun şekilde yakışıklı, dinamik ve gençtir. Mesut Yılmaz'la blucinleri giyip pikniğe gitmekten bahsetmektedir. Artık teknokratik ve meritokratik yeni sosyal demokraside bıyıklılara yer yoktur. Nitekim Baykal, SHP/CHP'nin sol kanadından Fikri Sağlar, Ercan Karakaş gibi bıyıklıları tasfiye eder. Çağdaş sosyal demokrasi yolunda bıyıklı Ertuğrul Günay da en başında Baykal ile hareket etse de ona da artık bu vadide yer yoktur. Günay'ın ardından 1995'te partinin ikinci adamı olarak genel sekreterlik görevine gelen Adnan Keskin de bir noktadan sonra bıyıklarını kesecektir. Bıyıksızlaşmanın ikinci sebebi partide ağırlığı ve görünürlüğü 1980'lerde artan Alevilerin de yönetimin ve vitrinin dışında kalmasıdır. Alevilerin partide giderek etkinleşmesinden rahatsız olanları temsil eden "Sünnici" Baykal'ın partisinde Mehmet Moğultay, Mustafa Timisi gibi Alevi ve bıyıklı siyasetçilere yer yoktur.

Alevi siyasası DSP'de ise partinin kuruluşundan beri itinayla dışlanmaktaydı. Nitekim *Hürriyet* gazetesinin bıyık sayımına göre 1999-2002 parlamentosunun en bıyıksız partisi Bülent Ecevit'in 1990'larda coşkuyla benimsediği milliyetçi sol kimliğiyle "aşırı" ilan ettiği her türlü solla arasına mesafe hatta husumet koyan DSP'dir. Geleneksel solla açılan mesafe çehrelere yansımakta; Atatürkçü "çağdaş merkez"e kayıldıkça pürüzsüz çehreler bu siyasal tavrın yüzünü oluşturmaktadır. Teşkilatlardan gelen sol kökenlilerin temsili azaldıkça bıyıksızlık artmaktadır. 1990'ların sonunun solda yükselen yıldız, Avrupa Birliği'yle bütünleşmenin en coşkulu destekçilerinden ve neoliberal çağın, çağdaş sosyal demokrasinin yüzü Robert Kolejli ve (en sonunculardan) Frankofon İsmail Cem'dir. Cem, etkin Dışişleri Bakanlığı (1997-2002) sürecinde "çağdaş Türkiye"nin yakışıklı, her daim şık ve pürüzsüz çehresini yansıttı. Ecevit'ten kopmasıyla beraber (kendisini hemen sonra yarı yolda bı-

rakacak) Kemal Derviş ile beraber İkitelli basınının coşkulu desteğiyle Yeni Türkiye Partisi'ni (YTP) kurdu. Nitekim parti içinde çatıştığı ve meydan okuduğu güç odağı bıyıklı Hüsamettin Özkan'dı. Ecevit'e şahsi yakınlığıyla konumunu edinmiş Özkan, kamuoyu nazarında bir al-ver siyasetçisi, patronaj ağası ve nüfuz simsarı olarak siyasette yanlış ve mide bulandırıcı görülen her şeyi, hiç de sempatik bulunmayan çehresinde taşıyordu. Ancak İsmail Cem'in simasından yansıyan "çağdaş sosyal demokrat çehre" bıyıklıların geri döndüğü 2002 seçiminde Yeni Türkiye Partisi'nin hayal kırıklığı yaratan % 1,2 oyuyla büyük bir darbe yiyecektir.

Bülent Ecevit'in genel başkan seçildiği 1972 CHP kurultayı. Kaynak: Hikmet Bila, *Ali Topuz Anlatıyor*, c.2, Doğan Kitap, 2011.

1990'larda sosyal demokrasinin merkezleştikçe kılsızlaşması ve bıyıksızlanması evrensel bir olgudur. Yalçın Doğan

da "sosyal demokratlar . . . ne zaman iktidara gelseler, kendilerini yenilemek adına, simgesel olarak, aralarında bıyıklarını kesenler[in]"[18] olduğunu tespit etmektedir. İngiltere'de 90'ların ikinci yarısında artık müzmin muhalefet partisine dönüşmüş İşçi Partisi'nin on beş yılı aşkın zaman sonra yeniden iktidara gelme ciddi ihtimali belirdiğinde, partiyi bu on yılın post-ideolojik rüzgârları altında sağa çekerek dönüştüren ve "modernleştiren" yeni ve dinamik genel başkan Tony Blair aynı zamanda sakal ve bıyığa da karşıdır. Zira seçmen eğilimleri anketlerinde seçmenler sakalsız ve bıyıksız adaylara daha kolay oy verme eğilimdedir. Blair de aday tercihlerinde bunu göz önünde tutmuştur. Sadece Blair değil partinin İletişim Sorumlusu olarak bu sürecin önde gelen mimarlarından ve bu makamdaki etkinliğiyle dünyanın ilk *spin doctor* ustalarından sayılan Peter Mandelson da bıyıklarını bu süreçte kesmiştir.[19] Yeni zamanlara adapte Yeni Sol (*New Left*) bıyıksız, pürüzsüz çehre demektir. 1997 yılında İşçi Partisi nihayet iktidara geldiğinde kabinede iki sakallıdan biri olan Dışişleri Bakanı Robin Cook da kabine dönemini doldurmadan Blair'in Irak Savaşı'na dâhil olma politikasına tepki gösterecek ve partinin yeni çizgisinden memnuniyetsizlik içinde gürültü patırtıyla makamından istifa edecektir. Cook, bıyıklının olmadığı kabinenin on dokuz erkek bakanından sakallı olan ikisinden biridir.

Bıyık 1990'larda MHP vadisinin de geriliminde merkezdedir. Sağcı-muhafazakârlığını sonuna kadar koruyan Mustafa Çalık bile "köy sosyolojisinin inceleme sahasına giren bir takım kavram ve değerleri yüceltmenin adı milliyetçilik, köyde bile modası geçmiş, neredeyse bir kesekağıdını dolduracak cesamette koç boynuzu andıran palabıyık sahibi olmaksa

[18] Yalçın Doğan, "Önce Bıyıklarını Kestiler", https://t24.com.tr/yazarlar/yalcin-dogan/once-biyiklarini-kestiler,40217

[19] Lucinda Hawksley, *Moustaches, Whiskers and Beards*, London: National Portrait Gallery, 2014, s. 128.

Türk milliyetçiliğinin olmazsa olmaz şartlarından biridir"[20] diyerek ülkücülüğün kültürel muhafazakârlığını küçümser olmuştur. Nitekim "Parti yönetimi, ara ara, kadrolarına mafyavari-maçist bir resim çizen sarkık bıyıklı ülkücü profilini terk etmeyi (bu arada mesela beyaz çorap giymemeyi!) salık veren uyanlarda bulundu." Fakat "Öte yandan böyle ikazlar veya modern merkez partisi kimliğini güçlendirmeye dönük vitrin hamleleri, taşralı geleneksel tabanın ve ülkücü militan kadroların hoşnutsuzluğuyla da karşılaştı."[21] MHP, kendi kültürel havzasının dışından Ercan Saatçi, Erkin Koray gibi isimlerle temas ve flört etti. MHP'deki bıyıksızlaşma eğilimi partinin 90'larda talip olduğu merkez sağda konum elde etme amacıyla ilintiydi. Aynı şekilde Alpaslan Türkeş'in oğlu Tuğrul Türkeş de veliaht olarak "yeni nesil ülkücü" olarak modern, şehirli ve daha merkez sağ tandanslı olarak lanse edildi ki 1997'de babasının ölümünün ardından toplanacak olaylı kongrede sürpriz şekilde genel başkanlık seçimini Devlet Bahçeli'ye kaybedecektir. Bu olaylı kongreyi kazanan Devlet Bahçeli de genel başkan seçilmesiyle yine "çağdaş milliyetçilik" yüzü olarak olumlandı. Bahçeli üniversitedeyken kısa süreli uzattığı bıyığını hemen sonrasında kesmiştir.[22] Yine de kendini *Hürriyet* gazetesine beğendirememiştir: "MHP lideri ve Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli, partisinin saflarına 'bıyıksız ülkücü' olarak girdi ve bu sıfatı koruyarak da genel başkanlığa kadar yükseldi. Ancak MHP'yi 'bıyık tarlası' konumundan kurtarmak için pek fazla çaba sarfetmedi. MHP yönetiminde bıyıklılar ağırlıkta bulunuyor."[23]

[20] "Ülkücü Gencin Traji-komik Kişiliği", *Aktüel*, 6 Şubat 1992, no: 31, s. 123.
[21] Tanıl Bora, *Cereyanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016, s. 330.
[22] Bahçeli'nin "bıyıksız ülkücü" olarak bir portresi için ayrıca bakınız, Faruk Bildirici, *Siluetini Sevdiğimin Türkiyesi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2000, s. 20-21.
[23] "Türkler Bıyığa Elveda Diyor", *Hürriyet*, 30 Temmuz 2001.

9
Magandalar, Kirolar, Kara Bıyıklılar Dışarı! (1980-2000) Yuppieler, Eurotürkler, Beyaz Türkler ve Atatürkçüler

Demirtaş Ceyhun, sol entelektüeller arasında 1980'lerde gelişen "halk düşmanlığı"na ve çirkin, bodur, yağız, ter kokan ve mutlaka kara bıyıklı gördükleri geniş halk kitlelerini insansızlaştırma alışkanlığına dikkat çektiği denemelerini topladığı 1988 tarihli kitabına bu onyılın entelektüel ruhunu konuşan *Ah Şu Biz "Kara Bıyıklı" Türkler* ismini verir: "Gerçekten de, 1980'li yıllar, sanki özel olarak aydınlarımızla halkımızın birbirine düşman edilmeye çalışıldığı yıllardır. Sanki, halkı kötüleme, horlama, aşağılama, 'dışlama yarışı vardır. Ve öyle ki sözcüğün tam anlamıyla, Batılılara bile taş çıkartılmıştır bu konuda. Neler yapılmamıştır, neler."[1] Ceyhun'un bu alaycı dilden ve kara bıyık göndermelerinden sıtkı sıyrılmıştır: "Milliyet gazetesi, 1985 yılında SİAR Araştırma Kuruluşuna, bu konuda bir dizi anket yaptırmış ve sonuçlarını alaylı bir dille, 'Türküm ... Doğruyum ... işte Ben Buyum ...' başlığı altında bir hafta süreyle tefrika etmiştir... Hürriyet [de] bir araştırma yaptırmış ve sonuçlarını 'Türkive 1989/Türküm, Doğruyum, Bıyıklıyım' adıyla küçük bir kitapçık halinde basıp . . . dağıtmıştır."[2]

Hakikaten de 1980'ler yeni bir karikatürizasyonun ortaya çıktığı hatta hâkim olduğu bir on yıldır. Bir sebep solun çö-

[1] Demirtaş Ceyhun, *Ah Şu Biz "Kara Bıyıklı" Türkler*, İstanbul: E Yayınları, 1988, s. 211. Demirtaş'ın bu ilgili denemesinin başlığı da aynı temayı tüketir: "Ama Hala: Türk'üz, Bıyıklıyız, Ter Kokuluyuz!"

[2] Demirtaş Ceyhun, *Ah Şu Biz "Kara Bıyıklı" Türkler*, s. 210.

küşüdür. Sosyalist-devrimci mücadeleden boynunun ölçüsünü alanlar uğruna hapse düştükleri, işkencelere katlandıkları halkın umursamazlığı ve kayıtsızlığına şahit oldular. 12 Eylül zulmü bir sinizmi doğurdu. Karşı karşıya kalınan büyük hayal kırıklığı ve afallama solda pekâlâ yepyeni bir "halk düşmanlığı" hissiyatını tetikledi. Bu "halk düşmanlığı" bazılarını "halkın cehaletine karşı Aydınlanmacı" ve seçkinci bir Kemalizm'e sürükledi. Bu yönelim halkın temel erdemlerden yoksunluğuna karşı kaynağını Atatürkçü ideallerden alan güya toplumsal sorumluluk ahlakına dayanan bir ulusalcılığa dönüşecektir.

Bazıları ise tamamen sinik şekilde her türlü toplumsal kurtuluş ve iyileşmeden umudunu kesmiş post-ideolojik patikalara sürüklendi. Örneğin bu sinizmin şahikalarından biri olan Engin Ardıç, *Nokta* dergisindeki denemeleri toparladığı ciltte bir denemesine "Mustafa Kemal Sizin Gibi Kıro Değildi" başlığını attı. Kitabın kapağında ise yazıhanesindeki masasının arkasında bağrına kadar çözdüğü gömlek düğmeleriyle bol kıllı göğsünü gördüğümüz kara bıyıklı bir "kıro" çizilidir. Bu tercih ticari açıdan cazip bulunduğundan Ardıç'ın bir sonraki derleme kitabına aynı temadan *TurkoBarok* ismi verildiği gibi kapağında fakirce bir tuvalette tombul bacakları klozet kapağına sığmayan alabildiğine pos ve pala bıyıklı bir "kıro" ağzında sigarayla pantolonu inik şekilde oturmaktadır. Aslında kitaptaki yazıların bu kapakla da, isimle de pek bir ilgisi yoktur ki zaten Ardıç da önsözünde bu tercihlerin reklamcılık gereği "çarpıcı" olsun diye yapıldığını not etmiştir.[3] Yine de "Taharet Ya Resulallah" faydalı yazısı Türkiye'de tuvalet kağıdı kullanılmadığına ve aslında yıkanırken de o poponun pis bırakıldığına dairdir.[4]

Yine solculuktan uzaklaşırken gençlik ideallerini korumaya çalışanların demirlediği yeni liberal pozisyonları da

[3] Engin Ardıç, *TurkoBarok*, İstanbul: Cep Kitapları, 1991, s. 5.
[4] Engin Ardıç, *TurkoBarok*, s. 218-220.

aslında bu korudukları ideallere asla halkı karıştırmadan, bunları toplumsal mücadele yerine Turgut Özal gibi diyaloğa ve etkiye açık elitler düzeyinde sağcıları ikna ederek kolay yoldan gerçekleştirme çabasıdır. Dolayısıyla birbirlerine tezat üç pozisyonun ortak paydası insani değer yargılarından yoksun ve çağdışı "kara kafalı, kara gözlü, bol bıyıklı, esmer, kısa boylu, tıknaz, barbar, çirkin"[5] Türklere karşıtlıkları, onlardan kestiği umutlarıdır. Hepsi kendi siyasi pozisyonlarını bu elitist temelden haklılaştırır. Bu dönemin mizahı da aynı meyandadır. Demirtaş Ceyhun'un da tespit ettiği halkı aşağılama mizahı 1990'larda çok yaygın bir tür olur. Yıldıray Oğur da 2023'ten geriye bakar:

> Türkiye 80'lerden itibaren yıllarca şive esprilerine güldü... Peki neden bir insanın sadece Türkçe'yi Karadenizli, İç Anadolulu, Egeli, Trakyalı, Kürt şivesiyle konuşması bize yıllarca kahkaha attırdı? Bunun 80'lerde zirveye ulaşan köyden

[5] Demirtaş Ceyhun, *Ah Şu Biz "Kara Bıyıklı" Türkler*, s. 212.

şehirlere doğru göçle, köylülükten kurtulup şehirliğe doğru geçmeye çalışan sınıfların köylülükten kurtulma ihtiyacıyla, o köylülüğün karikatürize edilmesinden duyulan sınıfsal hazla herhalde bir ilgisi vardı. 70'ler ve 80'ler mizahının bakılanı küçük insanlar oldu hep... Fakat esasen belki de 60'ların ve 70'lerin sol rüzgarları yüzünden bu küçük insanlarla da aslında dalga geçilmiyordu, Ali Şimşek'in tabiriyle onlara 'Onurlandırılmış bir güçsüzlük' atfedilmişti. Turist Ömer, Şaban saflıklarına, cahilliklerine rağmen temel ahlaki değerleri koruyan, güçlülerle mücadele eden ve nihayetinde alavare dalavereyle de olsa kazanan tiplerdi ve biz izleyiciler bu küçük insanın tarafındaydık. Ama 90'larda bu bakan ve bakılanda önemli bir değişim oldu... Leman'ın hedef kitlesi okumuş, üniversiteli çocuklardı. Peki bu okumuş çocuklar kime bakıp güldü? Okumamış küçük insanlara.70'ler, 80'ler boyunca onların gözünden dünyaya bakıp güldüğümüz küçük insanlar artık bakılan, mizah nesneleri haline gelmişti. Bunun en sembolik karakteri ise küçük esnaf tiplemeleriydi.Kurnaz, sahtekar küçük esnaf tiplemesiyle yine Ali Şimşek'in tabiriyle 'Türklük parodileştirildi', 'Bizden adam olmaz', 'Türk insanı işte', 'Eller aya biz yaya', 'Türkiye işte başka söze gerek yok' mesajları verildi. Bu tiplemenin en sembolik karakteri Ahmet Yılmaz'ın çizgili pijamalı, atletli, elinde çay bardaklı Kıllanan Adam'ıydı. Kapalıçarşı'yı iyi bilen Ahmet Yılmaz'ın bu tiplemelerin mizahını ise Kocamustafapaşa, Samatya gibi geleneksel ve yoksul İstanbul semtlerinde büyüyüp sonra Boğaziçi okumuş yani her iki dünyayı da bilen Cem Yılmaz yaptı. Cem Yılmaz, ilk stand up showlarındaki uzaya giden Türk esprilerini daha sonra G.O.R.A.'da uzaya giden halıcı Arif'le sinemaya taşıdı. Bu şiveli konuşan fırsatçı, az akıllı Türk parodileri yıllarca salonları tıklım tıklım doldurttu. Bu Türklüğün parodisinin AROG, Kahpe Bizans, Recep İvedik gibi farklı versiyonları yapıldı.[6]

[6] Yıldıray Oğur, "Cem Yılmaz'ın 'Eski Tadı' Yok mu?", *Karar*, 3 Ocak 2022.

Dünyayı Kurtaran Adam (1982) filminde bıyıklı uzaylılar.

Bıyık, Türk'ün alameti olarak bir başka göndermeye ihtiyaç duymadan kendi başına gülümseten mizah unsuru olarak sıkça kullanılırken pekâlâ uzay çağının mekanik ve androidleşmiş insanlarına tezat olarak Türkün sakilliğinin simgesi rolünü üstlendi. Uzayda yürüyüş ve Aya'a gidişin 1960'larının Uzay Çağı on yılında oldukça egzantrik bir şekilde; "Tom Braks [çizgi roman] dergisi içinde yayınlanan Yüzbaşı Galaks'ın yakın arkadaşı olan esmer, bıyıklı yan tiplemeyi Türk'e benzeterek, 'ilk Türk Feza Pilotu Apo' adı altında sanki dizinin asıl kahramanı oymuş gibi 1971 yılında bir dergiye dönüştürdüler."[7] Bununla beraber bu komiklik unsurunun 1990'ların kültürel-siyasi gerçekliğindeki dönüşümü bir sıçramadır. "Maganda" bu zaman dönümünde bir ihtiyacı karşıladı:

> 'Biz buyuz' demekten önce 'Biz onlar gibi değiliz' şiarı ağırlık kazandı. Bu yeni çığırda bir de yeni günah keçisi doğdu. Herkesin takıntısı 'Magandalar' veya 'Zontalar' oldu. Aslında kim olduklan belirsiz birileriydi. Ergün Gündüz'ün, Mehmet

[7] Levent Cantek, *Türkiye'de Çizgi Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 210.

Çağçağ'ın çizdiği gibi iri yan, göbekli, kıllı, bıyıklı, İspanyol paça, yumurta topuk, cakalı adamlar mı? Yoksa 'kıro'ların uzantısı taşralılar mı? Yoksa Kürtler mi? Argo sözlüğü onlar için şöyle diyor: 'Görgüsüz, kaba saba, yontulmamış kimse' (Aktunç, 1990: 190).[8]

Tabir kullanıma 1980'lerin *Gırgır* dergisinden girdi. Hasan Kaçan'ın hatırladığına göre "Gırgır'dayken Nuri Kurtcebe makak maymunlarından falan konuşurken, magalak filan gibi kelimelerle oynarken, maganda çıktı ortaya. Birbirlerimize maganda demeye başladık... Kendi aramızda bir espriydi. Sonra çizmeye başladık."[9] Maganda kısa sürede "yeni zamanların" kullanışlı bir tabiri hâline geldi. "Yeni zamanlar liberalizmi" için maganda ülkenin çağdışılığının ve yozluğunun vücuda gelişiyken solcu kullanında ise tam yeni zamanlara uyum sağlayan fırsatçıdır. Zira herkes için maganda kendi değerler evreninin tam zıddıdır. İlhan Selçuk'a göre "[yuppieler ve magandaların] ikisi de köşe dönücü, ikisinin de tek Allah'ı var: Para . . . maganda, gecekondu çangılından türeyen yandım Allah bir insan türü . . . liberal ekonominin serbest piyasa tezgahında 'ben seni yedim, sen beni yedin' kavgası, kondu kesiminde zehir zemberek bir felsefe üretiyor." Bu kullanımda Özal'ın kültürel ve ekonomik rejimi "maganda"nın bir nevi sosyoekonomik dayanağıdır. Yine entelektüeller ve sol nazarında "Magandalar ya da Zontalar, kentlinin, 'aydınlanmanın', düşüncenin düşmanıydılar."[10] Dolayısıyla bir insan magandaları küçümsediği an doğrudan kendine entelektüellik, eğitimlilik, bilinçlilik, toplumsal duyarlılık, "çağdaşlık" payesi biçebiliyordu. Rockçılar, metalciler uzun saçları ve dar pantolonlarıyla bu şekilde doğal olarak seçkinleşiyordu.

Magandanın vücuda gelmiş hâli birçoğu için İbrahim

[8] Levent Cantek, *Türkiye'de Çizgi Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014, s. 270.

[9] Akt. Derya Bengi, Erdir Zat, *100. Yılında Cumhuriyet'in Popüler Kültür Haritası 3 (1980-2023)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 217.

[10] Levent Cantek, *Türkiye'de Çizgi Roman*, s. 271.

Tatlıses'tir. Tatlıses, 1980'lerin imparatorudur. "İmparator" görünümünden değil utanmak ve onu törpüleme ihtiyacı duymak; aksine hiç ehlileştirmez. Şehirlilerin değer yargılarını umursamadan sergilediği zenginliğiyle onlara kibirle üstten bakar. Şivesini ve maço tavırlarını metropol ortamında bastıra bastıra göstermesiyle bir patriyarka simgesine dönerken gür bıyıkları da maço mağruriyetini yansıtır. 1990'lar ise arabeskin ve Tatlıses'in de yenilgisidir. Müzik piyasasındaki 80'lerdeki egemenliğini yitiren arabeskin yıldızları tek tek "fantezi müzik" muğlak başlığında ara formlara kayarken arabeskin en büyük yenilgisi 90'ların ilk yarısındaki albümleriyle popa dümen kıran Tatlıses'ti. "Alem Buysa Kral Benim"le ani bir şöhrete kavuşan yeni nesil arabeskçi Diyarbakırlı Mahsun Kırmızıgül de şöhretinin ikinci albümüyle beraber bıyıklarını keserek yeni zamanlara intibak edenlerdendir. Acıların çocuğu ve 90'larda artık yetişkinliğine varmış (Küçük) Emrah, bu on yılda şöhret piyasasına dâhil olan Alişan, Özcan Deniz gibi yeni neslin erkeklik ve maçoluk sembolleri bıyıksızdır artık. Emrah yüzünü, hâl tavrını, bol jölelerle saçlarını, Nişantaşı butiklerinden gardrobuyla üstünü başını artık bir popçuya dönüştürmeye, kendini George Michael yapmaya çalışmaktadır.[11] Zira artık rüzgâr oradan esmektedir.

1980'lerde neo-liberal ekonomiye geçişle birlikte hayat tarzlarında dönüşümler yaşandı. 90'larda dünyada artan temiz traş modasıyla da birlikte modern erkek konsepti büsbütün traşsızlıkla eşlendi. Nükhet Sirman, *Wall Street Journal Türkiye* muhabiri Hugh Pope'a verdiği görüşte bıyıksızlaşma ve sinekkaydı traş trendini 80'lerde Avrupa ve ABD'ye gidip gelen işadamlarının başlattığını gözleminde bulunmaktadır.[12] 80'lerde ABD'de Reagan iktidarında plazalarda sabah dokuz-

[11] Balçiçek İlter, "Diyarbakırlı George Michael", *Aktüel*, 4 Ağustos 1994, no: 161, s. 74-77; "Yeni Haline Kendin de Alışamadın Emrah!", *Kim*, Kasım 1994, no: 32, s. 133.

[12] Hugh Pope, "Turkish Mustaches, Or the Lack Thereof, Bristle With Meaning", *Wall Steet Journal*, 20 Mayıs 1997.

da işbaşı yapmak üzere şık takım elbiselerini giyerek kurumsal şirketlerde büyük paralar kazanmayı önceleyen genç beyaz yakalılık önceki on yılın hippielerine karşın yeni bir kuşak kültürü olarak ortaya çıkmıştı. Öyle ki *Newsweek* dergisi 1984'ü Yuppie'nin Yılı ilan etti. Yuppielik (*Amerikan Sapığı* gibi roman/filmlerden hatırlanacağı üzere) her şeyin para ve kişisel hırs olduğu 80'lerin çürümesinin sembolü olarak hedonizmle özdeş görülse de aslında bu on yıla bir püritan çalışma ahlakını dayatır. Yuppielik, cinsel ayartıcılığa karşı anlık bedensel hazlardan uzak durmayı, sıkı özdisiplinle çalışmaya odaklanmayı, kendine yatırım yapmayı vaaz eden ve iş dışındaki tüm bayağı zevkleri zafiyet ve zaman kaybı gören bir bedensel disiplini öngörür. Örneğin 70'lerin sınırsızlaşan pornosu 80'lerde geriledi. Bu yeni bir yuppie ahlakının da sonucudur. İşte bu yuppie beden disiplini ve ahlakında sakal, bıyık gibi şehveti peşinde giden erkeklik hormonlarını ve hippie şımarıklıklarını çehreye nakşeden bedensel fazlalıklara yer yoktur. Yuppie çehresi her sabah özenle sinekkaydı traş edilerek bedensel disiplini sağlanmış bir mükemmelik teşhiridir ve bu yüz paklığıyla sahibinin gururu olmalıdır. Amerikan Sapığı romanında/filminde Patrick Bateman (Christian Bale) sabah rutininde sporunun, duşunun, cildine uyguladığı kürün ve yüz maskesinin ardından traş sonrası mutlaka; "alkolsüz ya da az alkollü bir aftershave losyonu kullanır çünkü alkol cildi kurutur ve yaşlı gösterir." Tüm bunların ardından; "Bir Patrick Bateman imgesi vardır. Bir tür soyutlama. Ama gerçek 'ben' yokumdur."[13]

[13] Filmde bu şekilde özetlenen sabah rutinini Patrick Bateman romanda şu şekilde anlatır: "Duştan çıkıp da havluyla iyice kurulandıktan sonra, gene Ralph Lauren boxer şortumu giyiyorum, yüzüme Pour Hommes'un tıraş kremi Mousse a Raiser'ı sürmeden önce, sert sakal kıllarımı yumuşatmak için sıcak bir havluyu iki dakika kadar yüzüme bastırıyorum. Sonra her zaman olduğu gibi bir nemlendirici (tercihim, Clinique) sürüyor ve cildimi bir dakika kadar bunu emmeye bırakıyorum. Kremi suyla temizlemek mümkün, temizlemeseniz de olur, üstüne tıraş köpüğünü uygulayabilirsiniz -tercihen fırçayla, fırça sakalı yumuşattığı gibi kılları da kabartır -benim tecrübeme

Neoliberalizm bıyık sevmemektedir. Aynı zamanda bir müreffeh ülkenin ilk kadın başbakanı Demir Leydi Margaret Thatcher, hiçbir bakanının bıyıklı olmasına tahammül edemeyeceğini söylemiştir.[14]

Türkiye'de de 1980'lerde yuppieler aranıldı ve sağda solda bulundu. Başta Boğaziçi olmak üzere iyi üniversiteleri ve işletme, ekonomi gibi "para kazanmaya yönelik" bölümleri bitirenlere bu yafta bonkörce vuruldu. 12 Eylül sonrası yetişmiş, İngilizceye hevesli, Amerikan popu dinleyen bu kuşağın bir ortak özelliği de bıyıksızlığıydı. Onlar için bıyık 12 Eylül önceden kalma sıkıcılığı, hayatsızlığı ve alaturkalığı ifade ediyordu. *Nokta* dergisinin "yuppie gençler" haber dosyasına göre "80'lerin gençliği Tom Cruise saçlarıyla, Brooke Shields edasıyla yola çıkıyor. Ama düşlerinde gördüğü [Chrysler'ı 1980'lerde yeniden ayağa kaldıran, aynı zamanda iş hayatında başarılı olmaya dair kitaplar yazan yönetim kurulu başkanı] Iacocca, hayallerinde 'yuppie' olmak var."[15]

Nitekim 90'ların kült kitabı *Genç Bir İşadamına* (1996) kitabının yazarı Emre Yılmaz da köşe dönmeciliğe karşı bir püriten çalışma etiği ortaya koyar ve yapmacıklığa ve bu yapmacıklığının çehredeki yansıması gördüğü kirli sakallara tavır alır:

Hafta sonu motosikletiyle dere tepe gezmeyi çok seven C...'yi Harley Davidson'ının üzerinde hep kıçında bir blucin, üstünde

göre, bu İkincisi sakalın kesilmesini kolaylaştırıyor. Ayrıca, suyun buharlaşmasını da önlüyor ve cildinizle tıraş bıçağı arasındaki sürtünmeyi azaltıyor. Tıraştan önce her zaman bıçağı sıcak suyla ıslatınız ve kılın çıktığı yöne doğru tıraş ediniz, bu arada cildi hafifçe çekiniz. Favorilerle çeneyi en sona bırakmalı, çünkü buradaki kıllar daha sert olup yumuşamaları daha fazla zaman alır. Tıraş bıçağım suyun altında temizleyiniz ve yeniden başlamadan önce bıçağın üzerinde su kalmışsa silkerek gideriniz. Tıraştan sonra köpük kalmaması için yüzünüzü bol soğuk suyla yıkayınız. Aftershave'iniz çok az alkollü ya da alkolsüz olmalı. Yüzünüze hiçbir zaman kolonya sürmeyiniz, çünkü kolonyadaki yüksek alkol oranı cildinizi iyice kurutur ve yaşlı görünmenize yol açar. Yüzün yağ ve su dengesini yerine getirmek için nemli bir pamukla alkolsüz bir anti-bakteriyel tonik kullanılmalı." Bret Easton Ellis, *Amerikan Sapığı*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2006, s. 39-40

[14] Lucinda Hawksley, *Moustaches, Whiskers and Beards*, s. 128.

[15] "Bütün Çabalar Yuppie Olmak Üzere", *Nokta*, 10 Şubat 1991, no: 6, s. 45.

en adisinden bir işportacı yağmurluğu ve ayaklarında lastik ayakkabılarıyla görürdüm. Onu tanımayanlar, emrinde üç bin kişi çalıştıran bir patrondan çok, servise tamir için bırakılmış motorla kaçak turlayan bir ustaya benzetebilirlerdi. Öbür motorlu arkadaşım A...S... ise; siyah deri ceketi, siyah boyacı şapkası, ütülenmiş blucini, iki günlük 'özenle kesilmemiş' sakalı, kovboy çizmeleri ve her zaman arkasında sırt çantası gibi bulundurduğu, kendi gibi giyinmiş manken sevgilisi ile moda dergilerinden, pop şarkıcıların kliplerinden çıkmış gibiydi. Fazladan bir çabası olduğu hemen seziliyordu. Her şeyi çok düşünülmüştü. Karikatürleşmişti. Biraz aklı başında ve gün görmüş her kadın C...'yi A...S...'ye tercih eder. Büyüme yolunda bir genç işadamının gireceği bütün topluluklar C... ile A...S...'nin arasındaki farkı hemen anlarlar.[16]

Kirli sakal ciddi, işinde gücünde güvenilir bir insandan çok alavareler peşinde koşanın, püriten kapitalist ahlakın dışında kalmışın, kurumsal kapitalizmin dişlisi olarak ehlileşmemişin çehresiydi. Bu kitap bir yandan alaycılıkla yuppieliğe özenen yeni yetme gençlere yapmacık hayatlara karşı kendileri olmayı önermekteydi. Bir yandan da ona asıl popülerliğini sağlayan şekilde güzel kadınlardan pahalı saatlere yuppielik peşindekilerin bu hayallerini okşuyordu.

Bu dönemde pop-milliyetçiliğin tamamlayıcısı olarak "EuroTürkler" ortaya çıktılar. Özellikle Ertuğrul Özkök, 1992-94 arası yazdığı köşe yazılarından EuroTürk self-imajını resmetti. "Megastar Tarkan"ın feminen seksapelinden, Türkiye'nin çağdaş, Batılı, steril yeni yüzüyle gurur duyan Ertuğrul Özkök *eugenics*'e varan bir söylemi benimsedi.[17] Can Dündar da ilk kez düzenlenen Mr. Turkey yarışmacılarına baktığında profili benzer buldu: "'Yeni Türk erkeği'nin, bıyıklı ve adaleli bir maço olmadığı, yeni dönem erkek pop şarkıcılar gibi temiz yüzlü, bakımlı ve 'feminen' bir delikanlı portresi çizdiği

[16] Emre Yılmaz, *Genç Bir İşadamına*, İstanbul: İlkkaynak Yayınları, 1996.
[17] Tanıl Bora, "Discourses of Turkish Nationalism", *South Atlantic Quarterly*, c. 102, No:2/3, Spring/Summer 2003, s. 443-45.

anlaşılıyordu."[18] Velhasıl, "bunlara Türk erkeği demeye bin şahit isterdi... Bir defa içlerinden birinin bile bıyığı yoktu." Yeni Türkiye öyle bir "çağdaşlaşmanın" eşiğindedir ki Anadolu maskülanitesinin şahikası güreşte bile yeni kuşak farklıdır. Ertuğrul Özkök'e göre "[82 kiloda Dünya güreş şampiyonu olan Sabahattin Öztürk] çağdaş ve güzel. Bıyıksız, iri, genç ve modern . . . Bizim Sabahattin'imiz Garp'tan daha yakışıklı, daha modern, daha çağdaş."[19] Can Dündar *Yeni Yüzyıl*'da 1995'te "bıyıkların kesildiği bir dönemde" *Yeni Hayat* romanından Yeni Demokrasi Hareketi'ne isminde "yeni" olan her şeyin tuttuğunu ifade etmektedir.[20] *Wall Street Journal*'dan *Guardian*'a bolca oryantalist imgelerden beslenen "bıyıksız Türkler" makaleleri yayımlanmaktadır.

90'larda genç olmak hiç olmadığı kadar makbuldür. Genç olmak aynı zamanda çağdaş olmaktır. Dolayısıyla bıyığı 90'larda arkaik bulunan Tuğrul Özyılmaz'a bıyıklarını traşlamasını önerenlerin argümanları da bu meyandadır: "Eskiden 'Bırak şu Doğulular gibi bıyık bırakmayı' derlerdi. Artık bu laf ortadan kalktı. Şimdi 'Bıyık seni yaşlı gösteriyor [diyorlar].'"[21] Siyaset bu on yılda birden gençleşti. Hiç olmadığı kadar genç başbakanlar ülkelerin başına geçer oldular. Yakışıklılık dünya siyasetine belki de ilk kez John F. Kennedy ile girmişti. Kennedy aynı zamanda ilk televizyon başkanıdır. Zira 1960 seçimlerini kazanmasını önemli ölçüde, ilk kez düzenlenen televizyon tartışmasında rakibi Richard Nixon'a karşı hem kendinden emin tavrı hem de rakibinin gerginliğine karşı sakin kalması sağlamıştı. Televizyonla beraber gerçekten de yakışıklılık Amerikan başkanlık seçimlerinde bir faktör hâline gelir. Televizyonun ilk ülkesi ABD'den Avrupa'ya yayılan bu trend 90'larda çok daha merkezî oldu. Türkiye'ye de bu

[18] Can Dündar, "Mr. Turkey", *Aktüel*, no: 221, 28 Eylül 1995.
[19] Can Kozanoğlu, *Pop Çağı Ateşi*, s. 134.
[20] Can Dündar, "Avrupa, Yeni Hayat, Bıyık ve Mankenler Üzerine", *Yeni Yüzyıl*, 12 Mart 1995.
[21] "Bıyık Bırakmak Kolay İş Değil, Raconu Var", *Milliyet*, 9 Mayıs 2010.

dalganın gelişi 90'lardır. Zira artık cümbüşlü özel televizyonlar vardır. Bu dalga siyaseti çok daha şovlaştırdı ve liderler temelinde şahsileştirdi. Gerçekten de şişman, kısa boylu ve bıyıklı Özal'ın ardından Mesut Yılmaz'ın; yine şişman ve kel Demirel'in ardından Tansu Çiller'in gelişi pekâlâ yeni bir beden siyasasına denk gelir. Siyasi yasağının kalktığı 1987'le beraber ilk kez bu derece televizyona maruz kalan Demirel'in bu mecranın gerektirdiği performans becerisinde sakil kaldığını gözlemleyen yancı-gazetecisi Yavuz Donat, "eli kolu jesti mimiği duruşu bir türlü 'bildiğimiz Demirel' gibi değildi' diye yakınırken Demirel de "fiziğimi değiştiremem. Güzelleşmeye de uğraşamam" diyerek sitemle durumu kabullenecektir.[22] CHP'nin başına ise genç, dinamik ve yakışıklı imajıyla görünümüne fazlasıyla meraklı Deniz Baykal geçti. Beden hiç olmadığı kadar siyasetin tam ortasındadır. Elbette bu sosyal ve siyasal gerçeklikte "Beden süslemesi (kozmetik, koku, aksesuar, saç, bıyık vs.) de kişi ile sosyal beden arasındaki ilişkiye ait bir beden tekniğidir."[23]

Türkiye 18 yaş üzeri erkek nüfusunun ne kadarının bıyıklı olduğunun tam tespitini yapmak güç olsa da bu oran her zaman merak edilmiştir. 1985 tarihli PİAR araştırmasına göre 15 yaş üzeri erkeklerin % 66,8'i bıyıklıdır ve Türkiye kadınlarının %60'ı bıyıklı erkekleri beğenmektedir. [24] Bu rakamlarla çelişen bir başka araştırmaya göre 1993 yılında bıyık bırakan erkeklerin oranı % 77 iken bu oran 1997'de % 62,8'e düşmüştür.[25] Dört yılda bu kadar bir oransal düşüş pek gerçekçi değildir ancak 1990'lar ruhunun kendine biçtiği dönüştürücü güce, özgüvene ve kendini kutlamaya hevese dair fikir verir. Fakat *Hürriyet* büyük müjdeyi nihayet 2001

[22] Tanıl Bora, *Süleyman Demirel*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2023, s. 387-388.
[23] Arus Yumul, "Bitmemiş Bir Proje Olarak Beden", *Toplum ve Bilim*, no: 84, Bahar 2000, s. 42.
[24] Demirtaş Ceyhun, *Ah Şu Biz "Kara Bıyıklı" Türkler*, s. 212.
[25] Hugh Pope, "Turkish Mustaches, Or the Lack Thereof, Bristle With Meaning", *Wall Steet Journal*, 20 Mayıs 1997.

yılında verir. Milenyumun başında Türkiye'de ilk kez "bıyıksızlar bıyıklıları geçmiş", kritik eşik aşılmıştır. Bıyıksızlar artık çoğunluktur.[26]

Ufuk Güldemir, "Beyaz Türklük" tabirini spesifik olarak Özal'ın ve temsil ettiği değerlerin Çankaya'ya çıkmasını sindiremeyen ve kendilerini Türkiye siyasetinin, bürokrasisinin ve özel sektörünün doğal egemeni ve sahibi görenleri, bir nevi Türkiye'nin doğal aristokrasisini tanımlamak için kullanmıştır. Bu tabiri 1991 yılında çıkardığı Texas-Malatya kitabında kullanarak dolaşıma sokan Güldemir'e göre bu "[Beyaz] Türk eliti, Özalları hiçbir zaman benimsememiştir. İşbaşına geldikleri günden bu yana Özallar bu çevre içinde gizli alay konusu olmuştur. Zaman zaman, Türk elitinin Özal'ın siyasi kararlarına yönelik gibi gözüken muhalefetinin ardında da büyük ölçüde 'kozmetik' nedenler olduğu da bir gerçektir. Yani Özal'ın, çirkin ve bıyıklı bir adam olması, Semra Özal'ın, abartılı giyinmesi gibi."[27] Ancak 1990'larda "çağdaşlık" veçhesinden "bıyıklılığı" geri kalmış, alaturka ve cahil halk yığınlarını aşağılamanın bir sembolü olarak anmak sadece üstenci Beyaz Türk Atatürkçülüğü sterotipi değildir. Aksine, 1990'ların yeni zamanlar liberalizmi aynı küçümseyicilik üzerinden taşra ethosunu çağdışı ve yok olmaya mahkum bir anakronizm olarak yaftalıyordu. 1991'de *Sabah* gazetesindeki makalesiyle İkinci Cumhuriyet kavramının babası Mehmet Altan'ın'ın İkinci Cumhuriyetçiliği son derece elitisttir. Zaten Altan için Türkiye'nin aşması gereken esas sorunu yüz elli yıldır kurtulanamayan köylülüktür. ANAP'ın şehirli oylarına karşın oy tabanı kırsal olan DYP'nin kongresinden izlenimleri de alışıldık elitist kentlilik-köylülük, Doğululuk-Batılılık mutlak ayrımlarına dayalı ikilikler eksenindendir: "Ter . . . İtiş-kakış . . . Alkış . . . Islık. .. Düzensizlik...Bağırma çağırma

[26] "Türkler Bıyığa Elveda Diyor", *Hürriyet*, 30 Temmuz 2001.

[27] Ufuk Güldemir, age, s. 107. Ayrıca bkz. "Aydınlar Özal'a Not Verdi", *Nokta*, 28 Eylül 1986, yıl 4, no: 38.

. . . Hamasi nutuklar. . . Sıcak. .. Esmer kafalar, pos bıyıklar . . . Doğrusu bir taşra panayırını anımsatan tüm bunlar, Türkiye'nin geleceğini taciz etmekte."[28]

Sosyolog Arus Yumul da 1990'larda bıyığın dışlanmasını Foucaultcu beden siyasasına doğrultusunda ele alır:

> 1990'larda kültürel profesyonellerin beğeni önderliğinde icat edilen makbul fiziksel sermaye bıyığı dışlıyor, buna bağlı olarak bir bıyıkları kesme kampanyası başlatılıyor... Bıyıklardan arındırılarak Türk erkeği medenileşmiş beden tasarımına daha fazla yaklaştırılmak isteniyor. Bıyık kendilerini medenileşmiş bedenin taşıyıcıları olarak gören kentli, eğitimli, orta ve üst sınıflar tarafından dürtülerine gem vurulmamış 'hayvani' erkekliğin sembolü olarak algılanıyor ve özellikle genç erkekler kendilerine böyle bir imaj istemediklerini vurguluyorlar.[29]

Bu kültürel ırkçılığın en taşkın örneğini fotokopiyle çoğaltma imkânlarının olmadığı zamanlarda daktilo ettiği mektupları olabildiğince çok kişiye göndererek önerilerde bulunan bir tür "liberal işadamı" portresi çizen sıradışı işadamı tekstilci Mehmet Ata Mermerci'nin (1929-1993) eşi ve "sosyetenin" tanınan siması Ender Mermerci magazin dergisi *Alem*'e gönderdiği adı bile yeterli "Bıyıklılar Doğu'ya" yazısında sergiledi:

> Benim acizane fikrim, yüzünün yarısı kara saçlarla, yarısı da kara bıyıklarla kaplı vatandaşlarımıza doğup büyüdükleri yerlerde iş imkanları sağlamak. Doğulu, Güneyli, Karadenizli işadamlarımız yatırımlarını artık İstanbul ve çevresinde yapacaklarına kendi memleketlerine yönelseler, ne bıyıklılar İstanbul'u ve diğer bir iki büyük şehrimizi istila eder ne de 'kara bıyıklı' imajı kalır... Ben ve eşim bir yurtdışı seyahatimiz sırasında, kara bıyıklı, kara kafalı Türk (daha doğrusu Kürt) erkeği yüzünden İsveç'te gümrükten dönüyorduk. İsveç gümrüğündeki memur devamlı kuyruktaki kara bıyıklı

[28] Can Kozanoğlu, *Pop Çağı Ateşi*, s. 114.
[29] Arus Yumul, "Bitmemiş Bir Proje Olarak Beden", *Toplum ve Bilim*, no: 84, Bahar 2000, s. 40.

ve kara kafalıları geçirip bize problem yaratmak isteyince dayanamayıp patladım ve münakaşa etmeye başladım. Ne acıdır ki, tanınmış, değerli işadamı eşim, İsveç'te, gümrükteki üç beş kara bıyıklı ve benim tutamadığım çenem yüzünden boşuna vakit kaybedip, az daha memlekete geri dönmeye karar verecekti. İnşallah bizim başımıza gelen bu olay başkalarının da başına gelmez ve beş paralık bir gümrük memurunun önünden, kara kafalılarla birlikte vatanı ve milleti için çalışan, kültürlü bir işadamı da bekletilmeden geçebilir.[30]

Feminist yaşam dergisi *Kim*'in bir dosyası da bıyığa reddiyedir. Bıyığın çirkin erkeklere yakıştığını saptayan dosyaya göre çirkin erkeklerin görüntüsünü yüzü saklayarak bir nebze kurtaran bıyık, yakışıklı erkekleri ise düpedüz çirkinleştirmektedir. İspatı ise dosyada hazırlanan bıyıklı Brad Pitt, Tom Cruise, Kevin Costner görselleridir. Zaten bıyık "tiksinti, pislik, öfke" gibi duyguları uyandırırken ötesinde "alaturkalığı, kasapları, demodeliği, Kırkpınar güreşlerini . . . hatırlatmaktadır."[31] Gerçekten 1990'larda ardı ardına piyasaya çıkan yeni nesil kadın dergilerinde bıyığa dair en çok kullanılan ifade "demodelik"tir. Daha önce de Türkiye'nin ilk moda-kadın dergisi *Vizon* 1989'da bıyığı demode ilan etmişti.[32] "Moda vs. demode" formatı 1990'larda çağdaşlığı kutsayan ve geride kalanları tarihin çöplüğüne gömen yaygın bir muzafferiyetçi söylemdir. Kadın dergilerinin geniş okunurluk kazanmasından daha önemlisi, Duygu Asena'nın öncü feminist kişiliği sayesinde aktif olarak söylem üretmesi ile bıyık kesme arasında saptanan ve biçilen ilinti ilginçtir. Can Dündar'a göre "Maçoların tüy dökme mevsimiydi bu. Çoğu erkek, cinsiyetinin biricik simgesi bıyığını o yıllarda kesti; kadın dergilerinden sevgilisine nasıl ilan-ı aşk edeceğini, onu yemeğe nereye götüreceğini, akşam içki olarak ne

[30] Can Kozanoğlu, *Pop Çağı Ateşi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995, s. 113-114.
[31] "Bıyık Çirkin Erkeklere Yakışır...", *Kim*, Ağustos 1995, no: 41, s. 62-63.
[32] Engin Ardıç, *İslam Teksas'ta*, İstanbul: Cep Kitapları, 1989, s. 131-132.

vereceğini, ön sevişmede nelere dikkat edeceğini öğrendi."[33] Bıyık, özgür Türk kadınının özgüveni için kolay bir yafta, bostan korkuluğu hâline gelecektir: Aysel Gürel'e göre "Türk erkeğini anlatmak basit. Boynunda altın bir zincir, kolunda künye ve pırıl pırıl parlayan bir saat, parmağında pırlanta taşlı bir yüzük, yüzünde kapkara bir bıyık." Gürel'e göre "Türk erkeği kıllarıyla övünür." Gürel, "Türk erkeği kadar kıllarıyla gurur duyan ve bunları her fırsatta teşhir eden bir erkek türüne rastlama[mıştır.]"[34] Bu rutinleşmiş bıyık karşıtlığı açıktır ki kolay ve risksiz hedefler seçmenin ötesinde 90'lara sinmiş yeni bir şekilcilikten doğduğu gibi onu yeniden üretmektedir. Buna göre geleneksel maço Türk erkeğine üstten bakan çağdaş şehirli özgür Türk kadını artık ne istediğini biliyordur. O nihayet uyanmıştır ve artık cazip bulduğu temiz çehreli, kibar, gülen, yapay değil oldukları gibi olan, kadınlarla sohbet etmesini bilen, eğitimli, müşfik centilmen erkeklerdir.[35] Bununla beraber bu özgüvenin basit Doğu-Batı, modern-geleneksel ikiliklerine indirgenmiş oryantalist ve 90'ların coşkuyla benimsenmiş simgesellikle yoğrulmuş çağdaşlık ritüellerinin kofluğu bir sonraki on yıl aşikârlaşacaktır. "Bıyıklılara" karşı tercih edilen "yeni Türk erkeklerinin" kendilerini zamanın sembolizmlerine ve kadınların beğenisine göre tasarlama maharetinden öte maçoluk kültüründen kopmadıkları belirginleşecektir (örneğin aşağıdaki listeye bakınız). 90'ların beğenilen erkekleri zaten çoğunlukla en medyatik, en ünlü olanlarıdır ve ünlülüğün kendisi bir ince tasarımdır. Bu "modern erkekler" o kadar olumlanacaktır ki eleştirildikleri zaman bile ("[Kadınlara bayan demeni] Okan sana hiç yakıştıramıyoruz"[36]) bunlar sitem şeklinde olacaktır. "Bıyıksız bıyıklılığa" ve bıyıksızlığın sakladıklarına iki sonraki bölüm devam edilecektir.

[33] Can Dündar, "Kadınlar Seymen Ağa'da Ne Buldu?", *Milliyet*, 10 Mayıs 2003.
[34] "Türk Erkeğinin Artıları ve Eksileri Eşit", *Tempo*, 28 Nisan 1993, no: 16, s. 52.
[35] "Hangi Erkek Moda? Hangisi Demode? Yaşasın Yeni Erkekler!", *Kim*, Nisan 1995, no: 37, s. 52.
[36] "Okan Sana Hiç Yakıştıramıyoruz", *Kim*, Nisan 1995, no: 37, s. 132.

"Yaşasın Erkekler" başlıklı, "Hangi Erkek Moda Hangisi Demode?" altbaşlıklı bir başka dosyada derginin "moda" ilan ettiği on üç erkeğin hepsi sakalsız ve bıyıksızdır. Bu dönemde genelde sakalsızsa da, sadece Mehmet Aslantuğ'un dosyada kullanılan fotoğrafı sakallıdır. Diğer on iki moda erkek Kaan Girgin, Orhan Pamuk, Can Dündar, Oktay Kaynarca, Cem Boyner, Mahir Günşiray, Menderes Utku, Uğur Yücel, Fikret Kuşkan, Behzat Uygur, Mithat Bereket, Fahir Atakoğlu olarak sıralanır.[37] "Kesinlikle demode"ler arasında ise Kadir İnanır öne çıkmaktadır. "Demode olan erkekler" ise başta İnanır olmak üzere çağdışı kalmış ataerkil erkeklik kodlarını ısrarla sergileyen ve bu çağın inceliğine uyum sağlayamayanlardır. Cüneyt Arkın'ın, Aziz Üstel'in, Hilmi Yavuz'un, Mesut Yılmaz'ın ve Rüstem Batum'un da Tanju Çolak ve İbrahim Tatlıses'in yanında "kesinlikle demode" notunu görmekteyiz. Çok farklı kulvarlardan alakasız bu erkekleri aynı liste altına toplayan ortak özellikleri ise sıkıcılıkları, mesafelilikleri ve egolarıdır. Ancak bıyıklı ve sakallı olanların bu ve diğer demode listelerindeki ağırlıkları tesadüf olmasa gerektir. Zaten bıyık ve sakalda bu sayılan beden mesajlarını vermektedir.

Ötesinde Kadir İnanır derginin tüm birbirlerini tekrarlayan dosyalarında "erkek nasıl olmamalı"nın simgeleşmiş hâlidir. On yılın en etkin haber-aktüalite dergisi Aktüel dergisi de Eurotürkler vs. magandalar dosyasında artık çağdışı kalmış Kadir İnanır'ı ikinci tarafa konumlar. Yeni kuşak erkeklerin daha anlayışlı, pro-feminist, şefkatli dünyasında Kadir İnanır personalarına yer yoktur; bıyıklarına da. Star TV'de özel televizyonların ilk iki dizisinden biri olarak İnanır'ın başrolünde oynadığı Savcı, yayına başlarken ekranlarda döndürülen tanıtımda "Kadirizm Geliyor"un kullanılmasıyla, İnanır'ın da "bu laftan ben mesul değilim" savunmasıyla memnuniyetsizliğini belirttiği üzere, Kadirizm olumsuz bir kullanımla yaygın tabir oluverdi. Nitekim 1990'lar boyu bu baskı ortamı Kadir

[37] "Hangi Erkek Moda? Hangisi Demode? Yaşasın Yeni Erkekler!", s. 55.

İnanır'ı dahi sindirmiştir. 2001 yılında oldukça mahcup ve savunma hâlinde konuşmaktadır: "Bana kalsa şimdiye kadar bıyıklarımı çoktan kesmiştim. Çünkü bıyık bakımı oldukça zor. Sevenler beni bıyıklarımla tanıdığı için açıkcası keseyim mi kesmeyeyim mi diye düşünüyorum. Hayranlarımın yüzde 60'ı bıyıklarımı kesmemi istemiyor. Üzerimde yoğun bir baskı var. Ama galiba yakında bıyıklar gidecek."[38] Bıyıklı olmayı açıktan savunmak ve olumlamak mümkün değildir. Erkeklere yönelik seçkinci bir yaşam dergisi *Esquire* da "gözde erkekler" listesini hazırlarken yine aynı kriterleri uygular ve Zülfü Dicleli gibi ortalama okura çok yabancı entelektüeller kendilerine bu listede yer bulurlar.

1990'ların "kadınlarca beğenilen yakışıklıları" arasındaki tek bıyıklı Ali Kırca'dır. Bu on yılda ortayaşlılığındaki Kırca, kırlaşmış saçlarıyla beraber bıyığını bir maço tehdit değil aksine, zarif ve ince bir erkeğin temsili kılmayı başarmıştır. Onu çehresini daha cezbedici kılan bir unsura dönüştürmesiyle başarılı bir örnek ve istisnadır; ancak kuralı doğrulayan bir istisna. *Kim* dergisi ondan sadece "dökümlü, gayet hoş saçlarını" özgür bırakmasını istemektedir. "Hemen her gün Ali Kırca ile karşılaşıyoruz... Beğeniyoruz da Ali Kırca'yı. Rahat, güvenli ekranı dolduruyor. Laf aramızda giderek daha da hoşlaşıyor. Giysileri biraz ağır oturaklı ama, olsun."[39] 1994 yılında 25 yaşında trajik ölümüyle müzik camiası şoke eden Uzay Heparı'nın kirli sakallarının özgü havası, anaakımın dışında asi imajını pekiştirir. Yine de tüm negatif çağrışımlarına karşın "bıyıklı" alaturkalığın tercih edilebilir hasletleri de vardır. 1990 Türkiye Güzeli Jülide Ateş'e göre "esmer, kısa boylu, bıyıklı" Türk erkeği "çabuk ve abartılı kıskançlığı", duygularının mantıklarının önüne geçmesi, alınganlığına rağmen "gelenek ve göreneklere saygılı olmak . . . şeref ve haysiyetine düşkün olmak" gibi olumlu nitelikler de taşır.[40] Bıyığa reddiye dosyasında IQ eksikliğinden kapıcıların yir-

[38] "Kadir İnanır da Bıyıklarını Kesecek", *Hürriyet*, 1 Ağustos 2001.
[39] "Ali Kırca Saçlarını Özgür Bırak", *Kim*, Kasım 1994, no: 32, s. 132.
[40] "Türk Erkeğinin Artıları ve Eksileri Eşit", *Tempo*, s.53.

mi dokuz negatif çağrışımını sıralasa da *Kim* dergisine göre bıyığın yine de beş tane pozitif çağrışımı vardır: "Sıcaklık, babacanlık, erotizm, ateşli ve çok özel bir gece ve Güney'de geçirilen nefis bir tatil"! Bıyık kadınların kaçamağıdır.

Sağcı ve solcu siyasal-ideolojik davaların mücadeleci erkekliğinin göstergesi bıyık ve sakallarının aksine bıyıksızlık kutlanan apolitik ve post-ideolojik 90'ları ifade ediyordu. Tahsin Yücel 1990'ların anti-bıyıkçı dalgasına karşı bıyığın izzet-i nefsini objektif ve soğukkanlı yorumcu görünümünde

Barthes ve göstergebilim kuramına referansla savunmaya çabalamaktadır:

> Roland Barthes 'ömrüm boyunca göstergenin doğallaştırılmasına karşıyım' diyor. Ben de Barthes gibi –şimdilerde imaj diyorlar– imgenin öne çıkarılıp doğallaştırılmasına karşıyım. Çünkü bu gerçeğin çarpıtılması oluyor. Bıyığı bıyık olarak gördüğümüz[de] sorun yok. Ama bıyığı ister olumlu, ister olumsuz olarak bir gösterge yaparsak gerçeği çarpıtmış, doğal olmayanı doğal yapmış oluyoruz. Hayat bıyıksız olmaz demekle hayat bıyıksiz olsun demek arasında bence fazla bir fark yok. Çünkü bıyığa karşı çıktığınız zaman da onu bir yerde söylemleştiriyoruz.[41]

Bununla beraber Yücel'in pozisyonu imkânsız bir pozisyondur. Zira bıyık ancak ve ancak onun kültürel anlamlarıyla varolabilir, tanımlanabilir. 1990'ların muzafferiyetçi ortamında bıyık savunulabilir gibi değildir.

90'larda yeşil sahalarda da aynı furya esmiş; futbolcular sakallarını ve bıyıklarını tamamen keser olmuştur. Dört büyüklerde hemen hemen hiç bıyıklı futbolcu kalmaz. Aslında bu süreç çok hızlı gerçekleşmiştir. Galatasaray'ın 1987-88 sezonu kadrosunda savunma tamamen sakallı ve bıyıklılardan kuruludur. Takımın da kaptanı Cüneyt Tanman, Yusuf Altıntaş, Semih Yuvakuran, (Galatasaray'a Gülenciliği tanıştıran Manisa-İzmir kökenli) İsmail Demiriz'in hepsi bıyıklıdır. Erhan Önal ise sakallıdır. Bunlara düzenli takımın ilk on birinde çıkan Uğur Tütüneker ve Savaş Demiral da eklendiğinde on bir kişilik takımın yarısı ya da yarısından fazlası sakallı ve bıyıklılardan oluşur. Bu on bir son bıyıklı kadrodur. Beşiktaş'ın son bıyıklıları Samet Aybaba, Kadir Akbulut ve Metin Tekin yeşil sahalara veda ederken Ulvi Güveneroğlu 1990'lar dönümünde bıyığını kesecektir.

Yine 1987'de İzmir Atatürk Stadı'nda unutulmaz 8-0 ve 5-0'lık hezimetlerin ardından golsüz beraberliğin büyük

[41] "Bıyık Çirkin Erkeklere Yakışır...", *Kim*, Ağustos 1995, no: 41, s. 64.

milli zafer olarak kutlandığı milli maça İngiltere karşısında Türkiye altı bıyıklı ya da sakallı oyuncuyla çıkmıştır. Beşi Galatasaray'ın as oyuncularından (Savaş Demiral, İsmail Demiriz, Erhan Önal, Uğur Tütüneker, Semih Yuvakuran), altıncısıysa Sarıyer'den Ali Çoban. 1987-88'in çekirdek kadrosu milli takımın son belirgin şekilde bıyıklı kadrosudur. 1990 Dünya Kupası'nı zorlayan ve 1954'teki katılımdan sonra ilk kez bu kupanın bu kadar yakınına yaklaşan kadronun kabaca yirmi kişilik dönüşümlü kadrosunda dört bıyıklı futbolcu yer alır: Uğur Tütüneker, Ünal Karaman, Metin Tekin ve Engin İpekoğlu. 1990 sonrası ise Uğur Tütüneker A milli takımdan kesilecek, Sarı Fırtına futbolunun son deminde yeni bir sakatlığı kaldıramayıp yeşil sahalara veda edecek, Ünal Karaman ve Engin İpekoğlu ise zaman içinde bıyıklarını kesecektir. "Son bıyıklıların" mensup olduğu 1960-1965 neslinin yeşil sahalardan kopuşundan itibaren 1990'lar boyunca milli takımda düzenli oynayan tek bıyıklı veya sakallı futbolcu kalmaz.

Galatasaray 1987-88 kadrosu.

90'larda bıyık demode olurken Ünal Karaman bu devirde heybetli bıyığını kıvançla korumasıyla bir geleneği ayakta tutuyordu. Ülkücü hilal bıyıkları futbolun sterilizasyonu

döneminde bir anomaliydi. Belki milliyetçilik futbol dünyasında dalga dalga yayılıyordu ancak Atatürkçü sterilliğin ve pop milliyetçiliğin dili üzerinden. Yirmi iki golle gol kralı olduğu 1993-94 sezonunda resmî olarak silah altında olduğu için attığı gollerinden sonra verdiği asker selamıyla bir trendi açan Fenerbahçeli Bülent Uygun temiz çehreli "modern milliyetçi"dir. Karaman'ın ülkücü kimliğini en görkemli sergilediği an ise 1995 yılındaki düğünü oldu. Nikah şahitleri Alpaslan Türkeş, Mesut Yılmaz ve konuklardan Ozan Arif'in önünde ressam eşinin giydiği üç hilalli duvak âdeta bir gövde gösterisiydi. Buna rağmen Karaman'ın şanı geçici kalacaktır. Zira evlendikten kısa bir süre Karaman kendi alamet-i farikası hilal bıyıklarını keserek dönemin bıyık kesme furyasına boyun eğdi. Son kale düşmüş gibidir.

Ünal Karaman'ın düğünü.

Basketbolda da trend aynıdır. 1980'lerde Fenerbahçe'nin efsaneleşmiş kaptanlarından Ali Limoncuoğlu'ndan (d. 1959), Efe Aydan'a (d. 1955) basketbolda bıyıklılık oldukça yaygınken, 1990'lar dönümünde milli düzeydeki Ömer Saybir (d. 1961) ve Hüsnü Çakırgil'in (d. 1965) de milli takımdan kopmalarıyla Levent Topsakal (d. 1966) son kalan bıyıklı milli basketbolcudur. İlk üçü basketbol hayatını bıyıklı olarak tamamlarken Levent Topsakal 90'ların ortalarında aktif basketbol hayatı sırasında bıyıklarını keser.

İzmir'de İngiltere karşısına çıkan milli takım (1987)

Ancak daha sonra göreceğimiz üzere 2000 dönümüyle beraber yeşil sahalarda da yüz kılları değişik biçimlerde geri dönecektir. İki-üç on yılın ardından geriye bakıldığında gerçekten 1990'lar sıradışı ve istisnai bir on yıldır.[42] Kendiliğinden yarının bugünden daha iyi olacağına inançla doludur. Huzur vaadiyle tarihin, ideolojilerin ve siyasetin bitişinin muştulan-

[42] Aslında Türkiye'de bu dönem AK Parti iktidarının evveliyatıyla ilintilendirilerek 90'lara sıkıştırılmaktadır. Oysaki bu tecrübe edilen dönem küreseldir ve belirgin bir sonu vardır: 2008 Ekonomik Krizi. Türkiye'de de AK Parti iktidarının ordu ve yargı iktidarıyla çatışması kaynaklı çalkantılara karşın 2000'lerde ekonomik büyüme, hane gelirlerinin ve yaşam kalitesinin artması ve toplumsal hayatın özgürleşerek çoğulculaşması küresel trendle ve iyimserliğiyle uyumluydu. Pop müzik bu iyimserliğin melodisiydi. Hepten açılan saçılan, keyif satan televizyonlar bu iyimserliğin yüzüydü. Dünyada yarının bugünden daha iyi olacağı inancı 2008 krizinin ardından sönümlenmiş ve bugün mazi hâline gelmiştir. Türkiye'de de 2010'un önemli bir kırılma olduğu sürecin dünyada da demokratik gerilemeyle paralel olması şaşırtıcı değildir. Temiz yüzlü çehrelerin küresel anlamda bu rüyanın silüeti olduğu alegorisi şaşırtıcı derecede yerli yerine oturmaktadır. Bu kırılmadan itibaren erkekler tekrar kıllanmış, interneti tahkim eden *alt-right*, popülist muhafazakâr sağ, milliyetçilikler, *tankie* sol ve popüler kültür maçoluğa yeniden bir cazibe kazandırmıştır.

dığı bir on yıldır; tıpkı pürüzsüz çehreler gibi. 1990'lar tarihin sonuydu. Siyasetin ve ideolojilerin sona erişinin, lüzumsuz hâle gelişinin çağıydı. İdeolojilerin deli gömleklerinin yerini alan rasyonelliğe dayalı neoliberal teknokraside halka da yer yoktu. Dolayısıyla halk kolayca aşağılanabilirdi. Zira ona ihtiyaç yoktu. Halkın, siyasetin ve ideolojilerin geri dönüşü milenyumla gelen ekonomik krizin ardından oldu.

3 Kasım 2002'deki seçim sonucunda ekonomik, siyasi ve esas olarak kültürel elitleri şoke eden şekilde AK Parti %34 oyla tek başına hükümeti kuracak çoğunluğu ulaştı. Yeni meclis ise derhâl "yine sakallı bıyıklı" olarak haberleştirildi. Kabine açıklandığında yeni bakanlar şüpheyle karşılandı. Çocuklarının tek tek sayılan şüphe uyandıran isimleri (Şeyma, Muaz, Sümeyye, Talha vs.) ve yoklama yapılırcasına tek tek sayılan başörtülü eşlerinin yanı sıra bıyıkları da fazlasıyla güvensizlik alametiydi. *Milliyet* gazetesinin açıklanan yeni kabineye manşeti hazırdır: "Kabinenin Yüzü Bıyıklı." Yirmi dört erkek bakanın (tek kadın bakan vardır) on dokuzu bıyıklıdır.[43] Gelecek bölümde yüz yıl boyunca İslam ve bıyığı ele alacağız.

[43] "Kabinenin Yüzü Bıyıklı", *Milliyet*, 19 Kasım 2002.

10
Sünnet, Direniş ve Sadakat: İslam ve Bıyık

Bıyıklarını "Amerikanvari" kırpmış gencin sokaktan aile evine dışlanması dramasına dair Ömer Seyfettin'in "Kesik Bıyık" hikâyesini alıntılamış ama sonuna değinmemiştik. Hikâyenin en nihayetinde bu özenti genç, bindiği Topkapı tramvayında bir hoca efendiye rastlar. Hâliyle en çok da onun dinden çıkmışlığına, küfre battığına hükmedeceğinden korkar. Ancak hoca efendinin ağzından çıkanlar su serpicidir: "Eksik olmayınız oğlum! yar olunuz!" Genç şaşkınlığını atlatamamışken hoca efendi devam eder: "Sizin gibi şık gençleri sünnetli görmek, bizim için ne büyük bir iftihardır... İşte bıyıklarınızı kestirmişsiniz ya oğlum, dedi, bu sünnet-i şerif değil midir?" Kahramanımız kazayla sünneti izlemiş, sevap kazanmıştır.

Yüzyıllardır köylerden şehirlere yiğitliğin, erkekliğin, külhanbeyliğin alameti palabıyıklar aslında İslami değildir. Sünnete ve Peygamber buyruklarına aykırıdır. Sünnet hayatın her detayını olduğu gibi bıyıklara dair de bir manüel sunar. Peygamberin kendisi bıyıklarını uçları dudaklarını geçmeyecek şekilde bıraktığı gibi inananların da böyle bırakmasını buyurmuştur. Hatta ashabdan bıyığı uzamış birinin bıyığını bizzat berberlik yaparak kendi kısaltmıştır! Aynı şekilde bıyık dudağa değmemelidir ve ona göre de alttan itinayla traşlanmalıdır. İş burada da bitmez. Bıyığı kesmekte uygun olan sağ taraftan başlamaktır. Peygambere göre bıyığını çok uzatanlar kendisinden şefaatini bulamayacak, kabirde azap çekecektir. Tirmizi'nin rivayet ettiği hadise göre "bıyık kısaltmayan bizden değildir."[1]

[1] Yine de açık hadislere karşın uzun, pala bıyıkların erkekliği çok daha ortaya

Vaiz ve imam Enver Baytan (1925-2016), 1968 yılında *Saç, Sakal ve Bıyık Hakkında Dini ve Sıhhi Tavsiyeler* içerikli bir kitap yayınlar. Yıl açıklayıcıdır. Hippienin yılında ortalığı yeni bir ahlaki panik sarmıştır: "Ecdadımız, sakalı ele vermeyelim derlerken, ne yazık ki torunları olacak bizler bıyığı da beraber yele verdik." Hippie kültürü aynı zamanda cinsiyet paniği tetikleyicidir; kadınla erkek arasında kesin ayrımların daha da belirsizleştirir. Elbette sakal ve bıyık iki cinsiyet arasındaki en temel ihlal edilemez ayrımdır: "Sakal ve bıyık erkeklik alametidir. Tenasül azasiyle bu nevi kılların bir Rabıta-i Fisiyolojiyyesi olduğunu fen kabül eder."[2] Eserine, "Sakalı kesmek acemlerin sanatından ve bugün kafirlerin adetindendir"[3] hatırlatmasıyla başlatan Baytan bıyıksızlaşmadan da kadınları sorumlu tutar: "Sakalın itibardan düşürülmesi gayretinde mutlaka kadın parmağı vardı desek acaba hata etmiş olurmuyuz? Bazı kadınlar erkeklerle her şeyde beraberlik istemiyorlar mıydı? İşte bunu da yaptılar... Erkekler sakal ve bıyıklarını tamamiyle traş edince, kadınlar da büsbütün saçlarını kesip tırnaklarını uzattılar. . . . öylesi kadınların da sakala değil, bıyığa bile tehamülleri yok. Bu ne acı bir zevk düşkünlüğüdür, yarabbi!" Elbette yazar bu savlarını sakalsız softa gibi ibretlik mesellerle daha da güçlü kılar. Rehber bıyığın ve sakalın birer nimet olduğunu hatırlatması ve erkeklerin de takvalarıyla bu nimetlere layık olmaları gerektiği uyarısıyla biter. Mevlana'nın oğluna intisap etmiş Eflaki'nin Mevlana'ya dair en temel kaynak *Menâkıbü'l-arifi*'de aktardığına göre bir gün berberi "sakalınızı nasıl keseyim" diye

koyduğu şüphesiz olduğundan "bir dinamik din" olarak İslam açık aramıştır. Hanefilik uzun bıyıkların taşıyanı daha heybetli gösterdiğinden savaşanların bıyıklarını uzatmalarını uygun, hatta müstehap bulmuştur. Hep olageldiği gibi hayatın doğal akışı galebe gelmiştir. Daha ötesinde düşmana korku salacak asker peşindeki devlet ve devlet çıkarları her zaman önce gelir. https://islamansiklopedisi.org.tr/biyik

[2] Enver Baytan, *Saç, Sakal ve Bıyık Hakkında Dini ve Sıhhi Tavsiyeler*, İstanbul: Enver Baytan Kitabevi, 1968, s. 49.

[3] Enver Baytan, *Saç, Sakal ve Bıyık Hakkında Dini ve Sıhhi Tavsiyeler*, s. 17.

sorduğunda Mevlana cevaben "öyle kes ki erkekle kadın farkedilsin" demiştir.[4] Kalenderi dervişleri tam da her türlü toplumsal normları, ahlaki düzeni tanımayarak kendilerini toplumdan tecrit etmek için sakallarını tamamen traşlarlardı. Kalenderilerin bir kolu da cavlakiye olarak bilinirdi. Cavlakiler kaşlarına kadar tüm kıllarını traşlarladı. Kalenderilerin bir uzantısı olan Haydari dervişlerse kesmedikleri bıyıklarıyla Kalenderilerden ayrışırken onlar da sünnete aykırı olarak pala bıyıklarını uzatır, yine ahkamı ihlal ederdi.

Sakal bıyığın erkeğin kadından ayrışması için gerekliliği "argümanında" İslam bir istisna değildir. Aksine, örneğin Roma'ya sakalı yeniden döndüren Stoik filozoflar için erkekler sakallı olmalıdır çünkü kadınla erkeğin kolayca ayrıştırılması gerekir. Bu dünyadan vazgeçmişliği vaaz eden, insanı nefsine yenilten bedeni olumsuzlayan ve ruhun kurtuluşunu her türlü bedeni arzudan kopuşta gören Hıristiyanlığın bıyık-sakalla ilişkisi de gitgelli olacak ve bir açmazı çözmeye çalışacaktır. Roma İmparatorluğu'nda Hıristiyanlığın önünü açan ve ölüm döşeğinde ihtida eden Konstantin, Hadrianus'tan iki yüz yıl sonra imparatorlar için tekrar pürüzsüz çehre standardını oturtmuştu. Hıristiyanlığın bedeni yadsıyan ve ruhu kutsayan esası doğrultusunda Hıristiyanlık teolojisinin kurucu babalarından üçüncü yüzyılda yaşamış Origen hadım olmayı önerecek kadar ileri gider. Madem cinsiyet öbür dünyada olmayacaktır; bu kurtuluşu öbür dünyaya kadar ertelemeye gerek yoktur. İsa ne kadın ne erkektir, zira o bir beden değildir düsturu sadece cinsellikten değil cinsiyetten de arınmaya kadar gider.[5] Ancak bu yorumlar, sakallılılığı savunan Aziz

[4] Pierre Bourdieu da Cezayir/Kabiliye'ye dair klasikleşmiş antropolojik çalışmasında Akdeniz/İslam dünyasında sakal ve bıyığın kadınla erkek arasındaki aşılmaz ayrımı çizmesi bakımından erkek için elzemliğine dair yazmıştır. Pierre Bourdieu, *The Logic of Practice*, çev. Richard Nice, Stanford: Stanford University Press, 1990.

[5] Christopher Oldstone-Moore, *Of Beards and Men*, Chicago: The Chicago University Press, 2015, s. 76. Ayrıca bir hadisten öğrenmekteyiz ki İslam'a göre de insanlar cennette sakalsız olacaktır. Bazı şüphecilerin gözünde bu bilgi

Augustinus gibi diğer kilise babaları için çok fazladır. Onlar için bu Tanrısal düzen katı ve mutlak bir hiyerarşiye dayanır. Aynı şekilde bu dünyada da aşılmaması gereken bir hiyerarşi vardır ve erkekle kadın arasındaki hiyerarşik ayrım bu düzenin esaslarındandır. Bu sebeple, erkek ile kadının ayrılığının mutlaklığı için erkeklerin sakallı olması bir gerekliliktir. Origen ve diğer radikal Hıristiyan anarşist görüşlerin tetiklediği cinsiyet paniği bu şekilde çözülmüştür. Zaten fiziksel görünümüne dair hiçbir tarifi olmayan İsa, ilk tasvirlerinde Erken Hıristiyanlığın sakal gibi bedeni aşırılıklara hoş bakmayan bakışının yanı sıra Roma'nın erkekliğe dair estetik değer yargıları doğrultusunda sakalsızken bir noktada bu cinsiyet paniğini çözmek üzere sakallandırılmıştır. Yine de sakal-tam traşlılık salınımları bir noktada öbür yöne kaykılır ve Papalığın emriyle 20. yüzyıla kadar Katolik din adamlarının bıyıksız ve sakalsız olması zorunlu kılınır. Zira ruhbanın, günahkâr avamdan ayırt edilmesi gerekir. Öyle ki tam traşlı ruhban olmayanlara dahi yarattıkları muğlaklık sebebiyle hoş bakılmaz. Aynı şekilde din adamları sakallı ve uzun saçlı Germen, Norman ve diğer barbarlardan da ayrışmış olur.

İslam dünyasında sakal-bıyıklılık elbette öncelikle "bizden" olmanın alametidir. Çok yaygın alıntılanan bir hadis "başka kavimlere benzeyen onlardandır" özellikle sakal ve bıyık konusunda hatırlatılır. Bu sebeple çok hassas bir mevzudur. Ancak bu bir zamanlarötesi sabit de değildir. İslami siyasetin ve kanaat önderliğinin omurgası ulemadan entelektüellere ve meslek sahiplerine kaydıkça sakalın temsil ve rolü de dönüşür. Mısır'da Müslüman Kardeşlerin kurucusu öğretmen Hasan el-Benna ince kesilmiş özenli bir sakal taşıyordu. Bir tür "İslami modern"di. Müslüman Kardeşler bu dönemde sakalı olabildiğince hafif tutma standardını benimsemişti. Seküler

bu dünyada sakallı olmanın anlamını ve sevap değerini muğlaklaştırmaktadır. Buna dair sorulan bir soruya bir fetva bu durumu cennette erkeklerin altın ziynet eşyaları takacak ve ipek kıyafetler giyecek olması ve şarap içilecek olmasıyla aynı kategoriye sokmaktadır. Danışanın kafası daha da karışmış olmalıdır.

milliyetçilerin sakalın bir dinî gereklilik değil gelenek olduğu iddiasına meydan okuyarak onun İslami ahkam olduğu karşı-iddiası nadirattan dillendiriliyordu. Cahiliye devrinde manevi modern çürümeden manevi hicreti öneren Seyyid Kutup ise sakal dahi uzatmamıştı. Sadece bıyıklıydı.[6] Bu bakımdan Arap İslamcıları da modern seküler milliyetçilerin normlarına karşı gelenekselliği olduğu gibi koruma iddiası gütmüyor; hayatın akışı içinde bu tür bir katı dayatma uygulanabilir görülmediğinden İslami hassasiyetleri gözeten bir uyum kabulleniyordu. Ancak 1970'lerde beden siyasası İslami siyasetin çok daha gündemine girdi. Bu, belki de Batı'da da solun bedeni bir ifade biçimi olarak kullanmasını getiren kitleselleşen siyasal alandaki siyasal-ideolojik zeminin izdüşümüydü. İslamcılardan farklı olarak kendi dar ve kapalı çevreleri dışındaki tüm sözde müminlerin şirk içinde boğulduğunu düşünen Selefiler sadece mütedeyyin olmayanlardan değil, Selefi olmayanlardan da ayrışmak için bir beden siyasetini kullandılar. İslamcıların modernizme karşı moderniteye cepheden meydan okuyan yepyeni bir geleneksellik inşa ettiler. Selefi sakalı çene altında bir yumruktan daha büyük olmalıdır ve dudakların üstü de bıyıksız olacak şekilde tam traşlanmalıdır.[7] Hanbeliliğin kurucusu Ahmed bin Hanbel'in ilgili hadisleri yorumuna dayanan Selefiler bu şekilde ayrıştılar. İslami uyanışın on yılı 70'lerde sadece İslamcılar için değil, tüm dindarlar için bedensel görünüm ve çehre öncelikli bir mesele oldu. Hadislere dönüşle açılan imkânlarla İslam sadece takvada değil, hayatın tüm alanlarında, onun her dokusuna sirayet etmiş hâlde var edilmeliydi. İslam'ın hayatı, toplumu kuşatan bir öz olduğu ortaya konmalıydı. Bu sebeple de takvanın en önce çehrelere vurması gerekir.

[6] İran'da İslamcılığa soldan yönelen Ali Şeriati ise tamamen matruştu. Şeriati İslam'ı devrimcileştirirken her türlü simgeselliği anlamsız ve gelenek görüyordu şüphesiz.

[7] Aaron Rock-Singer, "Leading with a Fist: A History of the Salafi Beard in the 20th Century Middle East", *Islamic Law and Society*, c. 27 (2020), s. 89.

Oysaki modernist milliyetçilik zamanında bu böyle değildi. Zaten modernist argümanda dinin öncelikle ve esasen bireysel iman meselesi olduğu vurgusu dinden her türlü şekli, bıyık ve sakalı ve onlara atfedilen anlamları dışlar. Bu zaman aralığında bir kafa karışıklığını Said Nursi yaratmıştı. Said Nursi (1877-1960) gençliğinden itibaren din adamı hüviyetine rağmen sakal uzatmamış, sadece bıyık bırakmıştı. Bugün dahi takipçileri "Bediüzzaman'a atılan iftiralar"a karşı üstadın bıyıklılığını savunmaya çabalamaktadır. Nursi de Emirdağ lahikasının yirmi dördüncü mektubunda ona çok sorulan bu durumu izah eder:

> Sakal meselesi ise: Bu bir sünnettir, hocalara mahsus değil. Bu millette yüzde doksan sakalsız olanların içinde küçükten beri sakalsız bulundum. Bu yirmi senedir bana resmî hücumlarda bazı arkadaşlarımın sakallarını kestirmeleriyle, benim sakal bırakmadığım, bir hikmet, bir inayet-i İlâhiye olduğunu ispat etti. Eğer sakal olsaydı, tıraş edilseydi, Risale-i Nur'a büyük bir zarardı. Çünkü ölecektim, dayanamayacaktım. Bazı âlimler 'Sakalı tıraş etmek caiz değildir' demişler. Muradları, sakalı bıraktıktan sonra tıraş etmek haramdır, demektir. Yoksa hiç bırakmayan, bir sünneti terk etmiş olur. Fakat bu zamanda, dehşetli pek çok günah-ı kebîreden çekinmek için, bu terk-i sünnete mukabil, Risale-i Nur'un irşadıyla, yirmi sene haps-i münferit hükmünde işkenceli bir hayat geçirdik; inşaallah o sünnetin terkine bir kefarettir.

Nursi bir nevi yasanın açığını bulmuş şekilde bir izahat getirir. Bir mücadele içinde olduğundan sakalının tutuklanmayla beraber kesilmesi savunması pekâlâ dönemin tüm kovuşturma tehdidi altındaki dinî kişilikleri için yapılabilir. Ancak hiçbirisi böyle radikal bir harekete yeltenmemiştir. Açıktır ki Nursi reformist bir yorum getirmektedir. Öncelikle kendine biçtiği biriciklik ve özel misyonla ilintili olarak şahsını ulemadan ve tarikat ehlinden ayrıştırmakta, başka bir kulvara yerleştirmektedir. Said Nursi'nin tek "acayip" tarafı sakal bırakmaması değildir. Nursi evlenmemiştir de. Bekârlık,

Katolik din adamları için bu dünyadan vazgeçmişlik, ruhi masumiyet, günahsızlık demektir. Elbette onların baş timsali İsa Mesih'tir. Pekâlâ, Said Nursi İslami konvansiyonları çiğneyerek Mesihlik ya da en hafifinden müceddidlik iddiası taşımaktadır. Konvansiyonlara uyan değil onları belirleyendir. Sakal gibi şekilcilikleri aşan bir içtihat koyucudur.

Elbette Nursi'nin tercihi pratik bir bağlam ve gerçekliğe de oturur. İkinci Said döneminde İslami davanın peşinde bir dava neferi olmayı, açık siyasi mücadele vermeyi bırakarak yeraltına çekilerek, gündelik siyasi kavgaların uzağında uzun vadeli bir toplumsal uyanışın tohumlarını atmayı, İslami şuur ve tavrı korumayı ve bir İslami cemaati inşa etmeyi hedefler. Bıyıklılık da cumhuriyete karşı görünürde tehdit oluşturmadan yeraltına çekilmenin biçimidir. Sakallar ruhta gür çıkıyor olabilir ama dış görünüm mutedil şekilde bıyıklı olmalıdır. Takipçileri de bu şekilde sürekli kovuşturma ve mimlenmeden olabildiğince korunmuş olur. Nitekim Nursi'nin tüm takipçileri ve mesajlarını yaymaya adanmış Nurcu ağabeyler üstadlarının izinde bir tür tedbir olarak sadece bıyıklı olacaktır. Bu hâl Nurculuğun ruhlara hitap eden tebliği için şekillerin bir kenara konmasıdır. Süleymancılığın kurucusu Süleyman Hilmi Tunahan'ın talebeleri de benzer bir yol izleyecektir. Süleyman Hilmi'nin kendisi sakallı olsa da halefi ve damadı Kemal Kaçar sadece bıyıklıdır. Nitekim bu sayede de gereksiz göze batmadan önce Milet Partisi'nden, daha sonra Adalet Partisi'nden milletvekili seçilebilecektir. Onu mecliste başka Süleymancı cemaat liderleri takip edecektir. Süleymancılar/Süleymanlılar sakal bırakmazlar, sünnete uygun kırpık bıyıklarından tanınırlar. Buna Türkiye toprakları içinde sınırlı şekilde bir mecburiyet hâli olarak cevaz verilir. Bu şekilde de memuriyete girebilmekte, devletle irtibatlanabilmektedirler.

Aynı tedbir hâli elitist İskenderpaşa çevresi için de geçerlidir. Bu çevre bir tür "İslami masonluk" olarak yeraltında geçen yirmi beş yılın ardından İslam'ı cami avlusuna sıkışmış hâlde değil, hayatın tüm alanlarına sirayet edecek şekilde,

ancak devlet otoritelerinin de doğrudan hedefine oturtmadan hayata döndürmeyi öngörmektedir. Bu bakımdan her ne kadar cemaatin önderi Mehmet Zahit Kotku ve din adamları elbette çember sakallılarsa da bu reislamizasyonun sahadaki neferleri seküler hayattaki İslamileşme çabalarında uyumlu şekilde sadece bıyıklıdır. Üniversite mezunlarıdır ve temel katma değerleri eğitimleridir. Bu toplumsal seviyede sakallılık tercih-i şayan değildir. Gümüş Motor'dan dinibütün öğrencilere burs sağlayacak İlim Yayma Cemiyeti'ne, koruma-kollama ağlarıyla üniversiteden bürokrasiye birbirlerini tanıyanlar elbette bu ağı ancak bıyıklı, hatta 1950 öncesi bıyıksız hâlde gerçekleştirebilecektir. Kimsenin gözüne batmaya gerek yoktur. İslami irşad ve diriliş için fiilî bir tedbirdir. Parlak bir makine mühendisi, profesör ve girişimci olarak İskenderpaşa çevresinin altın ekibinden Necmettin Erbakan da sadece bıyıklıdır.

Kemalist rejimde bir inkıraz ve yüzyıllardır kuşaklararası aktarılmış tarihsel birikim, şuur ve irfandan acımasız bir kopuş gören muhafazakârlar bu karanlık ortamda kendilerine bir misyon olarak her şeye karşın geçmişin İslam'ın değer atlasıyla yoğrulmuş seciyesini korumayı biçtiler. İşte, "Fikirlerin, itiyadların, ideallerin kısaca hemen her şeyin tarihin mezarlığına gömüldüğü, nisyan kuyusuna atıldığı bir devrin hercümerci içerisinde mazinin yeniden nasıl inşa edilebileceğinin yollarını gösteren"[8] İbnülemin Mahmud Kemal İnal (1871-1957), böyle bir sessiz direnişin ve duruşun şuurlu bir timsali olarak övülür. "Ruh, zevk, hayat tarzı, terbiyesi, yaratılışı, kafa yapısı ve bütün manasıyla eski bir adam olan" İbnülemin, bir mücadelenin adamı değildir ama entelektüel birikimi, yazdıkları ve konağında birikimini ve derinliğini muhataplarına aktardığı sohbetleriyle gösterdiği duruşuyla maziyi geleceği nakşetmeye, aktarmaya çalışır. Hüseyin

[8] Fatih M. Şeker, "İbnülemin İçin Bir Entelektüel Portre Denemesi", Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi: İbnülemin Mahmut Kemal*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009, s. 15.

Vassaf'ın ifade ettiği üzere, "Mahmud Kemal Bey Efendi'ye mülaki olan bir kimse onun elbisesinde, kıyafetinde neş'e-i İslamiyye tecellisini vehle-i ulada görür." İşte o "duruş"un bir parçası da siması ve seyreltmediği, zamaneleştirmediği "eski zaman" ve eski zaman adabını yansıtan bıyığıdır. Aslında tam öyle değildir. O da bıyığını dönemsel etkiler altında kısaltmış ve düzleştirmiştir. Yine de belli bir otantisiteyi koruyan bıyığı, önceki pos hâlini taşıdığı resimler tercih edilerek "eski zamanlar adamı" aurasının bir vazgeçilmesi olarak İbnülemin kültünde yer edinecektir. Gerçekten İbnülemin'in bile tam olarak etkisinden kaçamadığı bıyıkların kırpılması kaçınılmaz bir yönelimdir.

Elbette bıyık kesmek bir gavurluk, dinsizlik alametidir. Taşrada da, şehirlerde de imamlar, camileri ve vaazlarını sıkı sıkıya teyakkuz hâlinde takip ettiren Kemalist rejimin radarındadır.[9] Nitekim 1935 yılında hem İran hem Türk inkılapları aleyhinde "müstehcen sayılabilecek" hücumlarda bulunarak "Kadınların peçesiz gezmesini ve erkeklerin bıyıklarını kırptırmalarını tenkit etmiş ve böyle yapanları gavurlukla ittiham eden"[10] ve uzun yıllarca Samsun'da vaizlik yapmış aslen İranlı bir ahund tutuklanmıştır. Zaten Halide Edip Adıvar Vurun Kahpeye romanında da; Kuvâ-yi Milliyeciler aleyhine vaaz veren Hacı Fettah Efendi'ye; "Bıyıksızları, gâvurlar gibi yakalık takanları, din düşmanı olanları istemeyiniz!...Ey ahali onların kanı kâfirlerin kanı gibi helaldir" diye nutuk attırmaktadır. Daha bıyığa gelmeden, *Yorgun Savaşçı*'da "sakal düşmanı" Binbaşı Cemil, "senin gibi cenk görmüş, düşman kellesi almış yiğide sakal istemez" diyerek sakalını kesmesini isteyince köylü Kör Şaban; "duasını ettiriverdiydik hocaya.

[9] Cemil Koçak, *Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015; Murat Metinsoy, *The Power of the People: Everyday Resistance and Dissent in the Making of Modern Turkey, 1923–38*, Cambridge: Cambridge University Press, 2021; Sevgi Adak, *Anti-Veiling Campaigns in Turkey: State, Society and Gender in the Early Republic*, London: I. B. Tauris, 2022.

[10] "Bir Ahund Tutuldu", *Son Posta*, 23 Mayıs 1935.

Günahı varmış ki, duadan sonra sakal kestirmenin. Adam gider, cehenneme direk olurmuş"[11] der. Binbaşı ancak kontra dinî argümanlar getirerek Şaban'ı iknaya çabalar.

Gençliklerini, yani kültürel sosyalleşmelerini tek parti rejimi altında deneyimlemiş sağ-muhafazakâr entelektüeller de çok büyük çoğunlukla bıyıksızlığı tercih etmiştir. Hepsi Tek Parti rejimi altında üniversite okumuş Nihad Sami Banarlı (d. 1907), Nurettin Topçu (d. 1909), İbrahim Kafesoğlu (d. 1912), Osman Turan (d. 1914), Mehmet Kaplan (d. 1915), Mehmet Altan Köymen (d. 1916), Cevat Babuna (d. 1923), Ayhan Songar (d. 1926) hep bıyıksızdır. Bu isimler ilk gençliğinde gösterdikleri temayülü sürdürerek hayatlarının ileri zamanlarında da hemen hemen hiçbir zaman bıyık bırakmadılar. Ahmet Kabaklı (d. 1924) ise demokrasiye geçişin ardından bir noktada bıyık bırakmıştır. Bazısı daha alt sınıflardan, bazısı taşra eşrafının ya da İstanbullu ailelerin çocukları olarak dünyaya gelen bu sağcı-muhafazakâr entelektüeller aldıkları üniversite eğitimleriyle kültürel sermaye sıçraması gerçekleştirirken bunu bıyıksızlıkla tamamladılar. Çoğu İstanbul dışı doğumlu bu "münevverlerin" çoğu Türkiye sağının entelijansiyasının çatısı olarak teşkil edilen Aydınlar Ocağı'nın kurucu kadrosunu oluşturur.[12] Oysa bu tablo 1950'lerle değişecektir. Sabahattin Zaim (kaymakamlığı sırasında birkaç yıllık denemenin ardından) 1960'larda, Nevzat Yalçıntaş 1970'lerin ilk yarısında bıyık bırakır.

Necip Fazıl Kısakürek bir ruhsal dönüşüm sonrası ihtida ederken bunu biraz da bıraktığı bıyıkla ortaya koyar gibidir ama tam da böyle değildir. Edebi anılarında Beyoğlu'ndan Tünel'e giderken sağdaki meşhur pastahanede toplanan "kibar edalılardan" oluşan grupta isimsiz olarak "eski sadrazamlardan bilmem ne paşanın torunu, bıyıklarının ve kılığının

[11] Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s. 356.

[12] Bu isimlerin bir sosyokültürel tablosunu çıkarma girişimi için bkz. Zeynep Bursa, "La Foyer des intellectuels. Sociohistorie d'un club d'influence de droite dans la Turquie du XXe siécle", yayınlanmamış doktora tezi, EHESS, 2020, s. 73-80.

stili bakımından sinema artisti Adolphe Menju diye anılan mirasyedi züppe"den[13] bahseder. Elitist Kısakürek'in bıyığı da aynı şekilde tam dönemin züppe modası Douglas'tır. Dönemin "bobstil" olarak damgalanan yeni neslinin pürüzsüz çehreli sterilliğine karşı bıraktığı biraz bohem bir bıyıktır. Kısakürek'in karizmasını ise onun Tek Parti ve kültürel-siyasi rejimine karşı müdanasız meydan okumasından kaynaklıdır. Douglas bıyığı ise iki zihin dünyası arasında (elitizm ve İslami popülizm) bir tür orta yol, müzakere, uzlaşı olmalıdır. Yine de birçok muhafazakâr gence bıyığıyla ilham olmuştur.

Erbakan'ın bir süre sonra İskenderpaşa'nın ruhani otoritesiyle kopartacağı Milli Görüş hareketi bir elit hareket olmaktan çıkarak kitle partisine dönüştükçe elbette daha sakallanır. Artık Tek Parti rejiminin manevi baskısı çoktan tavsamıştır. Birçok din adamı da partiyle irtibatlanır. Yine taşradaki İslami mobilizasyon, genişleyen tarikat ve cemaat ağları sakallıdır. İslami seçkinler de artık hareket üzerinde kontrol sahibi olamaz. Hareket kitleselleşir. Ancak partide bir reform kaçınılmazdır. Üstelik 1990'ların bıyıksız gerçekleri partiyi de etkilemektedir. Necmettin Erbakan partisinin 1993'te Ankara Atatürk Spor Salonu'ndaki dördüncü büyük kongresinde konuşmasının son bölümünü partinin yapacaklarına ve yapmayacaklarına ayırır. Erbakan partinin yapacaklarını "1. Temiz yönetim; 2. Milli görüşe dönüş; 3. Manevi kalkınma" gibi sıralarken yapmayacaklarını/olmadıklarını "1. RP yasakçı bir partidir; 2. RP iktidarda hürriyetleri kısıtlar; 3. RP dar kadrocu bir anlayışa sahiptir . . . 6. RP sakallı ve takkelilerin partisidir" olarak sayar.[14] Refah Partisi 90'larda kitle partisi olmaya çabalamaktadır. Cami avlularındaki hacı-hoca sakallarının ötesi bir görünüm gereklidir.

Bu çabalar hem bir oy genişlemesi sürecine giren partiyi daha

[13] Necip Fazıl Kısakürek, *Babıali*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınevi, 2010, s. 125-126.

[14] Ruşen Çakır, *Ne Şeriat, Ne Demokrasi*, İstanbul: Metis Yayınları, 1994, s. 198-199.

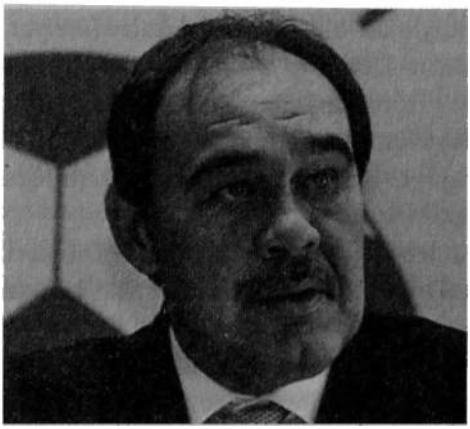
da büyütmeye ama yanı sıra bu süreçte hedef gösterilmesini engellemeye yöneliktir. Ancak tüm bu çabalar Refah Partisi'nin 28 Şubat sürecinde ordu ve yüksek yargının hedefinde olmaktan kurtaramaz. Tüm alametlere karşı esneklikten yoksun ve burnunun dikine giden Erbakan'ın tasfiyeye engel olamaması parti içinde de eleştirilir. Parti cami avlusundaki sakallı, taşralı ihtiyarlardan ötesine gündelik hayatın dertlerine seslenmelidir. Partideki "Yenilikçiler" olarak adlandırılan ve çoğu yeni nesilden oluşan grup, Milli Görüş geleneğine aykırı olarak artık siyasi yasaklı Erbakan'ın işaret ettiği Recai Kutan'a karşı Abdullah Gül'ü aday olarak çıkardı. Gül seçilemese de beklenmedik derecede yüksek oy aldı. Akabinde "Milli Görüş gömleğini çıkartarak" partiden ayrılan Yenilikçiler, AK Parti'yi kurdu. Yenilikçilik tabiri açık fikirlilik, reformculuk kadar anaakım siyaset yapma esnekliğini de kapsıyordu. Tayyip Erdoğan 1994 yılında İstanbul Belediye Başkanlığı için kampanya yürütürken genelevleri ziyaret ederek oy istiyordu. Beyoğlu'nun hemen aşağısındaki Kasımpaşa'da doğmuş ve büyümüş Erdoğan, bir İslamcı olduğu kadar bir mahalle siyasetçisidir. Bu bakımdan eğitimli, elitist, bir tür İslami mason Erbakan'dan ayrıştığı gibi ideal bir yenilikçidir. Ancak aynı zamanda köylü ya da kasabalı da değildir. Kasımpaşa'dan yankesicileri, Romanları, gayrimüslimleri, hayat kadınlarını, eşcinselleri çocukluğundan tanımaktadır. Siyaseti ise onlara da yönelik bir meşgale olarak görmektedir. İşte onun bıçkın bıyığı pekâlâ Milli Görüş'ün uyuşuk cami avlusu sakallılarına karşı bir dinamizmdir. 28 Şubat'ın yasakçı ve antidemokratik iktidarına karşı liberal ve özgürlükçü söylem benimseyen reformistler Müslüman demokrasiden bile bahsetmeyecek kadar kendilerini Milli Görüş siyasasının dışına konumladılar. Bu aralıkta ilk kez İslami siyasetten gelen genç siyasetçiler dahi bıyıksız olmaya başladılar. Bıyık artık Türkiye siyasetinde de temel bir iç grup-dış grubu belirleyen unsur olmaktan çıkıyordu.

28 Şubat'ta "irticaya karşı mücadele" kapsamında memurların soruşturulması ve fişlenmesi sürecinde kamu ku-

rumlarında dikkat çekmemek ve kimliklerini açık etmemek için Gülenciler de tedbir olarak bıyıklarını kesti. Eşlerinin de başlarını açtıran ya da zaten başı açık kadınlarla evlendirilen "altın nesil"den, Gülenci gençlerden istenen tedbirlerden biriydi bu. Zaten "talimatla bıyık kesenler" de, bunun hangi saikten türediği es geçilerek, mecliste daha sonra sıkça hatırlatılacaktır.

Seküler kesim dindarların bıyıklarını bu aralıkta küçümseyici şekilde "badem bıyık" olarak tanımlamaya başladı. Bu tabir aynı zamanda dindarları yeknesak, organize ve sinsi işleyen bir bütünün parçaları görme eğilimini ifade eder. Zira bıyık şekli çok belirgin bir kategorize etme kolaylığı sağlardı. Ancak tam bu zaman aralığında yeni nesilde İslami kesimde bıyıksızlaşma trendi ortaya çıktı. Bıyık uzun zamandır kazandığı "sekülerlik vs. muhafazakârlık" ayrımında belirgin bir referans olmaktan çıkmaya başladı. Bıyıksızlaşma trendi AK Parti'nin reformist döneminin de çehresidir. Üstelik Menzilci Enerji Bakanı Taner Yıldız gibi tarikat ve cemaat bağlantılılar dışında AK Parti bir sakalsızlar oluşumu olmuştur. Önde gelenleri arasında sakallı yok gibidir. Bu bakımdan Refah Partisi'nden sarih şekilde ayrışır. Ancak 2010 referandumunun ardından sadece AK Parti mutlak güce sahip olmakla ve reformist damarın boşa düşmesiyle kalmadı; aynı zamanda bu süreç Tayyip Erdoğan'ın partiyi şahsi kontrolüne almasını getirdi. Erdoğan bu süreçte kendi estetik zevkini kamu binalarının dış cephelerinden iç mekân tasarımlarına vururken çehrelere de vurmaktan hoşlandı. Erdoğan'ın *micromanegement* ile herkesi kendi suretinde yaratma ihtirası güç arzusunun da bir tezahürüdür.[15] Bununla beraber bıyık bırakılması istenirken

[15] *Birikim* dergisinde Haktan Kalır, AK Parti ve Erdoğan'ın bıyık siyasetini bir "tektip bıyık rejimi" olarak okur: "Çoğulluk, olasılığı kabul eder; farkı içerir. Son otuz yıldaki bıyık tartışması ise tekçidir. . . . Bıyık . . . dışlanmış olan dışarının . . . hınç, işgal, fetih işaretine dönmüştür. . . . Bıyığın simgelediği muktedirlik kendisine benzemeyen her şeyi yok etmeyi arzular." Haktan Kalır, "Tektip Bir Bıyık Rejimi olarak AKP'nin Yeni Türkiye'si: Çoğulun Çölü, Çoğunun Çöllüğü", *Birikim*, Aralık 2022, no: 404, s. 103.

Yıldırım Demirören.

sakal da istenmemektedir. Sakal fazla pejmürde, arkaik ve eski moda muhafazakar ve göze batıcı görünmektedir.

Erdoğan açık ve kapalı ortamlarda sürekli olarak muhataplarından bıyık bırakmalarını ister ve onlardan "söz alır." Açık ortamlarda da bir sempatik takılma olarak bu tür hesap sorma oyunlarını sever. Bu sözler bir kere verilince tutulmaması zaten çok zordur. Erdoğan'ın bıyık hevesi parti teşkilatlarından bürokrasiye bir sadakat ve biat gösterisine dönüştü. YÖK başkanlığına atanan Erol Özvar, TOKİ başkanlığının ardından Şehircilik ve Çevre Bakanı olarak atanan Murat Kurum, Tarım ve Orman Bakanı Bekir Pakdemirli, birbirlerini takip eden Milli Eğitim Bakanları Mahmut Özer ve Yusuf Tekin, AK Parti'nin kodamanlarından Yalçın Akdoğan, Nihat Zeybekçi, Bekir Bozdağ, Mahir Ünal bir itaat ritüeliyle bıyık uzatan sayısız isimlerden bazılarıdır. Mehmet Ağar'ın oğlu Tolga Ağar, Erdoğan'ın müstehzi gülerek "evladım senin bıyıkların uzamıyor mu?" diyerek yanaklarını okşamasını ve kendisinin bunu emir telakki ederek "saat dörde kadar uzar, hiç merak etmeyin" dediğini gülerek anlatır. "İşte o an böylece gol atmış bir Fenerbahçeli, Galatasaraylı futbolcu gibi AK Partili" olmuş Ağar Jr., anlatımında bunu doğrudan bir biat ilişkisi olarak tanımladı. Bir itaat beyanı olarak bıyığın en gülünç ve aleni örneği muhtemelen kendisine Ziraat Bankası'ndan sağlanan

bonkör krediyle bir ölü yatırım olarak *Hürriyet* gazetesi aldırılan Yıldırım Demirören'dir. Bu borçlarını döndürmekle boğuşan Demirören bıyığını bıraktığında "güvenilir adam" olarak Türkiye Futbol Federasyonu başkanlığını yürütüyordu. Çok fazla alaycı bakışa maruz kalan Demirören kısa süre sonra bu sakil biat bıyığını kesecektir.

Uzun süreli MİT Başkanı ve akabinde Dışişleri Bakanı Hakan Fidan ise bıyık bırakmamak için sakal bırakmıştır. Valiler ve kaymakamlar arasında da bıyık son derece yaygınlaştı. Bu bıyıklar tam olarak badem bıyık değildir. Ona benzerler ama muhtemelen fazla mıymıy ve ruhsuz bulunduğundan daha önce bıyık bırakmamışlarda şayan-ı tercih değildir. Onlarınki genelde biraz daha uzun ve gürdür. Yeterince sinyal vermis olmaları yeterlidir. Bu belki de bir tür Cumhur İttifakı bıyığıdır. Yani İslami bir sadakatten çok sağcı ve devleti, otoriteyi kutsayan bir sadakat gösterisidir. Poliste ise durum oldukça farklıdır. Orada yüksek mevkilerde hilal bıyıklar baskındır. Eşlerinin genelde başları açıktır. Sivil bürokraside yükselme yolunda bıyık bırakmakla eşlerin kapanması rastlanan bir sadakat gösterisi olarak ikili pratiktir. Poliste ise eşi kapanan nadirdir. Zira orası MHP'nin sahası olduğundan sadakat odağı farklıdır. Hilal bıyıklar gururla sergilenir. MHP'nin AK Parti ile hizalanarak devlette pay ve güç sahibi olması özellikle memuriyette ülkücü bıyıkları geri döndürdü. 70'lerin çok daha hoyrat ve bıçkın salınmış bıyıklarına göre daha kalın, şekillendirilmiş ve taranmış hâlde. Bu bıyıklara özellikle devlet dairelerinde rastlanırken artık anlamı ideolojik tavır ifadesinden çok sadakat beyanı, hizalanma, ağa mensubiyet ve devlet dairelerinde güç gösterisi alametidir. Bir MHP milletvekili Özel Harekât Dairesi'nde polislerin hilal bıyıklarına dair atılan laflara "partilerin tüzüklerinde bıyık şekli mi belirtiliyor" şeklinde retorik bir cevap verdikten sonra işi pişkinliğe vurarak "Bir bıyıktan bile bu kadar irrite olan, kendisini bu kadar bağnaz bir hükme bağlamış bir kişinin değerlendirmelerini çok da itibara almamak gerekir" diyerek devam eder ve soruyu soran Garo Paylan'ın kendi sakalına

bakmasına söyler (MHP sıralarından alkışlar). Yine Paylan, Özel Harekâtçı polislerin "ya MHP'ye ait . . . ya AKP'ye ait bıyıklara sahip" olduklarını söyleyince bir MHP milletvekili "Vatan sevgisi var, vatan sevgisi" diyerek mukabele eder.

Mustafa Varank, Hamza Dağ, Fatih Şahin gibi AK Parti'nin reformist döneminde geçirdikleri yirmili ve hatta otuzlu yıllarında bıyık bırakmamış ve kültürel sosyalizasyonları gereği de bıyığa yabancı kalmış birçok kişi bir noktada bıyık bıraktı. Ötesinde bıraktıkları bıyık zamanın eğilimleriyle şekillenmiş değildir. Aksine herhangi bir zamane etkileşimden son derece bilinçle uzak durarak zaman dondurulmuş gibi yirmi otuz yıl öncenin bıyığını bırakırlar. Zira Tayyip Erdoğan'ın bıyıktan beklediğinin tam bu olduğunu sezerler. Kültürel zaman durmuş, akmamış olmalıdır. Ne LGBT+ aktivizminin, ne feminizmin, ne dövmelerin, ne *crop top*'un ne de boşanmaların duyulmuş olduğu bir ezeli-bedebi zamanda; yani kirk-elli yıl öncesinin taşrasında. Bıyık modası da yokmuş gibi. Aslında ilginçtir gündelik yaşamda belli bir yaşın altında silikleştiğinden bıyığın belki de yaşayan modası yoklaşmıştır.

Bıyık bırakanlar arasında elbette en dikkate değer siyasetçi uzun süreli İçişleri Bakanlığı yapmış (2016-2023) Süleyman Soylu'dur. Bıyık, Soylu'nun persona değişiminin âdeta alameti olur. Gülencilerle yakınlıktan da kaynaklanır şekilde liberal demokrat, sağ-reformist söylemler tutturmuş Demokrat Parti'nin genç ve parlak başkanı ansızın amansız muhalifi olduğu AK Parti'ye girişinden bir süre sonra bıraktığı bıyığıyla milliyetçi ve devletçi bir otokrata dönüştü. Maharet belki de Sauron'un Hüküm Dağı'nda dövdüğü yüzük gibi bıyıktadır.

Tüm bunlarla beraber siyasetin yakın itaat ve ubudiyet ağlarının dışında kalan alanda güncel etkileşimler açıktır. Tayyip Erdoğan'ın kendi oğlu Bilal Erdoğan'ın sakalları İslami bir tavırla güncel hipsterlığı dengelemeye çabalar. Aslında Üsküdar'dan Fatih-Atpazarı'na tüm genç İslamcıların sakalları bu tür bir bileşimdir. Yakışıklılığını önemseyen damadı Berat Albayrak, pürüzsüz traşlıdır. Erdoğan'ın mobbingiyle bıyık salan onca AK Parti siyasetçisine ve bürokratına karşın damat olma ayrıcalığıy-

la özenli pürüzsüz çehresini koruyacaktır. Bıyık, ikinci damat, parlak uçak mühendisi Selçuk Bayraktar için de söz konusu değildir. Onlar için bu tür bir sadakat beyanı gerekli değildir.

Nitekim AK Partili siyasetçilerin ve bürokratların Erdoğan'a yaltaklanmak için bıyık bırakmaları mecliste muhalefetin (ama en çok da HDP milletvekili Garo Paylan'ın) bolca tükettiği mevzulardandır: "Son dönemde yüksek dereceli bürokratlara bakın, hepsi bıyık bırakıyorlar. Bıyık bırakanlar 'Ben sana biat ediyorum, saraya biat ediyorum' demiş oluyor ama bıyık bırakmayanlar görevden alınıyor arkadaşlar. Yeni Merkez Bankası Başkanının da bıyığı yoktu, Merkez Bankası Başkanı oldu, bıyıklarını bıraktı yani 'Ben sana bağlıyım, sana biat ediyorum, ne dersen yapacağım' diyor." Garo Paylan'ın meclis komisyonunda; "Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'nin sembolü bıyık. Geçen yıl bıyıksızdınız, biat etmemiştiniz. Bu sene bıyık bıraktınız" sözlerine Bakan Milli Eğitim Bakanı Mahmut Özer, "Sizin başka bir endişeniz yok. Benim vücudumdaki tasarruflar sizi ilgilendirmez" diye tepki gösterecektir. Yine Paylan, Plan ve Bütçe Komisyonu'nda "Sayın Erdoğan'ın yüksek düzeydeki bürokratların bıyık bırakmalarını istediğini hepimiz biliyoruz, bütün kamuoyu da biliyor ama bağımsız ve tarafsız olması gereken düzenleyici ve denetleyici kurum başkanlarının Sayın Erdoğan'ın talebiyle bıyık bırakması acaba bağımsızlık ve tarafsızlıklarına halel getirmiyor mu?" diye sorar.[16] Özgür Özel de genel kurulda derhâl sesi okurun kafasında da teatral vurguları ve titreşimleriyle çınlayacak şekilde kükrer: "Talimatla bıyık bırakanların, talimatla sakal uzatanların . . . meydan okumalarına, tehditlerine pabuç bırakmayız. Onlar çok beğenip halılar serer, top atışlarıyla karşılarken biz, Kartal İstimbotu'nun üzerinden işgal kuvvetlerine 'Geldikleri gibi gidecekler' diyen Gazi Mustafa Kemal'in partisindeyiz." Bu provokatif üslup çok sevilmektedir. CHP Malatya milletvekili Veli Ağbaba hesap

[16] https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/komisyon_tutanaklari.mv_goruntule?pTutanakId=33064

sorar: "Başka bir şey, bugün, şimdi, bıyık bırakmış ya bıyık. Kim? Cahit Özkan. Ya Cahit Özkan, FETÖ'de avukatların sözcüsü değil miydi? Şimdi kimin sözcüsü?"

Erdoğan'ın bıyık çabası toplumsal ve kültürel değerlerin tüm aksi çabalara karşın çözülüş çağında gücünü ve dayanağını aldığı bir kültürel/toplumsal bloku yekpare ayakta tutma çabasıdır. Ancak toplum sürekli dönüştüğü gibi 2020'lerdeki bıyık 1970'lerdeki bıyık değildir. Artık o eski muhafazakâr, geleneksel düzenin çapası, kilidi, çehredeki damgası gibi özgüvenli anlamları ve şaşmaz otoritesi yoktur. Sadece zamana çaresizce direnme, karşı durma çabasını hatırlatır. Bıyık haşmetli otoritesinden çok şey yitirmiştir. Bıyık aslında toplumda, gündelik yaşamda ölmemişse bile umutsuzca savunmadadır. Onu yaşatansa devlettir. Varlığı devlete sıkışmıştır.

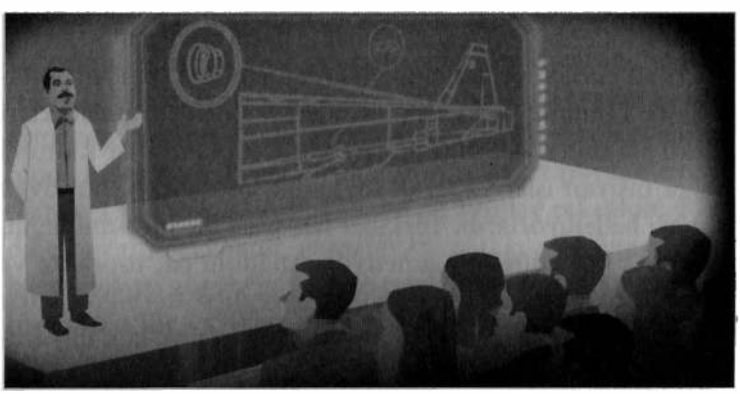
Uzay Teknolojileri Bakanı Mehmet Bey.

Başkanlık sistemi referandumunun geçmesinin hemen ardından ilk cumhurbaşkanlığı seçimi yaklaşırken 2018'de düşen bir "uzay çağı" propaganda animasyon videosu sosyal medyada müstehzi gözlerle yüksek izleme sayıları yakaladı.[17] Yıl 2071'dir. Türklerin Anadolu'ya girişinin bininci yılında Türkiye "başkanlık sistemi sayesinde" çok ilerlemiş ve dün-

[17] Videoya şu bağlantıdan ulaşılabilir: https://www.youtube.com/watch?v=SDFmJhIkVgk&t=48s

yanın en büyük üçüncü ekonomisi olmuştur. Kurucu üyelerinden olduğu Asya birliğinin lider ülkelerindendir. Birleşmiş Milletler'i dönüştürmüştür ve artık bu kurumda hiçbir ülkenin veto hakkı yoktur. Nüfusu "tıptaki gelişmeler" sayesinde iki yüz kırk milyon olmuştur. Özellikle savunma sanayi ve nanoteknolojide çok ileri gitmiştir. Uzay madenciliği yürütmektedir. "Uzaylaşmada" önde gelen birkaç ülkeden birisidir. Her yerde dronemobiller gezmektedir. Bu katıksız AK Parti ve başkanlık sistemi propaganda anime videosu tam bir *Jetgiller* ambiansı sunmaktadır. Zamansız, zamanötesi bir dönemde kıyafetler tam olarak *Uzay Yolu*'ndan *Jetgiller*'e bu hayalî çağa yakıştırılan şekilde düz renk, desensiz ve parlaktır. Aynı şekilde iç mekanlar da sade, minimalist ve fonksiyoneldir. Ancak tüm bu uzay dekoruna karşın kültürel otansite referanslarının abartılmadan dozunda verilmesi gerekmektedir. İlginç şekilde İslam'a dair herhangi bir referans gözükmez. Tüm alışıldık uzay kurgularında olageldiği gibi din yok olmuş gibi görünmektedir. Ancak bol bol Türklük ve Türk-Osmanlı tarihi, yani bir ecdatçı kültür ortama hâkimdir. Anime çoğunlukla kurgunun ana karakteri Furkan Bey'in yönettiği anlaşılan bir uzay istasyonunda geçer. Buradaki "uzay dekorunda" birden arkada koridor boyunca uzanan bir portreler galerisiyle karşılaşırız. Artık dünyanın büyük teknoloji gücü olmuş Türkiye'nin bu galaktik gücünün dayandığı maddi ve manevi mirasının kaynağı tarihsel liderlerin ışıltılı portreleri yer alır. Atatürk, II. Abdülhamid, Fatih Sultan Mehmed, Adnan Menderes, Turgut Özal ve elbette Recep Tayyip Erdoğan'ın portreleri sıralanır. "Uzay mühendisi" Furkan Bey ve asistanı Nisa Hanım yoğun mesaidedir. Her ne kadar isimleri İslami çağrışımlıysa da görünüşleri son derece Jetgildir. Aynı şekilde Furkan Bey'in ailesi de son derece "uzaylı"dır. İlginç şekilde sadece babaanne İslami değil ama geleneksel şekilde "babaannelerimiz gibi" gevşekçe bağlanmış şekilde başörtülüdür. Ancak Furkan Bey'i acil olarak arayan Uzay Teknolojileri Bakanı Mehmet Bey'in birden dönemin uzaktan konuşma teknolojisi doğrultusunda masanın üzerinde beliren üç boyutlu

ışınlı görüntüsü bıyıklıdır. Yüz yıl sabit kalmış gibi bir Anadolu bıyığı vardır. Fiziği de, hele giydiği bol kazakla, oldukça hantaldır. Bayağı Anadolu kahvehanesinden gelme gibidir; ya da AK Parti yerel teşkilatından. Sorduğu soru ise "Mars'ta inşa ettiğimiz Metehan üssü ne durumda?"dır. İlginç şekilde mühendis ve çalışma arkadaşları Jetgil evrenindendir ancak siyasi irade AK Partilidir. Video her detayında bir karmaşayı cevaplamaya çalışmaktadır. Bir başka sekansta da üniversitede amfide ileri uzay teknolojilerine dair ders veren profesör de AK Partili akademisyen tipi bıyıklıdır. Bu karmaşa kurguda telif edilmesi zor iki muhayyileyi bağdaştırma çabasıdır. Bir yandan milli hamasetin nesnesi olarak katıksız teknoloji fetişizmi, öte yandan kültürel otantisite. Bir taraftan zamanın milyonlarca ışık yılı ötesinde galaksilere hükmedileceği kadar hızlı akması talebi; bir taraftan herhangi bir Anadolu kahvehanesindeki bıyıklı insanların siluetinin aynen korunduğu şekilde zamanın hiç geçmemiş, donmuş olması, her şeyin aynı kalması talebi.

Amfilerde 2071 yılının akademisi.

Aslında düşününce elli-yüz, beş yüz yıl sonra insanların bıyıklı olmalarında tuhaf bir şey yoktur. Ancak tüm bilim-kurgu muhayyilemiz bizi bunun aksini düşündürtmektedir. İnsanların ışınlandığı çağda niye hâlâ bıyığa bir kültürel sermaye olarak ihtiyaç duyulmasın? Bıyığın gelecekte yeri nedir?

11
Metroseksüel Çağda Bıyığın Dönüşü ve Bıyıksız Bıyıklılık (2000-)

1990'ların dönümünde bıyığın demode olması dönüşen erkeklik rejimini göstermişti. Sebepleri ise feminizmin sesinin duyulur olması, neoliberal iktisadi rejimin hâkimiyeti, adanmış ve mücadeleci ideolojilerin ölümü gibidir. Maço erkek bu ortamda sakil ve hiç olmadığı kadar yersiz yurtsuz kalmıştı. Ancak tüm bunlar erkekliğin ve maskülanitenin ölümü değildi. Zamanın kodlarıyla uyumlu olarak yeniden tanımlanmasıydı. Bu, sadece erkeklerin değil, kadınların da yeniden tanımlamasına ilişkindi. Bıyıklar kesilse de maçoluk farklı şekillerde yeniden üretilmekte hatta talep edilmektedir.

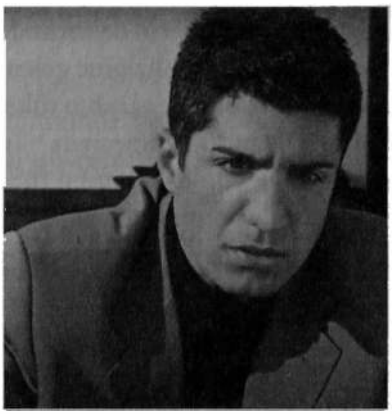
1990'larda türküler modern aranjmanlarla yeniden popülerleşti. Tanınmış şarkıcılar, türküleri yeniden yorumladıkları türkü albümleri çıkarır oldular. Milli, toplumsal ve kültürel değer taşıyan işler yaparak saygınlık kazanmayı, bol övgü almayı hedefliyorlardı. Türküler İslam'sız bir yerli-milliliğin, toprakta köklülüğün alametiydi. Anadolu'da, toprakta ve tarihte köklü olması iddiası 90'ların renksiz steriliğine karşı bir rahatsızlığı ve iddiayı (milliyetçi, devletçi ve laik duyarlılıklarla) dillendiriyordu. 28 Şubat'ın ve pompaladığı iklimin İslami muhafazakârlığa yönelik karşı-otansitesi çabası ve ruhu pekâlâ bir türkü bar furyasını doğurmuş oldu. Türkü barlar 90'ların ikinci yarısında bu on yılın istikametine bir karşı-direniş odağı olarak aniden ortaya çıkıverdiler. Beyoğlu'na ve İstiklal Caddesi'nin arka sokaklarına konuşlanmaya başlayan türkü barlar, on yılında ortalarında tüm İstanbul'u sardı. Birçoğu Anadolu esinli isimler taşıyordu: Toprak, Dost, Yö-

rem, Yaren. Bazen de edebiyat "kokuyorlardı": Öykü, Şiir. Elbette öncelikle 1970'lerdeki pogromların ardından metropollere yığılmış Aleviliğin 1993 Sivas katliamı ve 1995 Gazi olaylarıyla beraber kendini kamusal alanda ortaya koyma ve kentte kolektif varoluşunun ifade aracıydı bu türkü barlar. Aynı şekilde Alevi kimliğini şehirli modern hayatın içinde ama geçmişi ve geleneğiyle temas hâlinde yaşayabilir kılma çabasıydı. Bu ilginç sentez türkü barların dekorundan ambiansına ve elbette canlı performe edilen müziğine geleneksel Anadolu değerleri ve sembolizminin bira ve şarabın tüketildiği modern yaşam mekân kültürüyle bütünlenmesiydi.[1] Top sakal da bu aralarda yaygınlaştı. Bıyığı dolaylayan bu tür melez formlar 1990'ların steril bıyıksızlık ortamında eğitim ve kültürel yukarı mobiliteyle modernleşmeye çalışan ve heves eden taşralı erkekliğin ara yol arayışlarıydı. Furya hâline gelmiş top sakal da, türkü barlar da 2000'lerle beraber zamana direnemeyip öldüler. Ancak bu geri çekiliş geçicidir. Zamanı gelecektir.

Metroseksüel tabiri ilk kez 1994 yılında *The Independent* gazetesinde bir makalede kullanıldı. Ancak tabirin yaygın kullanıma girmesi 2002 yılında David Beckham'ın "İngiltere'deki en büyük metroseksüel" ilan edilmesiyle yaşandı. Kısa zamanda bu tabir dünya çapında yeni tip bir erkeği tanımlar oldu. Bu metroseksüel aslında görünüşte, tıpkı tabirin ilk olarak 1994'te kullanıldığı üzere, 1990'lar erkeğidir. Kendine bakan, özgüvenli, parasını kazandığı gibi bunu zevkli harcayan ve görünümünü önemseyen. İdeal metroseksüel tüysüzdür. Bir 1990'lar yakışıklısıdır. Ancak metroseksüellik erkeklere çekinmeden, saklamadan ve kadınsılık damgası yemekten korkmadan kendine bakmayı teşvik ettikçe bu bakım sadece saçları şekillendirmekten ve gymlerde vücutlarını biçimlendirmekten ibaret kalamazdı. Zaten nasıl kendine

[1] Türkü barlar için bkz. Derya Bengi, Erdir Zat, *100. Yılında Cumhuriyet'in Popüler Kültür Haritası 3 (1980-2023)*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022, s. 280-283.

özen göstermeye motive edilen kadının kadınsı hissettirecek görünüme yönelmesi biraz kaçınılmazsa aynı şekilde kendine bakan erkeğin de erkeksiliğini hissettirecek bir görünüme yönelmemesi imkânsızdır. İşte bu maskülanite arayışında bir erkeklik "kozu" olarak bu tür "yönetilen" bir kıllılığa ihtiyaç duyuldu.

Özcan Deniz/Seymen Ağa.

Belki de Beckham'ın metroseksüelliği dünyaya tanıttığı yıl ATV'de yayınlanmaya başlanan ve Türkiye diziler tarihinin kültlerinden biri hâline gelen *Asmalı Konak* bu kadim döngüde temsilî bir milat oldu. Dizi Kapadokya'da bir "modern ağa" olarak Seymen Ağa etrafında döner. Bu modern ağa Özcan Deniz'di. Deniz, kendinden önceki dizilerin jönlerinin epey dışında bir karakterdi. En basitinden bir oyuncu değildi. Pop-arabesk arası bir ara form olarak fantezi müzik şarkıcısıydı. Ağrılı tanınmış dengbej Şakiro'nun yeğeni Deniz, bir noktada dış görünümünü birçok benzer çıkış yakalayan erkek şarkıcının da heves ettiği üzere şehirli kadınların beğeneceği şekilde dönüştürmüş; şehirli, yani 90'ların kodlarını kendine yedirmişti. Hatta kendini özenle Eros Ramazzotti'ye benzetmeye çalıştı. Ancak elbette dış görünüme dokunuşlarının ötesinde hâlâ vücut dilinden atamadığı üzere başka değerle-

rin insanıdır. Daha önceki dizilerin jönlerine göre çok daha maskülendir. 90'ların kadın dergilerinin "moda erkekleri"yle pek ilgisi yoktur. Burada karşımıza maçoluğun zamana uyarlanması çıkmaktadır:

> Onun maçoluğunu, 'kodu mu oturtan' Kadirizm'den ayıran bir şeyler olmalıydı. Asmalı Konak'ın öyküsünü yazan Meral Okay, Özcan Deniz'in 'delikanlı' imajına 'ihtiyaca göre' ilaveler yaptı ve Seymen Ağa tipinde mayalanmaya bıraktı... Batılı eğitimine rağmen, geleneksel Anadolu kültürünün izlerini taşıyan güçlü bir erkek bu... 'Ailesini, kadınlarını kollayan, onlara kol kanat geren erkek.' Kıskanç tavırlarıyla Doğulu, karısı için hazırladığı erotik sürprizlerle Batılı erkek. 'Sevdiğini söyleyebilen, karısı ile –karısından daha çok seks arzusu içinde olan, karısına oral seks yapan erkek.' Kıro değil, eğitimli, görgülü, bilgili, caz dinleyen, rizotto yiyen erkek.' Dibine kadar sadık, karısından daha tutkulu erkek.' Klasik esmer Türk erkeği fiziği, Batılı şık giyim tarzı, Anadolu görgüsü, Batı entelektüelizminin sentezi bir erkek.[2]

Nitekim Can Dündar'a göre şehirli kadınlar da bu bıyıksız maçolukta bir şeyler buluyordu:

> Sofradaki kadınlar, pazartesi geceleri sokağa çıkmadıklarını, telefonları kapattıklarını anlattılar. Çünkü o gece Asmalı Konak vardı ve hayranlıkla Seymen Ağayı seyrediyorlardı. Hepsi de . . . iyi kazanan, okumuş kadınlardı. 'Nesini beğeniyorsunuz Seymen Ağanın' diye sordum. Yanıt kısa ama vurucuydu: 'Maço!' Düne kadar kentli kadınların küfür niyetine kullandığı bu sıfat, ne zamandan beri iltifat oldu? Nasıl oldu da bir 'maço'nun TV dizisi 50 hafta bir numara kalmayı başardı?

Nuray Mert ise risottodan haberdar olmak için bilgili, görgülü değil para sahibi olmak gerektiğini hatırlatarak Seymen Ağa ve Asmalı Konak'ta temsil edilenin iktidar istencinden ibaret olduğunu iddia eder. Seymen Ağa yakışıklı ve şehvetli-

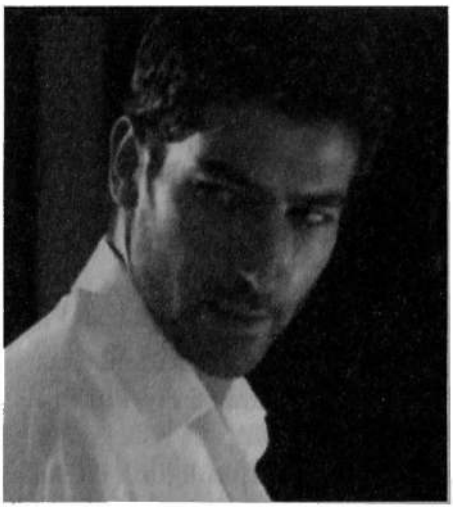
[2] Can Dündar, "Maçonun Dönüşü", *Milliyet*, 11 Mayıs 2003.

dir; başka bir şey değildir. "İktidar ucubesi" bir "jipli ağadır".[3] Pekâlâ, ortada bıyıksız maçoluk vardır. Zaten bu maçoluğun kıl ihtiyacı da bakidir. 2000'ler başının gerçekten kıllanma konusunda bir milat olduğunu tespit edebiliriz. Milenyum başıyla beraber yüz kılları yeni biçimlerde döndüler. Ancak bunlar ne alışıldık bıyıktı ne de alışıldık sakaldı.

90'ların ardı ardına ünlenen pop yıldızları Levent Yüksel, Mustafa Sandal, Kenan Doğulu, (tam bundan dolayı kendisine Bebeto lakabı yakıştırılan) Burak Kut, Teoman pürüzsüz traşlarıyla tam 90'lar çehreleriydi. Bıyık ve sakalın büyük yokluğunda salınmış uzun saç "isyankârlık" anlamlarını karşılamaya koşuluyordu. Belki çıkışını 1994'te *Her Gece* klibiyle yapan Mirkelam'in hafif kirli sakalları ve favorileri istisnai ve özgündü. *Karbeyazdır Ölüm* şarkısıyla çıkışının hemen ardından 1998 yılındaki ölümüyle şok yaratan Kerim Tekin de son albümüyle nadir kirli sakallananlardandı. Ancak 2000'lerle beraber Kenan Doğulu, Bebeto Burak Kut ve diğerleri sakalı çeşitli şekillerinde denediler. Bu şarkıcıların hiçbiri bıyık bırakmadı. Bıyık demode kalmaya devam etti. Ancak sakalla kombinlenmiş dudak üstü kıllarıyla sabit kalmayan ve dönüşen denemeler bir arayıştır. 90'lar pop şarkıcıların çoğunluğunun aksine ilk albümlerinde de yer yer maskülenliğini sergileyen kirli sakalla da gözükmüş Tarkan'ın ilk kez açık şekilde sakallı göründüğü albümü 2001 tarihli *Karma* ve bu albümün ilk klibi *Kuzu Kuzu*'dur. Tarkan sonraki yirmi yılında bazen kirli sakallı, bazen kirli sakalın hafif ötesinde, bazen de çok daha koyu sakallı görünecektir.

1997 yılında Best Model of Turkey yarışmasında birinci seçilmesiyle oyunculuk kapıları önünde açılan fizikli ve kalıplı Kenan İmirzalıoğlu esmerliği ve sert hatlarıyla 90'ların temiz yüzle özdeşleşmiş erkek yakışıklılığı normlarını dışında bir temsil sundu. Kendisini şöhrete kavuşturan *Deli Yürek* (1998-

[3] Asmalı Konak'a dair bkz. Derya Bengi, Erdir Zat, *100. Yılında Cumhuriyet'in Popüler Kültür Haritası 3 (1980-2023)*, s. 22-26.

Kenan İmirzalıoğlu, *Deli Yürek: Bumerang Cehennemi*'nde.

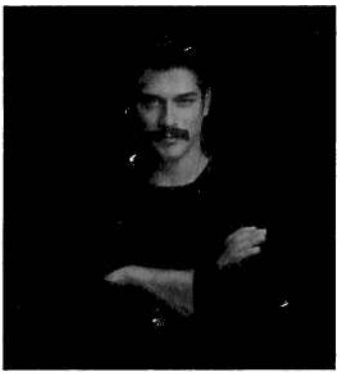
2002) dizisine jön normları gereği pürüzsüz yüzle başlamakla beraber ilerleyen bölümlerle bazen daha seyrek, bazen daha gür olmak üzere kirli sakallandı. İmirzalıoğlu dizinin film adaptasyonu *Deli Yürek: Bumerang Cehennemi*'nde (2001) de kirli sakallıdır ki bu benimsediği hafif doz sakalla yeni erkeklik normlarında bir öncü de oldu. Yine de söylenmeli ki filmde canlandırdığı Güneydoğu'da PKK'ya karşı dağlarda ve mağaralarda paramiliter operasyonların kahramanı Yusuf Miroğlu'nun imaj ve sakalı böyle bir Derin Devlet karakteri için iki on yıl sonradan bakıldığında oldukça yumuşak, mülayim kalmaktadır. 2003 yılında başlayan *Kurtlar Vadisi*'nde (orijinal seri 2003-2005) de kabadayı Polat Alemdar, pürüzsüz traşlıdır. *Kurtlar Vadisi* beş ila on yıl sonra yayınlanmaya başlansaydı Polat Alemdar şüphesiz ki sakallı olacaktı. Dizide sadece Polat Alemdar değil, adam öldürmekten sakınmayan psikopat eğilimli sadık adamı Memati de pürüzsüz traşlıdır. Hatta daha ötesi bu derin devlet epiğinde devlete hizmet eden sadık Kürtleri ve korucuları temsil eden Elazığ doğumlu ama Kuzey Irak'ta aşiretler arasında büyümüş Abdülhey bile

tam traşlıdır. Bıyıklı Erhan ise dizinin komik karakteridir. Zaten bıyığı da erkeksi değil, süslü ve "komik"tir. Lakabı da Güllü'dür. Dizideki pala bıyıklı kötü adam ve psikopat Derin Devlet katili Pala'dır. Zaten dizide adı yoktur. Sadece bıyığından menkul korku salan Pala namı vardır. Abdülhey yine tam traşlı başladığı Kurtlar Vadisi Pusu'da (2007-2016) ise giderek önce kirli sakallanır, sonra tam sakallanır. Dizi rejisi Polat Alemdar'ın yerleşmiş çehre ve imajını ise bozmaya yeltenmez.

1990'lar ve ruhunun yakışıklısı özellikle bu on yılın ikinci yarısındaki hâliyle tam olarak Brad Pitt'tir. Hele *Meet Joe Black* (1998) filmindeki, biraz da rolü gereği, tanrısallaşmış erkek güzelliği 90'lar yakışıklılığının en saflaşmış hâlidir. Kıvanç Tatlıtuğ ise oyunculuğa başladığı ve şöhrete ulaştığı *Gümüş* (2005-2007) dizisinden itibaren hep hafif kirli sakallıdır. Bu bakımdan tüm anıştırmalara karşın 1990'ların Brad Pitt yakışıklılığından farklılaşmıştır. Görünümüne bir sonraki on yılın ruhuna göre dokunuşlar vermiştir. Yaşı ilerledikçe bu görünümden daha da uzaklaşarak hafif sakallarını daha gürleştirdi. Sebebi bebeksiliği alan yaşın ilerleyişinden çok biraz da jönden beklenenin bir önceki on yıla göre biraz da sert, erkeksi ve maço görünüm ve mizaç olmasıdır. Bir adaptasyondur. Sinekkaydılık zaten giderek toyluk görünmeye başladı. Rüzgâr tekrar esmerlerin lehine esmektedir.

Çağatay Ulusoy ve Burak Özçivit 2010'larda bıyıklanan yeni kuşak jönlerdir. Özçivit'in oyunculuğunda Reşat Nuri Güntekin'in "ölümsüz" eseri *Çalıkuşu*'nun yeni uyarlamasında Kamran'ın bıyığı da bir trendi belirlemekte etkin oldu. Özçivit hemen öncesinde de *Muhteşem Yüzyıl* (2011-2013) dizisinde Malkoçoğlu Balibey'i hâliyle yine bıyıkla canlandırmıştı. Malkoçoğlu Balibey'in başka çağdan cengâverlik ve haşinlik veren bıyıkları ancak dizi setlerinde kalmaya mahkumdu ancak Kamran'ın çehresindeki bir erken 20. yüzyıl Osmanlı kibarının bıyıkları pekâlâ 21. yüzyıl çehresine oturtulabilmekte, yakıştırılabilmektedir. *Gossip Girl*'ün Tür-

kiye uyarlaması *Küçük Sırlar*'da (2010-2011) Çetin olarak "casvaklak" dikkatleri çeken ve oyunculuk kariyerinde yükselen Özçivit, üst üste canlandırdığı iki Osmanlı karakterinin ardından hayatına bıyıklı ve sakallı olarak devam ederken bu dönemin dönüşen eğiliminde de bir etken oldu. 2019'da *Kuruluş Osman* dizisinde bir kez daha bu sefer Osman Bey (otuz yıl önce Tarık Buğra'nın romanından uyarlama TRT dizisi *Osmancık*'taki Cihan Ünal'dan sonra) rolünde bıyıklarını sergileyen Özçivit, bu süreçte dâhil olduğu network bağlantıları dolayısıyla AK Parti iktidarına makbul bıyığıyla cömert "yandaş" pozlar da verdi. Yeni evlendiği eşi Fahriye Evcen ile beraber bir makbul *celebrity* çift oldular. Âdeta bıyıklarıyla Cumhur İttifakı arasında bir çekim gerçekleşti. Zaten ilginçtir imkân sağlamak, prodüksiyonlarda yer almak, konserlerinin önünü açmak gibi maddi sebeplerle ama bazen de salt gücün yanında yer almak refleksiyle AK Parti iktidarına yanlayanlarda sakal-bıyıklanma yoğundur. Arda Turan, Burak Özçivit, Tamer Karadağlı bu süreçte giderek "tüylendiler". Gücün yanında yer almanın erilliği ve bu erilliği dosta düşmana göstermenin şehveti belki de bu ilintinin bir izahıdır. 2000'lerin istisnai bir bıyıklı jönü Bülent İnal'dır. Beren Saat ve Tuba Büyüküstün gibi kadınlarla birlikte olmasıyla birçok erkeği gıpta ettiren (ve hayranlıkla Deniz Gezmiş'e benzetilen) İnal aynı zamanda solcu bilinir ve bıyığı da pekâlâ solcu pos bıyıktır. Ancak İnal, AK Parti iktidarının en iddialı kültürel projelerinden TRT'nin *Payitaht İstanbul*'unda (2017-2021) II. Abdülhamid'i canlandırmasının ötesinde âdeta rolünün gereği ve mecburiyeti olarak haması açıklamalar ve söylemlerde bulunmaya başlayacaktır. Kaba sakallı şekilde II. Abdülhamid'i oynayan İnal'ın gündelik hayatındaki bıyığı ve zaman zaman sakalının biçimi de solcu havasından güce yanlama sinyaline uygun biçimlere dönüşür. Bıyıklar hiçbir zaman aynı kalmaz.

Burak Özçivit.

Fenomenal *Muhteşem Yüzyıl* (2011-2014) dizisinde Kanuni Sultan Süleyman'ı upuzun uzattığı haşmetli sakallarıyla canlandıran ve bu rolüyle Balkanlar'dan Ortadoğu'ya büyük şöhret ve hayranlık kazanan Halit Ergenç de bu upuzun sakalı kolayca hipster sakalına dönüştürerek sakallı kaldı. Ergenç, *Vatanım Sensin* (2016-18) dizisinde de bu sakalıyla Milli Mücadele'ye katılan Miralay Cevdet'i oynadı ki kitabın ilk bölümünde de gördüğümüz üzere böyle kesif sakal o dönemin subayları için oldukça istisnaidir.

Yeşil sahalarda da pürüzsüzlük hâli 1990'ların sonlarında sendelemeye başladı ve birtakım futbolcular stilize mütevazı sakallara yöneldi. Milli düzeydeki futbolculardan Ayhan Akman, Ergün Penbe gibi isimler 1990'ların sonlarında modalaşan top sakal, kirli sakal gibi sakal kombinezonlarını denerken kirli sakalı denedikten sonra eski usül hilal bıyık dâhil birkaç bıyık biçimini belli bir yaşından sonra yüzüne uygulayan (Antalya-Elmalılı ve MHP sempatisi bilinen) Rüçtü Reçber pürüzsüz yüz modasının geriye basmasının futboldaki ilk iddialı çehresi oldu. Yine Sergen Yalçın eşzamanlı olarak hafif bir kumral kırpık bıyık bıraktı. 2000'ler, başta top sakal, sakal kombinezonlarının futbolda geri döndüğü, 2010'lar ise hepten gürleştiği iki on yıl olacaktır. Basketbolda da 2005 sonrası ufak dudak üstü kılları, kirli ve top sakallar

geri dönecektir; Hidayet Türkoğlu, Kerem Tunceri, Cenk Akyol, Semih Erden, Ömer Onan vs. Bu tür "süslere" iltifat etmemiş geç 60'ların ikinci yarısı ve 70'liler kuşağından sonra gelen bu basketbolcuların hepsi en yaşlısı 1978 olmak üzere bir sonraki on yıl kuşağındandır.

2013 yılında Ertuğrul Özkök hâlâ aynı "bıyık vs. bıyıksızlık" ikiliğini Türkiye'nin çağdaşlaşmasında bir eksen olarak ele almaya devam etmekte ve Türkiye'nin on yılı geçmiş AK Parti iktidarına karşın toplumsal dönüşümün istikametini ve Batılılaşma dinamiğini selamlamaktadır: "Cumhurbaşkanı Abdullah Gül hâlen bıyıklı. Başbakan Recep Tayyip Erdoğan da öyle. Yani bıyık sokakta kaybediyor – ama hala iktidarda."[4] Kendini 90'lardan beri bir popüler kültür eleştirmeni olarak konumlamış Özkök, Batı'daki son trendlerin de gayet farkındadır. Ancak Türkiye'deki "çağdaşlık vs. geleneksel" ikiliğinin önceliğini ve Batı'daki trendleri aşan kendi özgünlüğünü ortaya koymaktadır: "Benim çevremde neredeyse bıyıklı hiçbir erkek kalmadı. Ben de bıyığımı 20 yıl önce kestim. Genç Alman hipsterleri arasında sakal yeniden moda olurken, Türkiye'de durum tam tersi: Gençler, bıyık kuşağına benzememeye çalışıyor. Bıyık 49 milyon internet bağlantısı, 25 milyon Facebook kullanıcısı, üç milyon Instagram kullanıcısı ve altı milyon Twitter hesabı olan modern Türkiye imajına uymuyor." Oysa Özkök'ün bu tespiti çok kısa sürede açığa düşecektir. Türkiye'ye de hipster kültürü hızlı bir şekilde sirayet eder ve gençler bolca sakallanır. Pürüzsüzlük artık bir çağdaşlaşma kriteri ve ekseni değildir. İlgisizdir. Batı gençlik altkültürleriyle paralel şekilde evlilik öncesi cinsel hayatın hele Gezi olaylarından sonra ivmeyle yaygınlaştığı ve normalleştiği, LGBT+'nın görünülürlük kazandığı, kadın ve erkek kıyafetlerinin daralarak dönüştüğü, rap ve hip hopun hâkim müzik hâline geldiği yeni gençlik altkültürlerin

[4] https://www.bild.de/politik/kolumnen/oezkoek-ertugrul/tuerkiye-nin-en-uenluegazetecisi-bild-icin-yaziyor-29939790.bild.html

yeni kültürel eşiklerinde pürüzsüzlük bir gösterge değildir. 90'ların kültürel dünyaları çok uzaktır. 90'ların kavramları da 2010'ları açıklamaktan.

Ufuk Uras, Alper Taş, Bülent Uluer, Sarp Kuray gibi 1970'lerin sol bıyıklarını 90'ların rüzgârına direnerek kesmediği gibi yumuşatmamış sosyalistlerinin bıyıkları haşinliklerini kaybettikleri 2010'lara gelindiğinde artık yaşa yenilmektedir. Buna karşın 2010'lar hipster altkültürü ortamında yeni kuşak sosyalizmini (TKP geleneğinden koparak TİP ile beraber) temsil eden Erkan Baş'ın "sol yakışıklılığının" merkezinde yer alan pos "sol bıyığı" aslında 1970'lerin sert, haşin mücadeleci soluna dönme iradesi, onun retrosu olmaktan çok tam aksine hipster solunun bir yansımasıdır. Bir tür sol hipsterlık alametidir. TİP'in 2023 seçmeniyle kurduğu bağ da aynı doğrultudadır. Tabii sadece Baş'ın çehresinde değil, yirmilerindeki milenyum sosyalistleri arasında da böyledir. Zira zaman geri gelmeyecektir ve geçmişle bağ kopmuştur. Ancak onun *cosplay*'i caziptir.

Stalinizmin sosyalist ve örgütlü solda tarihsel sürecin akışında büyük iç tartışma ve hesaplaşmaların ardından sönümlenmesinden otuz-kırk yıl sonra bir zamane modası, sosyal medya sinyallemesi olarak ama tarihsel hâliyle ilgisiz, ilintisiz ve onla devamlılık arz etmeyen şekilde dönmesi de aynı meyandadır. Bu Stalinizm merakı elbette bir taraftan da yeni bir sol maçoluğu besler ve zamanın eğilimleriyle uyumludur. TİP ve Baş da bu tarz bir gösteri Stalinizmini arada anlık kullanıp geçer. Bıyıkları da tüm bu kesişimlerin ortasında düşünmek gerekir. Elbette soldaki yeni maçoluk sol içindeki yarılmadan da kaynaklıdır. Solda yükselen kimlik siyasetleri, feminizm ve sol siyasanın genel olarak feminize olması, yani mültecilerden kimlikleri yüzünden bastırılanlara, birçok kesime bir duyarlılık hâline gelmesi, bir karşı-reaksiyonu tetiklemiş ve yeni bir sol erkeksi haşinliği çağırmıştır. Çehrelerdeki sertleşmeyi de bu meyanda okuyabiliriz.

Attila İlhan'ın formülasyonuyla Hangi Atatürk tüm Ata-

türkçüler için daimi bir mevzudur. İnternet ve sosyal medya çağında Atatürkçülük öncelikle bol Atatürk paylaşımı yapmak haline gelirken Atatürkçülükten soyut bir çağdaşlık üzerine oturan merkezciliği anlayanlar takım elbiseli, fraklı cumhurreisi Atatürk'ün fotoğraflarını tercih ederken kendilerini fazla Batılı/Batıcı/konformist kokan Atatürkçülük yerine Kemalizmle tanımlayan milliyetçiler ve anti-emperyalistler Milli Mücadele'nin kalpaklı Gazi Paşa'sının görselliğini tercih ederler. Zaten bu Batıcı tam traşlı cumhurreisi Atatürk vs. sert bıyıklı Kuvâ-yi Milliyeci Gazi Paşa ikiliği on yıllardır süregiden bir ayrım hattıdır. Ancak gençliğin sosyal medya altkültüründe son yıllarda Atatürk'ün bambaşka bir fotoğrafı öne çıktı. Trablusgarb'ta bir gayrınizamı harp örgütçüsü Mustafa Kemal'in sakallı fotoğrafı. Bu fotoğraf çok yaygın bir sosyal medya profil resmi haline geldi. O kadar fotoğraf arasında bu istisnai sakallı fotoğrafın cazibesi sakallılığı yaman ve alfa erkeklik olarak gören gözlerin Mustafa Kemal'i kendi zihin dünyalarından süzülmüş şekilde yeniden yaratışıdır. Fotoğrafın orijini aslında epey ilginç ve dikkate değerdir. Bol fotoğraf kullanımına dayalı yaşam ve popüler kültür dergisi *Şehbal*'de hâliyle henüz hiç tanınmamış bir subayken Ekim 1912'de yer almıştır. Aynı dergide basılmış bir diğer gerilla görünümlü resmiyle beraber, yayınlanmış ilk iki fotoğrafından biridir. Daha sonra ancak Çanakkale Savaşı'nda basılı olarak görünecektir. Altında not olarak; "Bir hücumdan evvel kumandanın kaydettirdiği mühim noktalar Derne'de Erkan-ı Harb Binbaşısı Mustafa Kemal Bey, yaveri Fehmi Bey'e emirlerini zabt ettiriyor; bir müfreze-i mücahidîn de, teşne-i hücum bir vekar-ı arabî ile infaz-ı evamire müheyya bekliyor" yazılmıştır.[5] Trablusgarb Savaşı Enver Bey'i kahramanlaştıracak bir şekilde propaganda unsuruna dönüştürülürken Mustafa Kemal de ilk kez bu vesileyle gözler önüne

[5] İdil Çetin, *İktidarın Görsel Repertuarı: Lider Kültünün İnşasında Mustafa Kemal Atatürk Fotoğrafları (1912-1950)*, s. 202.

Atatürk *Şehbal* dergisinde. 14 Eylül ve 14 Ekim 1912 tarihli sayılarında. İdil Çetin, "İktidarın Görsel Repertuarı: Lider Kültünün İnşasında Mustafa Kemal Atatürk Fotoğrafları (1912-1950)", basılmamış doktora tezi, Galatasaray Üniversitesi, 2017.

çıkmıştır. 2010'ların yeni maçoluk ve feminizme karşı gelişen erkeklik altkültüründe sakallı Atatürk adeta aranıp bulunmuş, kıymete binmiş bir yeni zaman ikonudur. Adeta 2010'lar *manosphere* evreni ve onun sosyal medya alfa Atatürkçülüğü için çekilmiş bir stüdyo fotoğrafıdır. Burada fikri bir önder, anti-emperyalist komutan yoktur; arkasını düşünmeyen alfa bir erkek ve aksiyon adamı görülür.

Bıyık bir insana dair ilk intibanın oluşmasında önemli unsurlardan biriydi. Genelde de bıyıklı-bıyıksız ikiliği bir insanı bir eşiğin bir tarafına konumlandırırdı. Önyargılar, önkabuller, yakıştırmalar pekâlâ belli genellemelerin doğrultusunda şekilleniyordu. Bu durum 2000'ler sonrasında oldukça geçersizleşti. Bıyık önemli ölçüde yok olurken yüz kılları bu tür bir ayıklayıcı ve ayırıcı nitelik olmaktan çıktı. Yeni hipster gençlik altkültürleri sakallanırken Seymen Ağa'nın yirmi yıl ardında "bıyıksız bıyıklılık" da devam etti. Yeni nesil ülkücüler özellikle İYİP'le ilişkilenerek bıyıksız hâlde kıyafetlerinden hâl tavırlarına, kendilerini üzerine basa basa "şehirli milliyetçi" ilan ettiler. ABD popüler kültüründen de beslenerek Batı genç altkültürleri kaynaklı liberteryen ve piyasacı argümanları da sol karşıtlığı için malzemeleştirdiler. Yeni nesil "şehirli" İslamcılar da sakal ve bıyıklarını traşlamış hâlde, bazen annelerin seveceği iyi çocuk çehrelerinde, nefret dolu popülist ve ırkçı söylemleri Batılı aşırı sağın menbalarından da beslenerek ürettiler. Bu yeni neslin nefreti bir tarihsel silsileye oturan İslamcı geleneğin çok kolay nefrete ve ırkçılığa kayan reflekslerinin güncel hâli değildir. "Seküler" muhataplarını "kudurtma" ve nefretlerini bileyleme ve pekiştirme amaçlıdır. Bu bıyıklı-taşralı bir muhafazakârlık değildir. Son derece şehirli hatta "seküler"dir. Zaten yaşanan bir dinden çok nefretle tanımlı kimliğe dayanır. Her iki "yeni nesil sağcılık" da milliyetçiliği, sağcılığı ve İslamcılığı yeniden ürettti. Fatih Erbakan bıyıksızdır. Bıyıksız Erbakan Jr., yeni zamanlar için yeni bir sağ radikalizmi taşımaktadır. Babasının Siyonistler ve Masonlarla dolu komplo teorilerini yeni çağa, alt-right

Amerikan sağına adapte ederken ve yeni sağ-komploculuğu Milli Görüş evreniyle birleştirirken artık onda sakal ve bıyığa yer yoktur. Belki de üzerinde epey çabalanmış yaşından daha yaşlı gösteren pejmürde imajı bıyıksızlığın yarattığı muhtemel damgaya karşı ön almak için şekillenmiştir. Bıyık ölmüştür çünkü yeni ataerki de kendinden emin, mağrur ve umursamaz eski gücüne sahip değildir. LGBT+ nefreti, feminizm nefreti ve saldırgan, yani sağcılık gücünden emin olmayan bu savunma hâlinin tutumlarıdır. Bu süreçte erillik yeni ihtiyaçlara göre yeni çehreler benimsemekte ve kendini güncellemektedir.

Sonsöz:
Kırılgan Erkeklik Çağında Hipsterlar, Alfalar ve Bıyıklar

68 sonrası feminizmin yükselişiyle paralel kadınlık bir çalışma sahası hâline geldi. Kadın çalışmaları zaman içinde cinsiyet çalışmalarına evrildi. Zira kadınlık ancak bir cinsiyet rejiminde tanımlıydı ve esas çalışılması gereken toplumsal cinsiyetti. Erkeklik uzun süre "norm" kabul edildiğinden sorunsallaştırılmadan kaldı. Erkekler cinsiyet rejimindeki hiyerarşik konumları gereği imtiyazlılardı ve dolayısıyla erkek olmaktan kaynaklı meseleleri ve kimlikleri yoktu. Zira kimlik madunlara dairdi. Ancak madunluk ve mağduriyetler de görecelidir. Erkeklerin de hayatlarının akışı boyunca deneyimlerinden edindikleri bir kimlik ve biriktirdikleri meseleler vardı. Donald Trump'ın yükselişi erkeklik çalışmalarına yeni bir ivme kazandırdı. Zira Trumpçılık birçok şeyin yanında bir erkek hareketiydi; beyaz hareketi ve heteroseksüel hareketi olduğu kadar. Bu "mağduriyetlerin", "öfkeli beyaz adamların" bastırılmış sesinin, başkaldırısının taşıyıcısı oldu. Yine internet mecraları erkek hareketinin yeni ve çok etkin bir platformu oldu. Çevrimiçi erkek cemaatlerinden yayılan ve güçlenen alt-right da büyük ölçüde bir erkek hareketiydi. Zaten kurucu ötekisini feminizm ve eşcinsel hareketler bellemişti.

Pick-up artist (kadın tavlama guruları) çevreleri, motosiklet kulüpleri, gym dostlukları, incellik, futbol taraftarlığı grupları, alfa erkeklik guruları ve bu alfaların sosyal medya takipçileri erkekliğin kurulduğu ve yeniden üretildiği mecralar hâline geldi. Bıyık ve sakallar da aynı şekilde erkekliğin yeniden kurulmalarında dikkate değer unsurlar oldular. Bıyık 1990'lar

itibarıyla demode, çağdışı kalmıştı. Bu erkekliğin de ölümü olarak selamlandı. Kadınların kamusal hayatta daha görünür olmasının ve cinsel piyasada (*sexual market*), ilişkilerde seçici taraf olmaya başlamasının bir sonucuydu. Kadınların değer yargıları erkekler üzerinde daha da baskı yaratıyor; kendilerini ve bedenlerini kollama ve özdenetim baskısını güdülüyordu. Sakalsızlık-bıyıksızlık coşkuyla kutlanan bu yeni (ve "sağlıklı") kültürel rejimin çehresiydi.

Ancak bu böyle gitmedi. 2010'larla beraber bıyıklar, ama özellikle sakallar geri döndüler. Erkeğin yüzünde biraz kıl olmalıydı. Her zamanki gibi yine belli erkek temsillerini karşılamak üzere işlevselleştirildiler. Erkekliğin krizi bu on yılda daha aşikâr hâle geldi. Aşırı sağ Türkiye'de de, ABD'de de, Batı ve Doğu Avrupa'da da bu kırılganlıktan beslendi. Eski erkekliğin doğal addedilen iktidar alanları daraldıkça bu konfor kaybından tetiklenen erkeklik pekâlâ aşırı sağcılık hâline geldi. Zira kadınlar ve eşcinseller binlerce yıllık doğal düzeni sarsıyordu.

Nasıl yukarıda gördüğümüz üzere imam ve vaiz Enver Baytan, Hippie'nin Yılı 1968'de hippielik ve kadınların kamusal görünümünden tetiklenmişse, İngiltere'de de 19. yüzyılın ikinci yarısında sakalın yükselişiyle feministlerin birçok kaşı çattıran kadınların oy verme (*suffrage*) mücadelesinin etkinliği arasında bir ilinti vardı. Feminist ses gür çıktıkça, sakallar da o kadar gür çıkmaktaydı.[1] Bir cinsiyet tedirginliği çehrelere vurmuştur. Pekâlâ, 2010'larda feminizmin birçok cephede kazanması ve sosyal medyayla daha da etkinleşmesi de sakal ve bıyıkların geri dönüşüyle karşılığını bulmuş, maskülanite kendini yenileme ihtiyacı duymuştur. Sakallar ve bıyıklar özgüven tazelemeye ihtiyaç duyan bir erkeklik özsavunmasıdır.

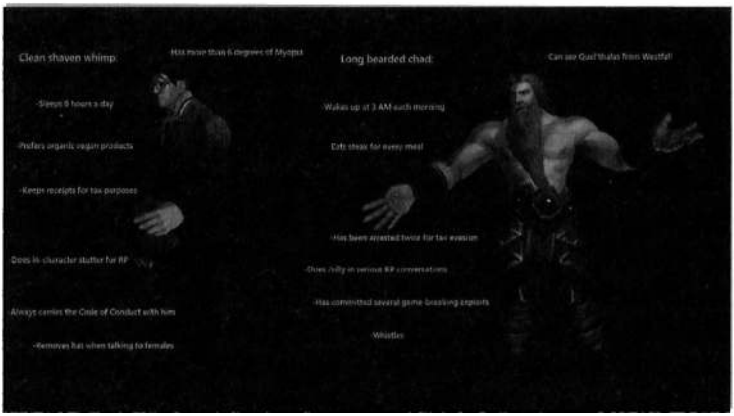
Ancak yine de bu yeni erkeklik temsilinde sakal ve bıyık o kadar merkezî rol oynamadı. Çünkü bıyıklar ve sakallar

[1] Lucinda Hawksley, *Moustaches, Whiskers and Beards*, London: National Portrait Gallery, 2014, s. 69.

hipsterlaştı. Hipsterlık sağ erkekliğin değil, sol/liberal erkekliğin sahasıydı. (Tıpkı 1990'ların temiz çehrelileri gibi) Feminist, kendi özgürlüğüne düşkün kadınların suyuna gidecek, yatkınlıklarını kullanacak, onları kendi silahlarıyla yenecek, düşürecek alfa hipsterlardır bunlar. Cinsel piyasada taktikler çağın koşullarına göre yeniden şekillenmektedir. Dating uygulamaları neticesinde alttakilerle üstekiler arasındaki uçurumun alabildiğine genişlediği erkekler liginde çok partnerli alfalığın yolu aranmakta ve bulunmaktadır. Bu ortamda bıyıklar hipsterların kadının beğeneceği erkek olarak kendilerine çizdikleri personada yer buldu. Kadınların istediği şekil ve dozda bir erkeklik vaat etti. Kadınlardaki yeni feminist özgüven dalgasının ve siyaseten doğruculuğun lügati üzerinde sörf yaparak cinsel piyasada kendilerine avantaj sağlayacakların bir imkânına dönüştü. Bu bıyık, kadınlar için eski bıyıklar gibi tehditkâr değildirler. Ancak erkekliği sabittir. Modern, çağdaş, estetik, süslü, ama biraz da kadını koruyup kollayan erkeklik. Tam bu sebeple de onları cinsiyetlerine ihanet içinde gören başka erkeklerin hedefinde oldular. Vegan beslenmenin vazgeçilmezine göndermeyle *soy boy* (soya çocuk) olarak adlandırıldılar. Çünkü güya soyalı ürünler estrojeni arttırmaktadır. Bir de *lumberseksüel*ler vardır. Oduncu gömlekli ve kadife pantolonlu bu erkek estetiği elbette kalın oduncu sakallarıyla tamamlanır. Bir tür şehrin pürüzsüz traşlı sterilliğine karşı şehirli "iyi çocuk"luğu koruyarak, maskülenliği bir mizansen, oyun hâlde sergileyen zararsız doğal erkeklik imajıdır. *Drag queen* bıyığı ise en çok 2014 yılında Eurovision'u Avusturya adına kazanan Conchita Wurst'la namlandı. Eflaki'nin aktardığına göre Mevlana bir gün sakalsız oldukları için Kalenderileri takdir etmiş; hafif sakalı olumlamış ve "sakalın az oluşu kişinin saadetindendir" demiştir: "Çünkü sakal erkeğin süsüdür; gür ve uzun oluşu adama benlik verir, bu da insanı helâk eden şeylerdendir." Hipsterlarla Mevlana'nın ortak bildiği bir şey vardır.

*Manosphere*de teorize edilen ve alfa, beta, omega gibi

kastlarından oluşan katı hiyerarşik erkeklik düzeninin dışında kalan, onda konumlanmayı reddeden erkeklerse sigmaları oluşturur. Sigmalar kadınlara alfalardan bile daha hükmederler. Karizmaları ise tüm yerleşik normları reddetmek bile değil, umursamamalarından kaynaklanır. Bu umursamazlık onları tamamen aykırı, sıradışı, pervasız gür sakallara ve umursamaz bıyıklara yöneltebilir. Sigmalık tam özgüvenli erkeklik idealidir. Sinekkaydı traşlılığın beta sığlığını çiğner geçerler. Erkeklik zamane dayatılan yumuşak normlara hapsolunamaz.

ABD'de kültürel iktidara hükmeden liberal erkeklik temsillerine karşı bira, motosiklet, Amerikan futbolu gibi "sert" altkültürler üzerinden yeni bir maskülen, sağ ve sert erkeklik de kendini yeniden üretti. Sıkı bedensel emeği, yaşam disiplinini, geleneksel erkek onurunu ve kırsal Amerika'nın değerlerini kutsayan bir erkeklik bir erdem olarak yeni sağcılıkta ve popüler kültürde kendine yer açtı. Bu eril altkültür de kendine bıyık ve sakal aradı. Aslında iki (sağ vs. liberal) erkeklik tarzları arasında görünümde çok fark yoktur; bir tarafın biraz daha *soft* görünümü dışında. Ancak gerçek bir ideolojik yarılmanın ortasına otururlar ve beden ve çehrelerine çok farklı anlamlar yüklerler. Sağ erkeklikteki, mesela Hell Angels üyelerinin abartılı maskülen bıyıkları bıyıklar dahi

tüm eril ağırlıklarına karşın süsten öte bir maskülen otorite üretememektedir; karikatürize olmaya mahkumdurlar. Zaten bu bıyıklar kasten abartılıdır; artık doğal habitusunda yaşamayan bıyık bir tür extravagantlıktır. Bıyığın modası o kadar geçmiştir ki bu bıyıkların eğer varsa bile cazibesi tuhaflığı ve tekinsizliğinden gelir.

Incel'ler ise bıyıksızdır. Kendilerini hadım olmuş hissederler. Bakımsızlıklarını, çaresizliği kabullenmişliklerini dağınık savruk saçları kadar bıyık ve yüz kıllarına da özenmemek üzerinden göstermeye çalışırlar. Bıyık-sakalsızlıkla artık kadınların beğenisi ve ilgisi için erkeklik piyasasınaki rekabet sahasından çekildiklerini ikrar ederler. Bıyık özgüvenli hipsterındır artık.

Incellik mağlubiyeti kabul etmişken *red pill* camiası büyük mücadelesini sürdürmektedir. Feminizme, LGBT+ aktivizmine, "kültürel Marksizme" ve her türlü *woke*luğa karşı savaşan *red pill*ciler aksine erkeklik mücadelelerinde belli düzey kıllılığa inanırlar. Yapılı vücutlarını gymlerde disipline etmenin ötesinde onu sergilemekten hoşlanan alfa erkeklerse genelde vücut kıllarından olduğu gibi yüz kıllarından uzak durmaya yatkındırlar. Doğal, saf erkek güzelliğini ararlar. Erkek bedeni fetişizmi ve estetizmi biraz bunu gerektirir. Hele elmacık kemikleri ve çeneleri onlara güçlü bir erkeklik katıyorsa her türlü yüz kılı bir pürüzdür ve erkekliklerinin saf hâlde sergilenmesine engeldir. Homoerotik bir erkek bedenine ilgi bu altkültürün bir parçası hâline gelmiştir bile. Yine bu toplulukta Roma İmparatorluğu'na, "Akdeniz erkekliğine" yeni ilgi bu homoerotik erkek bedeni fetişizminden ayrı düşünülemez. Türkiye erkek komünitelerinde de açıktan dile getirilemeyen, Nazi sempatisini dolaylayan İkinci Dünya Savaşı'na olan yeni ilgi keza. Nordik erkek bedeni güzelliği bir fetiştir. 1980'lerde ortaya çıkan neo-nazi dazlaklık bu kılsız Nordik bedenin en saf hâli olsa gerektir. Ancak elbette bu komüniteden de kadınlara üstünlükleri olan yüz kıllarını kontrollü şekilde sergileyenler bolca vardır. Zaten artık belirgin şekilde bıyık ve sakaldan çok yüz kıllarının yönetilen şekilde teşhiri söz

konusudur. Sakalın açık işlevleri vardır. Kiloyu saklar, çirkin bir yüzü saklar, yaşlılığı saklar. Nitekim 2010'larda Türkiye'de ellili yaşlarına gelmiş çok fazla erkek birden ve birçoğunda hayatlarında ilk kez sakal bırakmaya başladı. Bu sakallar eski tarz olgunluk "ak sakalı" değil tam aksine yaşlanan çehreyi kapatarak "hâlâ yaşlanmadım" iddiasını sinyalleme iradesidir. Oysa bıyığın bu tür açık faydaları yoktur. Estetik değerinin dışında faydasızdır. Bu sebeple artık kıllılığın bir detayı olmaktan ibaret hâle gelmiştir.

Bugün ideal erkeklik için bu kılların hiç sergilenmemesinin de, fazla sergilenmesinin de zafiyet olduğu, dozunda erkekliğin hissettirilmesinin kadınlar üzerinde en olumlu etkiyi yarattığı birçok psikoloji deneyi sonucuna göre kabul görmüştür. Daha ilginç bir araştırmaysa Avustralya'da yapılmıştır. Buna göre çok fazla sakallının fotoğrafının gösterildiği bir örneklemde kadınlar, pürüzsüz erkekleri cazip bulurken az sayıda sakallı erkeğin gösterildiği örneklemde kadınlar bu sefer sakallıları beğenme eğilimindedir. Buna göre sakalsızlığın/kılsızlığın moda olduğu bir ortamda yüz kıllılığı "seksi"yken tam aksine yüz kılları yaygınlaştıkça bu sefer pürüzsüzlük seksi bulunmaktadır. Yani seksilik endeksi gereği erkek popülasyonunda "sakallılık/yüz kıllılığı vs. pürüzsüzlüğün" optimum bir altın oranı vardır ve bu oran kıllılar lehine aşıldığında pürüzsüzler, aksi durumda ise kıllılar cazip olmaktadır. İşte erkekler cinsellik piyasasında bu altın oranın peşinde kadın beğenisi için bir o yöne bir bu yöne salınarak çabalamaktadır. Anlaşılan da bu salınım kalıcı olacaktır.

Zaten *manosphere*'de bıyık ve sakala dair, onların ne kadar erkek gösterdiği ve ne kadar kadın avında alfalık için avantaj sağladığı tartışılır. Bıyık bir *red flag* midir yoksa her kadının içten içe arzuladığı alfa erkekliğin alameti midir? Ancak bugün sakal ve bıyık ataerkil bir maskülanitenin mağrur, hesap vermez, nobran, heybetli teşhiri değildir. Aksine kadının beğenisi için yarışan ve cazibe sunarak etkilemeye çalışan kırılgan, zayıf ve savunmada bir erkekliktir. El aynasından ötesini bilmeyen

ve ilgilenmemiş babalarının aksine boy aynası karşısında daha çok vakit geçiren erkekler onaylanmaya muhtaçtır. Evlilik yaşının yükselmesiyle iyice kızışan cinsel piyasada kadınların sağa kaydırması için kıvranan erkeğin kendini arzu nesnesi kılma çabasında bir hamledir. Bu sebeple erkekliğin kırılganlığı çehrelere de yansıdığı gibi binlerce yıllık bıyıklar ve sakalların da kültürel anlamları değişmiştir. Türkiye erkek dünyasında belki de bıyığa tek ihtiyaç duyan kesim nargile kafe müdavimliğiyle özdeşleştirilen muhafazakâr ve milliyetçi zengin çocukları olabilir. Kendilerine çizdiği alabildiğine erkek ve aşiret zenginliği cazibesiyle alabildiğine küçük ya da büyük para hesabı yapmayacak kadar kaygısızca zengin havası vermek için çehrelerinde bıyık bir konum edinir. Ancak burada dahi erkek çehresi pasiftir. Instagram storylerinde paylaşılmak üzere biçimlendirilen bu çehreler telefon başındaki kadınların beğenileri peşindeki pasif bir erkekliktir.

Elbette ABD'de de, Türkiye'de de patriyarkanın el değmemiş, saf hâlde maskülanitenin çehresi olarak bıyıklar daralan alanlarda hâlâ mevcuttur. Ancak otuz kırk yıl öncenin kültürel değerleri aşındıkça onlar da ölmeye mahkumdur. Kırılgan erkeklik çağında bıyıklar ve sakallar yeniden tanımlanmaya devam etmektedir. Yeni erkeklikler de feminizm çağında alanlar ve açık kanallar bulmakta ve kendilerini yeniden üretmektedir. Çoğu zaman satıhtaki kozmetik farklılaşmalara karşın bu kozmetik müdahalelerle yeni anlamlar kazanarak; birtakım erkeklik standartlarını tekrarlayarak ve yeniden üreterek. Maçoluk ölmeyecektir. Biçim değiştirecektir.

Kaynakça

"Ali Kırca Saçlarını Özgür Bırak", *Kim*, Kasım 1994, no: 32.

"Bıyığın Artık Romanı da Var", *Kim*, Ağustos 1995, no: 41.

"Bıyık Ancak Sakalla Beraber Olursa Güzelmiş", *Akşam*, 30 Mayıs 1929.

"Bıyık Bırakmak Kolay İş Değil, Raconu Var", *Milliyet*, 9 Mayıs 2010.

"Bıyık Çirkin Erkeklere Yakışır...", *Kim*, Ağustos 1995, no: 41.

"Bıyıklı mı Bıyıksız mı? Bıyık ancak Sakalla Beraber Olursa Güzelmiş", *Akşam*, 30 Mayıs 1929.

"Bir Ahund Tutuldu", *Son Posta*, 23 Mayıs 1935.

"Buluşma Noktası", *Milliyet*, 14 Ocak 1996.

"Bütün Çabalar Yuppie Olmak Üzere", *Nokta*, 10 Şubat 1991, no: 6.

"Efsane Pilot Mehmet Şentürk Hayatını Kaybetti", *Sabah*, 23 Temmuz 2022.

"Hangi Erkek Moda? Hangisi Demode? Yaşasın Yeni Erkekler!", *Kim*, Nisan 1995, no: 37.

"Ilıcak, Nazlı: Sağda Vitrinlerle Beraber Fikirler de Değişiyor", Ruşen Çakır, Hıdır Göktaş, *Vatan Millet Pragmatizm: Türk Sağında İdeoloji ve Politika*, İstanbul: Metis Yayınları, 1991.

"Kabinenin Yüzü Bıyıklı", *Milliyet*, 19 Kasım 2002.

"Kadir İnanır da Bıyıklarını Kesecek", *Hürriyet*, 1 Ağustos 2001.

"Okan Sana Hiç Yakıştıramıyoruz", *Kim*, Nisan 1995, no: 37.

"Süper Vali, Bıyığından Bellidir", *Aktüel*, 9 Nisan 1992, no: 40.

"TSK, Türk Askerine Bıyık Bırakmayı Neden Yasakladı?" https://www.haber7.com/guncel/haber/374214-tsk-turk-askerine-biyik-birakmayi-neden-yasakladi

"Türk Büyüğü Büstler Yerlerine Kondu", 25 Aralık 2009 https://

www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/turk-buyugu-bustler-yerlerine-kondu-13301900

"Türk Erkeğinin Artıları ve Eksileri Eşit", *Tempo*, 28 Nisan 1993, no: 16.

"Türk Erkeğinin Artıları ve Eksileri Eşit", *Tempo*.

"Türkler Bıyığa Elveda Diyor", *Hürriyet*, 30 Temmuz 2001.

"Türkler Bıyığa Elveda Diyor", *Hürriyet*, 30 Temmuz 2001.

"Türkler Bıyığa Elveda Diyor", *Hürriyet*, 30 Temmuz 2001."Aydınlar Özal'a Not Verdi", *Nokta*, 28 Eylül 1986, yıl 4, no: 38.

"Ülkücü Gencin Traji-komik Kişiliği", *Aktüel*, 6 Şubat 1992, no: 31.

Adak, Sevgi, *Anti-Veiling Campaigns in Turkey: State, Society and Gender in the Early Republic*, London: I. B. Tauris, 2018.

Ağaoğlu, Adalet, *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Everest Yayınları, 2014.

Ağaoğlu, Samet, *Hayat Bir Macera! Çocukluk ve Gençlik Hatıraları*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2003.

Ahmed, Rasim Ahmet, *Şehir Mektupları*, İstanbul: Karanfil Yayınları, 2005.

Ahmed, Rasim, *Şehir Mektupları*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2017.

Ahmed, Rasim, *Şehir Mektupları*, İstanbul: Oğlak Yayınları, 2018.

Ahmet, Mithat, *Avrupa Âdab-ı Muâşereti yahut Alafranga*, haz. İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu, Ankara: Akçağ, 2001.

Ahmet, Mithat, *Avrupa Âdab-ı Muâşereti yahut Alafranga*, haz. İsmail Doğan, Ali Gurbetoğlu, Ankara: Akçağ, 2001, s. 130.

Akçura, Gökhan, "Pireler Berber İken", Tanıl Bora, Adem Erkoçak (ed.), *Bir Berber Bir Berbere...*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Akın, Yiğit, *"Gürbüz ve Yavuz Evlatlar": Erken Cumhuriyet'te Beden Terbiyesi ve Spor*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Akıncı, Ali, "Geçmiş Günler: Sakal ve Bıyığa Dair", *Son Posta*, 3 Mayıs 1939.

Aksel, Malik, *İstanbul'un Ortası*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.

Alus, Sermet Muhtar, *İstanbul Kazan Ben Kepçe*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.

Alüs, Sermet Muhtar, "Erkek, Erkek Olmalı...Vurduğu Vurduk, Kırdığı..", *Akşam*, 12 Mart 1932.

Ardıç, Engin, *İslam Teksas'ta*, İstanbul: Cep Kitapları, 1989.

Ardıç, Engin, *TurkoBarok*, İstanbul: Cep Kitapları, 1991.

Astapova, Anastasia, *Humor and Rumor in the Post-Soviet Authoritarian State*, Knoxville: Lexington Books, 2021.

Atayman, Mustafa Şevki, *Bir İnşaat Mühendisinin Anıları, 1897-1918*, kişisel yayın, 1984.

Atikoğlu, Ayça, "Entel Barlar", *Milliyet*, 23-29 Ağustos 1987.

Atsız, Nihal, "Milletleri Ruhlandırmak", *Ötüken*, no: 11, 11 Ekim 1971.

Atsız, Nihal, *Türkçülüğe Karşı Haçlı Seferi ve Çektiklerimiz*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2019.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1976.

Aydemir, Şevket Süreyya, *Tek Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1999, C. 1.

Ayhan, Sacit, *Türk Romanında Azınlıklar (1872-1950)*, yayımlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, 2008.

Ayvazoğlu, Beşir, *Altın Kapı*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2001.

Ayvazoğlu, Beşir, *He'nin İki Gözü İki Çeşme: Bir Asaf Halet Çelebi Biyografisi*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.

Ayvazoğlu, Beşir, *Tarık Buğra: Güneş Rengi Bir Yığın Yaprak*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1995.

Bali, Rıfat N, *Tarz-ı Hayat'tan Life Style'a*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Başgöz, İlhan, *Gemerek Nire Bloomington Nire: Hayat Hikayem*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.

Baytan, Enver, *Saç, Sakal ve Bıyık Hakkında Dini ve Sıhhi Tavsiyeler*, İstanbul: Enver Baytan Kitabevi, 1968.

Bengi, Derya, *60'lı Yıllarda Türkiye: Sazlı Cazlı Sözlük*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017.

Bengi, Derya, *70'li Yıllarda Türkiye: "Görecek Günler Var Daha"*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Bengi, Derya, *100. Yılında Cumhuriyet'in Popüler Kültür Hartası-3*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2022.

Berkes, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1997.

Bildirici, Faruk, *Siluetini Sevdiğimin Türkiyesi*, İstanbul: Doğan Kitap, 2000.
Birsel, Salah, *İstanbul-Paris*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2004.
Birsel, Salah, *İstanbul-Paris*, İstanbul: Sel Yayıncılık, 2004.
Bora, Tanıl, "Discourses of Turkish Nationalism", *South Atlantic Quarterly*, c. 102, No:2/3, Spring/Summer 2003.
Bora, Tanıl, *Cereyanlar*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2016.
Bora, Tanıl, Erkoçak, Adem (ed.), *Bir Berber Bir Berbere...*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
Bora, Tanıl, *Hasan Âli Yücel,* İstanbul: İletişim Yayınları, 2021.
Bora, Tanıl, *Süleyman Demirel.* İstanbul: İletişim Yayınları, 2023.
Bourdieu, Pierre, *The Logic of Practice*, çev. Richard Nice, Stanford: Stanford University Press, 1990. Rock-Singer, Aaron, "Leading with a Fist: A History of the Salafi Beard in the 20th Century Middle East", *Islamic Law and Society*, c. 27 (2020).
Bouwers, Eveline G, *Public Pantheons in Revolutionary Europe*, London: Palgrave Macmillan, 2012.
Brummett, Palmira, *Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*, Albany: Suny Press, 2000.
Bursa, Zeynep. "La Foyer des intellectuels. Sociohistorie d'un club d'influence de droite dans la Turquie du XXe siécle", yayınlanmamış doktora tezi, EHESS, 2020.
Cahun, Leon, *La Banniere Bleue*, (Robert Laffont, *Aventures pour tous les temps*, Paris: Francis Lacassin, 1989).
Cantek, Levent *Erotik ve Milliyetçi Bir İkon: Karaoğlan*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003.
Cantek, Levent, *Türkiye'de Çizgi Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
Cantek, Levent, *Türkiye'de Çizgi Roman*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2014.
Ceyhun, Demirtaş, "Paran Kadar Entel", *Milliyet*, 5 Ağustos 1989.
Ceyhun, Demirtaş, *Ah Şu Biz "Kara Bıyıklı" Türkler*, İstanbul: E Yayınları, 1988.
Cinisli, Rasim, *Bir Devrin Hafızası*, İstanbul: Doğan Kitap, 2017.
Çakır, Ruşen, *Ne Şeriat, Ne Demokrasi,* İstanbul: Metis Yayınları, 1994. Kalır, Haktan. "Tektip Bir Bıyık Rejimi olarak

AKP'nin Yeni Türkiye'si: Çoğulun Çölü, Çoğunun Çöllüğü", *Birikim*, Aralık 2022, no: 404.

Çakmak, Yalçın, *Sultanın Kızılbaşları*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Çalık, Mustafa, *MHP Hareketi: Kaynakları ve Gelişimi (1965-1980)*, Ankara: Cedit Neşriyat, 1995.

Çetiner, Yılmaz, "Siyasette Hoca Bıyığı Modası", *Milliyet*, 20 Nisan 2006.

Çetiner, Yılmaz, *Nefes Nefese Bir Ömür*, İstanbul: Epsilon, 2005.

Çıracıoğlu, Vecdi, *Gladyatör: Futbol Arenalarında Bir İsyanın Hikayesi Metin Kurt*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Çiçekoğlu, Feride, *Vesikalı Şehir*, İstanbul: Metis Yayınları, 2006.

Demiralp, Oğuz, *Sinemanın Aynasında Türkiye*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Demiryürek, Meral, *Bir İstanbul Bilgesi: Sermet Muhtar Alus 1887-1952*, İstanbul: Kitap Yayınları, 2005.

Dikici, Radi, *Cumhuriyetin Divası Müzeyyen Senar*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2005.

Doğan, Yalçın, "Önce Bıyıklarını Kestiler", https://t24.com.tr/yazarlar/yalcin-dogan/once-biyiklarini-kestiler,40217

Dündar, Can, "Avrupa, Yeni Hayat, Bıyık ve Mankenler Üzerine", *Yeni Yüzyıl*, 12 Mart 1995.

Dündar, Can, "Kadınlar Seymen Ağa'da Ne Buldu?", *Milliyet*, 10 Mayıs 2003.

Dündar, Can, "Maçonun Dönüşü", *Milliyet*, 11 Mayıs 2003.

Dündar, Can, "Mr. Turkey", *Aktüel*, no: 221, 28 Eylül 1995.

Emecen, Feridun M, *Yavuz Sultan Selim*, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 2010.

Emre, Ahmet Cevat, *İki Neslin Tarihi*, İstanbul: Telamak Yayınları, 2022.

Enis, Selahattin, *Zaniyeler*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Erden, Ali Kemal. "İdeolojiyi Gösterme Biçimine Döndüğü için Konulan Bıyık Yasağı Kalkıyor..." https://www.indyturk.com/node/593591/haber/i%CC%87deolojiyi-g%C3%B6sterme-bi%C3%A7imined%C3%B6nd%C3%BC%C4%9F%C3%BC-

i%C3%A7in-konulan-b%C4%B1y%C4%B1k-yasa%C4%9F%C4%B1-kalk%C4%B1yor%E-2%80%A6-hilal

Erkin, Feridun Cemal, *Dışişlerinde 34 Yıl: Anılar-Yorumlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.

Es, Hikmet Feridun, "Bıyık ve Sakal", *Akşam*, 24 Kasım 1945.

Es, Hikmet Feridun, "Bıyıkları Meşhur Artist", *Akşam*, 15 Aralık 1939.

Es, Hikmet Feridun, "Yıldızdan Yıldıza", *Akşam*, 21 Şubat 1932.

Eskin, Şerif, *İnkılap Edebiyatı: Türkiye'de Uluslaşma, Kültürel İnşa Seferberliği ve Edebiyat*, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2023. "Şehir Tiyatrosu Artistleri Çalı Köyüne Gidiyorlar", *Akşam*, 16 Haziran 1934.

Fortna, Benjamin, *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford: Oxford University Press, 2002.

G, A. "Bıyık ve Sakal Modası", *Ulus*, 19 Ocak 1939.

Gemici, Nurettin, "İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın Beyanü'l-Hakk Dergisi'ndeki Yazıları ve Sadık Bir Muhalif", Fahrettin Gün, Halil İbrahim Erbay (ed.), *Sultan II. Abdülhamid Han ve Dönemi*, İstanbul: TBMM Milli Saraylar, 2017.

Gezgin, Hakkı Süha, *Edebi Portreler*, İstanbul: Timaş Yayınları, 1999.

Gezgin, Hakkı Süha, *İşgal Günlerinde İstanbul*, İstanbul: Kapı Yayınları, 2019.

Gövsa, İbrahim Alaettin, *Elli Türk Büyüğü*, İstanbul: Yedigün Neşriyatı, 1933.

Güntekin, Reşat Nuri, *Anadolu Notları*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 1984.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, *Utanmaz Adam*, İstanbul: Atlas Kitabevi, 1969.

Hawksley, Lucind, *Moustaches, Whiskers and Beards*, London: National Portrait Gallery, 2014.

Hüseyin, Hasan, *Bıyıklar Konuşuyor*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1971.

Işın, Ekrem, "Tanzimat Ailesi ve Modern Adab-ı Muaşe, Halil

İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu (ed.), *Tanzimat*, Ankara: Phoenix, 2006.

İlter, Balçiçek, "Diyarbakırlı George Michael", *Aktüel*, 4 Ağustos 1994, no: 161; "Yeni Haline Kendin de Alışamadın Emrah!", *Kim*, Kasım 1994, no: 32.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal, *Osmanlı Devrinde Son Sadrazamlar*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1943.

Karabekir, Kazım, *Günlükler*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, haz. Yücel Demirer, 2009.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Ankara*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2007.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Bir Serencam*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Gençlik ve Edebiyat Hatıraları*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1969.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Sodom ve Gomorre*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, *Yaban*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.

Karay, Refik Halit, *Bir Ömür Boyunca*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1996.

Karay, Refik Halit, *Kirpinin Dedikleri*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2009.

Karay, Refik Halit, *Minelbab İlelmihrab*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2009.

Karay, Refik Halit. *Üç Nesil, Üç Hayat*, İstanbul: Semih Lütfi Yayınevi, 1943.

Karayel, M. Sami, *En Meşhur Türk Pehlivanları*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2020.

Kaygılı, Osman Cemal, "Dağarcık: Hiç Böyle Bobstil Olur mu?", *İkdam*, 9 Haziran 1941.

Kaygılı, Osman Cemal, "Gençlerde Bıyık Modası," *İkdam (Sabah Postası)*, 18 Birincikanun 1939.

Kılıç Ali, *Kılıç Ali'nin Anıları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Babıali*, İstanbul: Büyük Doğu Yayınevi, 2010.

Kıvılcımlı, Hikmet, *Hikmet Kıvılcımlı Kitabı: Seçme Metinler ve Üzerine Yazılar*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2017.
Koçak, Cemil, *Muhalif Sesler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.
Koçu, Reşad Ekrem, "Bıyık", *İstanbul Ansiklopedisi*, 1958, c. 5.
Kozanoğlu, Can, *Pop Çağı Ateşi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 1995.
Kudret, Cevdet, "Alafranga Ḍedikleri", *Tarih ve Toplum*, 1984, no: 4.
Kürkçü, Ertuğrul, *İsyanın İzinde*, Ankara: Dipnot Yayınları, 2013.
Laffont, Robert, *Aventures pour tous les temps*, Paris: Francis Lacassin, 1989.
Madanoğlu, Cemal, *Korgeneral Cemal Madanoğlu'nun Anıları*, İstanbul: Kaynak Yayınları, 2019.
Maxwell, Alexander, *Everyday Nationalism in Hungary, 1789-1867*, Berlin, Boston: De Gruyter.
Metinsoy, Elif Mahir, *Mütareke Dönemi İstanbul'unda Moda ve Kadın, 1918-1923*, İstanbul: Libra, 2014.
Mosse, George, *The Image of Man: The Creation of Modern Masculinity*, Oxford: Oxford University Press, 1998.
Nadi, Nadir. *Perde Aralığından*, İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 1965.
Nesin, Aziz, *Yokuşun Başı*, İstanbul: Nesin Vakfı, 2020.
Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: Altındağ Yayınevi, 1967, c. 1.
Nur, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, İstanbul: İşaret Yayınları, 1992, c. 3.
Nuri, Celal, "Osmanlı Devleti Ölürken", *Vakit*, 5 Ocak 1933.
Oğur, Yıldıray, "Cem Yılmaz'ın 'Eski Tadı' Yok mu?", *Karar*, 3 Ocak 2022.
Okyar, Ali Fethi, *İki Gözüm Galibem*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
Oldstone-Moore, Christopher, *Of Beards and Men*, Chicago: The Chicago University Press, 2015.
Öperli, Nadir, *"The Entel": Representations of a Degenerated Intellectual Figure in Cartoon Strips*, yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Boğaziçi Üniversitesi, 2006.
Özen, İbrahim, "1940'larda Bir Moda Düşkünlüğünün Türk Ede-

biyatına Yansımaları: Bobstil Moda ve Bobstil Edebiyat", *Folklor/Edebiyat*, c. 26, no: 4.

Özen, İbrahim, *Hatıratlarda Siyasi, Sosyal ve Kültürel Hayat (1930-1950)*, yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, 2016.

Özen, İbrahim, *Kısa Pantol Bol Caket Bobstil Maşallah*, İstanbul: Ötüken, 2021.

Padişahın Portreleri: Tesavir-i Al-i Osmani, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2000.

Pardoe, Julia, *The City of the Sultan, and Domestic Manners of the Turks*, London: Routledge, 1854.

Parti Tarihi: Türkiye Komünist Partisi Arayış Yılları 1927-1965, İstanbul: Yazılama.

Pope, Hugh, "Turkish Mustaches, Or the Lack Thereof, Bristle With Meaning", *Wall Steet Journal*, 20 Mayıs 1997.

Rado, Şevket, "Dünkü ve Bugünkü Şair", *Akşam*, 6 Mart 1946.

Renda, Abdülhalik, *Günlükler*, haz. Aytaç Demirci, Sabri Sayarı, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.

Safa, Peyami, "Bıyığın Tereddisi", *Cumhuriyet*, 12 Mayıs 1938.

Sakaoğlu, Necdet, *Bu Mülkün Sultanları*, İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 2000.

Sanlı, Ferit Salim, *Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinden Milliyetçi Hareket Partisine Tarihsel Süreç, İdeoloji ve Politika (1960-1969)*, yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi, 2017.

Schattenberg, Susanne, *Brezhnev: The Making of a Statesman*, London: I. B. Tauris, 2022.

Selçuk, İlhan, "Postmodern Sosyalist!..", *Cumhuriyet*, 11 Eylül 2008.

Simavi, Lütfi, *Son Osmanlı Sarayında Gördüklerim*, İstanbul: Örgün Yayınevi, 2004.

Sivaslıoğlu, Özaltın Gül, "Kentsel Tasarım Sürecinde Kamusal Sanatın Yeri: İstanbul'da Mahalle ve Semt Parkı Örnekleri", İTÜ, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, 2015.

Stephanov, Darin N, *Ruler Visibility and Popular Belonging in the Ottoman Empire, 1808-1908*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2019.

Şanlı, Ayşem Sezer, "6-7 Eylül 1955: 'Türkiye'de Bir Pogrom Yaşandı', Mete Kaan Kaynar (ed.), Türkiye'nin 1950'li Yılları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Şeker, Fatih M, "İbnülemin İçin Bir Entelektüel Portre Denemesi", Hüseyin Vassaf, *Bir Eski Zaman Efendisi: İbnülemin Mahmut Kemal*, İstanbul: Dergah Yayınları, 2009.

Tahir, Kemal, *Notlar-1950 Öncesi-Şiirler ve Ziya İlhan'a Mektublar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990.

Tahir, Kemal, *Rahmet Yolları Kesti,* Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Tahir, Kemal, *Yorgun Savaşçı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.

Talu, Ercüment Ekrem, "Sakala, Bıyığa Dair", *Cumhuriyet*, 18 Nisan 1935.

Tarcan, Selim Sırrı, "Bobstil", *Ulus*, 24 Kasım 1940.

Tarihmen, Şakir, *Birinci Ölüm Yıldönümünde Hasan Âli Yücel Ahretten Sesleniyor ve Yazdırıyor.*

Tevfik, Rıza, *Biraz da Ben Konuşayım*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2019.

Toker, Metin, *İnönü'nün Son Başbakanlığı, 1961-1965*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992.

Tonguç, Faik, *Bir Yedeksubayın Anıları*, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.

Toprak, Zafer, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2015.

Trotsky, Leon, *Trotsky on Lenin*, Chicago: Haymarket Books, 2017.

Tunç, Ayfer, *Bir Maniniz Yoksa Annemler Size Gelecek*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Tunç, Ayfer, Memleket Hikayeleri, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.

Tunç, Fatma Yaşar, *Alafranga Halleri: Geç Osmanlı'da Adab-ı Muâşeret*, İstanbul: Küre Yayınları, 2016.

Uçman, Abdullah, *Rıza Tevfik'in Şiirleri ve Edebi Makaleleri Üzerinde Bir Araştırma*, İstanbul: Kitabevi, 2004.

Uluğ İğdemir, *Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1937. "İngilizler ve Bıyık Meselesi", *Son Posta*, 15 Kanunuevvel 1932.

Urgan, Mina, *Bir Dinozorun Anıları*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.

Us, Mehmet Asım, *Karikatür: II. Meşrutiyet Döneminin Ünlü Simaları*, haz. Seval Şahin, İstanbul: Kitap Yayınları, 2008.

Uşaklıgil, Halid Ziya, *Saray ve Ötesi*, İstanbul: Özgür, 2003.

Vâ-Nû, "Düz Çizgiden İllallah!", *Akşam, 22 Mayıs 1933*.

Vâ-Nû, "*Kaba Sofuluk*", *Akşam*, 27 Ocak 1953.

Wishnitzer, Avner, "Beneath the Mustache: A Well-Trimmed History of Facial Hair in the Late Ottoman Era", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, c. 61, No. 3 (2018).

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Edebiyat Anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1975.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *İttihatçı Liderlerin Gizli Mektupları*, İstanbul: Temel Yayınları, 2002.

Yalçın, Hüseyin Cahit, *Tanıdıklarım*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.

Yalman, Ahmet Emin, *Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, İstanbul: Pera.

Yamak, Kemal, *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*, İstanbul: Doğan Kitap, 2006.

Yavuz, Turgay, *Özal'ın Mirası: Ekrem Pakdemirli'nin Anıları*, İstanbul: Ufuk Yayınları, 2013.

Yılmaz, Emre, *Genç Bir İşadamına*, İstanbul: İlkkaynak Yayınları, 1996.

Yumul, Arus, "Bitmemiş Bir Proje Olarak Beden", *Toplum ve Bilim*, no: 84, Bahar 2000.

Yücel, Hasan Âli, Edebiyat. Tarihimizden, İstanbul: İletişim Yayınları, 2008.

Yücel, Tahsin, *Bıyık Söylencesi*, İstanbul: Can Yayınları, 1995.

Zanker, Paul, *The Mask of Socrates: The Image of the Intellectual in the Antiquity*, Berkeley: University of California Press, 1995.

Zileli, Gün, *Havariler (1972-1983)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Zileli, Gün, *Yarılma (1954-1972)*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Dizin

12 Eylül: ~ rejimi 161, 202, 204; ~ zulmü 237
12 Mart rejimi 186
1908 Devrimi 51, 104
31 Mart İsyanı 40, 47

A
Abasıyanık, Sait Faik 113, 135
Abdullah Cevdet 36
II. Abdülhamid 29, 30, 31, 32, 34, 35, 37, 38, 41, 45, 46, 47, 51, 52, 58, 60, 61, 85, 104, 122, 192, 278, 287, 307
Abdülmecid 29, 31, 44, 108
Achilleus 92
adab-ı muâşeret 74, 121
Adak, Sevgi 114, 268
Adams, John 83
Adan, Celal 229
Africanus, Scipio 91
Ağaoğlu, Adalet 110, 133, 134, 186
Ağaoğlu, Samet 116, 117
Ahmed Cevdet Paşa 29, 31, 34
III. Ahmed 27
Ahmed İzzet Paşa 57, 58, 60
Ahmed Midhat Efendi 21, 30, 31, 32, 33, 37, 61
Ahmed Muhtar Paşa 41
Ahmed Rasim 33, 56, 66, 70, 78, 85
Ahmed Şuayip 56
Ahmet Rasim 33, 56, 67, 71
Ahmet Samim 52
Akan, Tarık 165, 166
Akbulut, Kadir 255
Akçura, Yusuf 116
alafranga moda 40
alafrangalık 43
Alaman bıyık 52
Rusya çarı III. Aleksandr 32
Alevi kimliği 281
Alışık, Sadri 152, 155, 164
Ali Kemal 72, 73, 118, 204, 307
Âli Paşa 29
Ali, Sabahattin 64, 109, 139
Alman: ~ militarizmi 51; ~ milliyetçiliği 142, ~ monarşisi 58
Altan, Çetin 151, 152, 181, 215
Altan, Mehmet 248, 269
Altıntaş, Yusuf 255
Alus, Sermet Muhtar 54, 64, 65, 70, 71, 131, 306
Anday, Melih Cevdet 153
Ardıç, Engin 237, 250
Arıca, Erdoğan 159
Arif Hikmet 70
aristokratik ayrıcalık 21
Arkın, Cüneyt 162, 163, 252
Arman, Cihat 158
Ataç, Nurullah 124, 125, 127, 128, 130, 148
ataerkil değer yargıları 183
Ataklı, Mucip 197
Atakoğlu, Fahir 252
Atatürk, Mustafa Kemal 35, 53, 56, 57, 75, 76, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 98, 103, 104, 110, 112, 116, 139, 145, 173, 174, 197, 199, 200, 202, 237, 255, 270, 276, 278, 290, 291, 293
Atatürkçülük 23, 199, 291
Atay, Falih Rıfkı 112, 116, 118
Ateş, Jülide 253
Atılgan, Yusuf 214
Atsız, Hüseyin Nihal 140, 145, 146, 304
İmparatoriçe Augusta Victoria 31

Aybaba, Samet 255
Aydemir, Şevket Süreyya 35, 51, 53, 57, 76, 304

B
Babıali 30, 41, 56, 58, 60, 152, 153, 201, 270, 309
Babuna, Cevat 269
Bahaeddin Paşa 131
Bahçeli, Devlet 235
Bali, Rıfat N. 225, 226, 227, 231
Baltacıoğlu, İsmail Hakkı 74
de Balzac, Honoré 73
Banarlı, Nihad Sami 269
Baradan, Hüseyin 162
Barthes, Roland 221, 255
Başgöz, İlhan 199, 200
Başkanlık sistemi 277
Bateman, Patrick 243
Batı: ~ hayranlığı 74; ~ medeniyeti 89; ~ özentiliği 24
Batılılaşma 23, 26, 28, 115, 289
Bayar, Celal 111, 208
Baykal, Deniz 232, 247
beden: ~ morfolojisi 178; ~ rejimi 41, 144; ~ siyaseti 264
bedensel anlatımlar 221
Bekir Sami Bey 54, 121
Bektaşi bıyık 68
Bele, Refet 94, 111, 112
Belge, Burhan 76
Belge, Murat 25, 194
berberlik 148
Bereket, Mithat 252
Berkes, Niyazi 139, 140
Besim Ömer Paşa 68
Best, George 158
Beşir Fuad 56
Beyaz Türk Atatürkçülüğü 248
Beyaz Türklük 248
bıyığın süsü 68
bıyıksızlaşma 104, 115, 235, 242, 272
bıyıksızlık 23, 24, 74, 79, 82, 85, 90, 92, 100, 102, 110, 114, 123, 124, 125, 147, 150, 167, 196, 207, 227, 229, 232, 254, 281, 289, 296
Birinci Dünya Savaşı 40, 54, 57, 58, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 88, 94, 95, 100, 106, 107, 108, 118, 120, 121, 146, 147, 153, 158
Birsel, Salah 33, 45, 54, 55, 56, 63, 67, 68, 86, 144
Blair, Tony 232, 234
Bogart, Humphrey 149, 150
Bolşevik Devrimi 181
Boran, Behice 181
Boyner, Cem 252
Bölükbaşı 168
Brando, Marlon 151, 165
Breitner, Paul 158, 161
Britanya emperyalizmi 82
Buren, Martin Van 84
burjuvazi 21
Burroughs, Edgar Rice 79
Lord Byron 21, 25

C
Cahun, Léon 170
Castro, Fidel 157, 160, 186, 194
Cavit Bey 98
Ceasar, Julius 92
Cebesoy, Ali Fuat 104
Cemgil, Sinan 185
Ceyhun, Demirtaş 192, 193, 236, 238, 247
Champion, Pierre 172
Cimcoz, Salah 98, 99
Cinisli, Rasim 168
Clemenceau 72, 73, 78
Cromwell 92
Cruise, Tom 244, 250
Cumhur İttifakı 274, 287
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 167

Ç
Çağatay Ulusoy 286
Çağlar, Engin 163
Çakırgil, Hüsnü 257
Çakmak, Fevzi 116, 117, 197
Çapanoğlu, Süleyman Münir 71
çapkınlık objesi 64
Çayan, Mahir 182, 184
çehre mühendisliği 103

Çelebi, Asaf Halet 119, 136, 137, 304
Çerkes Kabasakal Mehmet Paşa 31
Çetin, Hikmet 231
Çetin, İdil 75, 90, 174, 291
Çetiner, Selahattin 203
Çiller, Tansu 225, 226, 227, 229, 247

D
Damad Ferid 60, 61, 63
Dean, James 151
Delacroix, Eugene 21
Demiral, Savaş 255, 256
Demirel, Süleyman 157, 158, 225, 226, 247, 305
Demiriz, İsmail 255, 256
demokrasi 141, 207, 232
Deniz, Özcan 242, 282, 283
Deringil, Selim 32
devlet: ~in meşruiyeti 37; ~ otoritesi 40; ~ yönetme feraseti 172
Dewey, Thomas 150
Didon Arif Bey 44
dinsellik 38
doğal hukuk 84
Doğan, Avni 199, 200
Douglas bıyık 151, 198, 208, 270
Dumas, Alexandre 170, 172
Dündar, Can 231, 245, 246, 250, 251, 252, 283

E
Eden, Anthony 121, 122
Enis, Selahattin 88, 107
Enver Paşa 51, 54, 57, 58, 100, 107
Erdoğan, Bilal 275
Erdoğan, Recep Tayyip 27, 271, 272, 275, 278, 289
Ergenç, Halit 288
eril değerler 134
erillik 294
erkeksilik 183
Erkin, Feridun Cemal 44
Ertuğrul, Muhsin 85
Eryılmaz, Tuğrul 185, 227
eski Ramazanlar 66
estetik: ~ algılar 19; ~ beğeniler 203; ~ keyfîlik 103; ~ rejim 118
Evcen, Fahriye 287
Evren, Kenan 161, 203, 204, 207
evrensel din 43

F
Fairbanks, Douglas 133, 135
faşist bıyık 167
faşizm 83, 104, 126
Felek, Burhan 37, 78, 80, 110, 111
feminizm 187, 275, 290, 294, 295, 301; ~ nefreti 294
Fevzi Paşa 116, 117
Fikir Kulüpleri Federasyonu 182
Flynn, Errol 133
Foucault 22, 90
Francen, Victor 134
Fransız Devrimi 21

G
Gable, Clark 134, 151, 152
geleneksel: ~ otorite 38; ~ sol 232
Gencebay, Orhan 219
Genç Türkler 36
Gerede, Hüsrev 95
Gezgin, Hakkı Süha 30, 71, 74, 119, 132, 307, 308
Gezmiş, Deniz 182, 287
Girgin, Kaan 252
Goscinny, René 20
Gökalp, Ziya 52, 120
Göker, Galip Bahtiyar 170
Gören, Şerif 165, 166, 190
Grant, Cary 150
Gray, Dorian 77
Gül, Abdullah 271, 289
Güney, Yılmaz 162, 165, 190
Günşiray, Mahir 252
Güntekin, Reşat Nuri 40, 58, 286
Gürel, Aysel 251
Gürpınar, Hüseyin Rahmi 126, 127
Gürsel, Cemal 122
Gürses, Müslüm 220

H
Hadrianus 20, 262
Helenistik estetik standardı 20

Herkül 92
Hikmet Feridun Es 129, 130, 132, 136
Hitler 120, 126, 128, 137, 140, 141, 145, 146, 147, 149
Hobhouse, John 25, 27
Humbertkâri saç 85

I
Ilıcak, Nazlı 224, 225
Irak Savaşı 234
Işık, Ayhan 151, 152, 154, 164, 208; ~ bıyığı 151, 208

İ
İbnülemin Mahmud Kemal 30, 34, 42, 43, 61, 62, 267, 307, 308
İbrahim Hakkı Paşa 41, 42, 43
ideolojik hizalanma 59
İkinci Cumhuriyet 248
İkinci Dünya Savaşı 137, 138, 140, 141, 149, 153, 181, 207, 299
İleri, Celal Nuri 96, 125
İnanır, Kadir 164, 190, 252, 253, 302
İnci, Bilal 162, 163
İngiliz: ~ aristokrasisi 84; ~ özentiliği 86
İnönü, İsmet 15, 23, 56, 104, 116, 118, 122, 123, 138, 139, 140, 174, 231, 312
Büyük İskender 19, 92
Topal İsmail Hakkı 100
İstiklal Harbi 113
İstiklal Mahkemesi 99, 115
işçi sınıfı 81
işgal İstanbulu 71
İttihat ve Terakki 40
İttihatçı rejim 48
İttihatçılık 56, 89
İzmir suikasti 89, 98

J
Jahn, Friedrich Ludwig 142
Jefferson, Thomas 83
Joseph, Franz 32, 41

K
kaba sakallılık 19
Kabaklı, Ahmet 269
Kaçan, Hasan 241
kadın cinselliği 88
kadim kültürler 91
Kadirizm 252, 283
Kafesoğlu, İbrahim 269
Kahraman, İsmail 168
Kaner, Ömer 159
Kanık, Orhan Veli 137
Kaplan, Mehmet 269
Karabacak, Reşit 218, 219
Karabekir, Kazım 102, 103, 111, 112, 308
Karaca, Cem 160, 161
Karadağlı, Tamer 287
Karakaş, Ercan 232
Karakaya, Feridun 154
Karaman, Ünal 256, 257
karanfil bıyığı 56, 130
Karaosmanoğlu, Yakup Kadri 69, 75, 77, 79, 104, 113, 114, 119, 125, 126, 128, 211, 212
Karay, Refik Halit 35, 36, 38, 48, 52, 53, 70, 71, 78, 104, 309
Karayalçın, Murat 231
Katolik Kilisesi 20
Kaygılı, Osman Cemal 130, 131, 135, 136, 137
Kaynarca, Oktay 252
Kaypakkaya, İbrahim 185
Kemal, Yaşar 209
Kemalizm 23, 74, 103, 237
Kentmen, Hulusi 162
Keskin, Adnan 232
Kırca, Ali 253, 302
Kırım Savaşı 44, 81
kırpık bıyık 76, 109, 120
Kısakürek, Necip Fazıl 153, 201, 208, 269, 270, 309
Kıvılcımlı, Hikmet 180, 188, 189, 309
Kipling, Rudyard 81
klasik westerner 165
Koch, Robert 102
Koçu, Reşad Ekrem 46, 69, 71, 77,

105, 106, 129, 130, 131, 135, 208, 309
komünizm 83
konformizm 196
Konstantin, Kapıdağlı 26, 174
Korkmazgil, Hasan Hüseyin 212
Kozanoğlu, Aptullah Ziya 170
Kozanoğlu, Can 218, 223, 224, 227, 246, 249, 250
Kuray, Sarp 290
Kurt, İbrahim 162, 164
Kurt, Metin 159, 161, 306
Kurtcebe, Nuri 241
Kuşkan, Fikret 252
Kut, Burak 284
Küçük, Sami 197
kültürel: ~ değerler 81; ~ denetleyicilik 218; ~ hercümerc 96; ~ Marksizm 299
Kürkçü, Ertuğrul 183

L
Lamprou, Alexander 114
Lancaster, Burt 150
Lenin, Vladimir 103, 107, 180, 312
Levni 27, 174, 175
LGBT+ nefreti 294
liberalizm 83
Limoncuoğlu, Ali 257
Livaneli, Zülfü 191
Loti, Pierre 68

M
Macmillan 121, 122, 173, 305
maçoluk 301
Madanoğlu, Cemal 198, 199, 200, 309
II. Mahmud 25, 26, 27, 28, 29
Mahmud Şevket Paşa 47
Mahmut Şevket Paşa 48
Mandelson, Peter 234
Mandelstam, Osip 187
Maoist kültürel devrim 182
Marksizm 189
Mataracı, Rıfat 138
de Maupassant, Guy 73
Maxwell, Alexander 21
Mehmed Reşad 58, 59, 60, 61, 62
Şehzade Mehmed Ertuğrul 63
memur bıyığı 108
Menderes, Adnan 208, 278
Menjou, Adolphe 134, 135
meritokratik bürokrasi 39
Mert, Nuray 283
Meşrutiyet 23, 37, 38, 40, 48, 52, 55, 86, 87, 143, 312
II. Meşrutiyet Dönemi 38
Metinsoy, Murat 114, 268
Mevlana 161, 261, 262, 297
Michael, George 242, 308
militarist Nazilik 139
militer modernlik 198
Milli Birlik Komitesi 196, 197
milli gurur 217
Milli Mücadele 75, 95, 107, 108, 111, 113, 288, 291
Milli Şef devri 200
Milli Türk Talebe Birliği 168
millileşme 16, 108
millileştirilmiş devlet kültü 32
millilik 144
Milliyetçi Hareket Partisi 168
milliyetçilik çağı 175
Mirkelam 284
modern: ~ erkekler 251; ~ milliyetçilik 175
modernist milliyetçilik 265
modernleşme 16, 108
modernlik 107, 144, 150, 198
Moreno, Dario 154
Morkaya, Burhan Cahit 76
muhafazakârlık 272, 293
V. Murad 29
Mustafa Reşid Paşa 29
Mustafa Şevki Bey 124
Müftüoğlu, Ahmet Hikmet 85
Müller, Gerd 158
N
Nadi, Nadir 15, 138, 139, 310
Napoleon 44, 45, 46, 47, 81, 82, 92, 172; ~ Savaşları 81
III. Napoleon 44, 46, 47, 82, 172
Napolyonkâri vaziyet 85
Dr. Nazım 100
Nazım Paşa 56
Nazi Almanyası 138

Nazizm 138
Necip Asım 170
neo-klasik estetik 20, 84, 126
Nesin, Aziz 95, 96, 103, 215
Newman, Paul 151
Niven, David 151
Nixon, Richard 246
Resneli Niyazi 52, 59

O
Oktay, Metin 158
Okyar, Ali Fethi 97
Okyar, Fethi 98, 108, 111
Okyay, Orhan Şaik 140
Onat, Naim Hazım 116
Orbay, Kazım 197
Ortaç, Yusuf Ziya 52, 136
Ortaçağ 20, 21, 73, 170, 175, 177
Oryantalist fanteziler 27
Osmanlı Devleti 26, 69, 125, 168, 310
Osmanlı edebiyatı 44, 64
otokratik monarşi 32
otorite meşruiyeti 36
otoriter keyfilik 30
Ozansoy, Halit Fahri 46

Ö
Ökten, Zeki 165
Ömer Faruk Efendi 108, 109
Özakman, Turgut 73
Özalp, Kazım 112
Özarman, Münif Fehim 173
Özatay, Turgut 162
Özçivit, Burak 286, 287, 288
Özer, Mahmut 273, 276
Özgüneş, Mehmet 197
Özkök, Ertuğrul 218, 225, 226, 245, 246, 289
Öztürk, Sabahattin 218

P
Pakdemirli, Ekrem 204, 205, 313
Pamiroğlu, Cem 159
Pamuk, Orhan 55, 152, 213, 252
Pasteur, Louis 102
patriyarkal sakallar 21
Paylan, Garo 274, 276
Peck, Gregory 150
Büyük Petro 22, 32
Pitt, Brad 250, 286
Plütokratik çağ 84
Pol-Bir 203
Pol-Der 203
popüler kültür 133, 258, 289, 291
pos bıyık 130
pösteki bıyık 130
Proust, Marcel 73
Prusya militer modernizmi 41

R
Ran, Nazım Hikmet 12, 57, 71, 181, 187
Recaizade Ekrem 64
Renda, Abdülhalik 97
Rıza Nur 48, 117
Rıza Tevfik 60, 68, 69, 72, 73, 74, 118, 119, 143, 220, 312
Rivelino, Roberto 158
romantik şövalye ruhluluğu 133
Romantizm 21
Rönesans 22, 89

S
saf erkeklik 146
Safa, Peyami 24, 58, 126, 134
Sağlar, Fikri 232
Said Halim Paşa 30, 33, 42, 45, 48
sakalsızlaşma 36
Sakaoğlu, Necdet 59
Sandow, Eugen 143
Saraçoğlu,Şükrü 138, 139
Savun, Kadir 162
Saydam, Refik 95
Schlesinger, Henri-Guillaume 27
sekülerlik 272
Selçuk, İlhan 23, 152, 191, 241
III. Selim 26, 27, 174
sembolizm 22
Senar, Müzeyyen 92, 306
Serengil, Öztürk 154
Seyfettin, Ömer 84, 85, 86, 87, 105, 106, 120, 260
Sirman, Nükhet 242
siş fırçası bıyık 109, 120
sivil idarenin iradesi 90

siyasal: ~ simge 51; ~ sözleşme 37
Slade 25, 27
Slade, Adolphus 25
sofuluk 38
sol değerler dünyası 183
solcu bıyık 183
solgun bıyıklar 127
Solok, Cevdet Kudret 85
sosyal demokrasi 232, 233
sosyalizm 74, 181, 192
Souness, Graeme 158
Soysal, Sevgi 156, 186
Spitz, Mark 158
Sporel, Hasan Kamil 100
Sporel, Zeki Rıza 100
Stalin 22, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 188, 189, 201, 202
Stalingrad Muharebesi 137
Stalinizm 182, 290
Stewart, James 150
sufizm 161
Sullivan, John L. 143

Ş
Şahabeddin Süleyman 73, 119
Şahabeddin, Cenap 56, 73, 75, 118, 119
Şarlo bıyık 104, 109
şehirli modern hayat 281
şehirlilik 100, 108, 196, 210
Şehsuvaroğlu, Haluk 46, 124, 129
Şentürk, Mehmet 202, 203, 302
Şeren, Turgay 158
Şeyh Sait isyanı 98

T
Taft, William Howard 83
Tahir, Kemal 54, 75, 76, 77, 108, 109, 110, 121, 269
Takrir-i Sükûn Kanunu 89
Talat Paşa 50, 60, 62, 67, 99
Talu, Ercüment Ekrem 79, 80, 104, 105, 110, 125, 126, 149, 150, 311
tam traşlılık 19, 22, 84, 102, 263
Tanburi Cemil Bey 68
Tanman, Cüneyt 255
Tanrıöver, Hamdullah Suphi 140
Tanzimat 23, 29, 30, 31, 36, 40, 61, 64, 74, 123, 308; ~ alafrangalığı 74
Tarcan, Selim Sırrı 144, 145
Tarhan, Abdülhak Hamid 46
Tarkan 245, 284
Taş, Alper 290
Taş, Erol 162
Tatlıses, İbrahim 221, 241, 252
Tayfur, Ferdi 220, 221
Taylor, Robert 133
Tekçe, Ahmet Tarık 162
Tekin, Metin 255, 256
Teoman 284
Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 89
Tevfik Fikret 30, 68, 73, 120
Tietze, Andreas 136
Toker, Metin 122, 123
Topçu, Nurettin 269
toplumsal: ~ çoğulculuk 81; ~ ilişkiler 19; ~ renklilik 131
Topsakal, Levent 257
Tör, Vedat Nedim 76, 180
Tunç, Ayfer 115, 151, 152, 156
Turan, Arda 287
Turan, Osman 269
Türkeş, Alpaslan 167, 169, 235, 257
Türkgeldi, Ali Fuad 48
Türk-İslam ethosu 118
Türkiye Komünist Partisi 180, 181, 310
Türklük 145, 167, 171, 172, 173, 239
Tütüneker, Uğur 255, 256

U
Uluer, Bülent 290
Uras, Ufuk 290
Us, Asım 36, 48
Utku, Menderes 252
Uygur, Behzat 252

Ü
Üçüncü Cumhuriyet Fransası 73
Ülkü Ocakları 160, 169, 229
Ürgüplü, Suad Hayri 138
Üstel, Aziz 252
Üstünidman, Faik 86, 144

V
Vahdeddin 60, 61, 62, 63
Vâ-Nû 113, 127, 128, 312
Varlık Vergisi 138
Verne, Jules 172

W
Washington, George 83
Wayne, John 165
Weimar Cumhuriyeti 81
Kayzer II. Wilhelm 31, 50, 51, 54, 55
Wilhelm bıyık(lar) 47, 55, 56, 58, 60, 68, 95, 107
Wilhelmkari bıyık 56, 85
Wishnitzer, Avner 24, 34, 39, 59, 312

Y
Yalçın, Hüseyin Cahit 30, 69, 98, 99
Yalman, Ahmet Emin 96
yaş otoritesi 40
Yavuz Sultan Selim 62, 173, 307
Yavuz, Hilmi 252
Yeni Türklük 144, 145
Yıldırım Beyazıt 173
Yılmaz, Mesut 223, 224, 230, 231, 232, 247, 252, 257
Yumul, Arus 247, 249
Yunan Bağımsızlık Savaşı 21
Yüce, İhsan 162
Yücel, Hasan Âli 15, 106, 123, 138, 200, 305, 312
Yücel, Tahsin 213, 221, 254
Yücel, Uğur 252
Yüksel, Levent 284

Z
Zama Savaşı 92
zihin dünyası 40, 270
Zileli, Gün 17, 181, 182, 184, 188, 201, 202

"Bıyık erkeğin süsüdür", denir. Bu süs toplumsal ve ideolojik yükü ağır bir süstür. Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze değişen çehrelerin, âdeta toplumsal ve siyasi tarihin bir aynası olduğunu Doğan Gürpınar harika üslubuyla anlatıyor.

Kitapta ele alınan tarih uzun 19. yüzyılın pos bıyıklarından ulus devlete geçişte kırpılan, gürleşen, sarkan ve tarihin sonunda kesilen bıyıklara kadar uzanıyor. 90'larda "şehirli erkek" tanımını her gün yeniden şekillendiren popüler kültür, bıyığı farklı kelime setleriyle karşılıyor: maço, kıro, erkeksi, köylü... Bugünlerde anlamı yalnız geçmişte bulan varoluş krizini ve nostalji hissini sermayeleştiren sağ ideolojilerle bıyık yeniden gündemde. Usturayı tutan el, görmek istediği toplumu önce erkeklerin yüzünde nakşediyor.

Geç dönem Osmanlı'dan günümüz Cumhuriyeti'ne siyasi ve toplumsal tarihin alternatif okumasını sunan bu kitap, zengin yazılı ve görsel malzemesiyle tarihi bedeninde taşıyanların, yani bireylerin tarihine de yeni bir bakış getiriyor.

FOL TÜRK'ÜN BIYIKLI TARİHİ
KİTAP NO / 315 BASKI / 1
/folkitap /folkitap /folkitap
ISBN 978-625-6584-14-3